XINJIANG CIVILIZATION

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

XINJIANGCIVILIZATION

1996

ئۇيغۇر كىتاپ تورىدىن
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىلمىي نەشرىياتى

ئوسمانجان نادىرى

马斯满江·纳斯里

1930–1949

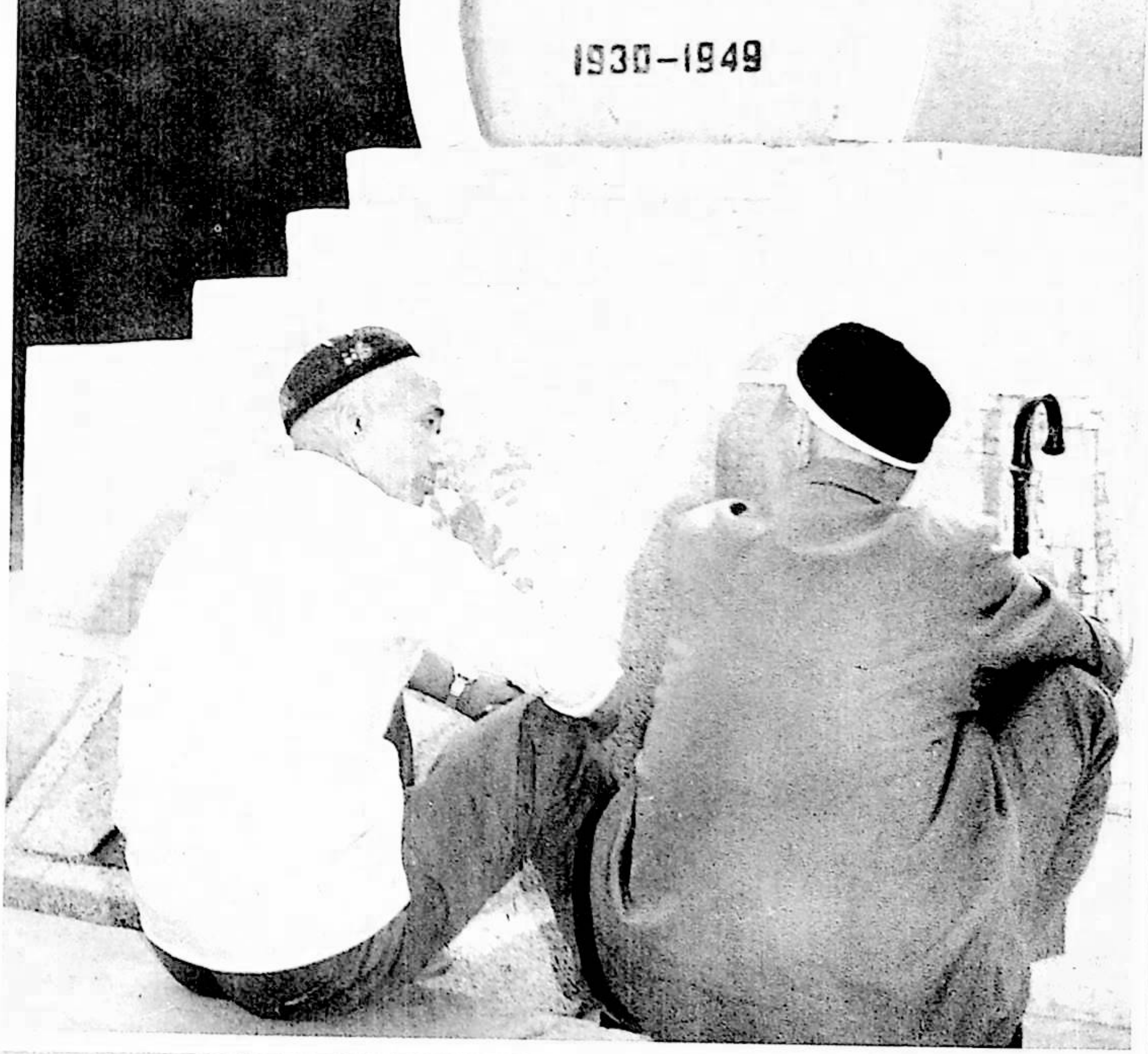

بىز تېخى ياشاۋاتىمىز

ئادىل ئىسمائىل فوتوسى

شىنجاڭ مەدەنىيىتى
45 - يىل نەشرى

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال گەدەبىي ژۇرنال
1996 - يىل 6 - سان (ئومۇمىي 223 - سان)

بۇ سانىدا

مەخسۇس ماقالە

سەئىدتنى گۇللەندۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى گىجادىيەتتە ..... مۇھەممەت زۇنۇن 2

گەدەبىيات گۈلزارى

تەگرىنىڭ ئوغلى ..... (تارىخىي ھېكايە) ..... ئابدۇللا ساۋۇت 6
قۇيۇن كەسكەن يول..... (« «) ..... ئابلىكىم گوبۇلھەسەنھاجى 17
يولنى گىزدەنگۈچىلەر ئاچىدۇ ..... گەنۋەر ئابدۇرەھىم 24
گەدەبىياتىمىزدا مىللەت ئانالىزىنىڭ كەملىكى ..... گىبراھىم گەمەت 38

مەدەنىيەت تارىخىمىزدىن نەمۇنە

ئۇيغۇر خەتتاتلىق تارىخىدىن سۆز ..... گىمىن تۇرسۇن 39

ئەخلاق - ئادەم زىننىتى

ئەخلاق ياخچىسىدىن گۈلدەستە ..... مۇھەممەت گوسمان ھاجى 46

ئاممىۋى مەدەنىيەت

قانداق قىلغاندا دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ گىشتىن سىرتقى مەنىۋى تۇرمۇشىنى جانلاندۇرغىلى بولىدۇ؟ ..... گوبۇلقاسىم تۇرسۇن 59

خەلقنىڭ سەئىدت ئەكتىپى

چوپانلىقلارنىڭ ئاداۋەت يۈيۈش مەشرىپى ..... كېرەم نىياز 61
توپاندىن تامچە ..... باتۇر روزى 62

ئەينەك

ھېزدىكى ئەبگارلىق ..... تەكلىماكانى 67
ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلايلى ..... ئەختەم ئۆمەر 71
قارادۆلاڭ قەبرىستانلىقىدىن ئۆزىمىزگە بىر نەزەر ..... ئابدۇرۇسۇل سەيىت 77

دانالار خەزىنىسى

ھايات ھەقىقەتلىرى ..... توپلىغۇچى: گىلياس ھوشۇر 80
مۇقاۋىدا: نوزۇكۇم (ماي بويىق رەسىم) ئابدۇشۇكۇر كېرىم سىزغان. مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: رىسالەت مۇھەممەت

باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن مۇئاۋىن باش مۇھەررلەر: قۇربان مامۇت (ئىجرائىيە)
بۇ سانىنىڭ مەسئۇل مۇھەررلىرى ۋە تېخنىكىداكتورى: قۇربان مامۇت

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە مەتبۇئاتنىڭ يېڭى تارىسى

سەنئەتنى گۈللەندۈرۈشنىڭ ئاچقۇچى ئىجادىيەتتە

مۇھەممەت زۇنۇن

(شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، پروفېسسور)

سەنئەت ئىجادىيىتى. سەنئەتنى گۈللەندۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى. بۇنى سەنئەت ئىشلەپچىقىرىشنىڭ قانۇنىيىتى بەلگىلىگەن.

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى يولداش جياڭ زېمىننىڭ «ھەر يىلى خەلق ئاممىسى ياخشى كۆرىدىغان بىر تۈركۈم ئېسىل كىنو، تېلېۋىزىيە، تىياتىر، مۇزىكا، ئۇسسۇل، گۈزەل - سەنئەت ۋە ئەدەبىيات ئەسەرلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈش لازىم. ئاساسىي مېلودىيىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان مەنىۋى مەھسۇلاتلارنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنى ساغلام بولۇپلا قالماستىن، بەدئىيلىكى كۈچ خىل، جانلىق، جۇشقۇن، پىشىق بولۇشى، كۆچلۈك جەلپ قىلىش كۈچىگە ۋە تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە بولۇشى، مەدەنىيەت بازارلىرىدىكى رىقابەتتە ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدىغان بولۇشى كېرەك » دېگەن يولىيورۇقىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى دەۋر روھىغا ۋە شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ساغلام مەنىۋى مەھسۇلاتلار بىلەن تەمىن ئېتىپ، خەلقنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى ئۇزلۇكسىز بېيىتىپ، جەمئىيەتنىڭ مۇقىملىقىنى، گۈللىنىشىنى ۋە تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغامۇھىم تۆھپە قوشتى؛ نۇرغۇن مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر ۋە نومۇرلار دۆلەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى چوڭ سەنئەت پائالىيەتلىرىدە مۇكاپاتقا ئېرىشىپ، ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى بولغان شىنجاڭنىڭ شۆھرىتىنى نامايان قىلىپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن شان - شەرەپ كەلتۈردى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، «چەبىيات» مۇقامىنىڭ چەت ئەل سەھنىلىرىدە قالتىس ئالقىشلىنىپ دۇنياۋى شۆھرەتكە ئېرىشكەنلىكى، ياش ئۇسسۇلچى دىلنار ئابدۇللانىڭ 1990 - يىلى 12 - ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەت بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك ئۇسسۇل مۇسابىقىسىدە «مۇزتاغدىكى ئوت» ناملىق ئۇسسۇلنى ئورۇنداپ 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ھەم ياش سېرىك ماھىرى روشەنگۈل ئەبەيدۇللانىڭ 1991 - يىلى 5 - ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەت بويىچە 3 - نۆۋەتلىك سېرىك مۇسابىقىسىدە «قارتا ئۇيغۇرۇش» نومۇرىنى ئورۇنداپ «ئالتۇن شىر» مۇكاپاتىغا (1- دەرىجىلىك مۇكاپات) ئېرىشكەنلىكى؛ 1995 - يىلى 16 - مايدا مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ئۆتكۈزگەن 5 - نۆۋەتلىك «مەدەنىيەتلىك جۇڭخۇا مۇكاپاتى» بويىچە سەنئەت نومۇرلىرىنى باھالاش

مەخسۇس ماقالە

پائالىيىتىدە شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۇمىكى ئورۇندىغان «تەكرىتاغدىكى ھەسەن ـ ھۈسەن» ناملىق چوڭ تېپتىكى مىللىي مۇزىكىلىق ناخشا ـ ئۇسسۇل «مەدەنىيەتلىك جۈڭخۇا» پېڭى نومۇر مۇكاپاتىغا ئېرىشكەنلىكى، شۇنىڭدەك شۇ يىلى 15 ـ سېنتەبىردىن 23 ـ سېنتەبىرگىچە شىنجاڭ شەھىرىدەئوتكۇزۇلگەن مەملىكەتلىك ۋ ـ تۇۋەنلىك سېرىك مۇسابىقىسىدە شىنجاڭ سېرىك ئۇمىكى ئورۇندىغان «ئارۋاز» ئويۇنى «ئالتۇن شىر» مۇكاپاتىغا ئېرىشكەنلىكى ھەم بۇ يىل 25 ـ ئىيول خارىكىدا ئوتكۇزۇلگەن مەملىكەتلىك ئوپېرا كۆرىكىدە شىنجاڭ ئوپېرا ئۇمىكى ئورۇندىغان تارىخىي ئوپېرا «مۇقام ئەجدادلىرى» نىڭ يەتتە تۇردە مۇكاپاتقا ئېرىشكەنلىكى سەنئەت تەرەققىياتىدا قولغا كەلتۈرگەن ئەلىبىلەرنىڭ جانلىق پاكىتىدۇر.

نەتىجىلەردىن ئىپتىخارلانغىنىمىزدا ئۇنىمۇ كۆرۈشمىز كېرەككى، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت قوشۇنى ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش داۋامىدا ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈپ، جاسارەت بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەپ، نۇرغۇن نادىر سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە نومۇرلارنى ئىجاد قىلىپ، شىنجاڭنىڭ ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا تۆھپە قوشقان بولسىمۇ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىي تەرەققىياتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى بەرپا قىلىش تەلىپىگە ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ كۈنسايىن ئېشىپ بېرىۋاتقان مەنىۋى ئېھتىياجىغا ماسلىشالمايۋاتىدۇ. تۇرلۇك ژانىردىكى سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە نومۇرلار سان ـ سۈپەت جەھەتتىن يەنىلا ئېھتىياجنى قاندۇرالمايۋاتىدۇ. بۇنىڭدىكى ئاساسىي سەۋەب سەنئەت ئىجادىيىتىنىڭ سەنئەت ئىشلەپچىقىرىشىدىكى ئاجىز ھالقا بولۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىدا.

كۈنسېرى كەسكىنلىشىۋاتقان بازار رىقابىتىگە تاقابىل تۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىنى ھەقىقىي گۈللەندۈرىمىز دەيدىكەنمىز، «سەنئەت ئىجادىيىتىنى مەركەز قىلىش» ئىدىيىسىنى تۇرغۇزۇپ، تۆۋەندىكى تۆت نۇقتىنى چىڭ تۇتۇشىمىز كېرەك:

1. ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتىنى گۈللەندۈرۈشتە، ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يۆنىلىشى ۋە «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس ـ بەستە سايراش» قاتارلىقلار، ئاساسىي مىلودىيىنى جارى قىلدۇرۇش بىلەن تېمىنى كۆپ خىللاشتۇرۇشنىڭ بىرلىكىدە چىڭ تۇرۇش كېرەك.

پارتىيە 14 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدا: «خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتا، «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس ـ بەستە سايراش، فائىجېنىدا چىڭ تۇرۇپ، خەلق ئاممىسى ياخشى كۆرىدىغان ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ ئىجاد قىلىنىشىغا ئىلھام بېرىپ، خەلقنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىش كېرەك» دەپ كۆرسىتىلىدى. بۇ، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەردىن ئاساسىي مىلودىيىنى ئەستايىدىل جارى قىلدۇرۇپ، يۇقىرى ئۆلچەمدە چىڭ تۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

قانداق قىلغاندا ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتىدە ئاساسىي مىلودىيىنى جارى قىلدۇرغىلى بولىدۇ؟

ئوخشاش بولمىغان دەۋر ئېسىل ئەسەرلەرگە مەزمۇن جەھەتتە ئوخشاش بولمىغان تەلەپلەرنى قويىدۇ. يولداش جياڭ زېمىن مەملىكەتلىك تەشۋىقات ـ ئىدىيە خىزمىتى يىغىنىدا سۆزلىگەن سۆزىدە ھازىرقى زامان ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتىدە «ئاساسىي مىلودىيىنى جارى قىلدۇرۇش» تەلىپىنى قويدى. دەۋرىمىزنىڭ ئاساسىي مىلودىيىسى دېگەن نېمە؟ يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەريىسى، پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشىيەنى، ۋەتەنپەرۋەرلىك، كوللېكتىۋىزملىق روھى ۋە سوتسىيالىزم ئىدىيىسى، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشىكنى ئېچىۋېتىش ئىشى ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا پايدىلىق بولغان ئىدىيە ۋە روھ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا، جەمئىيەتنىڭ ئالغا بېسىشىغا، خەلقنىڭ

بەختلىك بولۇشىغا پايدىلىق بولغان روھ، ھالال ئەمگەك ئارقىلىق گۈزەل تۇرمۇش يارىتىدىغان ئىدىيە ۋە روھلارنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ ئالغا بېسىشىمىزغا ۋە تەرەققىي قىلىشىمىزغا تۈرتكە بولىدىغان ئاساسىي مېلودىيىدۇر.

ھەر دەرىجىلىك مەدەنىيەت - مائارىپ خىزمەتچىلىرى ئومۇمەن ئاممىسىنىڭ كۈنسېرى ئېشىپ بېرىۋاتقان مەدەنىيەت ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش، كىشىلەرنىڭ روھىغا، غەيرىتىگە ئىلھام بېرىش، ئىسلاھات، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش ئىشى ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، ئاساسىي مېلودىيىنى جارى قىلدۇرۇدىغان ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىشنى زور كۈچ بىلەن پىلانلىشى ۋە ياخشى ئۇيۇشتۇرۇشى، خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىش يۆنىلىشى ۋە «بارچە گۈلدەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» فاڭجېنىدا چىلىك تۇرۇپ، ئىجادىيەتنى گۈللەندۇرۇش ئۈچۈن ياخشى مۇھىت يارىتىشى، چوڭ - چوڭ ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيەتلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئۇيۇشتۇرۇپ، ئىجادىيەت سۈپىتىنى يەنمۇ ئۆستۈرۈشى؛ ھەر يىلى خەلق ئاممىسى ياخشى كۆرىدىغان بىر تۈركۈم ئېسىل كىنو، تېلېۋىزىيە فىلىمى، ئەدەبىي ئەسەرلەر، تىياتىر، مۇزىكا، ناخشا - ئۇسسۇل، ئەلنەغمە ۋە گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرىنى مەيدانغا كەلتۈرۈشى كېرەك.

سەنئەت ئىجادىيىتىدە ئاساسىي مېلودىيىنى جارى قىلدۇرۇش بىلەن بىللە، كۆپ خىللاشتۇرۇشقىمۇ ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. بىز دەۋاتقان كۆپ خىللاشتۇرۇش بىر تەرەپتىن، ئاساسىي مېلودىيىنى جارى قىلدۇرىدىغان ئەسەرلەردىن تېما، شەكىل، ئۇسلۇب، ئىپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ مول مەزمۇنلۇق، جانلىق بولۇشىنى، يەنە بىر تەرەپتىن، خەلق ئاممىسىنىڭ كۆپ تەرەپلىك، كۆپ قاتلاملىق مەدەنىيەت ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. خەلق ئاممىسىنى تەربىيە ۋە ئىلھامغا ئىگە قىلىدىغانلىكى ئەسەرلەرگە تېگىشلىك ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

يولداش دېڭ شياۋپىڭ: «خەلق - ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ ئانىسى، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ سەنئەت ھاياتى ئۈلارنىڭ خەلق بىلەن بولغان قان بىلەن گۆشتەك مۇناسىۋىتىدە ياشنايدۇ، ئېسىمىزدە بولسۇنكى، بۇ خىل مۇناسىۋەت ئۇزۇلۇپ قالسا ياكى بۇ خىل مۇناسىۋەتكە سەل قارالسا، سەنئەت ھاياتىمىز نابۇت بولىدۇ. خەلق سەنئەتكە موھتاج، سەنئەت خەلققە تېخىمۇ موھتاج. شۇڭا خەلق تۇرمۇشىدىن ماتېرىيال، باش تېما، سىيۇژېت، تىل، ھېسسىيات ۋە گۈزەللىك ئىلىپ، خەلقنىڭ تارىختىكى قەھرىمانە روھىنى يارىتىش ئارقىلىق خەلقنى تەربىيىلەش كېرەك، بۇ، سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى گۈللەندۇرۇشنىڭ تۈپ يولى» دەپ كۆرسەتكەنىدى. شۇڭا، ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى ئىدىيىدە يەنمۇ ئازاد بولۇپ، كۆز قاراشنى يېڭىلاپ، يېڭى تارىخىي دەۋردىكى خەلقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، تۇرمۇش ئۇسۇلى ۋە تەپەككۇر ئۇسۇلى قاتارلىقلاردا بارلىققا كەلگەن ئۆزگىرىشلەرنى تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇشى؛ قاينىاق تۇرمۇشقا تېخىمۇ چوڭقۇر چۆكۈپ، جانلىق، تەسىرلىك بەدىئىي ئوبرازلار ئارقىلىق ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى مەدھىيىلەيدىغان، مول ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى ۋە خەلقنىڭ روھىي دۇنياسىنى، دەۋر رېئالىزمى، تارىخىي تەرەققىياتنىڭ يۆزلىنىشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان يەدىئىي جەزبىلىككە ئىگە مەنۇۋى مەھسۇلاتلارنى تېخىمۇ كۆپ قىلىپ، مەزمۇنى مول، كۆپ قاتلاملىق، خىلمۇ خىل ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى بىلەن ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ مەنۇۋى مەدەنىيەت تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۇرەك سادالىسىنى ھەقىقىي ئىپادىلەيدىغان، ھەرمىللەت خەلقى ياقتۇرىدىغان، يۇقىرى ئۆلچەم، يۇقىرى سۈپەتكە ئىگە بولغان، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت ئاساسىي مېلودىيە جارى قىلدۇرۇلغان ياخشى ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلغىلى بولىدۇ.

2. كۆچلۈك دەۋر روھىغا، روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە، يۇقىرى بەدىئىي سۈپەتكە ئىگە بىر تۈركۈم بۆسۈش خاراكتېرىدىكى نادىر ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىش، دائىم يېڭى نومۇرلارنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، يېڭى تارىخىي دەۋر ۋە ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىش، زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى تەرەققىياتىغا ماسلاشتۇرۇش - سەنئەتنى گۈللەندۇرۇش - راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى.

جەمئىيەتتە ئاممىۋى كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى شىددەت بىلەن كۆپەيگەن، خەلق ئاممىسىنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ كۈندىن - كۈندىن مەدەنىيەت تۇرمۇشىغا نىسبەتەن تاللىشى مىسلىسىز دەرىجىدە كۈچەيگەن، كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت ئىستېمالىدا يېڭىلىققا يۈزلىنىش، ئۆزگىچىلىككە ئىنتىلىش، بولۇۋاتقان، يەنە بىر تەرەپتىن، سەنئەت ئۆمەكلىرى ۋە سەنئەتكارلاردا سەھەنە، ئېكران، بازار ھەم خېرىدار تالىشىدىغان جانلىق رىقابەت مۇھىتى ھەقىقىي تۇردە شەكىللەنمەكچىكە بىر مۇنچە سەنئەت ئۆمەكلىرى، ھەتتا داڭلىق سەنئەت ئۆمەكلىرىمۇ خەلقتىن ئايرىلىپ قېلىۋاتقان، مۇھىمى سەنئەت ئۆمەكلىرى ئېغىر ۋەزىيەتكە دۇچ كېلىۋاتقان ھازىرقى ۋەزىيەتتە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سەنئەت ئىشلىرىنى ھەقىقىي گۈللەندۇرىمىز، پۈتكۈل زېھنىي كۈچىمىزنى يېغىپ بازار رىقابىتىدە ئۇزۇپ چىقىمىز، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى شارائىتىغا ماسلاشتۇرىمىز دەيدىكەنمىز، ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش مەركەز قىلىنغان رېئال تۇرمۇشقا ھەر ۋاقىت كۆز تىكىپ، دەۋر دولقۇنىغا ئاتىلىنىپ، يېڭى تېمىلارنى ئىجاد قىلىپ، ئىدىيىۋىلىك بىلەن بەدىئىيلىك، مەزمۇن بىلەن شەكىل بىرلەشتۇرۇلگەن، سوتسىيالىزم ئۇچۇن، ھەر مىللەت خەلقى ئۇچۇن پايدىلىق بولغان، ھەر مىللەت خەلقىغە ياقىدىغان، خەلققە، تۇرمۇشقا يېقىن، بەدىئىي سېھرىي كۈچكە ئىگە نادىر سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە نومۇرلىرىنى كۆپلەپ ئىجاد قىلىپ، ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرىنىڭ ئېستېتىك زوقىغا تولۇق ھۇرمەت قىلىپ، ئۇلار ياقتۇرىدىغان بەدىئىي شەكىللەرنى تېپىپ چىقىپ، يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت ۋە سۈپەتلىك ئويۇنلىرىمىز بىلەن تاماشىبىنلارنى جەلپ قىلىشىمىز، تاماشىبىنلارنى سېپىنى كېڭەيتىشىمىز، مەدەنىيەتنىڭ ئىستېمال ئۇنۇمى ۋە ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇشىمىز كېرەك.

3. سەنئەت ساھەسىدىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ بايقاش، تەربىيىلەش، يېتىشتۇرۇش، ئىجادىيەت قوشۇننىڭ قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش، ئىجادىيەتچىلەرنى قايناق تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈپ، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى

مەدھىيىلەيدىغان، بەدىئىي جەزبىلىككە ئىگە مەنىۋى مەھسۇلاتلارنى تېخىمۇ كۆپ ئىجاد قىلىپ، مەزمۇنى مول، كۆپ قاتلاملىق، خىلمۇ خىل سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە نومۇرلىرى ئارقىلىق ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشقا ئىلھاملاندۇرۇش، ئۇلارنىڭ ئاكتىپلىقى ۋە ئىجادچانلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش كۆچۈن، ئۇلارغا ئىتتىپاقلاشقان، دېموكراتىك، دوستانە، تىنچ - ئازادە كەيپىيات ۋە مۇھىت يارىتىپ بېرىش كېرەك.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەردىن بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر ئىجادىيەتچىلەر، كومپوزىتورلار، رېژىسسورلار، ئارتىسلار يېتىشىپ چىقتى، بۇ ئىش بىزنى ئىنتايىن خۇشال ۋە ئۈمىدۋار قىلىدۇ. لېكىن ھەرقايسى سەنئەت تۈرلىرىدە يەنىلا خەلق ئاممىسىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن، ۋەكىللىك خاراكتېرىگە، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەش روھىغا ئىگە تالانتلىق ئىجادىيەتچىلەر، كومپوزىتورلار، رېژىسسورلار، ئارتىسلار كەمچىل بولماقتا. كۆپلىگەن سەنئەت ئۆمەكلىرىدە كونىلار بىلەن يېڭىلارنىڭ ئورۇن ئالمىشىشىدىن كېلىپ چىققان ئۇزۇكچىلىك مەسىلىسى ھەل قىلىنغىنى يوق. شۇڭلاشقا، ھەرقايسى سەنئەت تۈرلىرىدىكى ياش ئېختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش نۆۋەتتىكى ئىنتايىن مۇھىم ۋەزىپىمىز بولۇپ تۇرماقتا. ياش، ئېختىساسلىق سەنئەتكارلار سەنئەت ئىشلىرىمىزنىڭ كېلەچىكى، ئۈمىدى ۋە ۋارىسى. بىز سەنئەت تەربىيىسىنى زور كۆچ سەرپ قىلىپ ياخشى يولغا قويۇشىمىز، كۆپ خىل تۈر، كۆپ خىل قاتلام، كۆپ خىل يول، كۆپ خىل شەكىللەر ئارقىلىق زور بىر تۈركۈم ئېختىساسلىق سەنئەتكارلارنى - مۇنەۋۋەر كىنو سىنارىيىسى ۋە سەھنە ئەسىرى يازغۇچىلىرى، كومپوزىتورلار، رېژىسسورلار، ئارتىسلار يېتىشىپ چىقتى، بۇ ئىش بىزنى ئىنتايىن خۇشال ۋە ئۈمىدۋار قىلىدۇ. لېكىن ھەرقايسى سەنئەت تۈرلىرىدە يەنىلا خەلق ئاممىسىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن، ۋەكىللىك خاراكتېرىگە، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەش روھىغا ئىگە تالانتلىق ئىجادىيەتچىلەر، كومپوزىتورلار، رېژىسسورلار، ئارتىسلار كەمچىل بولماقتا. كۆپلىگەن سەنئەت ئۆمەكلىرىدە كونىلار بىلەن يېڭىلارنىڭ ئورۇن ئالمىشىشىدىن كېلىپ چىققان ئۇزۇكچىلىك مەسىلىسى ھەل قىلىنغىنى يوق. شۇڭلاشقا، ھەرقايسى سەنئەت تۈرلىرىدىكى ياش ئېختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش نۆۋەتتىكى ئىنتايىن مۇھىم ۋەزىپىمىز بولۇپ تۇرماقتا. ياش، ئېختىساسلىق سەنئەتكارلار سەنئەت ئىشلىرىمىزنىڭ كېلەچىكى، ئۈمىدى ۋە ۋارىسى. بىز سەنئەت تەربىيىسىنى زور كۆچ سەرپ قىلىپ ياخشى يولغا قويۇشىمىز، كۆپ خىل تۈر، كۆپ خىل قاتلام، كۆپ خىل يول، كۆپ خىل شەكىللەر ئارقىلىق زور بىر تۈركۈم ئېختىساسلىق سەنئەتكارلارنى - مۇنەۋۋەر كىنو سىنارىيىسى ۋە سەھنە ئەسىرى يازغۇچىلىرى، كومپوزىتورلار، رېژىسسورلار، ئارتىسلار يېتىشتۈرۈشىمىز، ئۇلارنى ئىجادىيەتچىلىك ھەرىكىتىگە ئاكتىپ قاتناشتۇرۇش، ئۇلارنىڭ ئىجادچانلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش كۆچۈن، ئۇلارغا ئىتتىپاقلاشقان، دېموكراتىك، دوستانە، تىنچ - ئازادە كەيپىيات ۋە مۇھىت يارىتىپ بېرىش كېرەك.

ئۆچكۆپ، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى مەدھىيىلەيدىغان بەدىئىي جەزبىلىككە ئىگە نادىر ئەسەرلەرنى تېخىمۇ كۆپلەپ ئىجاد قىلىشىغا ھەقىقىي ئىلھام بېرىشىمىز، ئۇلارنى تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈشكە رىغبەتلەندۈرۈش ئۈچۈن سىياسەت جەھەتتە كۆچلۈك قوللىشىمىز، ماددىي جەھەتتە ئوبدان ئېتىبار بېرىشىمىز، ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ھەر خىل ئەمەلىي قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىپ بېرىشىمىز، ئۇلارنىڭ ئاكتىپلىقى ۋە ئىجادچانلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارغا ئىناق، دېموكراتىك، دوستانە، تىنچ - ئازادە كەيپىيات ۋە مۇھىت يارىتىپ بېرىشىمىز كېرەك.

شىنجاڭ - كۆپ مىللەتلىك رايون، ھەممە مىللەت ئۇزۇنگە خاس مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە ئىگە. ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى يەنىمۇ كۈچەيتىپ، مۇنەۋۋەر ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتكە ۋارىسلىق قىلغان ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرغان ئاساستا باشقا قېرىنداش مىللەتلەر، شۇنداقلا چەت ئەللەرنىڭ مۇنەۋۋەر مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى دادىل قوبۇل قىلىپ ۋە ئۇنى ئەينەك قىلىپ، دادىل ئېڭىلىق يارىتىپ، سەنئەتنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىقىشقا جۈرئەت قىلىپ، كۆچلۈك دەۋر روھىغا ۋە روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە، يۇقىرى بەدىئىي سۈپەتكە ئىگە نادىر ئەسەرلەر ۋە نومۇرلارنى ئىجاد قىلىپ، سەنئەت بېغىنى رەڭمۇ رەڭ گۈل - چېچەكلەر بىلەن بېزىشىمىز لازىم.

4. مەدەنىيەت ئىقتىسادىي سىياسەتلىرىنى ئەملىيلەشتۈرۈپ، كۆپ خىل يوللار بىلەن ئىجادىيەت فوندى توپلاپ، نۇقتىلىق سەنئەت ئىجادىيىتى تۈرلىرىگە يار - يۆلەك بولۇش لازىم.

مەدەنىيەت - سەنئەت ساھەسىگە سېلىنىدىغان سېلىنمىنى داۋاملىق كۆپەيتىش، ئاپتونوم رايوندا ۋە ھەرقايسى ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەرلەردە سەنئەت ئىجادىيەت فوندى قۇرۇپ نۇقتىلىق سەنئەت ئىجادىيىتى ۋە ئويۇن قويۇش تۈرلىرىگە يار - يۆلەك بولۇش، جەمئىيەتكە، زاۋۇت، كان - كارخانىلار، مەرىپەتپەرۋەر سودا - سانائەتچىلەرگە يۈزلىنىپ، كۆپ خىل يوللار بىلەن مەبلەغ توپلاش، پىلان - مالىيە، باج، سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش، ئەمگەك - كادىرلار ئىشلىرى قاتارلىق تارماقلار بىلەن بولغان ئالاقىنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئارقىلىق سەنئەت ئىجادىيىتىگە سېلىنىدىغان زۆرۈر مەبلەغنە كاپالەتلىك قىلىش، مەدەنىيەت - سەنئەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ شەرت - شارائىتىنى يەنىمۇ ياخشىلاش، ئېسىل، نەپىس ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىگە، مىللەتنىڭ ئېسىل مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان مىللىي سەنئەت جەۋھەرلىرىگە يار - يۆلەك بولۇش ۋە مەبلەغ جەھەتتىن نۇقتىلىق ياردەم بېرىش، سەنئەت مۇكاپاتى تۈزۈمىنى ياخشىلاپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئىجادىيەتنى گۈللەندۈرۈش، ئېختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈشنى ئاساسىي مەقسەت قىلىپ قەرەللىك ياكى قەرەلسىز ھالدا سەنئەت تۈرلىرى، سەنئەت مۇئەسسەسىلىرىنىڭ دەرىجە، قاتلاملىرى بويىچە تۈرلۈك باھالاش، مۇكاپاتلاش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بېرىش، ئىجادىيەتتە گەۋدىلىك نەتىجىگە ئېرىشكەنلەر، ئەسىرى ۋە نومۇرى مەلۇم دەرىجىدە ئىجتىمائىي ئۈنۈم ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈم يارانقانلارنى ئالاھىدە مۇكاپاتلاش لازىم. (M1)

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب توربىكىسى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنى ئەڭ چوڭ توربەت

تەكرىنىڭ ئوغلى

(تارىخىي ھېكايە I)

ئابدۇللا ساۋۇت

I

مىلادىدىن بۇرۇنقى 203 - يىل، كۈز.

كۆك بۆرىنىڭ كۆزلىرىدە يېشىل نۇرلار چاقنايتتى، ئۇ ئەركەك بۆرە ئىدى، تۇرقى بەكمۇ ھەيۋەتلىك بولۇپ، بېشىنى ئۇيان - بۇيان بۇراپ ئەتراپقا ۋەھىمىلىك نەزەردە تىكىلەتتى. كۈز شامىلى تاغ باغرىدىن، توپ - توپ قوي، كالا، يىلقىلار ئوتلاۋاتقان بىپايان يايلاقلاردىن، قوڭۇرا ۋە چاتقاللار بىلەن قاپلانغان دەريا بويلىرىدىن نەي، تۆمرۈك ① ساداسىنى بېرىلىپ تىڭشاۋاتقاندەك بېشىنى تىك تۇتۇپ، قۇلاقلىرىنى شىڭتايتىپ نېمىگىدۇر ھۇرپىيەتتى، ئەتراپىدا بىرەر شەپە ئاڭلانسا شۇ ھامان ئېتىلىپ بارىدىغاندەك بىر خىل ھالەتكە كېلەتتى. گۈلخان يالقۇنلىرىدا ئۇنىڭ سىرتلىرى ② كۆكۈچ، قارامتۇل رەڭدە يالتىراپ كېتەتتى، قىپقىزىل تىلىمۇ بىر پارچە يالقۇندەك سوزۇلۇپ تۇراتتى. ئېگىزدە - تاغ باغرىدىكى كەڭ - تۈز سەينادا تەڭرىقۇتقا ئاتاپ ۋاقىتلىق بولسىمۇ ئالاھىدە ھەشەمەتلىك سايىۋەن ياسالغانىدى. سايىۋەن ئۈستىدىكى توققۇز خادىغا بۆرە بېشى، ئىككى يانغا قانات قېقىپ پەرۋاز قىلىشقا ئىنتىلىۋاتقان ئىككى جەغرى ③ نىڭ سۈرىتى كەشتىلەنگەن توققۇز تۇغ ئېسىلغانىدى. سايىۋەننىڭ تۆت ئەتراپىدا رەڭگارەڭ ساچۇ ④ لار تىترەپ - لەپىلدەپ تۇراتتى.

سايىۋەن ئاستىدىكى يولۋاس تېرىسىنى قاپلانغان شاھانە كۆرسىدا باتۇر تەڭرىقۇت ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كەيپىتىن قىزىرىپ خۇمارلاشقان كۆزلىرى بۆرىنىڭ ئوتتەك يېلىنجاپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. بۆرە خېلى يىراقتا، پەستىكى گۈلخان يېنىدا تىلىنى ساڭگىلاتقان پېتى باتۇر تەڭرىقۇتقا قاراپ تۇراتتى. بۆرىنىڭ ئىلاھىي قىياپىتى ئاجايىپ ئۇلۇغۋار، ھەيۋەتلىك، سۇرلۇك ئىدى، كۆپكۆك كۆزلىرىدىن يېشىل نۇرلار چاقنايتتى. بۇ نۇرلار گۈلخانلاردىن كۆتۈرۈلگەن كۆكۈچ يالقۇنلارغا ئوخشايتتى. بۇ نۇرلار باش - ئاخىرىغا كۆز يەتمەيدىغان سانسىز گۈلخانلارغا ئاتەش يالقۇنلىرى بىلەن قوشۇلۇپ تۇن پەردىسى ئاستىدا سوزۇلۇپ يانقان خانگاي ⑤ تىزمىلىرىنى، شىمالغا قاراپ ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان سېلىنگا ⑥ دەرياسىنىڭ كەڭ ۋادىلىرىنى قىزغۇچ شولىلارغا چۆمدۈرگەنىدى. شامال يۈزلەرنى سىلىققىنا سىيپاپ - سۆيۈپ ئۆتەتتى. گۈلخانلارنىڭ ئىس - تۈتەكلىرىنى، نەغمە ساداسىنى، كاۋاب، شاراب ھىدلىرىنى دەريانىڭ جەنۇبىغا ھەيدەيتتى. سېلىنگا دەرياسى توختىماي شىددەت بىلەن دولقۇن كۆتۈرۈپ شارقىرايتتى، گۈركىرەيتتى. تۆمرۈك، نەي، بەرباب ساداسى تاغلاردىن، قاپتاللاردىن، چوڭقۇر ھاڭلاردىن ئەكس سادا قايتۇراتتى. بايرام بەزمىسى داۋام قىلىۋاتاتتى. سايىۋەن ئاستىدىكى بەزمە تازا قىزىپ ئەۋجىگە چىققانىدى. بۆرە قىپقىزىل تىلىنى چىقىرىپ مىدىرلاتتى، باتۇر تەڭرىقۇت سەگەكلىشىپ كۆزلىرى چوڭ ئېچىلدى، قۇلىقىغا ئىلاھىي نىدالار ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

- ئوغلۇم ئوغۇز، بىلىمەن، ئەجدادلىرىڭ مۇشۇ چەكسىز گۈزەل زېمىندا چۈنۇپي ⑦ دىن تارتىپ ئاتاڭ تۇمەن

ئەدەبىيات گۈلزارى

تەڭرىقۇتىمۇ زامانىسىغىچە مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ياشاپ كەلدى. ئۇلار بەزىدە كۆچەيدى، بەزىدە ئازايدى، لېكىن تارقاق ھالەتتە ياشىدى. بۇرۇن نۇرغۇن تەڭرىقۇتلار دەۋرىدە سۇرگەن بولسىمۇ، ئۇلار بىر - بىرى بىلەن ھوقۇق - مەنپەئەت تالىشىپ، ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشىپ ھېچقايسىسى بۇ زور ئەلنى بىرلىككە كەلتۈرەلمىدى. سەن ئاتاڭنى ئۆلتۈرۈپ تەختنى قولغا ئالغىنىڭدىن كېيىن، ئۆزاق زامان بىر - بىرىدىن ئۇستۈنلۈك تالىشىپ، بىر - بىرىگە قارشى قانلىق جەڭلەرنى قىلىپ كەلگەن چېچىلاڭغۇ ھون ئەلكۈن ⑧ لىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، بىر تۇغ ئاستىغا توپلاپ جاھاندا ئەڭ كاتتا، بۈيۈك ھون دۆلىتىنى تىكلىدىڭ، تىل - يېزىق، ئۆرپ - ئادەت ۋە ئېتىقادنى بىرلىككە كەلتۈردۈڭ. لەشكەر توپلاپ، ھەربىي يۈرۈش قىلىپ ئاسىيانىڭ كۆپ قىسمىنى ئىستىلاھ قىلدىڭ. دېمەك، سەن تۇرلۇك دانا تەدبىر - چارىلەرنى قوللىنىپ، بۇ دۆلەتنىڭ ئىستىقبالىغا پارلاق يول ئاچتىڭ. تۆت گىردابى چەكسىزلىككە سوزۇلغان بۇ زېمىندا تۇلپىرىڭنىڭ تۇياقلىرى تەگمىگەن يەر قالمىدى. شۆھرەت - داڭقىڭ مەغرىبتىن مەشرىققىچە يەتتى. ئەپسۇسكى، سەن يەنىلا زېمىن توغرىسىدا باش قاتۇرسەن، بىر زېمىن بار، ئۇنى ئىلكىمگە ئالسام دەپ ئويلايسەن. ئەمما ئۇ زېمىنىڭ ئىگىلىرى باشقىلارغا قارىغاندا خېلىلا كۆچلۈك. سەن مۇشۇنداق قانائەت لىباسىنى كىيىپ، مەغرۇرلۇق شارابىنى ئىچىپ، غەپلەت تۆشۈكىدە يېتىۋەرسەڭ بولمايدۇ، بۇ قىلمىشىڭ بىزنىڭ ئىرادىمىزگە خىلاپ. مەغرىبتىمۇ، شەرقىي شىمال تەرەپتىمۇ سەن كۆزلىگەن زېمىنلار بار. ئاۋۋال مەغرىب زېمىنلىرىغا ئات سال، ئاندىن شەرقىي شىمالدىكى زېمىنلارنى ئىلكىڭگە ئال. ئۇ زېمىنىڭ ئىگىلىرى ئاۋۋال سەندىن قىممەتلىك نەرسىلەرنى تەلەپ قىلىدۇ، ھەممە مۇمكىنچىلىكلەر ئاخىرىدا بولىدۇ. ئوغلۇم ئوغۇز، بېشىڭنى كۆتۈر، مەست - مۇستەغرەق بولۇپ غەپلەتكە چۆكمە. بۈگۈن بايرامنىڭ ئاخىرقى كۈنىغۇ، بەس، بىر ھەپتىدىن بۇيان ئەيش - ئىشرەت قىلغىنىڭ يېتەر. قوپ، ئەسەد ⑨ بىلەن ئەجدىھا ⑩ غا تېۋىن. ئايتەڭرى يۈز ئاچقان ھامان پايتەختكە قايت. ھاكىمدارلىقنى ئادالەت بىلەن يۈرگۈز، يىراقلارغا ئات سال! . . .

باتۇر تەڭرىقۇت سەگەكلىشىپ، مەي تەسىرىدىن ئېغىرلاشقان بېشىنى كۆتۈردى، سايىۋەن پەرىلىرىنىڭ يوچۇقلىرىدىن كۆككە قاراپ ئەسەد بىلەن ئەجدىھاغا تېۋىندى، ئاندىن ئالدىغا - سايىۋەن جايلاشقان سەينادىن خېلىلا پەستە چاراسلاپ يېنىۋاتقان گۈلخانلارغا، ئىشكى كۈن چىقىشقا قاراپ ئېچىلغان قاتار - قاتار ئاق چېدىرلارغا تىكىلدى. چېدىرلارنىڭ ئەتراپىدا بۆرىلەر ئايلىنىپ يۈرەتتى. ھېلىقى بۆرە خېلى يىراقتا - دەريا قىرغىقىدا چوقچىيىپ تۇرغان خەرسەڭ تاش ئۈستىدە، بىر پەسىيىپ، بىر كۆتۈرۈلۈۋاتقان دولقۇنلارغا قارىغىنىچە تىزلىنىپ ئولتۇراتتى. بۆرىنىڭ ئاشۇ تۇرقىدىنمۇ بىر خىل جىددىيلىك، تاقەتسىزلىك ئالامىتى چىقىپ تۇراتتى. بۇ ھال باتۇر تەڭرىقۇتنىمۇ تەسىر قىلدى. چۈنكى تۇغۇلۇپلا بۆرە تېرىسىگە يۆگەلگەن باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەيپىياتىدىمۇ ئاشۇ ھالەت ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ سارغۇچ، گىجمەك چاچلىرى ئاستىدىكى كەڭ، مىسرەڭ پېشانىسىدە ئۇششاق تەر تامچىلىرى يالتىرىدى، قوشۇمسىمان قاتتىق تۇرۇلدى، چولاق - چولاق دۇگلەك كۆزلىرىدە كۆكۈچرەڭ ئوت يېلىنجىدى. دۆلەت ئەركانلىرى ئۇنىڭ چىرايىدا يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەردىن خەۋەرسىز ھەدەپ يەپ - ئىچىش بىلەن مەشغۇل ئىدى. پاراڭ، كۈلكە - چاقچاق ئەۋجىگە چىققانىدى. تەڭرىقۇت ئوردىسىنىڭ ئەزەلدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى قائىدە - يوسۇنى بويىچە بۇ بايرام - بەزمىدىمۇ ئېسىل نەسەبلىك سۆلىنىدى ⑪ ئۇرۇقىدىن ھەمدە قويىنىدى ⑫، سۆيىنىدى ⑬ ۋە چۆيىنىدى ⑭ ئۇرۇقىدىن چىققان سول قول ئۇلۇغ بىلىگەخانلار، سول قول ئۇلۇغ يابغۇلار، سول قول ئېل قۇساي - قۇتىغۇلار، سانغۇن، تۇقۇقبەگلەر، تۇمەنبېشى، مىڭبېشىلار باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ سول تەرىپىدە، يۇقىرى ئابرويلۇق، جەسۇر ئاتالغان غۇيان ⑮، شابۇ ⑯، لان ⑰ ئۇرۇقىدىن چىققان يەنە يۇقىرىقى مەرتىۋىدىكى ھاكىمىيەت ئىگىلىرى بولسا، باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئۆز مەنسەپ - مەرتىۋە، دەرىجىلىرى بويىچە تىزىلىپ ئولتۇرۇشقانىدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەينى تەرىپىدە پايتەخت گۈزادۇبۇسى ⑱ بىلەن ئوردا گۈزادۇبۇسىنىڭ ئۇلۇغ قامانى، ئوردىنىڭ باقشىسى ⑲ ھەزرەت قانتۇرمىش ئولتۇراتتى. ئۇ، ئىچىدە شۇبرلاپ دۇئا ئوقۇغاچ بۇرە ھوشۇقلىرىدىن ياسالغان تەسۋىسىنى ئالدىرىماي سىرىيتتى. چارلاشقان، شالاڭ چاچلىرى گەدىنىگىچە، ئاپئاق، قويۇق ساقىلى مەيدىسىگىچە چۈشكەن، نازۇك تەبىئەتلىك بۇ ئۇلۇغ قامان تەڭرىلەرنىڭ ئەلچىسى سۈپىتىدە دۆلەت ئىشلىرىدا تەڭرىقۇتقا ئالدىن بېشارەت ۋە مەسلىھەت بېرەتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت بايىقى ئىلاھىي نىدالارنى ئەسكە ئالدى، لېكىن بەزمە ئەھلىنىڭ خۇشال - قىزغىن كەيپىياتىغا بەرھەم بېرىشكە كۆزى قىيماي جىمجىت ئولتۇرۇپ ئالدىغا نەزەر تاشلىدى. ئەتراپىغا رەڭگارەڭ ساچۇ تۇتۇلغان، يۈڭ، يىپەكتىن توقۇلغان كەڭ داستىخانلار قوي، سوغۇن ⑳، ئۇلا، قىرغاۋۇل، كەپتەر، توشقان گۆشلىرى، ئوغلاق، پاخلان گۆشىدىن قىلىنغان تونۇر كاۋاپلىرى، زىخ كاۋاپ، بېلىق كاۋېپى، تۇتماچ ㉑، كۈرشەك ㉒، سىمراق ㉓، بولدۇنى ㉔، قېزا، كۆمەچ، توقاچ، قاراناڭ، ئاۋۇرنى ㉕، قۇرت، يۈركەمەچ ㉖ قاتارلىق يېمەكلىكلەر ۋە ئۈزۈم، شاپتۇل، قوغۇن - تاۋۇز، بادام، يانچاق، ئالما قاتارلىق مېۋىلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. ئوردىنىڭ شاراب بېگى مەخسۇلا باتۇر تەڭرىقۇتقا، ئۇنىڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئىككى مۇلازىمى بولسا ئوردا ئەئىيانلىرى (دۆلەت ئەركانلىرى) غا شاراب تۇتماقتا ئىدى. ئاغارتقۇ ㉗، سۇچىك ㉘، بوزا، قىمىز تولدۇرۇلغان كۈمۈش ئاياغلار نۆۋەت بىلەن ئايلىناتتى. بەزمە ئەھلىنىڭ يۈز - بويۇن، قۇلاقلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى، كۆزلەر قان تولغاندەك كۆرۈنەتتى. گاھ ئۇسسۇلچى - رەققاسلار كېپىنەكتەك لەرزان پىرقىراپ، گاھ قىزىقچى - ھەييارلار چاقچاق، يۇمۇر - لەتىپىلەرنى ئېيتىشىپ سورۇننى قىزىتماقتا ئىدى. پەستە - شېغىل تاشلىق ساي، ياپيېشىل يايلاقلاردا سانسىز گۈلخانلار يانىتتى. قامانلار ㉙ ياغاچ گەردىشىلىك، تۆمۈر ھالقىلىق تۆمۈرۈكلىرىنى دارىڭلىتىپ چېلىپ، گۈلخان ئەتراپىدا دەۋر قىلىپ ئايلىناتتى. قاملار ㉚ چىرايلىق ياسانغان بولۇپ،

ئوت يورۇقىدا يىلانده‌ك تولغىنىپ، قۇيۇنده‌ك چۆرگىلەيتتى، مۇناجات ئېيتىپ تەڭرىلەرگە مەدھىيە ياغدۇراتتى. ئۇلارنىڭ ھەربىكىتىنى ئاسماندىن يەرگە چۈشۈۋاتقان پەرىشتىلەرگە تىمسال بولۇپ، ئاجايىپ نەپىس - چىرايلىق ئىدى. ياش لەشكەرلەر دەريا بويىدا ئەمدىلەتىن سارغىيىشقا باشلىغان ئوت - چۆپلەر، چىمەنلەر ئۈستىدە گاھ يۇمىلىشاتتى، گاھ بىر - بىرىلىرىنى قوغلىشاتتى، گاھ بايرام قوشاقلىرىنى ئېيتىشاتتى. دەريا قىرغىقىنى بويلىتىپ سانسىز چېدىرلار تىكىلگەنىدى. ھەر بىر چېدىر ئۈستىدىكى خادىغا بۆرە بېشى كەشتىلەنگەن كاككۇك ئاغزى رەڭلىك يىپەك تۇغ ئېسىلغانىدى. چېدىرلاردا لەشكەرلەر بىلەن ھەر قايسى قەۋم - قەبىلىلەردىن كەلگەن ئاقساقاللار، پۇقرالار ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ بەزمە قىلىشماقتا ئىدى. ئادەت بويىچە ئۇلارنىڭ بەزمىلىرىنى جەغرى ئۇنۇتقاندىكى 400 نەپەر بەگ باشقۇرۇۋاتاتتى. دۇمباق، ناغرا، نەي، داپ، سۇنای، بەرباب سادالىرى پۈتكۈل سەلىنگا ۋادىسىنى لەرزىگە سالماقتا ئىدى. ھەر بىر چېدىر، ھەر بىر گۈلخان ئەتراپىدا توپ - توپ بۆرىلەر ئايلىنىپ يۈرەتتى، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن يېشىل نۇرلار چاقنايتتى.

- ئەي تەڭرىنىڭ ئوغلى، جاھانىنىڭ قۇتلۇق ئەركىسى! - باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەينىدە ئولتۇرغان قانتۇرمىش ھەزرەت سوزۇق ئاھاڭدا شۇنداق باشلىدى، - ئەي، كۆكتەڭرى بىلەن يەر تەڭرى تەرىپىدىن ھايات بېرىلگەن، كۈنتەڭرى بىلەن ئايتەڭرى تەرىپىدىن تەختكە چىقىرىلغان ئۇلۇغ تەڭرىقۇت! بايىقى ئىلاھىي ندالارنى يادىڭدىن چىقاردىڭمۇ! بەزمە شارابلىرى ئەقلىڭنى ئالدىمۇ؟ بېشىڭنى كۆتۈر! ئۈستۈڭدە ئايتەڭرى كۆرۈندى. ئۆتكەن يىلى مول ھوسۇل بايرىمىنى تۇغلا ㉛ دەرياسىنىڭ تارمىقى بولغان تامبر دەرياسىنىڭ بويىدا ئۆتكۈزگەنىدىڭ. بۇ يىل ئاۋۇال ئوردا خەزىنىسىنى تەرتىپلىك بۇلاڭ - تالاڭ قىلدۇردۇڭ، ئەل نۇرغۇن بايلىققا ئېرىشتى. ئاندىن ئاتاڭ، مەرھۇم تەڭرىقۇت تۇمەنخانىنىڭ روھىغا ئاتاپ توققۇز تۆگە، 90 كالا - قوتاز، 900 قوي قۇربانلىق قىلدىڭ. قۇربانلىقنىڭ قېنىنى ئاتاڭنىڭ مەقبەرىسىگە چاچتىڭ. ئاخىرىدا بۇ سەلىنگا دەرياسىنىڭ باشلىنىش ئېغىزىدا مول ھوسۇل بايرىمىنى ئۆتكۈزدۇڭ. بايرام باشلىنىش بىلەن تەڭ ساڭا قارام يەر -جاھانىنىڭ ھەممە يېرىدىن خۇش خەۋەرلەر كەلدى. ئاشلىق - دانلار تۆكمە بوپتۇ، مال - چارۋىلىرىڭ- نىڭ ھېسابىغا ساناق يەتمەپتۇ، ئادەملىرىڭنىڭ سانىمۇ تېز كۆپىيىۋېتىپتۇ. بۇ، بىر مۆجىزە، تەڭرىلەرنىڭ ساڭا ئاتا قىلغان مۆجىزىسى، قۇتى. ۋاھالەنكى، سەن شۇ تاپتا مۇراد - مۇددىئالىرىمغا يەتتىم، دەپ ئويلاۋاتامسەن؟ شۇ ئوي سېنى بىخودلاشتۇرۇپ قويماقتا. ھوشيار ۋە ئاگاھ بولغىنكى، ناھايىتى يىراقتا، شەرقىي شىمالدا قونىشى ㉜ لىرىڭ نىيىتىنى بۇزۇۋاتىدۇ، قۇتراۋاتىدۇ. تەڭرىلەر بېشارەت بەردىغۇ. ئۇلار سېنىڭ ئەڭ قىممەتلىك نەرسەڭنى سوراپ ئەلچى ماڭدۇردى. سەن كەڭ قورساق، ئېھتىياتچان بول. تەڭرىلەرنىڭ بېشارىتى ۋە ھۆكۈمى بويىچە ئىش قىل، تەڭرىلەر سېنىڭ زېمىن تەلىپىڭنى قاندۇرىدۇ. بىراق سەنمۇ ۋاز كېچىشكە تېگىشلىك نەرسىدىن قەتئىي ۋاز كېچىشىڭ، ئېرىشىدىغان نەرسىگە بولسا جان پىدالىق بىلەن يېپىشىشىڭ كېرەك. قىسقىسى، سەن سىناققا دۇچ كەلدىڭ، تەڭرىلەر سېنى سىناۋاتىدۇ، ھە، ئورنۇڭدىن تۇر! ئايتەڭرىگە تېۋىنە! ئاندىن قايتىپ تەڭرىلەرنىڭ ھۆكۈمىنى ئادا قىل! . . .

باتۇر تەڭرىقۇت كەيپىتىنى ئېغىرلاشقان بولسىمۇ، يەنىلا يېگىتلىك كۈچ - قۇدرىتى، جۇشقۇنلۇقى غالىب كېلىپ چەبدەسلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى: سول قولىنى كۆتۈرۈپ بايرامنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ئىشارە قىلدى. داستىخانلار يىغىشتۇرۇلدى، داقا - دۇمباق سادالىرى توختىدى. باتۇر تەڭرىقۇت ۋە بارلىق دۆلەت ئەركانلىرى سايىۋەن ئاستىدىن كەڭ ساينا‌غا چىقىپ ۋاقىتلىق گۈادۇبۇغا كىردى ۋە قانتۇرمىش ھەزرەتنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئايتەڭرىگە تېۋىنىش مۇراسىمىنى تەنتەنە بىلەن تامام قىلدى. ئاي كۆكتە نۇر چېچىپ تۇراتتى، يۇلتۇزلار چىمىرلايتتى، كۈلخانلارنىڭ ئاخىرقى چوغلىرى كۈز شامىلىدا يېلىنجايتتى. باتۇر تەڭرىقۇت پايتەختكە قاراپ راۋان بولدى. ئالچى ئايقاغان كېنىزەكلىرى بىلەن سېپاھلارنىڭ مۇھاپىزىتىدە كېتىۋاتاتتى. ئەڭ ئاخىردا قالغان بىر تۈركۈم چارۋىدارلار يايلاق، چۆل - دەشتىلەرگە بۆرىلەر ئۇچۇن دەپ نۇرغۇن قويلارنى تاشلاپ ماڭدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۇلپارى ھەممىنىڭ ئالدىدا ئەركەك بۆرىگە ئەگىشىپ چاپماقتا ئىدى.

. .

I

مىلادىدىن بۇرۇنقى 202 - يىل، ئەتىياز.

بۆرىنىڭ كۆزلىرىدىن يېشىل نۇرلار چاقنايتتى. ئەتراپ قاراڭغۇمۇ، يورۇقمۇ ئەمەس ئىدى، ھەممە نەرسە غۇۋا، خىرە - شىرە كۆرۈنەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئۇۋ كىيىملىرىنى كىيىپ، ئوقيا، ساداق ئاسقانىدى. ئۇ ئاتلىق، تەنها ھالدا ئۆتكۈر كۆزلىرىنى يىراقلارغا تىكەتتى. ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن مەھرەم - سېپاھ، مەرگەن - پالۋانلىرىنى ئالماي يالغۇز ئۇۋغا چىققانلىقىنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشىنەلمەيتتى. تۇمشۇقىغا ئۇركەن ㉝ قاپچۇق كىيدۇرۇلگەن جەغرى ئۇنىڭ ئوڭ قولىدا مەغرۇر گىدىيىپ ئولتۇراتتى. ئەمدىلەتىن كۆكۈرۇشكە باشلىغان يايلاقلار، قاقاس چۆللەر، قۇم بارخانلىرى، كۆككە بوي سوزغان تاغلار، ئېگىز - تاغلىق قىيا، چوڭقۇر جىرالاردىن ئېقىپ چۈشۈۋاتقان تارام - تارام سۇلار، زەڭگەر ئاسمان، ئاق - بوزرەڭ، قارامتۇل بۇلۇتلار. . . ئۇنىڭ ئالدىدا گاھ نامايان بولاتتى، گاھ غايىب بولاتتى. قەيەردە ئوۋ بار، بۆرە مېنى نەگە باشلايدىكىن، دەپ ئويلىغان باتۇر تەڭرىقۇت بۆرىگە بىر خىل ئۈمىد بىلەن تىكىلدى. بۆرە كۆزلىرىدىن يېشىل نۇر چاقنىتىپ، تىلىنى سوزغىنىچە ئورنىدا مىدىر - مىدىر قىلماي تۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت بىر ھازا تېڭىرقاپ تۇرغاندىن كېيىن ئۆزى خالاپ كۆك رەڭ ㉞ گە ئات سالدى، بۆرە شۇ ھامان قاتتىق ھۇۋلاپ ئاتنىڭ ئالدىنى توسىدى. باتۇر تەڭرىقۇت ھەيران بولۇپ توختىدى ۋە قىزىل رەڭ ㉟ گە ئات سالدى. بۆرە يەنە تېخىمۇ قاتتىق ھۇۋلاپ ئاتنىڭ ئالدىنى توسىدى. باتۇر تەڭرىقۇت يا كۈلۈشنى، يا ئاچچىقلاشنى بىلەلمەي خىلىغچە خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى. ئاخىر ئۇ قارا رەڭ ㊱ تەرەپكە قاراپ ئات سېلىۋىدى، بۆرە يىلاندەك سويلاپ - ژىشلداپ گويا باتۇر تەڭرىقۇت ئۆزى كەشىپ قىلغان ئاۋازلىق ئوقيانىڭ ئوقىدەك قارارەڭ تەرەپكە ئېتىلدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ

تۇلپارىمۇ بۆرىنىڭ كەينىدىن شامالدەك تېز چاپتى. ئاز ئۆتمەي بۆرە باتۇر تەڭرىقۇتنى مەنقىشلاغ ㊲ قا باشلاپ كەلدى. مەنقىشلاغ ـ ئوت ـ چۆپ، كۆل ـ كىياھلىرى ئادەم بويى ئۆسىدىغان، بۇلاقلىرى كۆپ، ھاۋاسى ساپ يايلاق ئىدى. بۇ يەردە ھەر يىلى يازدىن ـ كۈزگىچە مەرھۇم تەڭرىقۇت تۇمەنخاندىن قالغان بۈيۈك تۇلپار ئوتلايتتى. لەشكەرلەردىن توققۇزى مەخسۇس بۈيۈك تۇلپارنى بېقىش ـ مۇھاپىزەت قىلىشقا مەسئۇل ئىدى. ھازىر بولسا بۈيۈك تۇلپار ئوردا ئاتخانىسىنىڭ خاس ئېغىلىدا تۇرۇۋاتاتتى.

بۆرە مەنقىشلاغنىڭ داكىرىسىنى بىر ئايلىنىپ كېلىپ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئالدىدا توختىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن بايىقى يېشىل نۇردىن قىلچە ئەسەر قالمىغان بولۇپ، ھەدەپ ياش ئېقىپ تۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت توساتتىن بۈيۈك تۇلپارنىڭ ئېچىنىشلىق كىشنىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى ـ دە، چۆچۈپ ئەتراپىغا نەزەر سالدى. مەنقىشلاغ جىمجىت ئىدى، ئەتراپتا ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. بۈيۈك تۇلپارنىڭ كىشنىگەن ئاۋازى ھاۋادا گۈلدۈرمامىدەك ياڭراپ جاھاننى تىترىتەتتى. ئېپايان دالا گۈگۈم مەزگىلىدىكىگە ئوخشاش قارىيىپ كۆرۈنەتتى، چەكسىز بوشلۇقنى قارا تۇمان قاپلىغانىدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ يۈرىكى ئاسمىپ قاتتىق دۈپۈلدەشكە باشلىدى. بۈيۈك تۇلپار قايتا كىشنىگەندە باتۇر تەڭرىقۇت قورقۇپ ۋارقىرىۋەتتى:

ـ بۈيۈك تۇلپار! ئاتامنىڭ تۇلپىرى! . . . ـ باتۇر تەڭرىقۇت چۈش كۆرگەنىدى، ئۇ چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمۈلگەن ھالدا ئويغاندى. قۇنجۇي ㊳ ئايزات ㊴ چىرايى تاتارغان، كۆزلىرى چەكچەيگەن ھالدا ئېگىشىپ ئۇنىڭ يۈزىدىكى تەرلەرنى سۈرتۈۋاتاتتى.

ـ نېمە بولدۇڭ ئۇلۇغ قاغانىم؟ . . . ئەجەب قورقۇتتىڭا؟

باتۇر تەڭرىقۇت جاۋاب بەرمىدى، ئىككى يېنىغا قاراپ ھەشمەت بىلەن بېزەلگەن، ئىپار، زەپەر، ئالچى ㊵ ھىدى گۈپۈلدەپ پۈراپ تۇرغان ھۈجرىدا ياتقانلىقىنى بىلدى. بۇ، ئۇنىڭ ياش، گۈزەل، سۈيۈملۈك خوتۇنى ئايزاتنىڭ قەسىرىدىكى خاس ھۈجرا ئىدى. دېرىزىلەردىن شۇئغۇپ كىرگەن تاڭ نۇرى بۇ ھۈجرىنى ئاجايىپ سىرلىق تۈسكە كىرگۈزگەنىدى. ئىشىك ـ دېرىزىلەرنىڭ ھالرەڭ يىپەك پەردىلىرىگە، نەقىشلىك تورۇسقا ئېسىلغان ئالتۇن قەندىللەرگە، تەكچىدىكى تەڭرى تەقلىدى ـ ئالتۇن بۇدقا تەسەۋۋۇرغا سىغمايدىغان ئاجايىپ بىر خىل سېھرىي كۈچ يوشۇرۇنغانىدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ چىرايىدىكى قورقۇنچلۇق كەيپىيات تۈگىدى، بىراق ئۇ بۈيۈك تۇلپار توغرىسىدا ئويلىنىپ قالدى. تەڭرىلەرنىڭ بېشارەتلىرىنى ئەسكە ئېلىپ كۆڭلى گۈمان، شۇبھە بىلەن تولدى. «ئەلقىسسەتلىك نەرسە. . . » ئايزات بېرىپ تاشئېينەك ئالدىدا ئولتۇردى. ئۇ، تاڭ سۈزۈلۈشتىن بۇرۇنلا تۇرۇپ كەتكەنىدى، يۈيۈنۈپ ـ تارىنىپ، ئېسىل كىيىملىرىنى كىيىپ چىرايلىق ياسانغانىدى، قاپقارا سۈمبۈل چاچلىرىنى بېشى ئۈستىگە ئىككى قات تۇرمەكلىگەن، بويۇن، قول، بارماقلىرىغا ئالتۇن بېزەكلىرىنى تاقىغان. . . ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ قۇلاقلىرىغا ئالتۇن تۇلغاغ ㊶ لىرىنى سېلىۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئۇنىڭ شام يورۇقىدا، تاڭ نۇرىنىڭ شولىسىدا ۋالىلداپ پارقىرىغان بېزەكلىرىگە، خاتىرجەم چىرايىغا بىر خىل ھېرىسمەنلىك، سۈيۈنۈش ئەزىرى بىلەن تىكىلدى. ئايزاتنىڭ تىپىك شەرق گۈزەللىرىگە خاس زىلۋا بوي ـ قامىتىدىن، كۆزلىرىدىكى تەڭداشسىز سېھرىي قۇدرەتتىن ۋە ئۇنىڭ ئەقىللىك، چېۋەر گەپلىكىدىن چەكسىز گىپتىخارلىق ھېس قىلدى.

ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ھونلار بىلەن خەن سۇلالىسى ئوتتۇرىسىدا ئىناقسىزلىق پەيدا بولۇپ، بەزىدە بۇ ئىناقسىزلىق ئۇزۇلا جېدەل ـ ماجىرالارغا، ھەتتا پات ـ پات قانلىق قىرغىنچىلىقلارغىچە يېتىپ بارااتتى. تۇمەن تەڭرىقۇت دەۋرىدىمۇ بۇ خىل ئىناقسىزلىق، جېدەل ـ توقۇنۇش توختىمىدى. ئوغۇزخان باتۇر تەختكە چىقىپ تەڭرىقۇت بولغاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ بىلەن خەن سۇلالىسى ئوتتۇرىسىدا بىر قانچە قېتىم ھەربىي توقۇنۇش، قانلىق جەڭلەر بولۇپ ئۆتتى. ئاخىر ئىككىسى تەرەپ نۇرغۇن قېتىملىق سۆھبەت، سۇلھ قىلىشلار ئارقىلىق يېقىن قوشنىدارچىلىق، ھەمكارلىق كېلىشىمىنى تۈزۈشتى. كېلىشىم ئىمزالانغاندىن كېيىن خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھىسى خەن گاۋزۇ ـ لىيۇبانىڭ قىزى ماۋچۇننى مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن بىللە ھون قاغانى باتۇر تەڭرىقۇتقا ھەدىيە قىلدى، ئىككى تەرەپ قۇدىلاشتى. باتۇر تەڭرىقۇتمۇ ئۆز نۆۋىتىدە پادىشاھ خەن گاۋزۇغا 10 مىڭ توپ يىپەك رەخت، 20 مىڭ دانە بۆكەن ـ بۇغا مۇڭگۈزى، 100 دانە يولۋاس، قاپلان تېرىسى، 100 دانە كىيىك ئىپارى، 200 نەپەر قۇل ـ چۆرە ۋە زىرائەت، كۆكتات ئۇرۇقلىرىنى ھەدىيە قىلدى. قېيىن ئاتا بىلەن كۆيئوغۇل ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئىنتايىن قويۇقلاشتى، ئۆزئارا ھەمكارلىق، ياردەم، سودا ـ تىجارەت ۋە تۇرلۇك ئالاقىلار كۆچەيدى. تويدىن كېيىن خەن مەلىكىسى ماۋچۇن ھونلارنىڭ ئادىتى بويىچە ئايزات دېگەن ئىسىم بىلەن ئاتالدى ھەمدە باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ بىرىنچى خانىشى، قاراقاتىن كۈنسلىگ ㊷ تىن قالسىلا ئوردىدا ئەڭ ھۆرمەتلىك ئايالغا ئايلاندى.

مەھرەملەر كىرىپ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كىيىنىشىگە ياردەملەشتى، شاھلىق تاجىنى تاقىدى. باتۇر تەڭرىقۇت قۇنجۇي ئايزاتنىڭ گۈزەل شاھانە قەسىرىدىن چىقتى. ئايزات قەسىر دەرۋازىسىغچە ئۇزىتىپ كەلدى:

ـ ئەي ئۇلۇغ قاغانىم، تەڭرىنىڭ ئوغلى، ـ دېدى ئايزات نازلىق كۈلكىسى بىلەن تىكىلىپ، ـ يەنە ئۇچ كۈندىن كېيىن نەۋرۇز، مەن بۇ بايرامنى مەنقىشلاغدا ئۆتكۈزۈشنى خالاپ قالدىم.

ـ خالىغىنىڭچە بولسۇن، قۇنجۇيۇم، ـ دېدى باتۇر تەڭرىقۇت توختاپ كەينىگە بۇرۇلغاندىن كېيىن جىددىي ئاھاڭدا، ـ ھەرەمدىكى كۈمۈشتېكىن، كېنىزەكلەر، گۈزەللىكى گۈزەل قاملار ساڭا ھەمراھ بولۇپ بارىدۇ، ئەلۋەتتە ئۇ يەردە زېرىكىش بولمايدۇ.

ـ دېگىنىڭ راست، يەنە بىزنى تەخى سېپاھلىرىڭ مۇھاپىزەت قىلىپ بارىدۇ. مەن دەيمەن، ئۇلۇغ قاغانىم، مەنقىشلاغقا بۈيۈك تۇلپارنى مىنىپ بېرىشقا ئىجازەت بەرسەڭ.

ـ ھىم! . . . مەن. . . تەڭرىلەر بىر نېمە دېسۇن!

ئايزات مەيۇسانە قاراپ قالدى. ئۇ، ھون ئوردىسىغا كەلگەندىن بۇيان بىر قانچە قېتىم بۈيۈك تۇلپارنى مىنىپ سەيلە قىلغانىدى. بۇنداق شەرەپ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئانىسى

ئالچى ئايقاغاندىن باشقا ئوردىدىكى ھەممە خانىش، قۇنجۇي، كۈمۈشتېكىنلەرگە كەمدىنكەم نېسىپ بولاتتى.

قاڭقىل (43) ئاقساقلى ھەدىيە قىلغان، ئۇچ ئات قوشۇلغان شاھانە ھارۋا باتۇر تەڭرىقۇتنى مەخپىي يوللار بىلەن ئوردىغا ئېلىپ ماڭدى. نەيزە، قىلىچ، قالقان بىلەن قوراللانغان جەسۇر سىپاھلار ئۇنى ئىنتايىن ھوشيارلىق ۋە ساداقەت بىلەن مۇھاپىزەت قىلىپ كېلەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئالتۇن تەختتە قارار تاپقان ھامان ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرغان سول قول، ئوڭ قول دۆلەت ئەركانلىرى بىردەك ئورنىدىن تۇردى:

- ياشسۇن تەڭرىنىڭ ئوغلى! تۇمەنىمىڭ يىللار ياشسۇن!!!

بۇ ئاۋاز گويا ئېشەك تېرىسىدە كېرىلگەن سانسىز دۇمباقلارنىڭ گۈمبۈرلىگەن ساداسىغا ئوخشاش چىقتى. ئاندىن ھەممەيلەن يەنە باشلىرىنى ئېگىپ، قەددىنى پۈكۈپ تازىم قىلدى:

- كۆكتەڭرى بىلەن يەر تەڭرى ھايات بەرگەن، كۈنتەڭرى بىلەن ئايتەڭرى تەرىپىدىن تەختكە چىقىرىلغان ئۇلۇغ تەڭرىقۇتىمىزغا سالام!

باتۇر تەڭرىقۇت جاۋابەن بېشىنى لىكشىتىپ قول ئىشارىسى قىلدى، ھەممەيلەن ئولتۇرۇشتى. باتۇر تەڭرىقۇت خېلىغىچە جىمىپ كەتتى. كەينىدە ئۇرە تۇرغان قانتۇرمىش ھەزرەتنىڭ ۋەھىمىلىك شۇنىرلاشلىرى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ تۇراتتى. ئوردا ئىچى ئېغىر سۈكۈناتقا چۆمگەندى. باتۇر تەڭرىقۇت خېلىدىن كېيىن قەددىنى سەل رۇسلاپ تۇۋەندىكىلەرگە بىر - بىرلەپ كۆز يۈگۈرتتى - دە، ئاندىن:

- ئاتام، ئۇلۇغ تەڭرىقۇت تۇمەنخاندىن قالغان بۇيۇك تۇلپارنى قاراتوينىغا بېرىمىزمۇ؟ - دېدى.

ئاشۇ سوئال بىلەن تەڭ دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ كۆڭلىدىكى تەشۋىش كۈچىيىپ، چىرايلىرى جىددىي تۈس ئالدى. ئېگىز، كەڭ دېرىزىلەردىن كىرگەن ئارامبەخش باھار ھاۋاسى ئوردا ئىچىگە بىر خىل سالقىنلىق بەخش ئېتكەنىدى. ئەمما دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ چىرايلىرىدا تومۇز ئىسسىقىغا ياكى بولمىسا زىمىستان سوغۇقىغا بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتقاندەك بىر تەرىزدىكى ئارامسىزلىق ئىپادىلىرى ئەكس ئېتتى.

بۇنىڭدىن 10 كۈن ئىلگىرى شەرقىي شىمالدا، لياۋخى (44) دەرياسىنىڭ باش تارمىقى بولغان شىرامۇرۇن (45) دەرياسىنىڭ بېپايان ۋادىلىرىدا ياشايدىغان قۇدرەتلىك توڭگۇسلارنىڭ ياش پادىشاھىي قاراتويىن بىر يابغۇ (46) سىنىڭ يېتەكچىلىكىدە 15 كىشىلىك ئەلچىلەر ئۈمىكىنى 40 تۆگىلىك قىممەت باھا ئارمىغان (47) بىلەن ھون پايتەختى تەڭرىبالىققا ئەۋەتكەندى. ئەلچىلەر تەڭرىقۇت ئوردىسىدىن تاكى سۈبىران (48) دەرۋازىسىنىڭ سىرتىغىچە ئىككى رەت تىزىلغان لەشكەرلەر ۋە شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ قىزغىن ئالقىشلىرى، نەغمە - ناۋا ئىچىدە قارشى ئېلىنىدى ھەمدە مەخسۇس ئالىي قەسىرلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ كاتتا زىياپەتلەر بېرىلدى. تەڭرىبالىق شەھىرىنىڭ ئوردا - قەسىرلىرى، سودا بىنالىرى، چوڭ - كىچىك كوچىلىرى، بازارلىرى، باغچىلىرى... ئېكسكورسىيە قىلدۇرۇلدى. قوبۇل مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەن كۈنى ئەلچىلەر تۆگىلىك ئارمىغانىنى باتۇر تەڭرىقۇتقا تەقدىم قىلدى. ئاندىن ئەلچىلىك مۇددىئاسىنى ئىزھار قىلىپ: «پادىشاھىمىز قاراتويىن بۇيۇك تۇلپارنى سەندىن سۈيۈنگەن ھېرىشتە تەلەپ قىلىدۇ» دېدى. دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ كۆزلىرى تەڭەججۇپ ئىلكىدە چەكچەيدى، كۆكۈللىرىدىن بىر ئاچچىق سېزىم كېچىپ ئۆتتى. ئەمما باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ روھىي كەيپىياتى ناھايىتى ساز ئىدى. ئۇ: «تەڭرىلەر بۇ توغرىلىق ئاللىقاچان بېشارەت بەرگەن، ئەمما مەندىن تەلەپ قىلىنمىدىغان نەرسىنىڭ بۇيۇك تۇلپار ئىكەنلىكىنى ئېيتمىغان. شۇڭا، بىز بۇ تەلەپنى ئوردا كېڭىشىدە قارار قىلىمىز» دەپ مۇراسىمنى ئاخىرلاشتۇرغاندى. ئەنە شۇ سەۋەبتىن بۈگۈن ئوردا كېڭىشى چاقىرىلغاندى.

- ئۇلۇغ تەڭرىنىڭ قۇتلۇق ئوغلى! - دېدى سول قول ئۇلۇغ بىلىگەخان بىر ھازادىن كېيىن تۇنجى رەت ئېغىز ئېچىپ، - مەرھۇم تەڭرىقۇتىمىز تۇمەنخاندىن قالغان بۇيۇك تۇلپار ساڭا ھەم بىزگە قىممەتلىك مىراس، ئۇ بىزنىڭ پەخرىمىز، ئىپتىخارىمىز. ئۇنى ياتلارغا ھەرگىز بەرمەيمىز!

ئوڭ قول ئۇلۇغ بىلگەخان ئورنىدىن تۇردى:

- بۇيۇك تۇلپار بىزنىڭ قىممەتلىك بايلىقىمىز، شان - شەرىپىمىز، ئۇنى ياتلارغا بېرىش - قورقۇنچاقلىقتىن، خوشامەتتىن نىشاندۇر!

سول قول ئۇلۇغ يابغۇ قاپىقىنى تۇرگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ يۇقىرى ئاۋازدا:

- بۇيۇك تۇلپار جەڭ ئاتلىرىمىزنىڭ سەۋۈلىسى، پۈتكۈل جاھاندا يۈگرۈكلۈكتە ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان تۇلپار يوق، ئۇنى بىز ھونلارغا تەڭرىلەر ئىنئام قىلغان. شۇڭا ئۇنى ياتلارغا بېرىش - ئۆزىمىزنىڭ يۈز - ئابرويىنى ئۆزىمىز يەرگە ئۇرغان بىلەن تەڭ! - دېدى.

ئوڭ قول ئۇلۇغ سانغۇن (49) دۇبۇلغىسىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ دېدى:

- تەڭرى قۇت بەرگەن ئۇلۇغ قاغان! تەڭرىبالىقتىن چىقىپ ئالدىمىزدا ماڭدىڭ، بىز ساڭا ئەگىشىپ تەڭرىقۇملۇقى (50) نى، بادائىن جاران قۇملۇقى (51) نى، ئوردۇس (52)، سەيخەنتال (53) قۇملۇقلىرىنى كېزىپ چىقتۇق. ساندىبىل (54)، قاشتېشى قوۋۇقى (55)، قوش (56)، لولان (57)، كېنگىت (58)، كىرورەن (59)، كۇسەن (60)، سۇلى (61) قاتارلىق شەھەرلەردە توققۇز تۇغلىرىمىز جەڭلەن قىلدى. جەڭ ئاتلىرىمىز تەڭرىتاغلىرىدىن، جۇڭغار ئويمانلىقىدىن، ئالتاي، سايان (62) تاغلىرىدىن ئۆتتى. بايقال (63) قىرغاقلىرىدا توختاپ غەلىبىلىرىمىزنى تەبرىكلىدۇق. سەن ھامان ئالدىمىزدا يول باشلاپ ماڭاتتىڭ. يېنىسەي (64)، ئورخۇن (65)، قورۇلۇن (66) دەريالىرىنىڭ گۈزەل - چەكسىز ۋادىلىرى، مۇنبەت يايلاقلار بىزگە قارام بولدى. ھازىر بىز تەڭداشسىز كۈچ - قۇدرەتكە ئىگە ئۇلۇغ تەڭرىقۇتلۇق دۆلەت بولۇپ قالدۇق. شۇڭا، نېمىدىن قورقىمىز؟ ئاشۇ توڭگۇسلارغا بۇيۇك تۇلپارنى بېرىمىزمۇ؟ ياق، بەرمەيمىز؟!

باشقىلارمۇ نۇرغۇن دەلىللەرنى كۆرسىتىپ يۇقىرىقى پىكىرلەرنى قوللاپ چىقتى، باتۇر تەڭرىقۇت مىيىغىدا كۈلۈپ قويۇپ ھەممە گەپكە ئەستايىدىل قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى. قانتۇرمىش ھەزرەتنىڭ شۇنىرلاپ ئوقۇۋاتقان

دۇنيانىڭ ھېلىمۇ-ھېلىم داۋام قىلىۋاتاتتى. دۆلەت ئەركانلىرى گويا ئالدىن باش قوشۇپ ۋەدىلىشىۋالغاندەك ھەممىسى بۇيۇك تۆلپارنى توڭگۈسلارغا بەرمەسلىكتە چىڭ تۇردى.

- ھەر ئاتنى دەپ قوشنا ئەلنىڭ كۆڭلىگە ئازار بەرسەك بولماس! - دەدى باتۇر تەڭرىقۇت ئاخىرىدا، - ئەلچىلەر كىرسۇن! بۇيۇك تۆلپار ئالدىمدا ھازىر قىلىنسۇن!

زىلزىلە باشلاندى، كۆزلەردە نارازىلىق ئۇچقۇنلىرى ياندى، كۆڭۈللەرنى تەشۋىش، گۇمان ئىگىلىدى، تەنلەر شۇركەندى، جىمجىتلىق، بوزۇختۇملۇق ھۆكۈم سۈردى. باتۇر تەڭرىقۇت بەخىرامان - خاتىرجەم ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئايزاتنىڭ ئەتىگەنكى مەيۇسانە قىياپىتى، ئىلتىجالىق قاراشلىرى لىپىدە ئۆتۈپ كەتتى. ئەلچىلەر كىردى، ئارقىدىن تۆت سىپاھ ئىگەر - يۈگەن، قوشقۇن - بەلباغلىرى ئالتۇن، گۆھەر، ياقۇتلار بىلەن زىننەتلەنگەن بۇيۇك تۆلپارنى ئەكىردى.

- دوستىمىز قاراتويىنغا بۇيۇك تۆلپارنى ھەدىيە قىلدىم!

باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ سۆزى بىلەن تەڭ دىمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ كۆزلىرىدە ياش ئەگىدى، يۈرەكلىرى ئېچىشتى. بىراق تەڭرىقۇتنىڭ قارارىغا ھېچكىم مۇخالىپ كېلەلمەيتتى.

II

مىلادىدىن بۇرۇنقى 201 - يىل، ياز.

بۆرىنىڭ كۆزلىرىدىن يېشىل نۇرلار چاقنايتتى. كۈن غەربىي ئۈپۈققا يېقىنلىشىۋاتاتتى. ئالتۇنرەڭدە تاۋلىنىپ يانغان شەپەق نۇرىدا بۆرىنىڭ قارا كۆككە مايىل سىرتلىرى يېڭى توقۇلۇپ پاتلانغان يىپەكتەك پارقىرايتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۆلپىرى بۆرىگە ئەگىشىپ شامالدەك تېز چاپاتتى. ھاۋا تىنجىق - ئىسسىق ئىدى. يايلاقلار يېشىللىققا پۈركەنگەندى. يىراق - يىراقلارغا سوزۇلغان قوي، كالا پادىلىرىنىڭ توپى خوددى كۆكتە ئۈزۈپ يۈرگەن بۇلۇتلار توپىنى ئەسلىتەتتى. يىلقىلار، تۆگىلەر تاغ يامغۇللىرىدا ئوتلايتتى، تېخىمۇ يىراقلاردا - ئاقىرىپ كۆرۈنگەن قۇملۇقلاردا گىرىمسەن كىيىك پادىلىرىدەك لۆمشۇپ يورغىلايتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەينىدىن 10 نەپەر سانغۇن ۋە خاس مەھرەم - سىپاھلار، داڭلىق مەرگەن، ئوۋچى - پالۋانلار ۋە ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى ئاتلارغا غانجۇغلىغان خىزمەتكار - مالايلار ئەگىشىپ كېلەتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت ياز مەۋسۇمى كىرگەندىن بۇيان غايەت زور ھەربىي يۇرۇش تەييارلىقىنى قىلىش توغرىسىدا تۇغراق ⑥⑦ چۈشۈرگەندى. ھونلار ۋە ھون ئىتتىپاقىدىكى بارلىق قەۋم - قەبىلىلەر ئەزەلدىن «يايلاق مىللەتلىرى» دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئەرلىرى كىچىكىدىن تارتىپ مال بېقىش، تېرىقچىلىق قىلىشنى پىششىق ئۆگىنىپلا قالماستىن، يەنە ئادەت بويىچە چەۋەندازلىق، قىلىچ چېپىش، نەيزە سانجىش، ئوقيا ئېتىش، قالقان تۇتۇپ رەقىبلىرىدىن ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىش قاتارلىق ھەر خىل جەڭ ماھارەتلىرىنى ئۆگىنىشنى ئۆزلىرىنىڭ باش تارتىپ بولماس مەجبۇرىيىتى دەپ ھېسابلايتتى. ئۇلار چەۋەندازلىقتا ئات ئۈستىدە، ئاتنىڭ بېلىدە، ئاتنىڭ قورسىقىدا مەھكەم تۇرۇۋېلىپ قىلىچ چاپالىغان، نەيزە ئۇرالىغان، يەرگە قادالغان مەلۇم نەرسىنى قولى بىلەن ئەمەس، بەلكى چىشلەپ ئالالىغان ھەمدە شۇ پېتى مەنزىلگە يېتەلىگەنلەرنى، قىلىچ ياكى نەيزىنى ئالدىغا قانداق شىلتىسا، ئىككى يېنىغىمۇ، كەينىگىمۇ شۇنداق تېزلىك بىلەن شىلتىيالىغانلارنى ھەقىقىي يىگىت - ئەر دەپ ھېسابلايتتى. ئەنە شۇنداق ماھارەتلەرنى تولۇق ئىگىلەپ سىناقتىن ئۆتكەنلەر ئاتلىرىغا مىنىپ، قىلىچ، نەيزە، ئوقيا بىلەن قوراللىنىپ ئۆزلۈكىدىن لەشكەرلەر سېپىگە كېلىپ قوشۇلاتتى. لەشكەر بولالمىغانلارنىڭ، جەڭگە قاتناشمىغانلارنىڭ ئۆز قەۋم - قەبىلىسى، ئۆز جەمەتى ئىچىدە ئەسلا يۈز - ئابرۇيى بولمايتتى. شۇ تۆپەيلى ھون دىيارىدىكى بارلىق يىگىتلەر ھەربىي ماھارەتلەرنى ئۆگىنىشنى ھايات يولى، جەڭگە قاتنىشىشنى ئالىي مەقسەت دەپ قارايتتى ۋە ئۆزلىرى سايلاشقان يۈز بېشى، ئونبېشىلارنىڭ باشلامچىلىقىدا توپ - توپ بولۇپ لەشكەرلەر سېپىنى ھاسىل قىلاتتى. جەڭ پەيتلىرىدە پىداكارلىق كۆرسىتىپ شەرەپ قازىنىشقا، تەڭرىقۇتنىڭ ئىلتىپات - ئىنئامىلىرىغا مۇيەسسەر بولۇشقا تىرىشاتتى. جەڭدە خىزمەت كۆرسەتكەنلەر دەرىجىمۇ دەرىجە ئۆستۈرۈلەتتى، بۇنىڭدىن تاشقىرى ئۇلارغا يەر - سۇ، چارۋا - يايلاق سۈيۈرغال قىلىپ بېرىلەتتى.

بۇ قېتىممۇ باتۇر تەڭرىقۇت چۈشۈرگەن تۇغراق يېتىپ بارغانلىكى جايدىن ئات ۋە قوراللار - ياراغلار بىلەن تولۇق قوراللانغان سان - ساناقسىز چەۋەنداز يىگىتلەر تەڭرىقۇت ئۈچۈن تىكىلگەن بارىگاھلارنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىشتى. شۇنىڭ بىلەن ھونلارنىڭ ئەسلىدىكى لەشكەرلەر توپلىرىغا يەنە لەشكەرلەر قوشۇلۇپ، لەشكەرلەرنىڭ سانى ھەددى - ھىسابسىز كۆپەيىپ كەتتى. ئاتلار تېپىچەكلەيتتى، كىشنەيتتى، چاپچىيتتى. قىلىچ - نەيزىلەر پارقىرايتتى، تۇغلار لەپىلدەيتتى. باتۇر تەڭرىقۇت بىر بارىگاھتىن يەنە بىر بارىگاھقا يېتىپ بارغان ھامان كەڭ دالالاردا تۇزۇلگەن لەشكەرلەر سېپى نۆۋەت بويىچە ھەربىي مەشقنى باشلايتتى. قىلىچلار جارانلايتتى، نەيزىلەر ۋىشىلدايتتى، يانىڭ كىرىچلىرىدىن ئۇزۇلگەن ئوقلار گۇر - گۇر ئاۋاز چىقىرىپ ئۇچاتتى. ئاتلار قارا تەرگە چۆمۈلەتتى، ئوت - چۆپلەر چەيلىنەتتى، توپا - توزانلار شىددەت بىلەن كۆتۈرۈلۈپ بۇلۇتلارغا قوشۇلاتتى. ئۆز قوشۇنلىرىنى كۆزدە كۆچۈرۈش بىلەن ئوچ ھەپتىنى ھەربىي بارىگاھلاردا. چەكسىز دالا - قىرلاردا ئۆتكۈزگەن باتۇر تەڭرىقۇت خاتىرجەم بولۇپ، ئۇلارغا دەم ئېلىش ئىجازىتى بەرگەندىن كېيىن ھاردۇق چىقىرىش، كۆڭۈل ئېچىش مەقسىتىدە كاتتا شىكارنى باشلىغاندى. بىرىنچى قېتىملىق شىكار غەنىيمەتلىرى بىلەن ئايدالادا بەزمە ئۆتكۈزدى. بۈگۈن بولسا ئىككىنچى قېتىملىق شىكارنى تۈگىتىپ، پايتەختكە قايتىپ كېتىۋاتاتتى.

دىمىق تىنجىق يېنىپ ھاۋا سالقىنلىشىۋاتاتتى. كۈن ئاداققى نۇرلىرىنى سېپىۋاتقاندا باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ قۇلىقىغا:

- ئوغلۇم ئوغۇز، كېچىلىك ئىبادەت ۋاقتى يېقىنلاشتى، ئۇلۇغ ھەزرىتىڭ - ئۇلۇغ قامانىڭ سېنى كۈتمەكتە. يەنە، يەنە بىر مۇشكۈل ئىشمۇ سېنى كۈتمەكتە. بىز سېنى سىنايمىز. بىلىمەن، سەن بىزنىڭ ئىرادىمىز بويىچە ئىش قىلىسەن، ماڭا تېۋىن! - دېگەن نىدالار

ئاڭلاندى.

باتۇر تەڭرىقۇت توختىدى. پېتىۋاتقان كۈنگە قاراپ تېۋىندى، ئاندىن يولىنى داۋام قىلدى. بۆرە ئالدىدا چېپىپ باراتتى. يىراقتىن پايتەختتىكى غايەت زور - ھەيۋەتلىك سېپىللىرى، كۆكىنى سۆيگەن ئېگىز مۇنارلىرى كۆرۈندى. باتۇر تەڭرىقۇت ھايال ئۆتمەيلا پايتەختكە كىرىپ كەلدى. ئوردا گۈادۇبۇسىنىڭ ئالدىدىكى سەيناداتوپ - توپ قامانلار تۆمرۈك ساداسىغا ئۇنلۈك ئىبادەتنى جور قىلىپ ئوقۇۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت يېقىنلاپ كەلگەن ھامان تۆمرۈك ساداسى ئەۋجىگە چىقتى، باتۇر تەڭرىقۇتقا ئالقىش - مەدھىيىلەر يېغىشقا باشلىدى. باتۇر تەڭرىقۇت تۇلپاردىن چۈشتى. سانغۇنلارنىڭ ھەمراھلىقىدا پەلەمپەي باسقۇچلىرىدىن كۆتۈرۈلدى. دەرۋازا بوسۇغىسىدا ئالچى ئايقاغان ئۇنىڭ پېشانىسىگە سۆيدى، باتۇر تەڭرىقۇتمۇ ئانىسىنىڭ باغرىغا بېشىنى قويدى. ئىچكىرى سەيناداقامانلار پىرە ئۇسۇلىنى ئويناش ئارقىلىق جەن - ئالۋاستىلارنى قوغلاۋاتاتتى، سەينانىڭ ئەتراپىغا ھەر خىل چوڭلۇقتىكى لاتا قورچاقلار قويۇلغانىدى. ھەر بىر قورچاقنىڭ ئالدىدا بىر قاچىدىن «جىن ئىشى» بار ئىدى. تاملارغا قادالغان نوكچىلار پىلىلداپ يېنىپ تۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت گۈادۇبۇغا كىرىپ كەلدى. دۆلەت ئەركانلىرى بۇرۇنلا كېلىپ بولغانىدى، ھەممىسى ئۆز جايلىرىدا سۇكۈتتە ئولتۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت مۇنبەرنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ ئۇلتۇرۇپ تەكچىلەرگە تەڭرىلەرنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش، مىس، ياغاچتىن ياسالغان تەڭرى تەقلىدلىرى قويۇلغانىدى. تەڭرى تەقلىدلىرى ئالدىدىكى ئىسرىقدانلاردىن كۆكۈچ ئىس بىلەن قوشۇلۇپ ئارچا ياغىچى، ئادىراسمان ۋە قوي مېيىنىڭ ئۆتكۈر ھىدى تارايتتى. قانتۇرمىش ھەزرەت مۇنبەردە ئۆرە تۇرۇپ تەڭرىلەرگە تېۋىندى، ئاندىن ۋەز ئېيتىشقا باشلىدى:

- تەڭرىلەر ئالەمنى نۇرغۇن قەۋەت قىلىپ ياراتتى. ئالەمنىڭ ئوستۇنكى 17 قەۋىتى ئەرشتۇر. ئەرش يورۇق - پارلاق زېمىندۇر. ئەرش - تەڭرىلەرنىڭ ماكانىدۇر. ئالەمنىڭ ئاستىنقى توققۇز قەۋىتى دوزاختۇر. دوزاخ قارانغۇ زۇلمەت باسقان زېمىندۇر. تەڭرىلەر بىزنى ئەنە شۇ ئەرش بىلەن دوزاخنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياشايدىغان قىلىپ ياراتتى.

قانتۇرمىش ھەزرەتنىڭ ئاۋازى ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك ياڭراق - ھەيۋەتلىك بولۇپ دۆلەت ئەركانلىرى ئۇنىڭ ۋەزلىرىنىڭ تەسىرىدىن ۋەھىمگە چۈشۈپ تىترەيتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ۋەزنى ئىنتايىن ئىخلاس بىلەن تىڭشاشقا تىرىشقان بولسىمۇ، قۇلىقىغا يەنىلا: «يەنە... يەنە بىر مۇشكۈل ئىشمۇ سېنى كۈتمەكتە، بىز سېنى سىنايمىز!...» دېگەن نىدالار كىرىۋالاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تەڭرىلەرنىڭ ئالەمنى، ئەرشنى، دوزاخنى، ئىنسانلارنى يارىتىشى توغرىسىدىكى ۋەز - تەرغىباتلار يالغۇز باتۇر تەڭرىقۇتقىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ھونلارغا چۈشىنىشلىك ئىدى. ئەمما قانتۇرمىش ھەزرەت ۋە باشقا بارلىق قامانلار شامان دىنىنىڭ سادىق مۇخلىسلىرى، ئىجراچىلىرى سۈپىتىدە مۇقەددەس ئەھكاملارنى داۋاملىق، تەكرار تەرغىب قىلىشنى ۋىجدانىي بۇرچى دەپ ھېسابلايتتى. بۇگۈن بولسا، قانتۇرمىش ھەزرەت ھېلىقىدەك ھەممىگە مەلۇم بولغان دىنىي ھايانلاردىن كېيىن مۇنداق دېدى:

- بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ روھلىرى تەڭرىلەرنىڭ ئىلكىدىدۇر. تەڭرىلەر ئادەملەرنىڭ روھىنى ھايۋاناتلارغا، ھايۋاناتلارنىڭ روھىنى ئادەملەرگە كۆچۈرۈپ ساقلاپ قالىدۇ. مەسىلەن، تەڭرىلەر مەرھۇم تەڭرىقۇتنىمۇ تۆمەنخاننىڭ روھىنى ئۇنىڭ مىنگەن ئېتىغا كۆچۈردى، ئۇ ئات ئۇزۇلاشقا بۇيۇك تۇلپار دېيىلىپ قەدىرلىنىپ كەلگەندى، ئەپسۇس... بۇيۇك تۇلپار ھازىر ياتلارنىڭ قولىدا...

باتۇر تەڭرىقۇت سەل چۆچۈدى. قانتۇرمىش ھەزرەت ئۆزىگە مەختەك تىكىلىپ ئولتۇرغان شۆھرەتلىك قاغاندىن قىلچە ھېيىقماي سۆزلەۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت قانتۇرمىشنى ئاشۇ تەئەددىي سۆزلىرى ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىشىمۇ مۇمكىنىدى. بىراق تەڭرىلەرنىڭ ئەلچىسى بولمىش ئۇلۇغ باقشىنى، بۇ تەڭداشسىز پالچى، رەمبال - داھاننى يەنىلا ئاياپ قېلىشى، ئۇلۇغلىشى لازىم ئىدى. باتۇر تەڭرىقۇت بۇيۇك تۇلپار ۋەقەسى تۈپەيلى ئوردىدا، پايتەختتە، لەشكەر، پۇقرالار ئارىسىدا كۆتۈرۈلگەن غۇلغۇلىنىڭ تېخىچە بېسىقماي كېلىۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. قانتۇرمىش ھەزرەتنىڭ سۆزلىرىدىن كەيپى ئۇچتىمۇ، ئىشقىلىپ، ئورنىدىن تۇردى - دە، سانغۇن، مەھرەم - سېپاھلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا گۈادۇبۇدىن چىقىپ كەتتى. كوچىدا مەشئەل كۆتۈرۈۋالغان قامانلار، قاملار ئىنتايىن كۆپ ئىدى. كوچا قاسناقلىرىدىكى قاتار ئۆيلەردىمۇ ئىبادەت قىلىنىۋاتقانلىقى دېرىزىلەردىن ئاڭلىنىۋاتقان ئاۋازلاردىن مەلۇم ئىدى. ئاسمان تۇن پەردىسى ئاستىدا سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. سېپاھلارنىڭ بىر قىسمى باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئالدىدا كىشىلەرنى ئىتتىرىپ، قامچىلاپ يول ئېچىپ باراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت كىشىلەرنىڭ ھۇرمەت - تازىم قىلىپ ئېگىلىشلىرىگىمۇ، ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپ ۋارقىراشلىرىغىمۇ پەرۋا قىلماستىن، تۇلپىرىنى ئۆز يورغىسىغا قويۇۋېتىپ خىيالغا چۆمگەنىدى. ئۇنىڭ خىياللىرى تولىمۇ سىرلىق ئىدى. ئوردىدىكى دۆلەت ئەركانلىرى بىلەن ئۆتكۈزگەن كېچەش، سۆھبەت، مۇلاھىزىلەردە، زىياپەت سورۇنلىرىدا، خۇسۇسىي پاراڭ قىلىپ ئولتۇرغاندا ئۇ كۆڭلىدىكىنى ئاشۇ يېقىن ئادەملىرىنىڭ ھېچقايسىسىغا ئاشكارا قىلمىشىنى خالىماي كېلىۋاتاتتى. ئوردىدىكى ئەڭ بىلىگ - دانىشمەنلەرمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلەلمەي ھەيرانىدى. ئۇ، كۆڭلىدىكى خىيال - تەسەۋۋۇرلىرىنى، مەقسەت - مۇددىئالىرىنى ئانىسى ئالچى ئايقاغانغىلا ئېيتاتتى. پەقەت قانتۇرمىش ھەزرەتلا ئوردىغا يانداش تار ھۇجرىسىدا ياكى گۈادۇبۇنىڭ ئېھتىكاپخانىسىدا ئولتۇرۇپ، بۆرە ھوشۇقلىرىدىن ياسالغان تەسۋىسىنى سېرىپ پال ئېچىش ئارقىلىق ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالاتتى. قانتۇرمىش ھەزرەت ھەمىشە دۆلەتنىڭ ئىستىقبالى، تەقدىرى، قاغاننىڭ ھاياتى، قىسمەتلىرى، كەلگۈسى توغرىسىدا پال ئاچاتتى. ئۇنىڭ بېشارەت، ھۆكۈملىرى كۆپىنچە ھاللاردا باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ خىيال - تەسەۋۋۇرلىرى بىلەن ئوخشاش چىقىپ قالاتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت قاراقاتىن كۈنسىلىگىنىڭ قەسىرىگە

يېتىپ كەلگەندە سانغۇنلار بىلەن خوشلاشتى. گۈادۇبۇ تەرەپتىن گىبادەت مۇزىكىسىنىڭ ھەيۋەتلىك سادالىرى ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇراتتى... كۈنسىلىگنىڭ نازلىق ھېقىپ كۈلۈمسىرەشلىرى، قىزغىن مۇھەببەت بىلەن سۆيۈپ - قۇچاقلاشلىرى ياش، بەقۇۋۋەت باتۇرنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى شامدەك گىرىتىپ، كۈنى بەخت - پاراغەت دېگىزىنىڭ چەكسىز قاينامليرىغا غەرق قىلىۋەتتى. بىراق ئۇزۇن ئۆتمەي چۈشىدە كۈنسىلىگنىڭ ئوتلۇق تەبەسسۇملىرىنى ئەمەس، ئايزاتنىڭ قايغۇلۇق كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ئېقىۋاتقان ھەسرەت ياشلىرىنى. كۆردى. ئايزات ئۆزىگە ھېرىسمەنلىك بىلەن تىكىلىپ تۇرغان گىرىنى ئەسلا كۆرمىگەندەك ھەدەپ يىغلايتتى، باتۇر تەڭرىقۇت گەپ سورىسا ھېچ جاۋاب بەرمەيتتى. ئايزاتنىڭ يىغىسىغا ھەمدەم بولۇپ بىر چىشى بۆرىمۇ يىغلاۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت يېقىنلاشقانسېرى ئايزات كەينىگە داجىپ ئۆزىنى قاچۇراتتى. شۇ ئاردا قاياقتىندۇ قانتۇرمىش ھەزرەت پەيدا بولدى - دە، باتۇر تەڭرىقۇتقا روبىرو تۇرۇپ: «ئەي ھەممىگە قادىر تەڭرىنىڭ سۆيۈملۈك ئوغلى! خەن مەلىكىسى سېنى جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرەتتى، ۋەھالەنكى سەن ئۇنىڭغا ئۆۋال قىلىدىغان بولدۇڭ، چۈنكى بۇ تەڭرىلەرنىڭ خاھىشى بىلەن سادىر بولىدىغان ئىش. ھەي دەرىخ!... ئەتە ھۆزۈرۈڭغا مېھمان كېلىدۇ» دېدى - دە، شۇئان غايىب بولدى. ئايزاتمۇ ھېچيەردە كۆرۈنمەيتتى. چىشى بۆرە ناھايىتى يىراقتا گويا بىر تال چېكىتتەك كۆرۈنۈپ كېتىپ باراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت بۆرىنىڭ شەرقىي شىمال تەرەپكە كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ: «تۇن! تۇن!» ⑱ دەپ ۋارقىرىدى. بۇ ئاۋاز ھاۋادا ئەكس سادا پەيدا قىلدى، ئەمما بۆرە قايتمىدى. باتۇر تەڭرىقۇت يەنە بىر قېتىم ۋارقىرىدى، لېكىن ئاۋازى چىقمىدى. كۆچەپ كەتكەنلىكتىن گېلى چىڭقىلىپ، بوغۇلۇپ ئويغىنىپ كەتتى. مىس، قاشتېشى شامدانلاردىكى شاملار ئاللىقاچان ئۆچۈپ، پەقەت ئالتۇن شامداندىكى ئازغىناقالغان شاملا لىپىلداپ يېنىپ تۇراتتى. قاراقاتتىن كۈنسىلىگ شامان سەنەملىرىدەك گۈزەل قىياپەتتە جىمجىت ئۇخلاۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت شامدانلارغا قاراپ ۋاقىتنىڭ تېخى تۇن نىسبىمۇ بولمىغانلىقىنى بىلدى. دېرىزىلەرنىڭ ئارقىسىدىن مۇھاپىزەتچى سىپاھلارنىڭ بوش ئاياغ تەۋىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. تۇن شامىلى دېرىزە - ئىشىكىنىڭ يىپەك پەردىلىرىنى لەرزان تەۋرىتەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت خانىش كۈنسىلىگنىڭ قوينىدا يېتىپ، قۇنجۇي ئايزاتنى چۈشەپ چىققانلىقىغا ئانچە ئەجەبلىنىپ كەتمىدى. چۈنكى ئۇ، تەڭرىلەرنىڭ بېشارىتىگە ئاساسەن ئايزاتنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ يۈرەتتى. ئۇ، كىچىچە تۇرلۇك خىيالىلار بىلەن ئۇخلىماي تاڭ ئاتقۇزدى.

باتۇر تەڭرىقۇت ئوردىغا كېلىپ ئالتۇن تەختتە قارار تاپقاندىن كېيىنمۇ كۆڭلىدىكى خارامۇشلۇق يوقالمىدى. ئايزاتنىڭ يىغا باسقان مىسكىن چىرايى كۆز ئالدىدىن زادىلا كەتمەي تۇرۇۋالدى. دۆلەت ئەركانلىرى ئۇنىڭ روھسىز ھالىتىدىن ئەنسىرەپ قېلىشتى. خېلىدىن كېيىن ئارقىش ⑲ بەگ توڭگۇس ئەلچىلىرىنىڭ تەڭرىقۇت ئوردىسىغا كىرىش ئۇچۇن ئىجازەت سورايدىغانلىقىنى مەلۇم قىلدى. باتۇر تەڭرىقۇت ماقۇللۇق ئىشارىسىنى بىلدۇردى. قوبۇل مۇراسىمى باشلاندى. توڭگۇس ئەلچىلىرى كىرىپ سالام - تازىمنى بىجا كەلتۇرگەندىن كېيىن، 80 تۆگىلىك قىممەت باھا ئارمىغانلىرىنى باتۇر تەڭرىقۇتقا تەقدىم قىلدى. ئۇلۇغ خەزىنە بەگ ئارمىغانلارنى ساناپ، تىزىملاپ ئۆتكۈزۈۋالدى. باتۇر تەڭرىقۇت ئەلچىلەرگە رەھمەت كېيىتتى ۋە ئۇلارغا يۇقىدىن، يېپەكتىن توقۇلغان سېپتا، قىزىل بويالغان ھونچە ئۇزۇن تونلارنى تەقدىم قىلدى. دۆلەت ئەركانلىرى باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئوچۇق چىرايىدىن، خۇشال كەيپىياتىدىن، مەردلەرچە ئىلتىپاتلىرىدىن يەنە تەشۋىشكە چۈشۈشتى. چۈنكى ئۇلار توڭگۇسلارنىڭ بۇ قېتىمقى يەنىلا يولسىز بىر تەلەپ بىلەن كەلگەنلىكىنى مۆلچەرلەشكەنىدى. دېگەندەك، ئەلچىلەرگە سۆز بېرىلگەندە ئۇلارنىڭ يېتەكچىسى يەنە بىر شۇم تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويدى. باتۇر تەڭرىقۇت جاۋاب ئورنىغا پىسكىكىدە كۆلۈپ قويدى، ئوردىدىكىلەر دەرغەزەپ بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. لېكىن باتۇر تەڭرىقۇتنىن قورقۇپ يەنە جىممىدە ئولتۇرۇشتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئەمرى بىلەن دۆلەت ئەركانلىرى ۋەئەلچىلەرگە ئوردا زىياپىتى بېرىلدى. زىياپەت نەغمە - ناۋا، ئۇسسۇل - ناخشا، بەزمە، كۈلكە - چاقچاق بىلەن داۋام قىلىپ يېرىم كېچىدە ئاخىرلاشتى.

ئوردىنى ئېغىر سۈكۈت، ۋەھىمە قاپلىدى، بۇ ھال بىر ھەپتىگىچە داۋام قىلدى. كۈن تەكشى نۇر چېچىپ، ھاۋا تازا قىزىغان بىر كۈنى باتۇر تەڭرىقۇت ئوردا كېڭىشىنى چاقىردى. دەسلەپ ئولۇغ قول بىلىگەخان ئېغىز ئاچتى، ئۇنىڭ ئاۋازى تولىمۇ زەردىلىك، غەزەپلىك ئاھاڭدا چىقتى:

- توڭگۇسلارنىڭ كاتتىسى ھەقىقەتەن بەك كۈندى ⑳، جۇق ㉑ ئادەمكەن. قۇنجۇي ئايزاتنى تەلەپ قىلغانلىقى بىزنى ھاقارەت قىلغانلىق بولماي نېمە؟ ئۇ بارغانسېرى ھەددىدىن ئېشىۋاتىدۇ!

- ئەيلۇق! ㉒ - ئەيلۇق! - دېيىشتى باشقىلار.

سول قول ئۇلۇغ يابغۇنىڭ ئاۋازى تېخىمۇ قەھر - غەزەپ بىلەن ياڭرىدى:

- بىز بولساق بىر بۇرسىلان ㉓، قاراتويىن بولسا ئالدىمىزدا بىر تال قەرىنجەق ㉔، شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇ، تەڭرىنىڭ كېلىنىنى ئۆزىگە خوتۇنلۇققا سوراپتۇ، بۇ، بىزگە ئىنتايىن قاتتىق ئۆتۈنۈچ ㉕ ئەمەسمۇ؟ ئۇلۇغ خەن پادىشاھسىنىڭ قىزى - ئۇلۇغ تەڭرىقۇتمىزنىڭ خوتۇنىنى ياتلارغا ئۆتۈنۈپ بېرىش بىزگە ئۆلۈم بىلەن تەڭ!!!

باتسىخان دېدى:

- بىز ئەلچى ئەرسۇ ㉖ لارنىڭ بېشىنى كېسەيلى! ئىلىگە باسقۇن قىلايلى!

بۇ سۆز ھەممەيلەننىڭ ئورتاق پىكرىگە ئايلاندى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ خىيالىدا ھېلىقى كۈن كۆرگەن چۈشى، ئايزاتنىڭ قايغۇلۇق چىرايى، ئېقىۋاتقان كۆز يېشى، چىشى بۆرە... ناماياں بولدى ۋە يۈرىكى پىژغىدە قىلىپ قالدى. بىراق ئۇ كۆڭلىدە بۇرۇنلا قارار تاپقان پىكرىدىن يەنىلا يانمىدى.

- بىر ئايالنىڭ دەپ قوشنا ئەل بىلەن بولغان دوستلۇقىمىزنى بۇزساق بولماس، دوستلۇق ھەممىدىن ئەلا!...

IV

مىلادىدىن بۇرۇنقى 200 - يىل، قىش.

قۇيۇندەك تېز چېپىپ كېتىۋاتقان جۇپقا ㉗ بۆرىنىڭ

كۆزلىرىده يېشىل نۇرلار چاقنايتتى، ئۇنىڭ ھەربىكتى شۇنچىلىك چاققان ۋە سىيلىق ئىدىكى، پۇتلىرىنىڭ قار باسقان يەرگە تەككەن - تەگمىگەنلىكىنى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى.. پۇتلىرى ئوق يىلاندەك ئالغا قاراپ ئېتىلاتتى، بۇنداق چاغدا ئەۋرىشىم بېلىمۇ پۇت ھەربىكتىگە ماس ھالدا ئالدىغا سوزۇلاتتى. كۆلرەڭ تۆكلۈك نېپىز قۇلاقلىرى شىكىتىيىپلا تۇراتتى. ھەر بىر سەكرەپ ئالغا ئېتىلغاندا پۇتلىرى ئاستىدىن ۋىشلىدىغان ئاۋاز چىقاتتى. ئۇ پات - پات قەدىمىنى ئاستىلىتىپ كەينىگە بۇرۇلۇپ قىپقىزىل تىلىنى چىقىراتتى - دە، يەنە ئالدىغا قاراپ چاپاتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۇلپىرى بۆرىگە ئەگىشىپ باراتتى. تۇلپارنىڭ يېكىلا تاقىلانغان تۇياقلىرى ئاستىدىن چېچەكتەك ئاپئاق قار ئۇچقۇنلىرى توزۇيتتى. باتۇر تەڭرىقۇت تۇلپار ئۈستىدە ھەقىقىي چەۋەندازلارغا خاس غۇرۇر، تەمەننا بىلەن غادىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭغا 20 نەپەر سول قول، ئوڭ قول ئۇلۇغ سانغۇن، 60 نەپەر تۇمەنبېشى ھەمراھ ئىدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن 100 مىڭ ئاق ئاتلىق لەشكەر قار باسقان چەكسىز دالا - قىرلارغا، يايلاقلارغا، قۇملۇقلارغا قارامانادەك يېيىلىپ كېلىۋاتاتتى. ئاخىرىدا ئوزۇق - تۇلۇك، قورال - ياراغ، جەڭ غەنىيمەتلىرىنى يۈكلىگەن ھارۋا، تۆگە، قوتاز، ئېشەكلەرنى ۋە بىر - بىرىگە چېتىپ باغلانغان 5000 ئەسىرنى ھەيدەپ 20 مىڭ پىيادە لەشكەر كېلەتتى. ئەسىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى نەۋقىران - قابىل يىگىتلەر، گۈزەل - بەرنا قىز - جۈۋانلار بولۇپ، ئوردىغا ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن ھون ئاقسۆڭەكلىرىگە قۇل قىلىپ بېرىلىدىغانلار ئىدى.

تۇياقلار ئاستىدىكى قار - مۇزلار غاراسلايتتى. ھارۋا چاقلىرى غىچىرلايتتى. نەيزە، قىلىچ، قالقان، دۇبۇلغا، زەنجىرلىك ساۋۇتلار، ئاتلارنىڭ ساخت ⑰ لىرى قىش قۇياشىنىڭ يىللىق نۇرىدا يالت - يۇلت قىلىپ پارقىرايتتى. قارلار، ئۆستەڭ، ئېرىق، كۆل بويلىرىدىكى قاتقان نېپىز قەردۇ ⑲ لار ناۋاتىرەڭدە سۇزۇلۇپ، قۇياش ئەكسىدە جىلۋە قىلاتتى. قارلىق زېمىن سانسىز ئات - ئۇلاغلارنىڭ تۇياقلىرى ۋە سانسىز پۇتلارنىڭ ئاستىدا ئىختىيارسىز چەيلىنىپ باراتتى.

تاڭلار ئاتاتتى، كەچ كىرەتتى. باتۇر - تەڭرىقۇت ھەر كۈنى ئەتىگەندە كۈنگە قاراپ تەۋنىناتتى. ھەربىي يۇرۇش داۋام قىلاتتى، ھېچكىم توختاشنى خالىمايتتى. ئاتلارنىڭ دوكۇرلىرى، قامچىلارنىڭ قارسىلداشلىرى يىراقلارغا ئاڭلىناتتى. قاراقۇم ⑱ چۆلى، تۇران ⑱ تۈزلەڭلىكى، كاسپى دېڭىزى، ئارال دېڭىزى، سىر ۋە ئامۇ دەريا ۋادىلىرى، بالقاش كۆلى... ئارقىدا قالدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ لەشكەرلىرى ئالتاي تاغلىرىنى بېسىپ ئۆتتى، سايان ⑫ تاغلىرىنىڭ ئېتەكلىرىدە توختاپ چېدىر تىكتى، گۈلخان ياقتى، دەم ئالدى. ئاندىن ئورخۇن ⑬ دەرياسى بويىدىكى يېڭىدىن پايتەخت قىلىنغان كاتتا شەھەر ئەجدەربالىق ⑭ قا قاراپ ئاتلاندى. قۇياش گاھ بۇلۇتلار ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ ھاۋانى تۇمان، جۇدۇن قاپلايتتى. زىمىستان سوغۇقى يۈزلەرگە نەشتەردەك سانجىلاتتى. گاھ ھاۋا ئېچىلىپ قۇياش كۆرۈنەتتى. شۇنداق پەيتلەردە باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ قۇلىقىغا كۈنتەڭرىنىڭ ۋەھىي - نىدالىرى ئاڭلىناتتى:

- ئوغلۇم ئوغۇز، بىلىمەن، بۇرۇنقى تەڭرىقۇتلار ئارزۇ قىلغان، لېكىن ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان نى - نى ئىشلارنى سەن قىلدىڭ. دۇنياغا مەشھۇر، شانۇ - شەۋكەتلىك قاغان، تەڭرىقۇت بولدۇڭ. قان ئاققۇزدۇڭ، قان كەچتىڭ، جان بەردىڭ، جان ئالدىڭ. يەنە نۇرغۇن زېمىن - ئەللەر ساڭا قارام بولدى. مانا ھازىرمۇ غەربتىكى نۇرغۇن ئەللەرنى، ئاجايىپ گۈزەل، باغۇ - بوستانلىق زېمىنلارنى ئىستىلاھ قىلىپ، نۇسرەت قۇچۇپ قايتىۋاتىسەن. ھوشيار ۋە ئاگاھ بولغىنكى، ساڭا يەنە تېخىمۇ نۇرغۇن زېمىن، ئادەم ۋە نۇرغۇن مال - دۇنيا كېرەك، ئاشۇ نەرسىلەرگە قانچە كۆپ ئىگە بولساڭ، شۇنچە كۆپ كۈچ - قۇدرەتكە ئىگە بولىسەن. شەرقتە، ناھايىتى يىراقتا مىڭ چاقىرىملىق زېمىن بار، قۇنىشلىرىڭ ئۇ زېمىنغا كۆز ئالايتماقتا. شۇڭا، سەن شىجائەت كەمىرىنى مەھكەم باغلا، ئىشەنچ تۇغلىرىڭ ساماداً جەۋلان قىلسۇن! زەپەر قىلىچىڭ قېنىدا ياتمىسۇن! بۇ، بىزنىڭ ئىرادىمىز! بىز سېنى سىنايمىز!

كېچىلىك يۇرۇشلەردە ئاي - يۇلتۇزلار تەبىئەتنىڭ جامالىنى ئاجايىپ گۈزەل رەڭلەر بىلەن بويايتتى. شۇنداق پەيتلەردە ئايتەڭرىمۇ باتۇر تەڭرىقۇتقا يۇقىرىدىكى بېشارەتلەرنى قايتا يەتكۈزەتتى.

پايتەخت ئەجدەربالىقنى قېلىن قار باسقانىدى. ھاۋا ئادەتتىن تاشقىرى سوغۇق ئىدى. پۇتكۈل پايتەخت ئاھالىسى سوغۇققا قارىماي رەڭگارەڭ تۇغ - ئەلەملەرنى كۆتۈرگەن ھالدا كوچىلارغا چىقىپ ئۆز غالىبلىرىنى قارشى ئالماقتا ئىدى. ناغرا، نەي، دۇمباق سادالىرى پەلەككە يېتەتتى. قارشى ئېلىش مۇزىكىسىنىڭ سادالىرى قىش شامىلىدا شەھەر ئەتراپىدىكى سەھرا - يايلاقلارغىچە ئۇچۇپ باراتتى. باتۇرتەڭرىقۇت پايتەختىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى سۇغىناق ㉕ دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى. دەل شۇ چاغدا شەرقىي تەرەپتىكى سۇبران دەرۋازىسىدىن 150 تۆگىلىك ئارمىغان بىلەن قاراتويىننىڭ ئەلچىلىرى كىرىپ كەلدى. جەڭلەردە زەپەر قۇچۇپ، ھېسابسىز ئولجا - غەنىيمەتلەرگە ئېرىشكەن، نۇرغۇن ئەللەرنى بويسۇندۇرغان باتۇر تەڭرىقۇت ئالقىش سادالىرى ئىچىدە ئۆز قەسرىگە قاراپ ماڭدى. توڭگۇس ئەلچىلىرىمۇ دۆلەتنىڭ قائىدە - بەلگىلىمىلىرىگە مۇۋاپىق قارشى ئېلىنىپ، ئالىي قەسرلەرنىڭ بىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. پۇتكۈل پايتەخت بايرام تۇسىگە كىرگەنىدى. ئەجدەربالىق تەڭرىبالىقا قارىغاندا تېخىمۇ كەڭ، ئاۋات، ھەيۋەتلىك شەھەر ئىدى. كوچىلاردا ئادەم ھەددىدىن زىيادە كۆپ ئىدى. توپ - توپ قامانلار تۆمۈرۈك چېلىپ، ئەپسۇن - ئايەت ئوقۇپ جىن - ئالۋاستىلارنى قوغلاش ھەرىكىتىنى ئورۇنلايتتى. قاملارمۇ كوچىغا چىقىشقانىدى. ئۇلار كۆكتىن چۈشۈۋاتقان پەرىشتىلەر سىياقىدا ياسانغان بولۇپ، قار ئۈستىدە ئاجايىپ چاققانلىق بىلەن سىيلىق يورغىلاپ، لەرزان پىرقىراپ ئۈسسۈل ئوينايتتى.

قار توختىماي ياغاتتى، قىش ئۇزاققا سوزۇلدى. بۇنداق پەيتلەرنى ھەمىشە چۇقان - سۈرەنلىنىك جەڭ مەيدانلىرىدا، قانلىق جەڭلەردە قىلىچ چېپىپ، نەيزە سانجىپ، ئوقيا ئېتىپ ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلىنىپ قالغان ھون لەشكەرلىرى بىكارچىلىقتىن زېرىكىشكە باشلىدى.

ئۇلارنىڭ قولى قىچىشاتتى، قېنى قىزىيتتى، ئات چاپقۇسى، ئات ئۈستىدە جانبازلىق قىلغۇسى، قىلىچ ئويناتقۇسى، ئوران (81) توۋلاپ ھۈجۇمغا ئۆتكۈسى، دۈشمەنلەرنى سۈر - توقاي قىلغۇسى، كۆپلەپ ئولجا - غەنىيمەتلەرگە ئېرىشكۈسى كېلەتتى، لېكىن تەڭرىقۇتتىن تۇغراغ چۈشمەيۋاتاتتى. ھون لەشكەرلىرى كۈنلەرنى تىنىم - تىنىلىقتا ئۆتكۈزدى. ئاخىر ئۈز قارارگاھلىرىدا، شەھەر سىرتىدىكى سانسىز ئاق چېدىر - بارىگاھلاردا سۈرۈدە (82) باشلىدى. شۇنىڭدەك توڭگۇس ئەلچىلىرىمۇ كۈندە دېگۈدەك زىياپەتلەرگە، ئويۇن - تاماشىغا، بەزمە - سۈرۈدەككە جەلپ قىلىنىپ تۇردى. قانتۇرمىش ھەزرەت پال ئېچىپ خاسىيەتلىك دەپ قارىغان بىر كۈنى باتۇر تەڭرىقۇت توڭگۇس ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلدى. قوبۇل مۇراسىمى يېڭى پايتەختنىڭ ھەشمەت بىلەن ياسالغان، ئۈز زامانىسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى ھۈنەر - سەنئىتى بىلەن بېزەلگەن يېڭى ئوردىدا ئېنتايىن داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى. تۈر تامغا بۈرە بېشى، ئىككى يانغا قانىتىنى كېرىپ ئۇچۇشقا تەييار تۇرغان ئىككى جەغرىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن گېرىب ئېسىلغانىدى. باتۇر تەڭرىقۇت ئېگىز، كەڭ مۈنبەر ئوتتۇرىسىدا قويۇلغان ئالتۇن تەختە بىر خىل ئۇلۇغۋار سۈلەت بىلەن ئولتۇراتتى. تەخت ئالدىدىكى توققۇز باسقۇچلۇق پەلەمپەيگە يۈكىدىن توقۇلغان قىزىل پايانداز سېلىنغانىدى. پايانداز نىڭ سول ۋە ئوڭ تەرىپىدىكى يولۋاس، قاپلان تېرىسى ۋە كۈن قاپلانغان ئورۇندۇقلاردا سول قول، ئوڭ قول بىلگەخانلار، يابغۇلار، قۇتىغۇلار، ئېل قۇساي، خەزىنە بەگلەر، سانغۇنلار، مىڭبېشىلار... ئولتۇراتتى. تەخت ئالدىدىكى پەلەمپەيدىن باشلانغان پايانداز نىڭ ئاخىرقى ئۇچى مەلۇم ئارىلىقتىن كېيىن تەختكە روبىرو قويۇلغان ئورۇندۇقلارنىڭ ئالدىدا توختايتتى. بۇ ئورۇندۇقلاردا ئەلۋەتتە باتۇر تەڭرىقۇت قوبۇل قىلىدىغان ئەلچىلەر، دىپلوماتلار، مېھمانلار، تەڭرىقۇتقا دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي، ھەربىي، سىياسىي ئىشلىرىدىن مەلۇمات بېرىشكە تېگىشلىك بولغان يابغۇلار، خەزىنە بەگلەر، ئۇلۇغ سانغۇنلار، دۆلەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ئەرز - داد ئېيتىپ كەلگەن كىشىلەر ئولتۇراتتى. بۈگۈن دەل ئاشۇ ئورۇندۇقلاردا توڭگۇس ئەلچىلىرى ئولتۇردى. ئۇلار ئالدى بىلەن باتۇر تەڭرىقۇتقا سالام قىلدى ۋە:

- كۆكتەڭرى بىلەن يەر تەڭرى تەرىپىدىن ھايات بېرىلگەن، كۈنتەڭرى بىلەن ئايتەڭرى تەرىپىدىن تەختكە چىقىرىلغان ئۇلۇغ تەڭرىقۇت ئوغۇزخان باتۇرغا ئۇلۇغ پادىشاھىمىز قاراتويىنىنىڭ مۇبارەك ئېھتىرامىنى يەتكۈزىمىز! - دېدى.

باتۇر تەڭرىقۇتمۇ جاۋابەن باش لەڭشىتتى. ئەلچىلەر ئېلىپ كەلگەن ئارمىغانلىرىنى تەقدىم قىلدى. 100 تۆگىلىك ئالتۇن، كۈمۈش، ئالماس، گۆھەر، ياقۇت، ئونچە - مەرۋايىت، 50 تۆگىلىك ھاراق - شاراب ئۇلۇغ خەزىنە بەگنىڭ رىياسەتچىلىكىدە تىزىملاپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى. باتۇر تەڭرىقۇت سوۋغا - سالاملار ئۈچۈن قاراتويىنىنىڭ ياخشى كۆڭلىگە، دوستلۇق ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت - تەشەككۈر ئېيتتى، ئاپىرىن ئوقۇدى. ئاندىن ئەلچىلەر قاراتويىنىنىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇردى. مەكتۇپنى سول قول ئۇلۇغ يابغۇ ئېلىپ ئوتتۇرىدا ئۈرە تۇرۇپ ئوقۇدى. ئالغىلغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئالدىنقى ئىككى قېتىمدىكىدەك سارىاسىمىگە چۈشمىدى، بەلكى پەرۋاسىز، ئېغىر - بېسىق ھالدا ئولتۇرۇشتى. باتۇر تەڭرىقۇت مەكتۇپقا بىرىلىدىغان جاۋابنى تەڭرىلەر بېشارەت بەرگەن ۋاقىتتا دۆلەت كېڭىشى چاقىرىپ قارار قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە 100 تۆگىلىك سوۋغىلارنىڭ ھەممىسىنى ئەق مەيدانىدىلا پاك - پاكىز دۆلەت ئەركانلىرىغا ئىنئام قىلىپ بەردى. بۇ، تەڭرىقۇتلارنىڭ ئادىتىدە كەم كۆرۈلىدىغان ئالاھىدە ئىلتىپات - ساخاۋەت ئىدى. 50 تۆگىلىك ھاراق - شاراب شۇ مىنۇتتىن باشلاپ بىر ھەپتىگىچە داۋام قىلغان ئوردا زىياپەتتە ئىچىلدى. ھون ئوردىسىدىكىلەرمۇ، ئەلچىلەرمۇ ئوخشاشلا ۋاقتى ئۈزۈنغا سوزۇلغان زىياپەت - بەزمىدىن قانغۇچە ھۇزۇرلاندى. پۈتكۈل پايتەخت ئاسايىشلىق ئىچىدە ئىدى. شەھەر ئىچىدىكى لەشكەرلەر قارارگاھلىرىدىمۇ، شەھەر سىرتىدىكى ئىشىكى كۈن چىقىشقا قاراپ ئېچىلغان سان - ساناقسىز ئاق چېدىرلاردىمۇ ئوخشاشلا سۈرۈدە - بەزمە داۋام قىلىۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ مەرھەمەتلىرىگە ئېرىشىپ خۇشلۇقتىن خۇددىنى بىلمەي قالغان دۆلەت ئەركانلىرى دۆلەت كېڭىشىنىڭ قاچان ئېچىلىدىغانلىقى، قانداق قارار چىقىرىلىدىغانلىقىنى توغرىسىدا قىلچە ئويلانماستىن بەزمىگە، ئېچىلىككە بېرىلىپ كەتتى. ئەلچىلەرمۇ بەخىرامان، خۇشال يايراشقا باشلىدى. ئاقىۋەت قانتۇرمىش ھەزرەت 12 بۇرجىدىكى يۇلتۇزلار ھەرىكىتىنى كۆزىتىپ، ۋاقتىنى بېكىتكەندىن كېيىن باتۇر تەڭرىقۇت دۆلەت كېڭىشىنى ئاچتى.

- توڭگۇسلارنىڭ پادىشاھىسى بىرىنچى قېتىم بۇيۇك تۇلپارنى سوۋغىنىدى، بەردۇق. ئىككىنچى قېتىم قۇنجۇي ئايزاتنى خوتۇنلۇققا سوۋغىنىكەن، بۇ ھاقارەتنى، بۇ نومۇسنى ئېچىمىزگە يۇتۇپ ئونىڭ تەلىپىنى قاندۇرۇدۇق. بۇ قېتىم زېمىن سوراپ ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. بىزدە نېمە كۆپ، زېمىن كۆپ، بۇيۇك تۇلپار بىلەن قۇنجۇي ئايزاتنىڭ ئالدىدا زېمىن دېگەن نېمىگە ئەرزىيتتى؟

- بىزنىڭ چېگرىمىز بىلەن توڭگۇسلارنىڭ چېگرىسى ئوتتۇرىسىدىكى زېمىن ناھايىتى كەڭ، كۆكتىن - قارىغىچە مىڭ چاقىرىم، قىزىلدىن - ئاققىچە مىڭ چاقىرىم كېلىدۇ. بىراق بۇ زېمىن ئېنتايىن قاقاس، چۆل - دەشت بولغاچقا، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولماي كەلگەن. ئەمدىلىكتە قاراتويىن ئۇ زېمىننى ئۆتۈنۈپ بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. ئۇ راستىنلا ئەخمەق ئىكەن، بولمىسا بىر پارچە گىياھ ئۈنمەس چۆل ئۈچۈن شۇنچىۋالا كۆپ، قىممەت باھالىق مال - دۇنيانى بىزگە بېرىۋېتەمتى؟

- توڭگۇسلار نەچچە يىللاردىن بېرى بىزگە بولغان قوشنىدارچىلىق، دوستلۇق بۇرچىنى تولۇق ئادا قىلىپ كەلدى. بىز بۇيۇك تۇلپار بىلەن قۇنجۇي ئايزاتنى بېرىشكە چىدىمىغان يەردە ئاشۇ قاقاسلىقنى بېرىشكە چىدىمىساق بولماس!

- دۇنيادا دوستلۇق ھەممىدىن ئۇلۇغ. يەر - زېمىندىن ۋاز كەچسەك كېچىمىزكى، دوستلۇقتىن ھەرگىز ۋاز كەچمەيمىز. قوشنىمىزنىڭ - دوست ئەلنىڭ كۆڭلىنى چېگىپ قويساق بولمايدۇ!

- بەس! - باتۇر تەڭرىقۇت قەھرى بىلەن ۋارقىرىدى، تەختتىن ئىرغىپ تۇرۇپ كەتتى، چىرايى قورقۇنچلۇق تۇس ئالدى، كۆكۈچ كۆزلىرىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى يېلىنجىدى، - توڭگۇسلارنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش، ئالماس، گۆھەر، ياقۇتلىرى ۋىجدانىڭلارنى، ھاراق - شارابلىرى ئەقلىڭلارنى بۇلغاپتۇ. ھوشيار ۋە ئاگاھ بولۇڭلاركى، يەر - زېمىن دېگەن دۆلەتنىڭ دەسمايىسى، قىممەتلىك بايلىقى، يەر - زېمىن قانچە كۆپ بولسا تېرىقچىلىق قىلىپ، مال - ۋاران

بېقىپ بېيىغىلى بولمىدۇ. يەر - زېمىن بىلەن ئەل گۈللىنىدۇ. شۇنداق ئىكەن، يەر - زېمىننى قانداقسىگە باشقىلارغا بېرىۋەتكىلى بولسۇن!!!

ئوردا تىترەشكە باشلىدى. بىر نەچچە دەقىقەداۋام قىلغان دەھشەتلىك سۈكۈتتىن كېيىن باتۇر تەڭرىقۇت بايا پىكىر قىلغان سول قول ئۇلۇغ بىلگەخان، ئوڭ قول ئۇلۇغ يابغۇ، سول قول ئۇلۇغ قۇتىغۇ ۋە ئوڭ قول ئۇلۇغ مانغۇن تۆتەيلەننى ھارۋا چاقىغا باستۇرۇپ ئۆلتۈرۈش جازاسى ⑱ غا ھۆكۈم قىلدى. بۇلاردىن سول قول ئۇلۇغ بىلگەخان باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ نەۋرە ئاكىسى ئىدى. دۆلەت كېڭىشى ئاشۇنداق پاجىئە بىلەن ئاياغلاشتى. ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىپ ئانچە ئۆتمەي توڭگۇس ئەلچىلىرىمۇ ئۆلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى بىلەن نىقابلانغان 20 نەپەر سانغۇن ۋە تۆمەنبېشى بۇكتا ⑲ لىرنى قوينىغا تىقىشىپ، توڭگۇس ئەلچىلىرى سۈپىتىدە 150 تۆگىنى يېتىلەپ، باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ھېلىقى مىڭ چاقىرىملىق زېمىننى ئۆتۈنۈپ بەرگەنلىك توغرىسىدىكى جاۋاب مەكتۇپىنى ئېلىپ شەرقىي شىمالغا راۋان بولدى.

ئويۇن - تاماشىلار كۆڭۈلگە تېگىپ، لەشكەرلەرنىڭ قولى يەنە قىچىشىشقا باشلىدى، قېنى قىزىدى. سوغۇق تازا كۈچەيگەن، قارلار مۈزغا ئايلانغان بىر ئاخشىمى تۇمانلار سۈزۈلۈپ، ھاۋا ئېچىلىپ كەتتى ھەمدە 14 كۈنلۈك ئاي كۆكتە پارلاپ نۇر چاچتى. ھونلار ئاي تولغاندا ھەربىي يۇرۇشنى باشلايتتى، ئاي تۈتۈلسا توختايتتىيا كى چېكىنەتتى، جەڭ پەيتلىرىدىمۇ شۇنداق قىلاتتى. ئاينىڭ چىقىشى لەشكەرلەرنى خۇشال قىلىۋەتتى. قانتۇرمىش ھەزرەت پايتەختە گۈلدۈبۈسنىڭ ئالدىدا - پەشتاقتا تۇرۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى. ھەربىي مۈزىكا ياڭرىدى. باتۇر تەڭرىقۇت جەڭ دېسە چىراغقا ئۇرغان پەرۋانىدەك ئۆزلىرىنى ئۇرىدىغان جەسۇر، خىللانغان 100 مىڭ قارا ئاتلىق لەشكەرنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئۇران توۋلىدى:

- مەن تەڭرىنىڭ ئوغلى، سىلەرنىڭ تەڭرىقۇتۇڭلار! مەن تەڭرىلەرنىڭ ئىرادىسىنى ئىشقا ئاشۇرىمەن! لەشكەرلەر سېپىدىن قىزغىن قىيقاس - چۇقان، قوللاش سادالىرى كۆتۈرۈلدى. باتۇر تەڭرىقۇت ئالچى ئايقاغانىنى سۆيۈپ خوشلاشتى ۋە جاراڭلىق ھەربىي مۇزىكا، گۈرۈلدىگەن دۇئا - تىلاۋەتلەر ئىچىدە شەھەردىن چىقتى.

بۆرىنىڭ كۆزلىرىدىن ئۆل - ۋەل ئوت يانىاتتى. ھەربىي يۇرۇش چاقماق تېزلىكىدە تېز داۋام قىلدى. شۇبرغان ھوشقۇيىتاتتى، قارلار كۆچەتتى. ھونلار شىرامورۇن دەرياسىنىڭ قار باسقان بىپايان ۋادىلىرىدا گويا ئاسماندىن چۈشكەندەك تۇيۇقسىز پەيدا بولدى. بۇ چاغدا قاراتويىن «ئەلچىلەر» ئېلىپ كەلگەن خۇش خەۋەر تۇيۇقسىز مىڭ چاقىرىملىق زېمىنغا ئىگە بولغانلىقىنى تەبرىكلەپ شاھانە توي - بەزمە ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئۇنىڭ پايتەختى ۋە ئوردىسىغا بوراندەك تېزلىكتە باسقۇن قىلىپ كىرىپ كەلدى ۋە قاراتويىننى ئۆز قىلىچى بىلەن چېپىپ تاشلىدى، بۇيۇك تۆلپارنى، ئايزاتنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقتى. توڭگۇسلار پايتەختى ئىشغال قىلىندى. باتۇر تەڭرىقۇت سانغۇنلىرىغا تۇغراق چۇشۇرۇپ توڭگۇس پادىشاھلىرىنىڭ قەبرىستانلىقىنى بۇزدۇرۇپ تۆزلەتكۈزۈۋەتتى. مىڭ چاقىرىملىق زېمىن بىلەن توڭگۇس زېمىنى ھونلارنىڭ ئىلكىگە ئۆتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت شىرامورۇن ۋادىسىدا قانداق تېز پەيدا بولغان بولسا، يەنە شۇنداق تېزلىكتە غايىب بولدى. ئۇ، ئەجدەرباللىقا قايتقانىدى. بۆرىنىڭ كۆزلىرىدىن ۋەل - ئوت يانىاتتى، كۆكۈچ نۇرلار چاقنايتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۆلپىرى بىلەن سانسىز جەڭ ئاتلىرى بۆرىگە ئەگىشىپ چاپماقتا ئىدى...

لۇغەت

① تۆمرۈك - داپ. ② سىرت - قىل، تۈك، يايىل. ③ جەغرى - بۆرىكۈت، قارچۇغا. ④ ساچۇ - پۆپۈك. ⑤ خانگاي - موڭغۇلىيەدىكى تاغ. ⑥ سېلىنگا - موڭغۇلىيەدىكى دەريا. ⑦ چۇنۇپى - ھونلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئەجدادى. ⑧ ئەلكۈن - قەۋم - قەبىلە. ⑨، ⑩ ئەسەد، ئەجدىھا - يۈلتۈز ئىسىملىرى. ⑪ سۈلېندى - ھونلارنىڭ ئالىي ئەسەپلىك ئۇرۇق - قەبىلىسى، تەڭرىقۇتلار شۇ ئۇرۇقتىن چىقاتتى. ⑫، ⑬، ⑭ قوينىدى، سۈبېندى، چۈبېندى - ھونلارنىڭ ئالىي ئەسەپلىك قەبىلىلىرى، ئوردا، دۆلەت ئەمەلدارلىرى شۇ ئۇرۇقتىن چىقاتتى. ⑮، ⑯، ⑰ خۇيان، شان، لابۇ - ھونلارنىڭ يۇقىرى ئابرويلۇق قەۋم - قەبىلىلىرى، ھاتسىغان، سانغۇنلار شۇ قەبىلىلەردىن چىقاتتى. ⑱ گۈادۇبۇ - ئىبادەتخانا. ⑲ باقشى - ئۇستاز، ئوقۇتقۇچى، پالچى، بېشارەتچى. ⑳ سوغۇن - كىيىك، جەرەن. ㉑ تۆتماج - تاماق ئالدىدا بېيىلىدىغان ئىشتەي ئېچىش غىزاسى. ㉒ كۆرشەك - سۈت، گۈرۈچلەرنى سۇ ياكى سۈتتە قاينىتىپ ئۈستىگە ياغ قوينۇلۇپ بېيىلىدىغان تاماق. ㉓ سىمراق - خېمىردىن پىشۇرۇلۇپ دورا - دەرمەك قارىلاشتۇرۇپ بېيىلىدىغان تاماق. ㉔ بولدۇنى - ئىچىگە قۇرت ياكى ھۆل ئۇزۇم سېلىپ تەييارلىنىدىغان تاماق. ㉕ ئاۋۇرۇنى - بۇغداي ئۇنى بىلەن قارىپا ئۇنىسى قارىلاشتۇرۇلۇپ ئېتىلىدىغان تاماق. ㉖ بۆركەمەچ - ئىنچىكە ئۇچەيگە قىيرىن، ئۆپكە قاتارلىقلارنى تېقىپ پىشۇرغان كاۋاپ. ㉗ قاغارتقۇ - بوغداي يارمىسىدىن ياسالغان ئىچىملىك. ㉘ سۈچمىك - ئاچچىق ھاراق. ㉙ قامان - شامان دىنىنىڭ راھىب، باقشى، ئۆلىمالىرى. ㉚ قام - ئاياال راھىب، كاھىن، بۆۋى. ㉛ تۇغلا - موڭغۇلىيەدىكى دەريا. ㉜ قۇنشى - قوشنا. ㉝ ئۇركەن - قىبىش، كۆن. ㉞، ㉟، ㊱ ھونلار تەرەپلەرنى رەڭ بىلەن بەلگىلەيتتى، كۆك رەڭ - شەرقنى، قىزىل رەڭ - جەنۇبنى، قارا رەڭ - شىمالنى، ئاق رەڭ - غەربنى كۆرسىتەتتى. ㊲ مەھشىلاغ - يەر نامى. ㊳ قۇنجۇي - مەلىكە، تۇقال خوتۇن. ㊴ ئايزات - ئايدىن تۇرەلگەن. ㊵ ئالچى - تېلەن (ھازىرقى چىلىيەنشەن) تېغى، ئۇ تاغدىن ئالچى كۆلى چىقىدۇ ۋە ئۇيغا - ئەقلىنىڭ باسلىدۇ، ھون تەڭرىقۇتلىرىنىڭ خوتۇنلىرى ئۆز ئىسمىنىڭ بېشىغا ئالچى قاتالغۇسىنى قوشاتتى. ㊶ تۇلغاغ - ئالتۇن ھالقا، زىرە. ㊷ كۈنسىلىگ - كۈندەك يىللىق خوتۇن. ㊸ قاقىل - قەبىلە نامى، تارىختا گاۋچې (ئېگىز ھارۋىلىقلار) دەپمۇ ئاتالغان، ھارۋىنى كەشىپ قىلغان. ㊹ لياۋخې - ئىچكى موڭغۇلىيەدىكى دەريا. ㊺ شىرامورۇن - ئىچكى موڭغۇلدىكى دەريا. ㊻ يابغۇ - ۋەزىر. ㊼ ئارمىغان - سوۋغا - سالام. ㊽ سۈبران - ھون، ئوغۇز شەھەرلىرىنىڭ بىرى. ㊾ سانغۇن - سەركەردە - گېنېرال. ㊿، (51)، (52)، (53) ئىچكى موڭغۇلدىكى جايلار. (54) ساندىبىل - گەنسۇنىڭ جاڭيې شەھرى ئەتراپىدا بىنا قىلىنغان قەدىمىي شەھەر. (55) قاشتېشى قوۋزۇقى - يۈيمىنگۇەن. (56) قوش - تۇرپان. (57) لولان - لوپنۇر. (58) كېنگىت - قارا شەھەر. (59) كىرورەن - لوپنۇر كۆلى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇقى ئوتتۇرىسىدىكى قەدىمكى شەھەر، ھازىر خارابىسى بار. (60) كۈسەن - كۇچا. (61) سۇلى - قەشقەر. (62) سايان - سىبىرىيەدىكى تاغ. (63) بايقال - سىبىرىيەدىكى مەشھۇر كۆل. (64)، (65)، (66) موڭغۇلىيە - سىبىرىيەدىكى دەريالار. (67) تۇغراغ - يارلىق، بۇيرۇق، ئەمر - پەرمان. (68) تۇن - قايىت. (69) ئارقىش - خەۋەرچى. (70) كۈندى - رەزىل. (71) جۇق - پەسكەش. (72) ئەيلۇق - ھەلە، شۇنداق. (73) بۇرسىلان - ئارسلان. (74) قەرلۇچەق - چۈمۈلە. (75) ئۇتۇنۇق - ئار - نومۇس. (76) ئەرسۇ - پەس، قەدىرسىز. (77) جۇپھا - باشلامچى. (78) ساختىت - ئالتۇن بېزەك. (79) قەردۇ - نېپىز، ئۇششاق مۇز پارچىلىرى، ھازىر خوتەندە قەر دۇغا قېتىق ئارىلاشتۇرۇپ ئىچىلىدۇ. (80)، (81) قاراقۇم چۆلى، تۇران تۇزلەڭلىكى - ئوتتۇرا ئاسىيادىكى جايلار نامى. (82) سايان - سىبىرىيەدىكى تاغ. (83) ئورخۇن - موڭغۇلىيەدىكى دەريا. (84) ئەجدەرباللىق - ئەجدىھا شەھىرى. (85) سۇغىناق - ھون، ئوغۇز شەھەرلىرىدىن بىرى. (86) ئۇران - چاقىرىق، شوقار. (87) سۇرچەك - مەشرەپ. (88) ھونلارنىڭ جازا قانۇنى بويىچە ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلار ھارۋا چاقىغا باستۇرۇپ ئۆلتۈرۈلەتتى. (89) بۆكتا - خەنجەر، پىچاق.

ئاپتور: ئاقتۇ ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىق بۆلۈمىنىڭ باشلىقى،

2 - دەرىجىلىك ئىجادىيەتچى. (M1)

قۇيۇن كەسكەن يول

(تارىخىي ھېكايە)

ئابلىكىم ئوبۇلھەسەنھاجى

ئۇشبۇ ھېكايىنى بوۋايلاردىن ئاڭلىغانىدىم. . . خوجىنىياز ھاجى ياقا ئېغىزىدا ئېيتىشتى. ھۆكۈمەت چېرىكلىرى ئوت ـ چۆپ ھاشاسىغا سېلىنغان بىگۇناھ دېھقانلارنى جامدا قەتلى قىلىۋەتتى.

1933 ـ يىلى، تومۇز ئايلىرى ئىدى.

ئاقسۇنىڭ ـ ئاقسۇ دەرياسىغا تۇتاش قىزغىر يولىدىن توزان كۆتۈرۈپ ئىككى مەرتە ئاتلىق ئەسكەر ئۆتتى.

ئۇلارنىڭ بىرىنچى تۇركۈمىدىكىسى دەريانىڭ شەھەر سېپىلىغا يېقىن سايازلىقىدا توت تۈنەپ ئاتلىرىغا ۋە ئۆزلىرىگە دەم بېرىپ، سەھەردە يۇرۇپ كەتتى. ئىككىنچى تۇركۈمىمۇ شۇنداق قىلدى، لېكىن ئۇلار ئىككى تۇنىدى. كېچىكىنىمۇ ئاۋۋالقىلار ئۆتكەن يەردىن تاللىماي، ئىككى چاقىرىم تۆۋەندىن ـ سۇ قىرغاقتا چىقىرىۋەتكەن ھەربىي ئاتنىڭ ئۆلۈكى تۇرغان يەردىن تاللىدى.

بۇ يەر كۆكۈلدىكىدەك كېچىك ئىدى.

ئاقسۇ دەرياسىنىڭ لايقا سۈيى مانا مۇشۇ يەردە بىر يۇز ئەللىك سەرجان كەڭلىكتە يېيىلىپ ـ ياۋاشلىشىپ ئاقاتتى. ئەڭ چوڭقۇر يېرى ئاتنىڭ قارنىغا كېلەتتى، تېيىز يېرى ئاتنىڭ تۇيقىنىمۇ چۆكۈرەلمەيتتى. پۇقرالار ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ مۇشۇ يەرنى كېچىك قىلىپ كەلگەنىدى. شۇنداق قىلىپ كېيىنكى تۇركۇم نە ئات، نە ئادەم چىقىم بەرمەي شەرققە ـ كۇچا تەرەپكە جۆنەشتى.

كېچىكتە ئاتلارنىڭ كېشىنەشلىرى، قورال ـ ياراغلارنىڭ جاراق ـ جۇرۇقى، ئۇزەڭگىلەرنىڭ جىرىق ـ جىرىقى، ۋارقىراشلار، كوماندا ئاۋازلىرى غايىب بولۇپ، يېرىم يۇمۇلغان كۆزىدىن نۇر ئۆچكەن، ئېغىزدۇرۇقىنى مەھكەم چىشلەپ، چىشلىرى كىرىشكەن، خام قىيىشتىن قىلغان تىزگىنى بېشىدا لەيلەپ تۇرغان، سۇدىن ئىگىرىنىڭ ئاز قىسمى چىقىپ قورسىقى كۆپۈپ كەتكەن ھېلىقى بوز ئاتنىڭ ئۆلۈكى بىلەن ئېقىۋاتقان سۇنىڭ شاۋقۇنىلا قېپقالدى.

ئەسكەر كەلسە تاماشا كۆرىدىغان زامانلار كەلمەسكە كەتكەچكە ھۇنەرۋەن ـ كاسىپ، دېھقان تۇرماق قاۋاقخانىسىد كەيپ ئولتۇرىدىغان ياڭ مېيخۇا خېنىمدىن 10 پۇللۇق ھاراق ئېلىپ سايازلىقتا نەشە چېكىپ، تاۋكا قۇرىدىغان كۇچتۇڭگۇر نوچىلارمۇ ئەسكەر كېتىپ ھەپتىگىچە ئۆيلىرىدە جىم يېتىشتى.

يەنە بىر ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى.

ھەممە ۋەسۋەسته ئىدى.

تومۇز ئېيى چىقىپ كېتەي دېسىمۇ، پا ـ پا ئىسسىق يانمايۋاتاتتى. نەشە چېكىدىغان ئىتلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ چاڭگا چاچ، خاپان بېشىنى پۇلاڭلىتىشىپ ئىشقىم باخشى يەنە پەيدا بولۇپ قالدى. بەزى كىشىلەر ئۇنى ئامبال دارىنىڭ ئايغاقچىسى دېيىشەتتى. ئەمما ئۇنىڭ سېپىل ئىچىگە ـ يامۇلغا كىرىپ ـ چىققىنىنى ھېچكىم كۆرگەن ئەمەس. ئۇ، قانتالاش كالا كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، ئاقسۇنىڭ كونا ـ يېڭى شەھەرلىرىدە ۋەزگە چۈشۈپ كەتتى.

ئۇ ئاۋۋال ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالار، دوزاخ ۋە جەننەت، توپان بالاسى ھەققىدە ئۇزۇندىن ئۇزۇن سۆزلەپ ئاندىن سۆزىنى خاتىمىلەيتتى:

ـ ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، خالايىق. يۇرىكىڭلارنى

ئەزگەن تاشنى كۆتۈرگەيمەن. قۇمۇللۇق خوجىنىياز دېگەن جاھاجى ئىش تېپىدى. 18 مىڭ ئالەمنىڭ ھەممىسى خۇدانىڭدۇر. پانىي دۇنيادا شەر سوراش مۇسۇلمانغا بىھاجەت، باقي دۇنيانىڭ جەننىتىگە كۆز تىكمەك مۇنناەت. ئەي ھەزرىتى ئەلىنىڭ پۇشتى - ئافاق خوجامنىڭ بەختلىك ئەۋلادلىرى، نائەھلى - تۇزكورلارنىڭ كەينىگە كىرىپ ساق باشقا ئاغرىق، بوش قولغا كىشەن تىلىمەيلى... يىگىتلەرنىڭ يىگىتى، سەردارلارنىڭ سەردارى، مۇسۇلمانلارنىڭ شەپقەتچىسى - مېھرىبانى يالڭ چىڭمەن تەنجالڭ جانابلىرى دەريادىن مىڭ لەشكەر ئۆتكۈزۈپ، جا ھاجىنى توسۇغلى مەشرىققە راۋان ئەيلىدى. خاتىرجەملىك ئىلكىدە پەيزى سۈرەيلى. غەلىيانچىلارنىڭ قەدىمى يەتكەن يەردە ھەممىگە ئوت قويغاي، ئادەم تۇرماق ھايۋانغىمۇ يېمەك يوقتۇر. قۇيۇچ قوللۇق، كۇمۇش بويلۇق لەشكەرلەرنىڭ ئالتۇن پۇتلۇق تۇلپارلىرىغا ئىشانبەگ خوجام ئاقسۇنىڭ يەتتە ئىقلىم تەۋەسىدىن ھالا بۇگۈن ئاتمىش ھارۋا ئوت - چۆپ تەييارلىدى. ئاتمىش ھارۋىنىي مەنزىلگە قەھرى قاپلان، قۇۋۋىتى يولۋاس جالڭ لەنجالڭ ئالىيلىرى يەتكۈزگەي. ھارۋا ھەيدەشكە پەرمان بەردار ئاتمىش دېھقان ئۇنچە - لەئىلى تارتۇق ئالغاي. زەپەر خەۋىرىنى كۈتەيلى. . . ئامىن.

ئىشقىم باخشىنىڭ كەتمەندەك يوغان قوللىرى يۈزىنى توسىدى.

دۇئاغا قول كۆتۈرگەن خالايىقنىڭ چېھرىدە ساۋاقنى چۈشەنمىگەن شاگىرتتەك بۇرۇقتۇملۇق ھۆكۈم سۈرەتتى.

1

بەش ئاتلىق ئەسكەر جېسەكدەپ ماڭغان ئوت - چۆپ، بېدە باسقان ئاتمىش ھارۋا، يىگىرمە يەشىك - تەخمىنەن ئەللىك مىڭ پاي ئوق بېسىلغان ئىككى ھارۋا جەمئىي ئاتمىش ئىككى ھارۋا ئەگرى - بۈگرى كاتالڭ يولدىن، گۈلۈپ توپلىق دۆڭلەردىن ئۆتۈپ، كارۋان قاتتىماي ئۆچۈپ كەتكەن يولنىڭ ئىزناسىنى بويلاپ سەكپاچىنىڭ جەزىرىم چۆلىگە كىردى.

زەھەر تېمىپ تۇرىدىغان كۆزى بىلەن گىدىيىپ قارايدىغان كەسلەنچۈكلەر قىزىغان تاشلارغا ئاق قورسىقىنى يېقىپ قېچىشتى.

پۇتىنى يۆگەپ غىلدىرلاپ ماڭىدىغان پاتمىچۇقلارمۇ كۆك شۇڭاق ۋە كىچىككىنە چوڭقۇرچاق گۈلىگە بەتبەشىرە ھاشاراتلارنى ئولاشتۇرۇپ، تېزلا سولىشىپ كېتىدىغان قاتقا ئوت ئارىلىرىغا مۆكۈنۈپ ئالدى.

ئەمدى ئاتلار - ئەسكەر ئېتىنىڭ تۇياقلىرى ئېچىۋەتكەن چۆل يولىدا كۈچ قويۇۋېتىپ، نەپەس تەڭشەپ سالماق قەدەم بىلەن بىر كەلكىدە ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى.

قاتار بارغانسېرى سازلىنىپ تۇزلەندى. ئانچىكى بۇرۇلۇشلاردىلا ياي شەكلىگە كىرەتتى. ئات تۇياقلىرى توپا توزۇتاتتى، مايسىراپ كەتكەن ھارۋىلار غىچىلدايتتى. چاقلارنىڭ ئۇپرىغان تۆمۈر ئۇلتىكى كۇمۇشتەك پارقىرىغان پېتى چەيلەنگەن توپىغا ئىز سالاتتى.

ئاتلار نەچچە تەرلەپ نەچچە قۇرۇدى. ئادەم بىلەن ھايۋانىڭ ھەمكارلىقى يولنى ئاۋۇتۇپ، ئاقسۇنىڭ دەرەخ ئىچىگە چۆككەن پاكار ئۆيلىرىنى بەك يىراقتا قالدۇرۇۋەتكەندى. تىزگىن تۇنقان قوللار چىڭقىلىپ بەللەر تالدى. ھارۋا شوتىسىدىن ساڭگىلاپ تۇرغان ھەر قىسما ئاياغ كەيگەن پۇتلار ئۆيۈشتى.

- ئۇنىمۇ دەيدىكەنمىز، بۇنىمۇ دەيدىكەنمىز، ئىلياس ئاكا، - دېدى يۈزىدە گۈلدەك قىزىللىق بەرق ئۇرۇپ تۇرغان روزى بوۋەك، - يەنە شۇ پىيادە ماڭغان راھەتكەن جۇمۇ، ھارۇندىن چۈشمىگىنى قالماپتۇ. ئىككى - ئۈچتىن بولۇشۇپ پاراڭنى دۆڭ سوقۇپ كېتىۋاتقىنىنى، ماۋۇ ئەدھەم تارتىدىن باشقىسى. بۇ ئاداش كىگىز تۇمىقىنىڭ ئىچىگە كىرىپلا كېتىۋاتىدا.

- باشتىكى سەيدۇل راۋاب بىلەن قادىر داپ چۈشمىگەندەك قىلىدۇ. ئۇلار ئوبدان ماڭدى. باشىنىڭ مېڭىشى خىلى كەلمىسە، ئاتلارمۇ ئاسان ھارىدۇ. سەپەرداش مۇڭداشمىسا يول ئۇزىرايدۇ.

ئىلياسخان - ئەللىك ياشلاردىكى، بۇرۇتلۇق ئادەم دۆگلەك كۆزلىرىنىڭ ئەيدىن چىققان تېرىدەك كۆكۈچ ئېقىنى ئىرغىتىپ ئۇدۇل قارىدى.

چۆلدىن ۋىل - ۋىل ئىسسىق كۆتۈرەلەتتى. يىراقتىن - نېرىدىن كۆتۈرۈلگەن قۇيۇن خادا چىقىرىپ پىر ئايلىنىپ، لەپپىدە تۆۋەنلەپ يوقىدى.

- ئۇغۇ شۇنداق، ئەما لېكىن قاتارغا تۇرغان ۋاقتىمىزدا جالڭ لەنجالڭ قانداق كۆرۈپ قالدىكى، - روزى بوۋەك گەپكە كىرىشتى، - سەيدۇل راۋاب راۋابنى بەلبېغىغا ئوراپ بېدىنىنىڭ ئاستىغا تېقىپ قويۇپتىكەن، مىلتىقتەك كۆرۈنۈپ كەتكەنمۇ، تەكشۈرۈپ كەتتى جۇمۇ. بىز قىز كۆچۈرگىلى ماڭمىغاندىكىن قادىر داپنىڭ داپ، بۇ ئاداشنىڭ راۋاب ئېلىۋالغىنى ئادەم ئىشەنمەيدىغان غەلىتە گەپتە... خۇدايا توۋا دېمەي... ھەي... ئەدھەم تاران، توختا دەيمەن، بىللە ماڭمىمىز. گەپ قىلىڭ دەيمەن، ئىلياس ئاكا.

- ھەۋەستە، ئۇكام، ھەۋەس، - دېدى ئىلياسخان.

ئەدھەم بېشىدىكى ئاچا مالخاينى جۇندەپ كىيىپ، ئويچان كۆزلىرىنى سوزۇلغان چاق ئىزناسىغا تىكىپ ئۇلارنى كۆتۈپ تۇردى. پوتىسىغا قىستۇرۇۋالغان ئالتە ئۆرۈملۈك قىسقا قامچىسى كەچكۈزنىڭ سەپكۈنلۈك جاڭدۇسىدەك ساڭگىلاپ تۇراتتى.

- شۇنداق قىلىپ ھاشارغا تۇتتى دەڭلا، - دېدى روزى بوۋەك.

- ئوتتۇز قېتىم دەپ بەردىمغۇ، بۇرادەر. بىر گەپنى ئەجەب تولا سورىدىڭلا. قەشقەرگە خۇرۇم ئاپىرىپ ئىلىغا قايتىشىمىز ئىدى، ئاقسۇدا دەڭدە ياتقانىدۇق. «ھارۋىنى قوش، مالڭ» دېدى. ئامال بولمىدى، ماڭدۇق، چېرىك مىلتىقىنى تىرەپ تۇردى، بېدە باسقۇزدى. خوجايىن پۇل بېرىپ ئاران قۇتۇلدى.

- دۇمبەڭگە تىرىگەندۇ مىلتىقىنى. ئۇلار مۇشۇ چېرىكلەر شۇمۇ؟

- بۇرادەر، بۇ چېرىكلەر ئەمەس، ئۇلار مېنى سىلەرگە قوشۇۋېتىپلا يوقالدى.

روزى بوۋەكنىڭ يۈزىدىن قان قاچتى، كەينىدىنلا

ھۇپپىدە قىزىرىپ كەسلىگە قايتتى. بىردىن ئايۇپ قارىمغا بۇرۇلۇپ سۆزلىدى:

ـ دادام رەھمىتىنىڭ دەپ بەرگىنى زادى كېسىمدىن چىقمايدۇ. «تاران» دېگەن مانجۇچە «بۇغداي» دېگەن گەپ. «تارانچى» دېگىنىي بۇغداي تېرىيدىغان قۇل دېگەن گەپ دېگەنتى. سىلىچە بۇ گەپ قانداق گەپ؟

ئۇندىمەي كېلىۋاتقان، سىكىپ پىشقان زاغرىدەك چىلاڭ، يۇمىلاق يۈزلۈك ئايۇپ قارىم كېچىلىپ كەتتى:

ـ ۋاھ... ئۇكام، دادىڭىز رەھمىتى ئۆلمىگەن، قالتىس تەپسىر قىپتۇ جۇمۇ. ئۇنى دېمىسىمۇ شۇنداق. بىزدە «تامچى»، «ياغاچچى»، «تۆمۈرچى» دېگەن گەپ بار. بېشىدىكىسى شۇ ئىشنىڭ ئۆزىنى، ئاخىرىدىكى «چى» دېگەن خۇدانىڭ يازمىشى بىلەن شۇ ئىشقا زەبىت قىلىنغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. گەپنىڭ جېكىنىي دېسەم، چەكلۈك (چىيەنلۈك دېمەكچى ـ ئا) دېگەن پادىشاھى ئالەم خوتەن ـ پوتەن، تۈرپان ـ پۈرپان، يەكەن ـ پەكەندىكى ھۆكۈمەتكە مۇشت ئاتقان غەلىيانچىي، ئوغرى ـ قۇلاق كەستىلەرنى ئىلىغا سۈرگۈن قىلىپ قۇل قىلىۋەتكەن. شۇنداق قىلىپ، شۇ خەق شۇنداق ئاتىلىپ قالغان.

ھەممىسى ئەدھەمگە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قارىدى.

ـ ئۇنداقتا سىلى بىلەن بىز مانجۇنىڭ ئەركە بالىسىمۇ، ـ دېدى ئىلياسخان، ـ مەن ئىلىدا ئۆچ ئاي تۇرغان. خوتەنلىكى خوتەنچە، تۈرپانلىقى تۈرپانچە، يەكەنلىكىي يەكەنچە سۆزلىسە بولاتتى. يەك ئىلىچە پاراڭ قىلمىدۇ. بۇنى نېمە دېسەك بولار، ئايۇپ قارىم؟ ئاقسۇدىنمۇ قەشقەرگە سۈرگۈن بولغانلار بار، يادىڭىلدا باردۇ؟

ئايۇپ قارىم سەل مەڭدەپ قالدى. ئارىنى جىملىق باستى. لېكىن جىملىقنى چارچىغان ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى بۇزۇپ ئۇنى مەڭدەشتىن خالاس ئەتتى.

ـ ئىشقىلىپ بىزدەك ئەركىن ئەمەس دېسىلە، ـ گەپكە ئارىلاشتى روزى بودەك، ـ ھەي، باشقىنى قويۇپ مۇشۇ تاپتىزە زەي قازاناققا قويغان قېتىق بولسا، تازا ئاشۇ خورت ـ خورت قىلىپ سۇمۇرۇپ ئىچىۋالسا كىشى.

ئۇلارنىڭ يېنىدىن بەش ئاتلىق ئەسكەر ئۆتۈپ كەتتى. ئەسكەرلەرنىڭ پار ئاتلىرى تەكشى قەدەم بىلەن ئايىغىداپ ماڭاتتى.

ھاشارغا تۇتۇلغانلار ھەر يەردىن بولغاچقا تونۇشىدىغىنى تونۇشاتتى، تونۇشمايدىغىنى تونۇشمايتتى. بىردىن ۋاڭ ـ چۇڭ كۆتۈرۈلۈپ قاتار ئىككىگە ئايرىلىپ كەتتى. ئاتلار ئالدىدىكى ھارۋىنىڭ چۆپىنى ئېغىزدۇرۇقى بىلەن قوشۇپ چاياشقا باشلىدى. باشتا نېمە ئىش بولغىنىنى ھېچكىم ئاڭقىرالمىدى. قاتارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھېزىم ئاخۇن ئىسىملىك دېھقاننىڭ ئورۇق قۇلا ئېتى يېقىلىپ ياتاتتى. ھارۋىنىڭ تەرتىسى بوغۇزىغا قادىلىپ قالغاچقا، ئاتنىڭ ئاغزىدىن قان ئارىلاش كۆپۈك چىقىپ تۇراتتى.

توپلانغانلار ئاغدۇرۇلغان بېدە باغلىرىنىي دەسسەپ شوتىنى كۆتۈردى، كەينىدىن باسمۇ ئات زادىلا تۇرالمىدى. تۆش ئۇلاڭ كېسىۋېتىلدى، شۇندىلا كەينىچىلەپ بېسىش مۇمكىن بولدى. ھارۋا شوتىسى سېرىق قوياشلىق ئاسمانغا قاراپ دىڭگىيىپ، تەر سىڭگەن قۇشقۇنلار سالۋار دېدى. ھەر قانچە قىلىشسىمۇ ئات جانۋار ئايىغقا تۇرالمىدى، بۇرنىدىنمۇ قان سىزاپ خارتىلدايتتى.

ـ ئاغىنىلەر، بولدى قىلىڭلار، بوغۇزلىۋېتىڭلار...

ئايۇپ قارىم رېڭى توزۇپ ئاقىرىپ كەتكەن بولغار غىلاپتىن يەڭدەك ئۇزۇن پىچىقىنى چىقىرىپ خەنجەرلەپ سانجىلدى، بويلاپ پاتقان تىغدىن ئات يۇلقۇنۇپ كەتتى. ئاندىن كانايىنى توغرىسىغا بۇسۇۋەتتى. «شۇرت» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ جىرقىراپ چىققان قان چۆل تۆپىسىنى قىزىلغا بويىدى.

ھېزىم ئاخۇن كۆن تەپتىدىن باغرى قىزىغان تاش ئۈستىگە ئولتۇرۇپ، ئاقسۇنىڭ سۇغا قانماي پىشقىپ كېتىدىغان كۆك تاماكىسىنى بولۇشىغا چەكتى.

ئەسكەر يا ئاق، يا كۆك دېمىدى. بېدە ھەرقايسى ھارۋىلارغا تارقىتىۋېتىلدى. قۇرۇق ھارۋا روزى بودەكنىڭ ھارۋىسىغا چېتىلدى. روزى بودەكنىڭ دىمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

يۈرۈشكە بۇيرۇق بېرىلدى.

قۇلا ئات چۆلدە قالدى. ئۇنىڭ كېسىلگەن بوينىدىن خامۇتنى ئېلىۋېتىش ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمىدى. قاتار ئۇزاقلاشقانسېرى كۆك ئاسماندا چۆل قوزغىنى، سالار سۈررەڭ قانىتىنى راسا كېرىپ ئايلانماقتا ئىدى.

2

ھارۋىكەش توپىنى «يېتىمبۇلاق» تا تۇنەتتى. «يېتىمبۇلاق» جامنىڭ بوسۇغىسى ھەم چۆلدە بىردىنبىر سۇ بار يەر ئىدى. سالقىن غولنى قۇرۇپ تۇراتتى. سەيدۇل راۋابنىڭ ئۇتۇنۇشى بويىچە ئوت قالاشقا رۇخسەت قىلىندى. سۇتتەك ئايدىڭ كېچىدە كىشىلەر ئاقىرىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. قۇرۇق يۆتەل، پاراڭ، ئاياغ ئاۋازى تىم بېسىلغاندا چۆل ئاجايىپ قۇدرەتلىك سۇكۇناتقا چۆمەتتى. بۇنداق چاغدا ئاتلارنىڭ بېدىنى گىرتىلدىتىپ چاينىشى ئېنىق ئاڭلىناتتى.

ئىلياسخان ئۆز ئېتىنىڭ بېدە چاينىشىنى ئىلغا قىلىش ئۈچۈن قۇلاق سالدى. ئەكسىچە شۇ دەقىقىدە ئۆزىگە تونۇش ساز تەڭشىگەن ئاۋاز ئىشتىلدى. ئۇ ئۆزى يالغۇز ئولتۇراتتى، ئەتراپىدا ھېچكىم يوق ئىدى. ئولتۇرغان ئورنىدىن تۇرۇشىغا بېدە يەۋاتقان ئاتلار، ھارۋىلار، پۈتكۈل زېمىن ئايلىنىپ كەتتى. بېشىنى تۆتۈپ بىر ھازا تۇرۇپ قالدى.

ئىلياسخان توپقا قىسىلىپ كىردى. چارساقال، ئورا كۆز بىرەيلەن چوغلانغان گۈلخاننى ئۆزۈن تاياق بىلەن ئېچىپ، يۇلغۇن، كۆك قىياق كۆتەكلىرىنى يېلىنجاپ تۇرغان ئوتنىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلىدى. ئوتۇن باشتا تۆتەپ كۆك يالقۇن چىقىرىپ كىشىلداپ، ئاندىن مايدەك گۈركىرەپ كۆيگىلى تۇردى.

سەيدۇل بىلەن قادىرنىڭ چېھرىنى قىزىللىق يورۇتۇۋەتتى. چۈچۈمەل ھىدلىق ئىس بىلەن نەشە پۈرىقى ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. ئادەملەر غولداشقا باشلىدى. سەيدۇل بىلەن قادىر تەڭلا باش لىڭشىتتى. سەيدۇل بوزدۆڭنىڭ ئارچىسىدىن ياسىغان ئەۋرىشىم زەخمەكنى راۋابنىڭ پولات تارىغا كۈچ بىلەن ئۇرۇپ پائوزا بەردى.

قادىر كۆزلىرىنى يۇمۇپ داپنى بېشىدىن ئېگىزرەك كۆتۈرۈپ قايتارمىسىنى كۆنتى. گۈلخان يالقۇنى داپنىڭ كايپاڭ يۈزىدە لۇغۇلداپ ئەكسىلەندى.

راۋاپ بىردىن سايرىۋەتتى.

قادىر داپنى ئاجايىپ ئۇستىلىق بىلەن پەنجىلەپ، يېرىلغان يوغان قارا بارماقلىرى بىلەن چېكىشكە باشلىدى. ئاقسۇ دىيارىدىن چىققان يۇرەكلەرگە ئارام بەرگۈچى ئۇيغۇر ناخشىسى لاۋۇلداپ تۇرغان گۈلخان ئۇستىدىن - توپ ئىچىدىن ئاي يورۇتۇپ، يۇلتۇزلار چاراقلاپ تۇرغان پايانسىز بوشلۇققا كۆتۈرۈلدى:

تاۋقىكىنى مەن چاقتىم،
تۆلەپ بېرىمەن ھاۋاگۈل.
بىر چىقىشقا ئۇنىمىسالا،
ئۆلەپ بېرىمەن ھاۋاگۈل.

سەيدۇلىنىڭ سۈيۈق چىشلىق ئاغزىدىن چىققان گۈزەل ئاھاڭ يۇرەكلەرنى لەرزىگە سالدى. ناخشىنىڭ تۇگەنچى ئاھاڭى گويا ئەزىم دەريا ئۆز شاۋقۇنىنى زۇمرەت سۇيى بىلەن بىللە يىراق ساھىللارغا ئېلىپ كەتكەندەك مۇڭلۇق، ئۇلۇغۋار تاماملاندى. قادىر داپ داپنى ئوينىتىپ سوقۇپ نەقىراتىنى كۆتۈردى:

ئۆلەپ بېرىمەن ھاۋاگۈل،
ۋاي گۈزىلىم ھاۋاگۈل.

- ۋاي - ۋاي ھاۋاگۈل، - دەۋەتتى ئەدھەم.

- ئۆلمەڭ. . . -دەپ دوست تارتتى ئىلياسخان.

ئايۇپ قارىم مەيدىسىنىڭ ئوت تەپتىدىن بوشاپ كەتكەن كىرىنى ھىمىرىپ تۇرۇپ ئىلياسخانغا ئالايدى. ئىلياسخان مەزمىدى. مەدەتلەنگەن سازچىلار ناخشىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈردى:

ئۆگزەكتە چىنار شاخى،
كەسلەپ قويۇڭ ھاۋاگۈل.
بىز يىراقتا كەتكەندە،،
ئەسلەپ قويۇڭ ھاۋاگۈل.

ئەسلەپ قويۇڭ ھاۋاگۈل،
يىغلاپ قويۇڭ ھاۋاگۈل.

ساز ئاڭلىسا ئولتۇرالمايدىغانلاز ئايلىنىپ ئۇسسۇلغا چۈشتى. راسا ۋايىغا يېتىپ نۇرلانغان گۈلخان يورۇقى ئۇلارنىڭ سىياقىنى مىس رەڭگە كىرگۈزدى. ناگان - ناگاندا ئۇزۇلگەن ئوت پارچىسى سېرىق شايىدەك ئۆرلەپ ھاۋاغا سىڭىپ غايىب بولاتتى. پارسىلداپ ئېتىلغان چوغدىن ئالتۇندەك ئۇچقۇنلار چاچرايتتى. سورۇن ھەيۋەتلىك تۇس ئالدى.

بىر چاغدا روزى بوەك گۈشلۈك مەيدىسىگە شاقىلدىتىپ ئۇرۇپ، يەرنى تېپىپ توزغۇتۇپ ئويناپ ئۇسسۇلنىڭ پەيزىنى قاچۇردى. جاڭ لىيەنجاڭ يېنىدا تۇرغان بىرسىگە ئىككى قوۋۇزىنى كۆپۈرۈپ: «مانۇ بومەيدۇ» دەپ توپتىن چىقىپ نېرى كەتتى.

ئويۇنمۇ ئاياغلاشتى.

كىشىلەر ئاتلىرىنى يوقلۇتىپ يېتىشقا تۇتۇندى.

- بۇگۈنكى ئويۇن قىسقىمۇ ئەمەس، ئۇزۇنمۇ ئەمەس، تازا جايىدا بولدى، - دېدى ياقا مەھەللىسىگە نىسىياز خەلپەتنىڭ يالغۇز ئوغلى ھوشۇرجان، - ھاشانىڭ خاپىلىقى ئونتۇلۇپ راھەتلىنىپ قالدىم. كېچىمۇ قالتىس ئايدەك بولدى. بۇنداق كېچىنى ئۆمرۈمدە كۆرۈپ باقماپتىكەنمەن.

- بۇ، جانابىي ئاللانىڭ خاسىيىتى، بالام. جانابىي ئاللا بىز بەندىلىرىگە ئاي، كۈن، زېمىن ھەممىنى بەرگەن. گەپ ئۇنىڭ قەدرىگە يېتىشتە. ئەتىگەننىڭياقى ھەممىسى چۆلنى تىللاشتى. «چۆل بولمىسا بۇ جاپا يوق" ئىدى» دېيىشتى. چۆلدە نېمە گۈناھ؟ سەن خىيالەن قۇلاق سېلىپ قارا، چۆل سەن بىلەن مۇڭدىشالايدۇ، چۆل نەقەدەر ئۇلۇغ ۋە بۈيۈك. . .

ھوشۇرجان مەتسوپۇمغا قارىدى. زىناقلىرى ئېچىگە كىرىپ كەتكەن، ساپلانمىغان كەكىدەك ساقىلى دىڭگىيىپ تۇرغان بۇ ئورۇق بوۋاي ئۇنىڭغا سۇرلۇك كۆرۈندى.

- ئايغا چىققىلى بولسا، بىر چىقىپ كۆرۈپ باقسا، مەتسوپى ئاتا. . .

بوۋاي ئۆز خىيالى بىلەن بەنت ئىدى. روزى بوەك ئىشتان بېغىنى باغلىغاچ سۆزلىدى:

-ۋە. . . ھوشۇرەك، بايام يولىمىزنى قۇيۇن كېسىپ تۇردى دەيسەن، ئەمدى ئايغا چىقسام دەيسەن. سارائىنىڭ گېپىنى قىلمىسائچۇ. ئاي نەدە، بىز نەدە. كاللىسى يوق سارالا. . . مۇشۇنداق سارائىنى كۆرسەمزە ئىمانىم. . .

- ئاي دېگەن خۇدانىڭ ساربىيى، بۇنداق دەھرى خىيال كۆپۈرلۈق.

ئايۇپ قارىم شۇنداق دەپ ئورنىدىن تۇردى:

- جۇرسىلە روزەم، بىزمۇ ھارۋىمىزنىڭ قېشىدىراق ياتلى.

- بىز ئاقسۇلۇقلار دەيۇز، - دېدى مەتسوپۇم، - چېرىك ئېتى بىز توشۇغان چۆپنى يەپ چېپىۋاتىدۇ. بىز توشۇغان ئوقنى ئېتىۋاتىدۇ.

ھوشۇرجان چۆچۈپ ئىككى يېنىغا قارىدى.

روزى بوەك كېتىۋېتىپ ئايۇپ قارىمغا پىچىرلىدى:

- قارىكا، بۇ ئىلياس دېگەننىڭمۇ بولمىسا تېگى قەشقەرلىك، ماڭا ئوخشاش كىندىكىدىن، قاراپ تۇرۇپ يولدا تارانغا يان بېسىۋاتىدا.

- گەپ قىلما، بۇ پىسەندىنىڭ ئىشى تولا، 10 - 20 يىل ئاۋۇال تۆمۇر خەلىپە دېگەن قۇمۇللۇقنىڭ كەينىگە كىرىپ بېشىغا قىلىچ يېگەن، دېگەن گەپ بار. ھازىر ھۆكۈمەتنىڭ بېشى ساق ئەمەس، ئىچى - تېشىدىن تۆتىشىپ قالدى. خوجىنىياز دېگەن نېمە باكادىن ئىش تېرىپ قويدى. باش ساقايغاندا ھۆكۈمەت بۇنداق نېمىلىنى تېرىپ جايلايدۇ.

- ئىلاھىم شۇنداق بولسىكەن.

ئەسكەرلەر ئوق بېسىلغان ھارۋىنىڭ قېشىدا تالڭ ئاتقۇچە نۆۋەتلىشىپ جىسەكتە تۇرۇپ، پەۋەس بىر ھارۋا قۇرۇق چۆپنى قالىۋەتتى.

3

شەرقتىن بالقىپ چىققان ئاپتاپ چۆلنى قىزغۇچ نۇرغا پۈركىدى. تىنىقىپ سۇغا قانغان ئاتلار سەمىرىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ئىلياسخان ھارۋا قوشۇش بىلەن ئاۋارە ئىدى.

جاڭ لىيەنجاڭ خېلى ئېغىر ئات توقۇۋاتاتتى. تىنىقتىن ئات ئايلىنىپ تىنچ تۇرمايتتى. ئىلياسخان جاڭ لىيەنجاڭنىڭ ئېتىغا قاراپ بۇرۇتىنى سىيلاپ قويدى.

روزى بوەكنىڭ تالاشقان ئاۋازى ھارۋا قوشقاندا بولىدىغان خىلمۇ خىل ئاۋازلارنى بېسىپ چۈشتى.

- ماقۇل دېدىمغۇ،- دېدى ئەدھەم،- چېرىك ئۇنىمايۋاتسا. ھارۋىنى بۇرىسام ئاچچىقلانغىنىنى كۆرمىدىڭمۇ؟

- كۆركىرىمە دەيمەن، كۆركىرىمە، ھېلى باكا، ئوتتۇرا قولۇمنى...

روزى بوەك قىزىل تىلىنى كالپۇكىدىن ماربلىتىپ بارمىقىغا تۈكۈردى.

بىردەمدىلا ئادەم يىغىلىپ كەتتى.

- ۋە... ئوتتۇرا قولۇمنى، - نىختاپ قۇيغان ھېسىپتەك بارمىقىنى ئەدھەمنىڭ كۆزىگە تىك تۇتتى روزى بوەك.

ئەدھەمنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ كۆكەردى. ئۆزىنىڭ بەكمۇ غېرىب ھېس قىلدى. ئويلىمىغان يەردىن جېدەلگە داخىل ئادەملەر توپى بۆرە تەككەن قويدەك ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتتى.

ئەدھەم ئاتلىق باستۇرۇپ كىرگەن جاڭ لىيەنجاڭغا قاراپ قاققان قوزۇقتەك تۇرۇپلا قالدى. روزى بوەك غىپىدە قىلىپ كىشىلەر ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. لېكىن جاڭ لىيەنجاڭنىڭ كۆزى باشقا يەردە ئىدى، ئۇنىڭ پارقىرىغان كۆزى روزى بوەك كىرگەن توپقا قادالدى، ئىش تېخىمۇ چاتاقلاشتى. ئەھۋال ئويلىمىغان يەردىن دەھشەتلىك تۈس ئالدى. ھېچكىم تىنىقنىڭ چىقىرالمىدى. جاڭ لىيەنجاڭ ئاتنىڭ تىزگىنىنى سولغىراق بۇراپ ئىگەردىن سەل كۆتۈرۈلۈپ قىلىچىنى سۇغاردى. تىغى پۇچۇلۇپ كەتكەن رۇس قىلىچى سەھەر قۇياشىدا سوغۇق پارقىرىدى. توپ يەنە ئىككىگە بۆلۈنۈپ روزى بوەك يالغۇز قالدى. ئۇ قارىغان كىشىلەر ئۇنىڭدىن كۆزىنى قاچۇردى. ئۇنىڭ قىزىللىق بەرق ئۇرۇپ تۇرغان يۈزى سۇ يەپ قۇرىغان قەغەزدەك سارغىيىپ كەتتى.

ئات نىشانىنى بايقىغانىدى. بۇنداق سەزگۈ مەيدان كۆرگەن ئاتلاردىلا بولاتتى. روزى بوەك خېلى يەرگىچە قېچىپ ماڭدى. ئۇنىڭ بۇرالغان كۆزلىرى غەزەپ - ئەلەم، پۇشايمان ۋە يېلىنىشتىن ئالىيىپ كەتكەندى. بىراق بۇ نادامەت تولغان ھاياتلىق كۆرۈنۈشى ئۇزۇن داۋاملاشمىدى. جاڭ لىيەنجاڭ ئاتنى قاتتىق يۇرۇشتىن چېچىشقا سالدى. قىلىچ ئېگىز كۆتۈرۈلگەندە جەرەن ئات روزى بوەكنى يانداپ قىيپاشلىدى. چىرقىرىغان ئاۋاز بەجايىكى دۈملەپ قويغاندەك يوقاپ كەتتى. دائىرە سىزاپ ھاۋادا قايتا توختىغان تىغدىكى قانىنى ھەممىسى ئېنىق كۆردى. جاڭ لىيەنجاڭ ئېتىنى ئايلاندۇرۇپ ئاتتىن چۈشۈپ، روزى بوەكنىڭ ئۇششاق تاشلارنى غىجىملىغان ئاق قولىغا بىر دەم قاراپ تۇرۇپ، قىلىچىنى ئۇنىڭ دۈمبىسىگە سۇرتۇپ ئىلاپىغا سالدى. قىزىپ قالغان ئات ئېغىزدۇرۇق چاينap يەر تارپىپ تۇرمايتتى.

جاڭ لىيەنجاڭ قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ ئات قويۇشقا تەييار تۇرغان ھەمراھلىرىنىڭ قېشىغا قايتىپ كېلىپ روزى بوەكنى ئىما قىلىپ بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلغاندىن كېيىن مېڭىشقا بۇيرۇق بەردى.

ئۇ، نېمە ئۈچۈن شۇنداق قىلدى؟ بۇنىڭغا ئىزاھمۇ بەرمىدى. ھېچكىم ئىزاھمۇ تەلەپ قىلمىدى. ئېسىنى يىغقان خالايىق ئەدھەمگە سالقىن قاراپ تارقاشتى.

- رەھمەتلىك ئاقسۇنىڭ نېنىنى يېگەن بىلەن، تولا گەپ قىلىدىغان سۈيۈقراق بالىدى... ھەي...

قادىر داپ گەپكە قۇلاق سالماي نېرى كەتتى. ئىلياسخان تۇرغان ئورنىدا خېلىغىچە تۇرۇپ قېلىپ، بوغۇزىدىكى تۇزلۇق تۈكۈرۈكنى ھەسرەت ئىچىدە يۇتۇۋېتىپ، ھارۋا تەرەپكە ماڭدى.

ئەدھەم كۆچ قاچقان بەدىنىنى مۈزلاپ كەتكەندەك ھېس قىلدى. كۆز ئالدىدىكى پايانى يوق زېمىن يېنىك قايدى. پېشانىسىدىن سوغۇق تەر بۇژغىدى. قولىدىكى قامچىسىنى يەرگە تاشلاپ پوتىسىنىمۇ يېشىۋەتتى. تۈگمىسىز، تاشلانمىغان تېرە كەمزۇل ئىنچىدىكى كۆڭلىكىگە قاراپ كۆزىگە ياش ئالدى، ئاندىن يېنىنى سىيلىدى... باشتا جاھان ھەسىلەپ يورۇپ كەتكەندەك تۇيۇلۇپ ھارۋا قاتارى، ئادەملەر خۇددى تانىسى ئۇزۇلگەن لەگلەكتەك كۆزىدىن چۈشۈپ قالدى، ئاندىن جاھان قارانغۇلۇققا پاتتى.

.....

ئۇزۇنتۇرا بىرى ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ ۋارقىرىدى:

- ياللا، بۇ ئەدھەمغۇ!

- بۇ نېجىس ئۇزىنى ئۇلتۇرۇۋېتىڭ.

- مەنمۇ ھارۋا تەرەپكە... بىرى گۈپلا قىلدى، ھەي... نەق جايىغا... يۈرەككە...

ئەدھەم كۆزىنى كۆككە تىكىپ سۈنايلىنىپ ياتاتتى. ئاغزىدىن سىرغىغان قان قۇلاق ئىچى ۋە بوينىغا يول تارتقانىدى.

ئىلياسخان ئەدھەمنىڭ كۆكرىكىدىن پېچاقنى سۇغۇرۇۋېلىپ، چىت ياغلىقى بىلەن ئاغزىنى سۈرتۈۋەتتى. يەردە دومىلاپ ياتقان مالخىمىنىيۈزىگە يېپىپ قويدى. ئۇ، جەسەتنى ھالقىدەك ئۇراپ ئالغان كىشىلەر ئارىسىدىن چىقىپ جاڭ لىيەنجاڭغا ئېيتتى:

- بۇنى ئۆلۈم شۇ سۈرەتلىك ئەجەلگە چىللىدى... ئىشەنمەسلەككە چارە يوق. بىزگە ۋاقىت بەر، بۇرادەرلىرىمىزنى دەپنە قىلىمىز.

ئىككىسىنىڭ كۆزى ئۇچراشتى.

ناماز چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن ھارۋىكەشلەر ئەدھەم بىلەن روزىنىڭ ئۈستىگە بىدە تاشلاپ، ھەر ئىككىسىنى ئۆزلىرى يىقىلغان يەرگە دەپنە قىلدى ۋە ئۈستىگە تاش باستۇرۇپ قويدى.

ئەدھەمنىڭ نامىزىغا ئايۇپ قارىم، جاپپارئاخۇن، سەمەت ياغاچچى قاتارلىق ئون نەچچە ئادەم قاتناشمىدى. قىسقا ھەم ئېنىق قىلىپ: «بۇنىڭغا ناماز كەلمەيدۇ» دېيىشتى ئۇلار. ئۇلار ھېزىم ئاخۇنغىمۇ قاتناشماسلىق توغرىسىدا گەپ قىلىپ تەشۋىقات يۈرگۈزۈۋىدى، ئۇ قەتئىي رەت قىلدى.

هارۋىكەشلەر توپى بىر دەڭنىڭ ئالدىدا توختىدى. چاڭدىن دىمىقى ئېچىشقان هارۋا ئاتلىرى بۇرۇنلىرىنى ئۇمچەيتىپ سوزۇپ پىشقىراتتى. ئۇپراپ كەپشىيىپ كەتكەن قوڭۇر تۈياقلىرى بىلەن قورساقلىرىغا چاپلاشقان كۆكۈيۈننى قورۇيتتى. سۇ بويىدىكى قېرى سېدىنىڭ سايىسىدا يارىدار ئەسكەرلەر ئىڭرايتتى. قاق ئاپتاپتا ئىگەر - توقۇملىرى قانغا مىلەنگەن ئون نەچچە ئات ئاچلىقتىن ئارانلا ئۆرە تۇراتتى. تۇرۇپ - تۇرۇپ قېقىر يەرنىڭ ئاق شورلۇق توپىسىنى پۇراپ قويىاتتى. هارۋىلاردىكى كۆك بېدىنىڭ ھىدىنى ئالغان بىر چەبدەر ئات بوينىنى سوزۇپ كىشنىۋەتتى. ئاتنىڭ كىشنىشى يېلى قاچقان نو سونايىنىڭ ئاۋازىدەك بوغۇق ۋە ئاجىز ئىدى.

- بىزنى دەڭنىڭ تېمىغا قاپسۇېلىپ نېمە قىلىدىغاندۇ؟

-ئاۋۇ سۇدا يۈزىمىزنى يۇيۇپ، تەشنالىقىمىزنى قاندۇرساق نېمە بولار، ياخۇدا.

ئىلياسخان بۇرۇلۇپ يېنىغا قارىدى. گەپ قىلغان چار ساقال كىشىنىڭ گۇلخانغا ئوتۇن تاشلىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى ئەسلىدى.

- ئامانلىق تىلە جاپپار ئاكا، ئامانلىق، - دېدى سەيدۇل زاۋاب تەرلەپ كەتكەن يۈزىنى ئېرتىپ.

- خوجىنىياز هاجىدىن ئالالمىغان ئۇچىنى بىزدىن ئالىدۇ، دېمەكچىمۇ سەن؟ ئوتنى كىم تۇتسا، شۇنىڭ قولى كۆيەر؟

جاپپار ئاخۇن سەيدۇلدىن گەپ كۈتكەن ئورا كۆزىنى چۆككەن تۆگىنىڭ كۆزىدەك بۇراپ ئۆزلىرىنى قاپساپ تۇرغان قاراۋۇللارغا يۆتكىدى. ئۇلارنى ئېلىپ كەلگەن جىسەكچى ئەسكەرلەرنىڭ بىرسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. قاراۋۇللاردىن باشقايەنە بىر گۇرۇپپا ئەسكەر تەرتىپلىك تىزىلىپ كېلىپ ئىككىگە بۆلۈنۈپ، ئازراق سۇسلۇق قىلغانلارنى مىلتىقىنىڭ پاينىكى، قىلىچىنىڭ قىرى بىلەن ئايماي سېلىپ توپنى چاسىلىدى.

جاپپار ئاخۇن يېرىلغان بېشىنى تۇتۇپ، توپنىڭ ئوتتۇرىسىدا بېشىغا قىزىل رەڭ تۆكۈۋالغان بويىاقچىدەك تۇراتتى. بۇ ئادەمنىڭ كاللىسىدا تېخىچە: «ئوتنى كىم تۇتسا، شۇنىڭ قولى كۆيىدۇ» دېگەن خىيال ئايلىناتتى.

قورشاپ تۇرغان ئەسكەر ئوتتۇزمۇ - قىرىقمۇ؟ بۇنى هېچكىم ساناپ كۆرگەن يوق. كۆڭۈلنى زەھەرلەك تىت - تىتچىلىققا سالىدىغان ئىسسىق دىمىقمۇ ئونتۇلغانىدى. قورقۇنچتىن، ئۆلۈم دەھشىتىدىن تاتارغان يۈزلەر سويۇش ئۇچۇن قاشاغا قامالغان قويدەك جىم ئىدى. بايىقى ئۆرە - تۆپىدىن كېيىن ئىلياسخان بىلەن ئايۇپ قارىم بىر يەردە بولۇپ قالغانىدى. ئايۇپ قارىمىنىڭ يۈزىدىن قان قاچقان بىلەن كۆزلىرىدىن بىر خىل ئۇچقۇن يېلىنجاپ تۇراتتى.

ئىلياسخان ئۆز يۇرىكىنى بوغۇزىدا سوقۇۋاتقاندەك قىلسىمۇ، ئايۇپ قارىمىنىڭ هالىتىنى غۇۋا پەملىدى. بىر سۇكۇنات، ئۆزگىچە مۇھىتنى ئونتۇپ، كەڭ قونچلىق كۆن ئۆتۈكىنىڭ ئىچىدە تۇرغان پۇتنىڭ هوشۇقىغا بىر نەرسىنىڭ سانجىلىپ تۇرغانلىقىنى سەزدى. ئۇ بۇنىڭ ئۆزىنىڭ چىت ياغلىقىغا ئوراپ سېلىۋالغان ئەدەمنىڭ پىچىقى ئىكەنلىكىنى تەستە ئېسىگە ئالدى. شۇ تاپتا ئېڭىشىپ ئېلىۋېتىش مۇمكىن ئەمەس. بەرىبىر بۇنداق بولىدىغان جانغا ئارام بەرمەيمۇ ئامال يوق.

شۇ ئەسنادا ئاجايىپ بىر ۋەقە يۈز بەردى.

- ياڭ چىڭمىن!

قورالسىز، كىيىم - كېچىكى يىرتىلىپ كەتكەن، ئاغزىدىن قان ئېقىپ تۇرغان جاڭ لىيەنجاڭ هاشا توپىغا دۇمبىسىنى قىلىپ ئىككى قولىنى كېرىپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

- ياڭ چىڭمىن!

«ئوت - چۆپنى ۋە ئوق - دورىنى كېچىكىپ يەتكۈزدى، هاشاغا يۇمشاق بولدى» دەپ ئەيىبلىنىپ قولغا ئېلىنغان جاڭ لىيەنجاڭ ئۆز تەقدىرىنى ئويلاشماي ئۆلۈم ئالدىدىكى بۇ كىشىلەرنى هېمايە قىلمۇاتاتتى. هەر كىم گەپنى ئۇقمىسىمۇ، بۇنى يۇرىكى بىلەن هېس قىلدى.

بىر چەتتە غۇدۇيۇپ تۇرغان خامۇش چىراي، زەھەر كۆزلۈك ياڭ چىڭمىن چاڭچىلىكەشلەردەك ئىككى بارمىقىنى جۇپلەپ جاڭ لىيەنجاڭنى كۆرسىتىپ قىقاس سالدى. قاپساقتىكى ئەسكەرلەردىن بىر نەچچىسى ئايرىلىپ چىقىپ، جاڭ لىيەنجاڭنى قورشاپ كەلگەن پاترونلارغا هەمكارلىشىپ ئۇنى ئېلىپ كەتتى. بىر قەپەس ئېلىشىپ باققان بولسىمۇ، مىلتىق پاينىكى جاڭ لىيەنجاڭنى ئايلاندۇرۇۋەتتى. نېرىراقتىن چىققان مىلتىق ئاۋازى بىلەن تەڭ جاڭ لىيەنجاڭنىڭ چۇقىنى تىمتاس بېسىلدى.

هايات قېلىش ئۈمىدى ئىچىدە تەلپۈنگەن كۆزلەرنى يەنە تۇمان قاپلىدى. كۇن نۇرىدا جۇرىلاپ ئېقىۋاتقان سۇنىڭ تەشنالىق قوزغاتقۇچ جەزبىسى، ئىسسىققا چىدىمىغان ئاتلارنىڭ هارۋىنى خالىغان تەرەپكە تارتىشىدىن هاسىل بولغان تىقىنچىلىق، قېرى سېدە تۇۋىدە كۆپىيىۋاتقان يارىدارلار، ياياق ياكى ئاتلىق ئۇياق - بۇياقتا ئۆتۈۋاتقان ئەسكەرلەر... قىسقىسى، ئۇشبۇ دەقىقىدە ئۇلارنىڭ ئېڭىدىن تاشقىرى ئىدى. «... تۇگىدى... ئۆلۈپ كېتىمىز» دېگەن بىرلا ۋەھىمە ئۇلارنى مەھكەم چىرمىۋالغان. ئات هارۋىسىنىڭ قايغۇسىنى قىلىش، خوتۇن - بالىلىرىنىڭ چىرايىنى، ئاتا - ئانىسىنى دەم سۇكۇناتلىق ياد ئېتىشتىن كېيىنلا يەنىلا شۇ دەھشەتلىك خىيال بېشىغا كىرىۋالاتتى.

يىگىرمىدەك مىلتىقنىڭ مۇدهىش قاراڭغۇ ئېغىزى توپقا توغرىلاندى. «قارس - قۇرس» قىلىپ مىلتىق زاتۇرىنى ئاچقان ئاۋاز يەر تېگىدىن چىققاندەك سۇس، لېكىن سۇرلۇك ئاڭلاندى.

دەل مۇشۇ پەيتتە ئايۇپ قارىمنىڭ نېمە ئۈچۈن بەردەم تۇرۇۋاتقانلىقىنىڭ سىرى ئاشكارىلاندى. ئۇ، خۇددى يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان تونۇش ئادەمگە مۇراجىئەت قىلىۋاتقاندەك قوينىدىن گۇۋاهنامىغا ئوخشاپ كېتىدىغان كۆك تاشلىق دەپتەرچاقنى چىقىرىپ:

- ياڭ چىڭمىن تەنجاڭ، تەنجاڭ دارىن... - دەۋەتتى.

بۇ ۋارقىراشمۇ، چاقىرىشمۇ ئوخشىمايتتى. كىشىنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى مەھلىيا قىلىدىغان تەسىرلىك ئۆتۈنۈشكە ئوخشايتتى. يوپۇرۇلغان ئۆلۈمدىن

ئەقلى خىرەلەشكەن كىشىلەرمۇ بۇنى ئېنىق سەزدى.

يالاڭ چىڭمىن تۇەنجاڭنىڭ كۆزى گۈزاھانىمىغا قادىلىپ، يۈقىرى كۆتۈرۈلگەن قولى بىلەن: «توختا» دېگەن ئىشارىنى قىلدى. ئايۇپ قارىم يورغىلاپ كېلىپ تىترەپ تۇرغان قولى بىلەن گۈزاھانىمنى رەسمىي قائىدە - يوسۇن بويىچە چاي سۇنغاندەك يالاڭ چىڭمىنغا سۇندى.

- پېقىر ھۆكۈمەتنىڭ پىنھان ئىشلىرىنى بېجىرگۈچى پۇقراسى. تالاي تۇزكور مۇناپىقلارنى ئۆز قولۇم بىلەن تۇتۇپ بەرگەن. مېنى. . . -دېدى.

يالاڭ چىڭمىن ئۇنىڭ گېپىگە قىلچە ئېتىبار قىلماي ئىككى خىل يېزىقتىكى گۈزاھانامىغا زەڭ قويۇپ قاراپ بىردىن «پى» (كۆتۈر ئۇنداق ئەمەكچى - ئا) دەپ ئېتىۋەتتى. ئايۇپ قارىمنىڭ چىرايى رەڭدىلەنگەن تاختايدەك ئاقىرىپ كەتتى. باش ھەم يۈزىنىڭ كۆيۈشكەندەك بىر سېزىمى «ۋىڭ» قىلىپ پۈتۈن بەدىنىگە تارىدى.

يالاڭ چىڭمىن قىلىچىنى يېرىم چىقىرىپ دېۋەيلىدى. ئايۇپ قارىم ئىزادىن مەڭدەپ ئۆزۈنراق تۇرۇپ قالغانىدى، شۇ ئەسنادىلا ئالجىپ تىلىدىن قالدىمۇ ئىشقىلىپ ئۇ: «ئا. . . ئي. . . ئى. . . » دېگەندەك ئىنچىقلاپ كەينىچىلەپ توپقا قېتىلدىيۇ، لېكىن قۇمسائىغۇ توپىغا ھۆركۈشتىن پۈتلاشقان ھايۋاندەك يىقىلدى. ئېچىلغان ئاغزىدىن ئۆزۈلۈپ چۈشكەن قان توپىدا قارىيىپ سىڭىپ كەتتى.

ئىلياسخانىڭ كۆكرىكى بىر چۈشۈپ، بىر كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. قولىدىكى ئەدھەمنىڭ خام تۆمۈردىن سوقتۇرغان پىچىقىنىڭ تىغى بايىقى زەربىدىن قېيىپ قالغانىدى. تىغدىكى قان ساقىغانسېرى پىچاق دەستىسى قولدا مۇزغۇپ تۇرمايۋاتاتتى. پىچاقتىن سىرغىغان پىيالە چوڭلۇقىدىكى قىزىل پەردىلىك مازغاپ ھاۋادا دەم لەيلەپ، ئايۇپ قارىمنىڭ دىرىلداپ تۇرغان تېنىگە چۈشتى - دە، ئۆچتى:

- سېنى ئىتچىلىك كۆردىمۇ؟ ھوي مۇناپىق ھارامتاماق . . . ئاناڭنى!

ئىلياسخانىڭ ئەلەمدىن ئالايغان كۆزىدە سوغۇق نۇر چاقنايتتى. ساڭگىلاپ قالغان بۇرۇتى تىترەپ تۇرغان ئېغىزىنى توسۇپ تۇراتتى. يالاڭ چىڭمىنغا گەپ قىلماقچى بولۇپ، پىچاقنى شىلتىپ توختاپ قالدى.

ئۇ، تۇرۇپلا مەقسەتسىز تىكىلىپ سەنتىرەكلىدى. كەسكىن كومانداۋ ئاۋازى بېرىلىش بىلەن تەڭ ئوقلارنىڭ گۈمۈلدىگەن ئاۋازى ئىچىدە ئىنسان يۈرىكى بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان ندا چۇقىنى كۆتۈرۈلدى. ئۆچقان ئوقلار ئەڭ باشتا ئىلياسخاننى، مەتسۇپۇمنى، ھوشۇرجاننى يىقىتتى. ئىلياسخان پىچاقنى تۇتقان پېتى جان بەردى. دەڭنىڭ كەپتەر مايىقلاپ ئاقارتىۋەتكەن ئېگىز سوقما تېمىنى ئوچۇق قالدۇرۇپ، داد - پەريات كۆتۈزۈپ ئىككى تەرەپكە قاچقانلارنى چېرىكلەر قىلىچلاپ يەنە بايىقى يەرگە توپلاپ تۇرۇپ ئېتىۋەتتى.

شۇ كۈنى نامازشامدا يالاڭ چىڭمىن بۇيرۇق بويىچە ئەسكەرلىرىنى جەڭدىن قايتۇرۇپ، چىقىۋاتقان بورانغا قارىمايلا قەشقەرگە چېكىندى. «چېرىك كەتتى» دېگەن خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن مۆكۈنگەن يېرىدىن قايتقان جام ئاھالىسى ئىچىدىكى بىر نەچچە ھېممەتلىك قېرىلار مەھەللىنىڭ ياش يىگىتلىرىگە داپخون تاغلىرىنىڭ ئارچىسىدىن ئالدۇرۇپ، ئىرىق سىلىپ دەڭنىڭ ھاۋاسىنى ساپلاپ، ئاندىن جەسەتلەرنىڭ دىمىقىنى ئىرىققا ئېلىپ، بويىدىن ئىرىق ئۇرۇپ، يېشىل ئارچا يوپۇرمىقى چىشلىتىپ كۆمۈپ قويدى.

ھاشاچىلار ئىچىشكە نېسىپ بولمىغان جامنىڭ سۈيى يەنىلا جۆرىلاپ ئاقماقتا ئىدى. قېرى سېدە يەنىلا سايە تاشلاپ تۇراتتى.

ئاپتور: شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ مۇخبىرى

(M1)

ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى ئوقۇرمەنلىرىمىز سەمىگە:

تەھرىر بۆلۈمىمىز ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ تەلىپى بويىچە ژۇرنىلىمىزنىڭ 1997 - يىللىق سانلىرىغا مۇشتىرى بولالمىغانلارغا تولۇقلاپ مۇشتىرى قوبۇل قىلىش ۋە پارچە سېتىش كەسپىنى يولغا قويدى. ژۇرنىلىمىزنىڭ 1997 - يىللىق سانلىرىغا مۇشتىرى بولالمىغانلار ياكى ژۇرنىلىمىزنىڭ 1997 - يىللىق سانلىرىنى توپ ۋە پارچە سېتىۋالغۇچىلارنىڭ تەھرىر بۆلۈمىمىزگە كېلىپ مۇشتىرى بولۇشى، توپ ۋە پارچە سېتىۋېلىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز. ژۇرنىلىمىزنىڭ ھەر سانىنىڭ باھاسى 3 يۈەن، يېرىم يىللىقى 9 يۈەن، يىللىقى 18 يۈەن. تەھرىر بۆلۈمىمىز ئۇرۇمچى شەھىرى جەنۇبىي شىنخۇا يولى 11 - نومۇرلۇق قورۇ (ئۇرۇمچى شەھەرلىك 5 - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ يېنىدا، ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى خىزمەت بىناسىنىڭ 1 - قەۋىتىدە) دا. تېلېفون نومۇرى: 2823622. ئالاقىلاشقۇچى: قۇربان مامۇت، رىسالەت مۇھەممەت.

پوچتىدىن ئەۋەتىش تەننەرخى قىممەت بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇرۇمچى شەھىرىدىن باشقا ئورۇنلاردىكى ھاجەتمەنلەرگە تەھرىر بۆلۈمىمىز خەت ئارقىلىق بىۋاستە مۇشتىرى قوبۇل قىلىش، پوچتىدىن پارچە ژۇرنال ئەۋەتىش كەسپىنى بېجىرمەيدۇ. ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ ۋاقىپلىنىپ قېلىشىنى سورايمىز.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

يولنى ئىز دەنگۈچىلەر ئاچىدۇ

ـ يازغۇچى مۇھەممەت باغراش بىلەن سۆھبەت

ئەنۋەر ئابدۇرەھىم

ـ سىزدىكى ئەدەبىي ھەۋەس نەدىن كەلگەن؟

ـ بۇنى ماڭا ئاتا ـ ئانام، مېنى باغاشلاپ چوڭ قىلغان ئانا دەريا، ئانا كۆل، مېنى ناخشا بىلەن ئۆستۈرگەن سالچى ۋە بېلىقچىلار بەردى.

ـ بۇ ھەقتە تەپسىلىيرەك سۆزلەپ بەرسىڭىز؟

ـ مەن 1952 ـ يىلى قايدۇ دەرياسىنىڭ بويىدىكى قارا شەھەر ناھىيىسىدە ھۇنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدىم. تاكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، قارا شەھەردىن ئايرىلغۇچە مۇشۇ ئانا دەريانىڭ سۈيىگە چۆمۈلدۇم، قىرغاقلىرىدىكى قۇمغا كۆمۈلدۇم.

دەريا بويىدىكى يېشىل ئورمان بىزنىڭ ھەم باغچىمىز، ھەم يايلىقىمىز ئىدى. مەھەللىدىكى بالىلار ھەر كۈنى مەكتەپتىن قايتقاندىن كېيىن، بىر ـ ئىككىدىن قويلىرىمىزنى ھەيدىشىپ، ئورمانلىققا كىرەتتۇق ۋە بىر يەرگە يىغىلىشىپ ناخشا، ھېكايە ـ چۆچەك، لەتىپە ئېيتىشاتتۇق. بىز گاھى كېچىلىرى دەريا بويىدا سالچى ـ بېلىقچىلارنىڭ گۈلخانلىرى يېنىدا تۇن تەڭگىچە ئولتۇراتتۇق. سالچى ـ بېلىقچىلارنىڭ كۈلكە ـ چاقچاقلىرى، مۇڭلۇق ناخشىلىرى، قىزىقارلىق چۆچەك ـ رىۋايەتلىرى بىزنى تەڭسىز ـ سىرلىق دۇنيا قوينىغا باشلاپ كېتەتتى. سالچى ـ بېلىقچىلار سۆزلەپ بەرگەن ئاسمانپەلەك تاغلار، ھەيۋەتلىك شارقىراتمىلار، ئوقتەك تېز ئاقىدىغان ئېقىنلار، غايەت زور سالنى سۆرەپ كىرىپ كېتىدىغان شىددەتلىك، تۇڭى يوق قاينامىلار، باغراش كۆلىدىكى كۆچۈپ يۈرىدىغان سىرلىق ئارالار ھەققىدىكى ئاجايىپ رىۋايەتلەر گۆھەك قەلبىمدە ئۆمۈرۋايەت ئۇنتۇلماس خاتىرىلەرنى قالدۇردى.

ئاتام رەھمتى ياشلىقىدىن تارتىپ ھارۋا ھەيدەپ ئۇچىتى قۇمئاتا (دۇنخۇاڭ ـ ساجۇ) دىن بۇ چېتى ئەنجانغىچە بارغان، كۆپنى كۆرگەن، بېشىدىن نۇرغۇن ۋەقەلەرنى ئۆتكۈزگەن ئادەم ئىدى. ئۇ ماڭا ئۆزى كۆرگەن ـ ئاڭلىغان ئاجايىپ ۋەقەلەر، چوڭ شەھەرلەر ۋە ئۇ يەرلەردە ياشايدىغان خەلقلەر توغرىسىدا ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن قىسسىلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى. ئاشۇنداق چاغلاردا ۋۇجۇدۇم تىترەپ، كۆز ئالدىمدا ئاجايىپ ئۇزاق ئۆتمۈش، ئاجايىپ كەڭرى دۇنيا ئايان بولاتتى.

ئاپام قىشنىڭ ئۇزۇن كېچىلىرى بىزگە ئاجايىپ قىزىقارلىق چۆچەك ـ رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ بېرىپلا قالماي، «تاھىر ـ زۆھرە»، «چىنتۆمۈر باتۇر» قاتارلىق داستان ـ چۆچەكلەردىكى بېيىت ـ قوشاقلارنىمۇ ئاجايىپ چىرايلىق، مۇڭلۇق ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتىپ بېرەتتى. ئاپام ماقال ـ تەمسىللەرگە، يۇمۇرلۇق سۆزلەشكە ئۇستا ئىدى. مەن كېيىنكى كۈنلەردە ئۆزۈمنىڭ ھەر بىر پارچە ئەسىرىمنىڭ تىلىغا ئىشلىگەندە، ئائىلەمنىڭ ئاشۇنداق تىل مۇھىتىنى، ئاتا ـ ئانامنىڭ ئاشۇنداق تىل سەنئىتىنى ئاساسىي ئۆلچەم قىلدىم.

«ئاتىلار سۆزى ـ ھەقىقەتنىڭ ئۆزى» دەيدىكەن چوڭلار. ياشىنىپ قالغىنىغا ۋە سالامەتلىكىنىڭ ئانچە ياخشى ئەمەسلىكىگە قارىماي، ھاياتنىڭ ئېغىر يۈكى ئاستىدا قان ـ تەر تۆكۈش ھېسابىغا بەش بالىسىنى ئوقۇشقا بېرىپ، بىلىم ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان ئاتا ـ ئانامنىڭ «ياخشى ئوقۇڭلار»، «بىلىملىك ئادەم بولۇڭلار» دېگەن سۆزلىرى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاجايىپ چوڭقۇر مەنىنىڭ سىرلىرى كۆز ئالدىمدا بارغانسېرى ئېچىلىشقا باشلىدى. مەن ھەرپلەرنى قوشۇپ ئوقۇيالىغۇدەك بولغاندىن باشلاپ كىتاب ئوقۇشقا بېشىمچىلاپ كىرىپ كەتتىم. مېنىڭ بىر

كۆنلۈك ھاياتىمدىكى ئەڭ چوڭ خۇشاللىق كىتاب گۇقۇش ئىدى. مەن مەكتەپكە بارغۇچە ۋە يانغۇچە يول بويى كىتاب گۇقۇپ ماڭا تىنتىم. دەرس ئارىلىقىدىكى تەنەپپۇس ۋاقىتلىرىدىمۇ قولۇمدىن كىتاب چۈشمەيتتى. تەڭتۇشلىرىمنىڭ كۆڭۈللۈك گويۇنلىرى ۋە چۇقان - سۇرەنلىرى مېنى قىزىقتۇرالمايتتى. مەن يەكشەنبە كۈنىمۇ، ئائىلىدىكى ئۆزۈمگە تەۋە ئىشلارنى تۈگەتكەندىن كېيىن گويۇنۇمنىمۇ گويىنماستىن ئۈدۈل ناھىيىلىك قىرائەتخانىغا چاپاتتىم. ئەل - جامائەت ئىچىدە مەن ھەققىدە گەپ بولۇپ، ھىراۋلار: «ئوسمان ئۈستىنىڭ قايسى ئوغلى؟ » دەپ سوراشسا، مېنى تونۇيدىغان، ئەما ئىسمىنى بىلمەيدىغانلار ھېچبىر گويلىنىپ تۇرماستىنلا: «ھېلىقى ئۆزىدىن يوغان كىتاب كۆتۈرۈۋالىدىغان ئوغلىدۇ؟» دەپ جاۋاب بېرىشەتتى. شۇنداق قىلىپ، ئاشۇ يىللىرى مەن ئۆزۈم ئېرىشەلىگەن كىتابلارنىڭ ھەممىسىنى ئوقۇپ تۈگەتتىم.

مەن كىتاب ئوقۇشقا پۈتۈن ئىشتىياقىم بىلەن كىرىشكەندىن كېيىن كۆز ئالدىمدا ئاجايىپ بىر بۈيۈك دۇنيا نامايان بولدى، كۆزۈم بىردىنلا نۇرلىنىپ، دىلىم روشەنلىشىپ كەتتى. مەن ھايات، كىشىلىك دۇنيا، جەمئىيەت ۋە ئادەملەر ھەققىدىكى خىيال، تەسەۋۋۇر، ئارزۇ ھەم ئىزدىنىشلەرنىڭ خۇشاللىقى بىلەن قىينىلىشنىڭ تەمىنى تېتىشقا باشلىدىم. كۈنلەر ئۆتكەنسېرى مەندە بىر خىل تەسەۋۋۇر قۇۋۋىتى، تەپەككۇر كۈچى يېتىلگىلى تۇردى. مەن ئۆز ئەتراپىمدىكى مۇھىتقا، ئادەملەرگە، سادىر بولۇۋاتقان تۇرمۇش ھادىسىلىرىگە باشقىچە كۆز بىلەن قارايدىغان بولدۇم... كۈنلەر ئۆتتى. مەن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئاقسۇ يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىغا قوبۇل قىلىندىم. تېخنىكومدا بىر يېرىم يىل ئوقۇغاندىن كېيىن ئارتىسلىققا تاللىنىپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدە ئىشلىدىم. كېيىن سەنئەتچىلىكتىن شوپۇرلۇققا ئالماشتىم. ياشاش مۇھىتىمىمۇ ئۆزگەردى. ۋاقىت قىس، ۋەزىپە جاپالىق ئىدى، لېكىن مەن كىتاب ئوقۇش ئادىتىمنى زادىلا ئۆزگەرتمىدىم. خىزمەت شارائىتى، ۋاقىتنىڭ قىسلىقى مېنىڭ كىتابقا بولغان ئوتلۇق مۇھەببىتىمنى سۇسلاشتۇرالمىدى. مەن يولغا چىقىشتىن بۇرۇن ئوقۇماقچى بولغان كىتابلىرىمنى كابىنكىغا سېلىۋالاتتىم. ئاندىن يول ئۈستىدىكى قىسقا توختاشلاردا، ھەر قايسى بېكەتلەردە قونغاندا، ھەتتا يۈك ساقلاش، يۈك بېسىش، يۈك چۈشۈرۈش ئارىلىقىدىكى بىرەدەملىك - قىسقا ۋاقىتلاردىمۇ قولۇمدىن كىتاب چۈشمەيتتى.

ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن مەندىكى ئەدەبىياتقا بولغان قىزىقىش بېسىپ بولمايدىغان بىر خىل ھەۋەس - ئىشتىياققا ئايلاندى. ئۆز ئەتراپىمدىكى ھادىسىلەرگە، ئادەملەرگە ئۆزۈن ۋاقىت كىتاب ئوقۇش نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن بىر خىل بەدىئىي كۆز، ئەدەبىيات نەزىرى بىلەن قاراشنى ئۆگەندىم. پەقەت شۇ چاغدىلا تۇرمۇشنىڭ ئومۇد ئۈزگۈسىز دەرىجىدە گۈزەل ئىكەنلىكىنى، ھايات سەھنىسىدە ئۆزىگە خاس رول ئېلىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئىنتايىن رەڭگارەڭ، ئىنتايىن مۇرەككەپ، ئۆزىگە خاس بىر دۇنيا ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. ھايات قانىنىمى ئىچىدە بىز بىللە ياشاۋاتقان ھەر بىر ئادەمنىڭ ئۆزى ياشاۋاتقان مۇھىت ۋە شارائىت دائىرىسىدە ئۆزىگە خاس بىر قەھرىمان ئىكەنلىكىنى، قانداق ياشاش كېرەكلىكىدىن ئىبارەت مۇشۇ ئادەم تۇپكى ئىشتا ھەر بىرى ئۆزىگە خاس بىر خىل ھايات قارىشىغا، كىشىلىك تۇرمۇش پەلسەپىسىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى، كۆپ سانلىق كىشىلەردە دەۋر ئادەملىرىگە خاس بىر خىل ئورتاقلىق - ھاياتنى، ئۆزەللىكنى سۆيۈش، ئۇنىڭغا ئىنتىلىش، ياخشىلىقنى قەدىرلەش، قەبىھلىك - رەزىللىككە ئورتاق نەپرەتلىنىش، ھاياتنى، جەمئىيەتنى تېخىمۇ گۈزەل قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن تەلپۈنۈشتەك ئوخشاشلىقىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى، بۇ خىل گۈزەل ئارزۇ، يۈكسەك ئىدىيە ۋە غايە بىرلىكى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى ۋە قۇدرەتلىك ھاياتىي كۈچى ئىكەنلىكىنى كۆردۈم. ھاياتنى بۇ خىل بايقاش قەلبىمنى لەرزىگە سالدى، مېنى ھايات ھەققىدە، ئادەملەر ھەققىدە چوڭقۇرراق ئويلاشقا، ئۇلارنى تەتقىق قىلىشقا، ئۇلارنى ئۆگىنىشكە ئېلىپ كەلدى. ئەتراپىمدىكى ئادەملەر مېنى ئاجايىپ بىر خىل سېھرىي كۈچ بىلەن ئۆزىگە تارتتى. مەندە ئادەملەرنىڭ ئارزۇسى، ئۈمىدى، قايغۇسى، خۇشاللىقى ھەققىدە ئۇلار بىلەن ئورتاقلىشىش ئىستىكى؛ ھاياتتىكى كىشى سۆيۈپ قانمايدىغان گۈزەللىكنى، قانچە ئۇلۇغلىسا ئەرزىيدىغان ياخشى كىشىلەرنى، ئەتراپىمدىكى ئادەملەرنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى ۋە نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى جەمئىيەتكە ئىنكاس قىلىش، شۇ ئارقىلىق ئادەملەرنى، ھاياتنى، گۈزەللىكنى، ياخشىلىقنى چىن قەلبىدىن سۆيۈشكە، قەدىرلەشكە ئۈندەش تۇيغۇسى پەيدا بولدى. مەن مانا مۇشۇنداق تىلەك بىلەن ئەدەبىيات سەھنىسىگە چىقىپ، ئۆزۈمنىڭ ئاۋازىدا، ئۆزۈمنىڭ تىلىدا، ئۆزۈم ياقتۇرغان ئاھاڭدا ئۆزۈم بىلىدىغان ناخشىنى توۋلاش قارارىغا كەلدىم ۋە شۇ ئومىدته قولۇمغا قەلەم ئالدىم.

- سىزنىڭ «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1980 - يىللىق 12 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «سەپداش» ناملىق ھېكايىڭىز 1981 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئاز سانلىق مىللەتلەر يازغۇچىلىرىنىڭ 30 يىلدىن بۇيانقى مۇنەۋۋەر ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى باھالاش پائالىيىتىدە 1 . دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەنلىكى ئېسىمدە. مەن سىزنىڭ مۇشۇ ھېكايىڭىزنى ئوقۇغان چېغىمدىلا سىزدە بەدىئىي دىت بارلىقىنى سەزگەنىدىم. ئالدىلسام، بۇ سىزنىڭ تۇنجى ھېكايىڭىز ئىكەن. مۇشۇ ھېكايىڭىزنىڭ قانداق دۇنياغا كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەرسىڭىز؟

- 1979 - يىلى يازدا بىزنىڭ شىركەتكە شىزاڭغا يۈك توشۇشتىن ئىبارەت ئىنتايىن مۇشكۇل ۋەزىپە چۈشتى. بۇ سەپەر جەريانىدا مەن دوستلۇق، ئىشەنچ، يولداشلىق، قىسقىسى، ئادەمىيلىكنى - گۈزەل ئىنسانىي خىسلەتنىڭ نېمىلىكىنى بىلدىم. ھاياتنىڭ ماھىيىتىنى ئاز - تولا چۈشەنگەندەك بولدۇم. «سەپداش» دېگەن ھېكايەم ئەنە شۇنداق ھاياجانلىق تىترەك ئىچىدە دۇنياغا كەلدى.

- سىز 1986 - يىلىدىن بۇيان ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە دادىللىق بىلەن ئىزدىنىۋاتىسىز. «مەن - ئۆلگەن ئادەمنىڭ قارىچۇقىدا قېتىپ قالغان سۈرەت»، «ئاقساق بۇغا»، «تۆت قۇلاق» قاتارلىق ئەسەرلىرىڭىز بۇنىڭ جانلىق دەلىلى، لېكىن بۇ ئەسەرلىرىڭىز توغرىسىدىكى

ئىنكاسلار ئوخشاش ئەمەس. بەزىلەر بۇ ئەسەرلىرىڭىزنى سىزنىڭ ئىلگىرىلىگەنلىكىڭىزنىڭ ئالامىتى دېسە، بەزىلەر ئۇنى سىزنىڭ چېكىنگەنلىكىڭىزنىڭ ئىپادىسى، دەپ قارىدى. ھەتتا سىزنى مودېرنىزمچىلارنىسى قارىغۇلارچە دورىدى، دېگۈچىلەرمۇ بولدى. سىزنىڭ بۇ ھەقتىكى قارىشىڭىز قانداق؟ سىز رېئالىزم بىلەن مودېرنىزمغا قانداق قارايسىز؟ «مەن - ئۆلگەن ئادەمنىڭ قارىچۇقىدا قېتىپ قالغان سۈرەت»، «ئاقساق بۇغا»، «تۆت قۇلاق» قاتارلىق ئەسەرلىرىڭىز قانداق ئىجادىيەت مېتودى بىلەن يېزىلغان؟

- توغرا، سىز ئېيتقاندەك مەن 1986 - يىلىدىن بۇيان ئىجادىيەت ئۇسۇلۇمغا بەزى ئۆزگەرتىشلەرنى كىرگۈزدۇم. بۇ، زۆرۈر ئىدى. مەن بۇ يولۇمدىن ھەرگىز قايتمايمەن. بۇ يولدىن قايتىش مەن ئۈچۈن پاجىئەلىك چېكىنىشتۇر. چۈنكى مەن بۇ يەللىگە ناھايىتى تەسته، نۇرغۇن ئازابلىق ئىزدىنىشلەر بىلەن يېتىۋاتىمەن. مەن بۇ جەھەتته ئەجرىمگە تۇشلۇق مۇۋەپپەقىيەت قازاندىم. مېنى قانداقتۇر «مودېرنىزمچىلارنىسى قارىغۇلارچە دورىدى» دېيىش - ئۇلارنىڭ مودېرنىزم توغرىسىدا ئەقەللىي ساۋاتسىزلىقىدىن ئىگە ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلايدۇ، خالاس! ئۆزى بىلمەيدىغان نەرسە ھەققىدە مەمەدانلىق قىلىشنىڭ نېمە ھاجىتى؟!

مەن شۇنى ئېنىق قىلىپ جاكارلاشنى خالايمەنكى، مەن تەلتۆكۈس رېئالىزمچى يازغۇچى! مەن ساپ مودېرنىزمنى تەشەببۇس قىلمايمەن، چۈنكى ئۇ مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي رېئاللىقىغا، بولۇپمۇ ئەخلاقىي ھەم ئېستېتىك ئۆلچىمىگە، مىللىي روھنىڭ نېگىزى ھېسابلىنىدىغان قىممەت قارىشىمىزغا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. مودېرنىزمچىلار- نىڭ دۇنيا قارىشى، مودېرنىزملىق ئىجادىيەت ئېقىمىغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان نەزەرىيىۋى ئاساس ۋە دۇنيا قاراشلار، ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت تەشەببۇسى، ۋەھاكازالار بىلەن بىزنىڭ مىللىي ۋە ئىجتىمائىي ئاڭ قاتلىمىمىز، دۇنيا قارىشىمىز ئوت بىلەن سۇدەك سىغىشالمايدۇ. بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز ئۇيغۇر ئەدەبىياتى، ئۆزۈم بولسام ئېتىقادلىق ئۇيغۇر يازغۇچىسىمەن! مودېرنىستنىڭ ئەدەبىيات ھەرگىزمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئورنىنى ئالالمايدۇ. پەقەت رېئالىزملا ئەدەبىياتىمىزنىڭ بىردىنبىر مېڭىش يولى، جۈملىدىن مېنىڭمۇ بىردىنبىر ئىجادىيەت يولۇمدۇر!

لېكىن مەن شۇنداق قارايمەنكى، رېئالىزم ھېچقاچان قېتىپ قالغان، كامالەتكە يەتكەن، تەرەققىي قىلىش ۋە راۋاجلىنىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قالغان بىر خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلى ئەمەس. ئەكسىچە بولغاندا ئۇ زاۋاللىققا يۈزلەنگەن، ئۆلۈۋاتقان بىر خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلى بولۇپ قالغان بولاتتى. مېنىڭچە، رېئالىزم مەڭگۈ تەرەققىي قىلىش، راۋاجلىنىش، ئۆسۈش ۋە گۈللىنىش ئۈستىدىكى ئىجادىيەت ئۇسۇلى بولۇپ، ئۇ ئېچىش روھىغا ئىگە ئىجادكارلارنىڭ ئىزدىنىشىگە، قېزىشىغا ھەم بېيىتىشىغا موھتاج، ئۇ ھەتتا مودېرنىزمنىڭ ئىلغار تەرەپلىرىنى، جانلىق ۋە ھاياتىي كۆچكە ئىگە ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنى قوبۇل قىلىشنى، ئۆزلەشتۈرۈشنى چەتكە قاقمايدۇ؛ ئەمەس، بەلكى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئۇ، يازغۇچىنىڭ ۋە ئۇ يارىتقان قەھرىمانىنىڭ ئوبيېكتىپ رېئاللىقتىكى مەۋجۇتلۇق قىممىتى بىلەن بىللە ئۇنىڭ سۇبيېكتىپ رېئاللىقىنىمۇ ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇ، كۈندىلىك رېئاللىقنىلا ئەمەس، بەلكى يوشۇرۇن ئاڭ قاتلىمىدىكى رېئاللىقنى، يۈكسەك ئېستېتىك غايە پەللىسىدىكى رېئاللىقنى، تارىخىي قانۇنىيەت يۈكسەكلىكىدىكى رېئاللىقنى، سېھرىي مۇھىت ئىچىدىكى رېئاللىقنى، تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدىن ھالقىپ كەتكەن رېئاللىقنى، قاتمال، بىر خىللاشىپ قالغان، ئادەت خاراكتېرىدىكى نەزەر ۋە تەجرىبىدىن ھالقىپ كەتكەن رېئاللىقنى، تۇرمۇش ئېتىقادى قاتلىمىدىكى رېئاللىقنى، سۇبيېكتىپ زامان ۋە ماكان قارىشىنى، ھېس، سەزگۈ پائالىيىتى قاتارلىقلارنىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈشى، ئىپادىلىشى لازىم. شۇ چاغدىلا رېئالىزمدىن ئىبارەت بۇ ئىپادىلەش ئۇسۇلى بىز ئۈمىد قىلغان جۇشقۇنلۇققا، رەڭدارلىققا، كۆپ قاتلاملىققا، كۆپ قىرلىققا، قىسقىسى، چەكسىز تەرەققىيات ئىستىقبالىغا ئىگە بولىدۇ! مەن جەمئىيىتىمىزدىكى، بىزنىڭ ئۆچۈرىمىزدىكى رېئال ئادەملەرنى، رېئال تۇرمۇشنى يېزىۋاتىمەن. بۇ نۇقتىدا مەن تەلتۆكۈس رېئالىزمچىمەن، لېكىن مەن بۇ ئادەم ۋە رېئاللىقنى يۇقىرىدا سىزگە ئېيتىپ ئۆتكەن ئىجادىيەت تەشەببۇسۇمنىڭ يېتەكچىلىكىدە يېزىۋاتىمەن. بۇ نۇقتىدا مەن يېڭى رېئالىزمچىمەن. مۇبادا مېنىڭ 1985 -، 1986 - يىللاردىن بۇيان ئېلان قىلىنغان ئەسەرلىرىمنىڭ تەۋەلىكىنى كەسكىن ئايرىشقا توغرا كەلسە، ئۇلار سېھرىي رېئالىزم تەۋەلىكىگە ياتىدۇ. ھالبۇكى، سېھرىي رېئالىزم ھەرگىزمۇ «مودېرنىزم» ئەمەس، پەقەت مودېرنىزمنىڭ پايدىلىق ئېلېمېنتلىرىنى قوبۇل قىلىپ ئۆزىنى كۆچەيتكەن، بېيىتقان رېئالىزمدۇر.

- سىز ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا «سېھرىي رېئالىزم» لىق ئىپادىلەش ئۇسۇلىنى تۇنجى بولۇپ قوللانغان ۋە بۇ جەھەتته مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا تۆھپە قوشقان يازغۇچىسىز. سىزنىڭ بۇ جەھەتتىكى بىلىمىڭىز بىر قەدەر چوڭقۇر، تەربىيىلىنىشىڭىز بىر قەدەر مۇكەممەل ھەمدە بۇ جەھەتته پىششىق تەجرىبىگە ئىگىسىز. ھازىر بەزىلەر: «مودېرنىزم بىلەن سېھرىي رېئالىزم بىر نەرسە» دەپ قارايدۇ. ئومۇمەن ئالغاندا، بۇ جەھەتته ئېنىق چۈشەنچە يوق. سىزنىڭچە مۇشۇنداق قارىساق توغرىمۇ؟ راستىنلا بۇ ئىككىسى بىر خىل ئىپادىلەش ئۇسۇلىمۇ؟ چەشنچە بەرسىڭىز. بەزى قاراشلارنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش راستىنلا بەك زۆرۈر بولۇپ قالدى.

- مەن 1983 - يىلى لاتىن ئامېرىكىسى سېھرىي رېئالىزمى بىلەن ئۇچراشتىم. شۇ يىلى ئىچكىرىدىكى بىر قېتىملىق ئەدەبىي سىمنارىيىدە «بىر ئەسىر تەنھالىق» دېگەن رومانىنىڭ خەنزۇچىسىنى تۇنجى قېتىم ئوقۇپ چىقتىم. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە « جىن بىلەن ئادەملەر ئارىسىدا»، «قوناق ئادەم» قاتارلىق رومان - پوۋېستلارنى ۋە كۆپلىگەن ھېكايىلەرنى ئوقۇپ چىقتىم ۋە بىردىنلا قىزىقىپ قالدىم. بۇ خىل ئىپادىلەش ئۇسۇلى نېمىشقىدۇر ماڭا يېقىپ قالدى. مەن ئاشۇ ئەسەرلەردىكى رەڭگا رەڭ ۋە غەلىتە سۇرەتلەر ئىچىدىن بىزنىڭ ئۇيغۇرلارنى، ئۇيغۇر جەمئىيىتىنى، بىزنىڭ ئۆتمۈشىمىز ۋە ھازىرىمىزنى كۆرگەندەك بولدۇم - دە، قاتتىق ھەيرەتته قالدىم. بۇنچىۋالامۇ ئوخشاشلىق بولىدىكەن - ھە؟! شۇنىڭدىن كېيىن مەن مەقسەتلىك ھالدا لاتىن ئامېرىكىسى ئەدەبىيات تارىخىنى بولۇپمۇ لاتىن ئامېرىكىسىنىڭ يېقىنقى ۋە

هازىرقى زامان گەدەبىيات تارىخىنى ئۆگەندىم. ئۆگەنگەندىمۇ قېتىرقىنىپ، «جان - جەھلىم» بىلەن ئۆگەندىم. شۇ جەريانىدا تەبىئىي ھالدا مودېرنىزمنى ئۆگىنىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى، چۈنكى لاتىن ئامېرىكىسىدىكى «پارتلاش گەدەبىياتى» نىڭ جاھانشۇمۇل ۋەكىللىرىنىڭ ھەممىسى گەينى ۋاقىتتا «فرانسىيە سۈر رېئالىزمى» نىڭ چوقۇنغۇچىلىرى ۋە مۇرىتلىرى ئىدى. «سۈر رېئالىزم» بولسا مودېرنىزمدىكى تەسىرى گەڭ كۆچلۈك، نوپۇزى گەڭ چوڭ، گەگەشكۈچىلىرى گەڭ كۆپ بىر ئېقىم ئىدى. گەينى ۋاقىتتا «سۈر رېئالىزم» ئېقىمىنىڭ داھىيلىرى بولغان پورودۇن ۋە ئاراگونلار گارسىيا ماركۇس، ئاستورىياس، ئارېيخو كاپېنتىر، خوئان لورفو... لارنىڭ گەڭ ھۈرمەتلىك ئۇستازلىرى ۋە دوستلىرى بولغانىدى. يەنە كېلىپ سېھرىي رېئالىزمچىلار لاتىن ئامېرىكىسىغا خاس بۇ ئېقىمنىڭ يارىتىشتا يەنە سۈر رېئالىزم، سىمۋولىزم، ئاڭ ئېقىمى، ياۋروپا يېڭى ھېكايىچىلىقى قاتارلىق مودېرنىزمنىڭ گەڭ غول ۋە چوڭ ئېقىملىرىنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىدىنمۇ ئۈرنەك ئالغان، ئۇنىڭدىن پايدىلانغان ۋە ئۇلارنى شەرتلىك قوللانغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن مودېرنىزمنى پىششىق ئۆگەنمەي (بىلمەي) تۇرۇپ سېھرىي رېئالىزمنى چۈشىنىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ بىلەن «مودېرنىزم» دەپ ئاتالغان زامانىۋى سەنئەت ئېقىمىنىڭ تارىخىنى، ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان پەلسەپە، دۇنيا قاراش ۋە ئىدىيە سىستېمىسىنى ۋە ئۇنىڭغا بىۋاستە خىزمەت قىلغان غەربچە روھىي ئانالىز، پسىخولوگىيە ئىلىملىرىنى ھەمدە مودېرنىزمنىڭ ئىجادىيەت خاھىشى، تەشەببۇسى ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلىنى بىرەر قۇر ئۆگىنىپ چىقتىم. شۇنىڭغا تەۋە كۆپلىگەن ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئوقۇدۇم. نەتىجىدە مېنىڭ سېھرىي رېئالىزمغا بولغان تونۇشۇم، چۈشەنچەم بىر قەدەر چوڭقۇرلاشتى. ئەڭ مۇھىمى مەن ئۆزۈمنىڭ ئىجادىيىتىدە 1986 - يىلىدىن باشلاپ ئۇنى سىناق قىلدىم. مەن بەزىدە مۇۋەپپەقىيەت قازاندىم، بەزىدە ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدىم. لېكىن مەن «سىناق»نى توختاتمىدىم ھەم ئەبەدىي توختاتمايمەن. بىر خىل ئىپادىلەش ئۇسۇلى بولۇش سۈپىتى بىلەن سېھرىي رېئالىزم مېنى قاتتىق جەلپ قىلدى. مەن ئۆزىمىزنىڭ مۇھىتى، تارىخى ۋە رېئاللىقىنى يورۇتۇپ بېرىشتە بۇ خىل ئىپادىلەش ئۇسۇلىنى ئۆزۈم ئۈچۈن ئەڭ مۇۋاپىق ئۇسۇل دەپ تونۇيمەن.

مەن بۇگۈن سېھرىي رېئالىزم ھەققىدە كەڭ توختالماقچى ئەمەسمەن، بۇ توغرىدا مەن ئايرىم بىر نەچچە ماقالە ياكى مەخسۇس كىتاب يېزىشنىڭ ئويلاۋاتىمەن. بۇگۈن پەقەت «سېھرىي رېئالىزم بىلەن مودېرنىزم ئىككىسى بىر نەرسىمۇ؟» ياكى «سېھرىي رېئالىزم مودېرنىزمغا تەۋەمۇ؟» دېگەن مەسىلەئۇستىدە تومتاقلا ئىككى ئېغىز گەپ قىلماقچىمەن. مودېرنىزم - سىمۋولىزم، ئاڭ ئېقىمى، ئىپادىچىلىك، قارا يۇمۇرچىلىق، يېڭى ھېكايىچىلىق، سۈر رېئالىزم، مەۋجۇدىيەتچىلەر، كېلەچەكچىلەر، بىمەنىچىلەر دراماچىلىقى، «گۇمران بولغان ئەۋلادلار» قاتارلىق ئىجادىيەت ئۇسلۇبى ۋە ئېقىملارنىڭ ئومۇمىي ئاتالغۇسى بولۇپ، بۇلارنى بىر - بىرلەپ چۈشەندۈرۈش ھەمدە ئۇلارنىڭ بىز سۆزلىمەكچى بولغان سېھرىي رېئالىزم ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلىرىنى ئىزاھلاش ئۈچۈن ھەربىر ئېقىمغا بىردىن كىتاب يېزىش مۇمكىن. مەن بۇ يەردە پەقەت بىز ئېيتىۋاتقان سېھرىي رېئالىزم بىلەن قانداش ۋە تۇغقانچىلىقى گەڭ يېقىن بولغان سۈر رېئالىزمچە ئىپادىلەش ئۇسۇلىنى بىر - بىرىگە مۇنداقلا سېلىشتۇرۇپ ئۆتىمەن. ئۇلارنىڭ دۇنياغا كېلىش تارىخى، ئىدىيە سىستېمىسى ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلىدىكى ئالاھىدىلىكلەر، ئىجتىمائىي، تارىخىي ۋە رېئال ئارقا كۆرۈنۈشى قاتارلىقلار ئۇستىدە توختالمايمەن.

سېھرىي رېئالىزم ۋە سۈر رېئالىزم ئىككىلىسى ئوخشاشلا بىر خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلى بولۇپ، سېھرىي رېئالىزمنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى - يازغۇچى ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرى ئارقىلىق مەلۇم بىر كونكرېت رېئاللىقنى بىر خىل خىيالىي ياكى سېھرىي تۈس ئالغان رېئاللىققا ئۇزگەرتىشتىن ئىبارەت. سېھرىي رېئالىزمچى يازغۇچىلار بۇ خىل ئۇزگەرتىشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن خۇددىي سۈر رېئالىزمچى يازغۇچىلارغا ئوخشاشلا تەبىئەتتىن، رېئاللىقتىن ھالقىغان ئادەم ۋە ۋەقەلىكلەرنى يارىتىپ، ئۇلارنى مۇبالىغىلەشتۇرىدۇ، بىمەنىلەشتۇرىدۇ. لېكىن بۇ ئىككى خىل ئىپادىلەش ئۇسۇلىدىكى ئۇزلىرىنىڭ رېئاللىققا تۇتقان پوزىتسىيىسى تۈپەيلى بىر - بىرىدىن پەرق قىلىدۇ. سۈر رېئالىزمچىلار ئۇزىنى قورشاپ تۇرغان چىن مەنىدىكى رېئاللىقنى رەت قىلىدۇ، مەنسىتمەيدۇ، پەقەت ئىنسانىنىڭ يوشۇرۇن ئاڭ پائالىيىتىنى، چۈشىنى، خاتا سېزىمىنى ۋە ھايۋانغا خاس ئەسلى ئىقتىدارىنى ئەڭ ئالىي ئورۇنغا قويىدۇ. قانداقتۇر ئىدراكتىن، رېئاللىقتىن ھالقىپ كېتىشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئەدەبىياتتا رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى ئىنكار قىلىدۇ. ئەمدى سېھرىي رېئالىزمچىلار بولسا، دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە ئەتراپىدىكى رېئاللىققا بەتلىنىدۇ، رېئاللىققا كۆكۈل بۆلىدۇ، شۇنداقلا ئۆز ئەتراپىدىكى رېئاللىقنى ئىجادىيەت مەنبەسى قىلىدۇ ياكى تەبىئەت، جەمئىيەت، تارىخ رېئاللىقى بولسۇن ۋە ياكى ئادەملەرنىڭ پسىخىكا رېئاللىقى بولسۇن بۇلارنىڭ ھەممىسى سېھرىي رېئالىزمچىلارنىڭ ئىجادىيەت ماتېرىيالى ۋە ئىپادىلەش ئۇبيېكتى بولۇپ خىزمەت قىلىدۇ. بۇ ئىككى خىل ئىپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ رېئاللىققا تۇتقان پوزىتسىيىسىدىكى بۇ خىل كەسكىن پەرقىنى ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت خاھىشىنى جوڭقۇرۇپ تۇرغان پەلسەپە ئىدىيىسى ۋە سەنئەت قارىشىدىكى ئوخشاشماسلىق مەيدانغا كەلتۈرگەن. يەنى سۈر رېئالىزمنىڭ پەلسەپە ئاساسى مېتافىزىكا ھەمدە سۇبيېكت سېزىم ئىلمى ۋە فىرويدنىڭ روھىي ئانالىز ئىلمى بولۇپ، ئۇ، ئىدراكنىڭ رولىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. ئادەمنىڭ ھايۋان كەبىي ئەسلى ئىقتىدارىغا چوقۇنىدۇ، «ھالقىپ كەتكەن رېئاللىق»نى قوغلىشىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت مەقستى «ئىنسان قەلبىنىڭ مەخپىيىتى»نى ۋە چۈششىمان خىيالىي دۇنيانى ئاشكارىلاش بولۇپ، ئۆز ھال رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئەمەس. سۈر رېئالىزمچىلار بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن مالىمانچىلىق، گادىرماچ، ئىنچىكە تەپسىلاتلار ۋە چۈشىنىكسىز شەرتلىك بەلگىلەر ئارقىلىق بىمەنە - قالايمىقان سېزىم ۋە تەسىراتلارنى ئىپادىلەپ ئادەمنىڭ ئەسەبىيلىكىنى، پەرىشانلىقىنى ھەمدە بەكمۇ غەلىتە ۋە ئۆز ھال بولمىغان روھىي ھالىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

ئەما سېھرىي رېئالىزمغا كەلسەك، ئۇنىڭ پەلسەپە ئاساسى يەنىلا ماتېرىيالىستىك بولۇپ، ئىجادىيەت ئىدىيىسى رېئالىزمچەدۇر. سېھرىي رېئالىزمنىڭ «بىر ئەسىر تەنھالىق»، «پېتر بالامۇ»، «بىزنىڭ يېرىمىز»، «قوناق ئادەم»، «زۇكۇتۇك ئەپەندى»، «كېچىدىكى شاللاق قۇش» قاتارلىق ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە جاھانشۇمۇل نادىر ئەسەرلىرىنىڭ ھەممىسىلا لاتىن ئامېرىكىسى جەمئىيەت رېئاللىقىنىڭ مەھسۇلى ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتى ئۇزگىرىشىنىڭ نەتىجىسىدۇر. بۇ يېزىلمىلاردا مەيلى قانداق كونكرېت ھۇنەر ئىشلىتىلىشىدىن يەنى مۇبالىغە (كۆپتۇرۇش)، بىمەنە تەسۋىر، ۋاقىت ئۇتۇچانلىقى، چەك باسمايدىغان ئوخشىتىشلار قوللىنىلىشىدىن ھەمدە رېئاللىق بىلەن چۈش، خىيال، لەيلەپ تۇرغان تەسەۋۋۇر ۋە يالغان - توقۇلما... لارنىڭ ئۆز ئارا كىرىشتۇرۇلۇشىدىن قەتئىينەزەر، لاتىن ئامېرىكىسى جەمئىيىتىنىڭ ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىجتىمائىي، سىياسىي ۋە تارىخىي ھادىسىلىرىنى تەسۋىرلەپ بېرىش، مۇرەككەپ ۋە ئۆزگىرىشچان رېئال تۇرمۇشنى، خەلقنىڭ ئازاب - ئوقۇبىتىنى ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىش تۇپ ۋە ئاخىرقى مەقسەت قىلىنغان. مەسىلەن، ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىگە تونۇشلۇق بولغان مەشھۇر رومان «بىر ئەسىر تەنھالىق» تا كارايىپ دېڭىزى ساھىلىدىكى ماكوندۇ دېگەن بىر كىچىككىنە كەنتنىڭ 100 يىللىق گۈللىنىش ۋە خاراب بولۇش تارىخى بۇ كەنتته يۈز بەرگەن تۇغمەس ئىچكى ئۇرۇش ۋە سىياسىي گۇرۇھلار كۈرىشى، سىرتنىڭ تاجاۋۇزى ۋە تەبىئىي ئاپەت، مىللەتنىڭ بېشىغا كەلگەن بالا - قازا ۋە خەلق دۇچار بولغان بالايىئاپەت... قاتارلىقلار ئارقىلىق تەسۋىرلەپ بېرىلگەن. بۇ يېزىلما ھەررەك - سەررەك، ئەگرى - توقاي، تولىمۇ غەلىتە ۋە بىمەنە ۋەقەلىكلەر بىلەن تولغان. يازغۇچى بۇ ئارقىلىق لاتىن ئامېرىكىسى قۇرۇقلۇقىنىڭ ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلىرىنى - ئىلگىرىكى بېكىنمىچىلىكى، نادانلىقى، قالاقلىقى، قۇللۇققا مەھكۇملۇقىنى، كېيىنكى چاغلاردا بولسا قانلىق كۈرەشلەر ئىچىدە نۇرغۇن قۇربان بەرگەن ۋە ئازاب - كۈلپەت تارتقان بولسىمۇ، ئاخىر خەلقنىڭ مۇستەقىللىككە بولغان تەلپۈنۈشلىرى كۆپۈككە ئايلىنىپ، يەنىلا چەت ئەل كاپىتال ئىگىلىرىنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە زۇلمى ئاستىدا قالغانلىقىنى تولىمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن سۈرەتلەپ بەرگەن.

شۇنى ئېيتىش كېرەككى، بۇ روماندا يازغۇچىنىڭ رېئاللىققا بولغان مەيدانى ئىنتايىن روشەن. بۇ يېزىلمىنىڭ رېئالىستىك مەزمۇنى ئىنتايىن چوڭقۇر. شۇ نەرسە ئايانكى، لاتىن ئامېرىكىسىنىڭ ھەر بىر سېھرىي رېئالىزمچى يازغۇچىسى مۇستەبىت تۈزۈمگە، فېئودالىزمغا، باشقىلارنىڭ زېمىنىنى يۇزى قېلىنلارچە ئىگىلىۋېلىپ غالجىرلارچە تالان - تاراج قىلىشقا قەتئىي قارشى تۇرۇش ۋە دېموكراتىيىنى تەلەپ قىلىش، ئەركىنلىككە تەلپۈنۈش، خەلقنىڭ قايغۇ - ھەسرىتىگە چىن دىلىدىن ھېسداشلىق قىلىش، ئۆز ۋەتىنىنى جېنىدىن ئەزىز كۆرۈش... نى ئۆز ئىجادىيىتىنىڭ بەدىئىي غايىسى قىلىپ كەلگەن ھەمدە ھەر قانداق بىر سېھرىي رېئالىزمچى يازغۇچىنىڭ يازمىسىدا رېئاللىققا يۇزلىنىش، رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۇرۇش، قاراڭغۇلۇق ۋە زۇلمەتنى پاش قىلىش، يورۇقلۇققا ئىنتىلىش ئاساسىي مۇقام قىلىنغان. ئۇلار گەرچە ئىنسانىنىڭ قەلب سىرلىرىنى قېزىش ۋە ئىنسانىنىڭ ھەر خىل يوشۇرۇن ئالەم پائالىيىتىنى ئىپادىلەشنى بىر خىل تۇپ ۋاستە قىلىۋالغان ھەمدە ئۇلارنىڭ كونكرېت ئىپادىلەش ئۇسۇللىرى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئاجىزقى يورۇتۇپ بەرمەكچى بولغان نۇقتىسى ۋە يەتمەكچى بولغان مەنزىلى يەنىلا ئوخشاش ۋە بىر خىل، يەنى ئۆزلىرى يازماقچى بولغان جەمئىيەت، مۇھىت ۋە ئادەملەرنىڭ چىن رېئاللىقىنى ئىپادىلەش بولۇپ كەلمەكتە. پۈتكۈل جەمئىيەت ھادىسىلىرىغا - جەمئىيەتنى ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلىپ تۇرغان كۆز يېشى، قان ۋە كۈلكىگە پىسەنت قىلمايدىغان، ئۇنىڭ بىلەن قىلچە كارى بولمايدىغان، تېخى ئۇلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، قاراڭغۇ پىنھاندا بەكگىنىڭ خىيالىنى سۈرۈپ ئولتۇرۇپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، دۇنيانى توپان باسسا ھوشۇقىغا چىقمايدىغان، ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسە تېگىدە مانتا يەيدىغان مودېرنىزمچى (توغرىراقى قىمپىالىكاچ مودېرنىزمچى!) يازغۇچىلار بىلەن سېھرىي رېئالىزمچى يازغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى تۇپ ۋە ئاساسىي پەرق دەل مۇشۇ يەردە!

لاتىن ئامېرىكىسى سېھرىي رېئالىزمچى يازغۇچىلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئىپادىلەش كۈچىنى بېيىتىش ۋە كۈچەيتىش، بولۇپمۇ لاتىن ئامېرىكىسىنىڭ رېئاللىقىنى تېخىمۇ تولۇق يورۇتۇپ بېرىش ئۈچۈن ئامېرىكا، ياۋروپا پروزىچىلىقىدىكى مودېرنىستىك ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنى جۈملىدىن فرانسىيە سۈررېئالىزمى (بىزدە بەزىلەرنىڭ ئۇنى ھالقىما رېئالىزم دەپ تەرجىمە قىلىشى ئۇنىڭ ئەسلى مەنىسىگە ئانچە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. مېنىڭچە، بۇنداق تەرجىمە قىلىش ئانچە توغرا ئەمەس. ئەك ياخشىسى ئۇنى ئەسلى ئىنگلىزچە ئاتىلىشى بويىچە «سۈررېئالىزم» دەپ ئېيتىۋەرگىنىمىز تۈزۈك. خۇددى بىز ھېچقاچان «رېئالىزم»نى ئەمەلىيەتنى يېزىش ئۇسۇلى دەپ تەرجىمە قىلمىغىنىمىزغا ئوخشاش) نىڭ تەسىرىنى ئوخشىمىغان دەرىجىدە قوبۇل قىلىشتى. مەسىلەن، ماكان، زامان چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلاش، ئوخشىمىغان زامان، ماكان ۋە ئادەمدە سادىر بولغان ۋەقەلەرنى بىرلا كۆرۈنۈشتە سۈرەتلەپ بېرىش، ھايات بىلەن ئۆلۈم، ھازىر بىلەن كەلگۈسى (ياكى ھازىر بىلەن ئۆتمۈش ھەتتا كەلگۈسى بىلەن ئۆتمۈش)، چىنلىق بىلەن خىيالىي تۇيغۇ قاتارلىقلارنى كاللا مونەك قىلىپ يۇغۇرۇۋېتىش، غەلىتە تەسەۋۋۇر، بىمەنە تەسۋىر، قۇلاق ئىشتىپ باقمىغان ئوخشىتىش ۋە تاقما - توقما تىل ئارقىلىق بىر خىل غەلىتە، ئاجايىپ - غارايىپلىق بىلەن تولغان بەدىئىي ئۇنۇم يارىتىش ... ۋەھاكازالار شۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر. گەرچە سېھرىي رېئالىزمچى يازغۇچىلارنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلى سۈر رېئالىزمچى يازغۇچىلارنىڭكىگە ئوخشاپ كەتسىمۇ، ئۇلارنىڭ بۇ خىل ئۇسۇلنى ئىشلىتىش مەقسىتى زادىلا ئوخشمايدۇ. سېھرىي رېئالىزم رېئاللىقنى زېمىن قىلىدۇ، رېئاللىقنى ئىپادىلەيدۇ. ئۇلار گەرچە سادىر بولمىغان نەرسىلەرنى يازسىمۇ، بۇ نەرسىلەر زادىلا سادىر بولۇشى مۇمكىن بولمايدىغان نەرسىلەر ئەمەس، ئۇ يەردە بولمىسا بۇ يەردە، بۇ يەردە بولمىسا ئۇ يەردە، ھازىر بولمىسا ئۆتمۈشتە ۋە ياكى كەلگۈسىدە بولغان، بولىدىغان ئىشلاردۇر. مەسىلەن، چوشقا قۇيرۇقلۇق قىز («بىر

ئەسىرتەنھالىق») نىڭ بولۇشىغا ھىز ئىشەنمەيمىز، لېكىن ھازىر ئېزىنتىلەردە ئىككى باشلىق، ھىر تەنلىك بالا، چوشقا قۇيرۇقلۇق بالا، بۆرىدەك يۇڭلۇق بالا، بېشى ھىر ، تېنى ئىككى بالا، تۆمۈر يەيدىغان ئادەم، تاش يەيدىغان ئادەم، قەغەز يەيدىغان كالا، گۆش يەيدىغان قوي. . . دېگەنلەرنى يېزىۋاتىدۇ. «ئۇچار گىلەم» («ھىر ئەسىر تەنھالىق») نىڭ ژانرىياتلىرى ئەرەپ چۆچەكلىرىدە «ئۇچارگىلەم» دەپ، ئۇيغۇرخەلق چۆچەكلىرىدە «ياغاچ ئات» دەپ ئۇچرايدۇ. «توپا يەيدىغان قىز» («ھىر ئەسىر تەنھالىق») غەلىتە كۆرۈنىدۇ، لېكىن ھىزدە بەزىھىر سېھرىك ئايالالار سېغىز، داڭگال يەيدىغان ئادەت بار. ئۇلارلا ئەمەس، ھىز كىچىك چېغىمىزدا يۇرتىمىزدىكى قايدۇ دەرياسى قىرغاقلىرىدا سۇغا چۆمۈلۈپ ئويناۋاتىپ، دەريا قىرغاقلىرىدىكى تاختايدەك قېتىپ قالغان قىزغۇچ سېرىق داڭگالنى ئىشتىھا بىلەن يەيتتۇق. بۇ داڭگال شۇنچە تازا ۋە تەملىك ئىدى. . .

ئەمدى بۇنىڭ ئەكسىچە، سۈر رېئالىزم بولسا، رېئاللىقتىن ھىر ۋە ھىر نەچچە پەللە ئايرىلىپ تۇرىدىغان ساختا رېئاللىقنى زېھىن قىلغان بولۇپ، ئۇلار چىن رېئاللىققا ساختىلىق بىلەن مۇئامىلە قىلمىدۇ. يالغان سېزىم، ساختا تەسىرات ۋە چۈشىمان لەيلەپ «يۇرىدىغان» رېئاللىقنى ھەمدە ئىنسانىنىڭ ئەڭ يوشۇرۇن، تىلغا چاقىرغىلى بولمايدىغان رېئاللىقنى كۆچەپ تەسۋىرلەيدۇ. مۇمكىنچىلىكى زادىلا بولمايدىغان ساختا نەرسىلەرنى ۋە ئىشلارنى يازىدۇ. مەسىلەن، كالىنىڭ كۆتىدىن پىكاپ تۇغۇلدى، دېگەندەك ھىمەنە نەرسىلەرنى بولغان، بولدى ۋە بولمىدۇ دەپ زورۇقمىدۇ. بۇنداق تەسۋىر قارىماققا كىشىگە يېڭىدەك، قىزىقتەك، غەلىتىدەك تۇيۇلىدۇ، لېكىن ئوقۇرمەن بۇنىڭ تۇرمۇشتا زادىلا مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بىلىدۇ - دە، بۇنىڭدىن ھىر تېتىقسىزلىق ھېس قىلمىدۇ. . . لېكىن مەن مودېرنىزمنىڭ رېئالىزمنى بېيىتىش ۋە راۋاجلاندۇرۇشتىكى ئىجابىي رولىغا ئاپىرىن ئېيتىمەن.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، سېھرىي رېئالىزم تۇرمۇشنىڭ دەل ئۆزى (سىرتقى پوستى) نى ئاددىيلا يېزىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، تۇرمۇشنىڭ چوڭقۇر ماھىيىتىنى يېزىشنى تەشەببۇس قىلمىدۇ، لېكىن ئۇ تۇپ تەكتىدىن تۇرمۇشقا سادىق بولىدۇ ۋە ئۇنى بۇرمىلىمايدۇ. ئەكسىچە، سۈر رېئالىزم بولسا پۈتۈن كۈچى بىلەن چۈشىمان، غەلىتە نەرسىلەرگە، تۇرمۇشتا مۇمكىنچىلىكى زادىلا يوق نەرسىلەرگە ئۆزىنى ئۇرىدۇ ۋە شۇ ئارقىلىق رېئاللىقتىن «ھالقىپ» كېتىدۇ. ئەپسۇسكى، بۇنداق ھالقىش كۆپ چاغلاردا ئالجىش دەرىجىسىگە يېتىپ بارىدۇ.

ئۇنىڭ ئۇستىگە سېھرىي رېئالىزمچىلارنىڭ ئەكس ئەتتۇرۇش ئوبيېكتى پۈتۈنلەي چىن ئادەم، چىن مۇھىت ۋە چىن ۋەقەلەر. ئۇلارنىڭ قەھرىمانلىرىنىڭ پروتوتىپلىرى لاتىن ئامېرىكىسى يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدا رول ئوينىغان ھەر خىل شەخسلەر سۈپىتىدە تارىخىي دەرسلىكلەردە ۋە تۇرمۇشتا ئۇچراپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ يازىدىغان مۇھىتى ھېچقاچان ئامېرىكا، فرانسىيە ۋە يەنە ئالالمىقانداق بىر زېمىن بولماستىن، دەل لاتىن ئامېرىكىسىنىڭ تاغ - دەريا، يېزا - شەھەرلىرى، ئۇلار پايدىلانغان ۋەقەلىكىلەر دېگۈدەك لاتىن ئامېرىكىسى دۆلەتلىرىنىڭ مۇستەملىكە ۋە ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى . . . ۋە ھاكازالار.

ئەمدى خۇلاسىمىز شۇكى، سۈر رېئالىزم بىلەن سېھرىي رېئالىزم ھەرگىزمۇ بىر نەرسە ئەمەس، توغرىراقى سېھرىي رېئالىزم ھەرگىزمۇ مودېرنىزمغا تەۋە ئەمەس، ئۇ تەلتۆكۈس رېئالىزم، لېكىن تەرەققىي قىلغان، بېيىغان، باي، پىشقان، ھايات - تىرىك رېئالىزم. ئۇ ھەرگىزمۇ بىزنىڭ ئۇرغۇن كىشىلىرىمىزنىڭ نەزىرىدىكى تۇرغۇن، تار، تەرەققىي قىلمايدىغان، قېتىپ قالغان، نامرات ۋە بىر خىل، قىسقىسى، بىچارە رېئالىزم (ئەنئەنىۋى رېئالىزم) نىڭ ئۆزى ئەمەس! ھەرگىز ئەمەس! مودېرنىزم بىر زامانىۋى سەنئەت قارىشى ۋە ئىجادىيەت ئېقىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن (بولۇپمۇ سۈر رېئالىزم) سېھرىي رېئالىزمنىڭ شەكىللىنىشىگە، تەرەققىياتىغا زور تۆھپە قوشتى. سېھرىي رېئالىزم مودېرنىزم (مۇھىمى سۈر رېئالىزم) بىلەن ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە نۇرغۇن ئورتاقلىققا، ئوخشاشلىققا ئىگە. لېكىن يەنە بىر قېتىم ئېيتايكى، بۇلار ئىككىسى ھەرگىزدىن ھەرگىزگە بىر نەرسە ئەمەس! سېھرىي رېئالىزم مودېرنىزمنىڭ تەركىبىي قىسمى ھەم ئەمەس! بۇ ھەقتە بۇگۈنچە شۇنچىلىك سۆزلەي، كېرەك بولسا كېيىنرەك بۇ ھەقتە كەڭرەك توختىلارمەن

- سىز ھېكايە - پوۋېستلىرىڭىزدا روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بىر توپ پېرسوناژلارنىڭ خۇشاللىق ھەم قايغۇسىنى، ئارزۇ - ئۇمىدىنى، ئۆزىگە خاس خاراكتېرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ ئەمگەكچان، ساددا، ياخشىلىقنى ئۇلۇغلايدىغان، رەزىللىكتىن نەپرەتلىنىدىغان ئېسىل پەزىلىتىنى يورۇتۇپ بەردىڭىز. شۇنىڭدەك سىز كېيىنكى مەزگىللەردە مۇرەككەپ خىيالىي تۇيغۇ بىلەن ئىپادىلەنگەن بەزى ئەسەرلىرىڭىزدە تۇرمۇش رېئاللىقىدىن ھالقىپ كەتكەن (ئەقىلگە سىغمايدىغان) كۆرۈنۈش ياكى ۋەقەلىكىلەرنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق تۇرمۇشتىكى رەزىللىكىلەرنى چوڭقۇر پاش قىلدىڭىز. ئالايلۇق، سىز «ئاقساق بۇغا» ناملىق پوۋېستىڭىزدا بۇغا بىلەن بۆرىنىڭ كۆزى ئارقىلىق رېئال ھاياتتىكى ناھەقچىلىكلەرنى، پەسكەشلىكلەرنى ئاچچىق مەسخىرە قىلدىڭىز. سىز مەدھىيىلەش بىلەن پاش قىلىشنىڭ، گۈزەللىك بىلەن رەزىللىكنىڭ مۇناسىۋىتىگە قانداق قارايسىز؟ يازغۇچى ئىجادىيەت جەريانىدا پاش قىلىشنى ئاساسلىق ئورۇنغا قويۇشى كېرەكمۇ ياكى گۈزەللىكنى مەدھىيىلەشنىمۇ؟

- بۇ مەسىلىنى كونكرېت تەھلىل قىلغان تۈزۈك. مېنىڭچە، يازغۇچىغا مەدھىيىلەشمۇ، پاش قىلىشمۇ لازىم. چۈنكى ھايات ۋە ئادەمنىڭ ئۆزى گۈزەللىك بىلەن رەزىللىكنىڭ يۇغۇرۇلمىسىغۇ! مەخسۇس پاش قىلىش يولىغا ياكى مەخسۇس مەدھىيىلەش يولىغا كىرىۋالغان ئادەمنى ئەڭ ياخشىسى يازغۇچى دېمىگەن تۈزۈك. «ياخشى» دېيىلگەن مەلۇم بىر ئادەمنىڭ روھىي دۇنياسىنى تازا ئىنچىكە يېرىپ كۆرسىڭىز ئۇنىڭ ئەسلىدىنلا ئانچە مۇكەممەل ئەمەس ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىسىز. بۇ ئادەم مۇئەييەن بىر ئىشقا توغرا پوزىتسىيە تۇتۇشى مۇمكىن ۋە مۇشۇنداق ياخشىلىقلارنىڭ جۇغلانمىسى ئۇنى بىزگە ياخشى ئادەم سۈپىتىدە كۆرسىتىشى مۇمكىن. لېكىن بىز ئۇنىڭ ئاشۇ ياخشىلىقلىرىنى ئەستايىدىل، سەممىي ۋەراستچىل پوزىتسىيە بىلەن ئىنچىكە كۆزىتىدىغان بولساق، ئۇنىڭ

چۈشۈرىغا، ئارقىسىغا، پىنھانىغا يەنە بىر خىل غەيرىي ياخشىلىق ئامىللىرىنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى چۈچۈش ۋە ھەيرانلىق ئىچىدە بايقايمىز! ئەمدى سىز ئۇنىڭ بىر يېرىنى ماختاپ، بىر يېرىنى تىللامسىز؟ مېنىڭچە، ئۇنى پەقەت تىرىك ئادەم سۈپىتىدىلا - مۇرەككەپ، زىددىيەتلىك خاراكتېرگە ئىگە ئادەم سۈپىتىدىلا يېزىش، ئىنچىكە، تەپسىلىي يېزىش كېرەك. ئۇنىڭ ياخشى - يامانلىقىنى ئوقۇرمەنلەر ئۆزلىرى باھالىۋالسۇن.

ئەلۋەتتە، خەلقنى، ھاياتنى سۆيىدىغان، ئاقكۆڭۈل ئادەملەر ماختاشقا ئەرزىيدۇ، لېكىن ئۇلار پەرىشتە ئەمەس، بەلكى ئادەم سۈپىتىدە ماختىلىشى كېرەك. مېنىڭچە، بەدىئىي ئەسەردە ئادەم مۇۋەپپەقىيەتلىك يېزىلسىلا، پاش قىلىشمۇ، مەدھىيىلەشمۇ بىرلا ۋاقىتتا ئورۇنلانغان بولىدۇ. ماختاش ياكى تىللاشنى مەخسۇلاشتۇرۇۋالسا، ئېنىق ئېيتىش كېرەككى، ئەدەبىيات بولمايدۇ!

- مەن سىزنىڭ «رىسقى»، «ساۋاپ» ناملىق ھېكايىلىرىڭىزدا تەسۋىرلەنگەن دىنىي تونغا ئورۇنۇۋالغان ئالدامچىلارنىڭ دېئالوگ تەسۋىرىنى ئوقۇغان چېغىمدا، سىزنىڭ تىل سەنئىتىڭىزگە ھەيران قالغانىدىم. ئۇ چاغدا مەن سىز بىلەن يېڭىدىن تونۇشقان، سىزنىڭ يەتتە - سەككىز يىل شوپۇرلۇق قىلغانلىقىڭىزنى ئاڭلىغانىدىم. سىزنىڭ ئالدامچى پېرىنۇن، ئالدامچى موللىلارنىڭ تىلىنى شۇ قەدەر پىششىق ئۆگەنلىكىڭىز ھەقىقەتەنمۇ مېنى ھەيران قالدۇرغان، قايىل قىلغانىدى. مالال كۆرمىسىڭىز ئاشۇ ئەسەرلىرىڭىزنىڭ تىلى ئۈستىدە قانداق ئىشلىگەنلىكىڭىزنى سۆزلەپ بەرسىڭىز. سىز ئەسەرلىرىڭىزنىڭ تىلىغا ئومۇمەن قانداق ئىشلەيسىز؟ بۇ جەھەتتە قانداق تەجرىبىلەرنى يەكۈنلىدىڭىز؟

- تىل - ئەدەبىياتنىڭ جېنى. مەن ناھايىتى ساپ، تولىمۇ پاكىز تىل مۇھىتىدا چوڭ بولغانمەن. مېنىڭ ئاتا - ئانام ساۋاتسىز بولۇشىغا قارىماي تىلغا ناھايىتى باي، سۆزلەرنى تاللاپ جايىغا ئىشلىتىشنى بىلىدىغان ئادەملەر ئىدى. ئۇلارنىڭ تىلىنىڭ پاكىزلىقىغا، جانلىقلىقىغا، ئىپادىلەش كۈچىنىڭ قۇدرىتىگە، تىل زاپىسىنىڭ موللىقىغا ھازىرمۇ ھەيران قالىمەن ۋە ئامالسىزلىنىڭ بارچە ئۇلارنىڭ تىل ئىستىلىنى ئۆرنەك قىلىمەن. بۇ، ماڭا بىۋاستە ۋە ئەڭ كۈچلۈك تەسىر قىلغان ئاساسلىق ئامىل بولۇپ، يەنە بىرى، ئوقۇغان كىتابلىرىمدۇر. بولۇپمۇ چىڭغىز ئايتماتوۋ، ئايبېك، ئابدۇللا قادىرى (جۇلقۇنباي)، شولوخوۋ، گوركىي، تولستوي، چېخوۋ، جىبران خەلىل جىبران، ئەزىز نەسىين، ساباھەددىن ئەلى، كاپېنتېر، ئوسلار، خوئان لورفو قاتارلىقلار مەن چوقۇنىدىغان تىل ئۇستىلىرىدۇر.

- سىز «رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈش»، «چىنلىقنى بۇرمىلىماسلىق»، «بەدىئىي چىنلىق يارىتىش» دېگەن سۆزلەرنى قانداق چۈشىنىسىز؟ ئوبېكتىپ رېئاللىقتىن ھالقىغان، ئەقىلگە سىغمايدىغان ۋەقەلىكلەر يېزىلغان ئەسەرلەرنى رېئالىستىك ئەسەر دېيىشكە بولامدۇ - يوق؟ مەسىلەن، سىزنىڭ «تۆت قۇلاق» ناملىق ھېكايىڭىزدىكى جۈۋان ساھىبقىران يىگىت بىلەن خىيالىي دۇنيادا ئۇچرىشىدۇ.

- «تۆت قۇلاق» رېئالىزمچە، لېكىن سېھرىي رېئالىزمچە ئەسەر. بىزنىڭ دۇنيايىمىز ئەسلىدىلا سېھرىي ھېكمەت بىلەن تولغان دۇنيا، بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزمۇ بىر خىل سېھرىلىك ئىچىدە چايقىلىپ تۇرىدۇ. ئۇرۇمچىنىڭ كوچىلىرىغا قارا‌ڭ: بىر دۇكاننىڭ ئىچىدە 80 - يىللارنىڭ ئەڭ ئىلغار تېخنىكىسى بولغان ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسى سېتىلىۋاتسا، دەل شۇ دۇكاننىڭ ئالدىدا بىر توپ ئادەم بىر ئۇيغۇر قىزنىغا بەس - بەس بىلەن رەم سالدۇرۇپ ئولتۇرىدۇ. ھالبۇكى، رەم سالدۇرۇۋاتقانلارنىڭ تولىسى چوڭلار. بۇلارنىڭ ئارىسىدا كادىر، ئىشچى، ھەتتا ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ بار. ھېلىقى رەمچى قىز بولسا، ئەمدىلا 12 - 13 ياشقا كىرگەن! ئۇستىگىزدە «بوئىڭ 707» نامىلىق ئايروپىلان غارقىراپ ئۇچۇپ كېتىۋاتىدۇ. سىز چىداۋان يېزىسىدىكى بىر ئايال باخشىنىڭ قورۇسىغا توپلىشىپ نۆۋەت كۈتۈپ، تۇرغان بىر توپ ھاجەتمەنلىڭ ئارىسىدا ئولتۇرىسىز. سىز بۇ يەرگە گەپ ئاڭلىغىلى كەلگەن.

- مانا، مانا، كەلدى، مەككە - مەدىنەمدىن كەلدى، ئەسھابۇل كەھىپىدىن كەلدى، ھىرات تاغلىرىدىن كەلدى، يەمەن باغلىرىدىن كەلدى...

باخشى يىغىن يىغىۋاتىدۇ. كىم كېلىدۇ، جىن كېلىدۇ، بىر سائەتنىڭ ئىچىدە جىنلار ئەرەب يېرىم ئارالىرىدىن، ئافرىقا باياۋانلىرىدىن، قەشقەر، يەكەن ۋە يەنە ئاللىقانداق يەرلەردىكى قەدىمىي مازارلاردىن كېلىدۇ...

بىر خوتۇن كۈلۈپ چىقتى. سورايسىز:

- قانداقراق؟

- كەلگەندە مۈكچىيىپ قالغانىدىم. مانا ئەمدى راۋۇرۇس مېڭىپ چىقىۋاتىمەن. قېيىن ئانام قەست قىلغانكەن، قەستىنى ياندۇرۇۋەتتى، - دەپ جاۋاب بېرىدۇ ئۇ.

يەنە ئاڭلايسىز: «بىر ئۆيدە گۈل - گىياھ، مېۋە - چېۋە ئۇشتۇمتۇت ئوخشاپ كەتسە، مۇشۇ ئۆيدە قازا بولىدۇ»، «ماۋۇ بالام تۇغۇلغاندا ئايىغى بەك ياراشقان، شۇ يىلى قالتىس بېيىپ كەتكەنىدۇق»، «بۇ كېلىنىنىڭ ئايىغى جۇت ئىكەن، ئايىغى ياراشمىدى، كېلىپلا قويىمىز ئۆلۈپ قالدى»، «ئىنىكىمىزنىڭ سۈتى تارتىلىپ، ئەمچىكى ئاغرىيدىغان بولۇپ قالدى، بىرسى چوقۇم سۈتىنى يەرگە تۆكۈۋەتكەن گەپ»، «تۆت قۇلاق تېپىۋالسا بەختلىك بولىدۇ»، «بۆرىنىڭ ھوشۇقىنى ئېسىۋالغان يىگىتكە قەست ئۆتمەيدۇ»، «كۆز تەگدى»، «ئاچ تەگدى»، «بۇ قىزنىڭ غايىبتىن ئېرى بارمىش»، «پالانچىنى غايىبلار ئېلىپ كېتىپ، بىر يىلدىن كېيىن موللا قىلىپ ئەكېلىپ قويدى» ۋەھاكازالار.

سىز بۇلارنى خۇراپاتلىق دەرسىز، بەلكىم شۇنداقتۇ؟ مېنىڭ بۇنى تالاشقۇم يوق، لېكىن بىرنۇقتا ئېنىقكى، بۇلار بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمىغا، ئالۋاستىسىگە، تۇرمۇش ئېتىقادىغا مۇناسىۋەتلىك نەرسىلەر. سىز ئۇنى خۇراپاتلىق دېگىنىڭىز بىلەن ئۇلار شۇنىڭغا قەتئىي ئىشىنىدۇ ۋە ئۆز تۇرمۇشىدا ئاشۇ ئىشەنچىنى پايدىلىنىدۇ. ئاشۇ نەرسىلەر ئۇلارنىڭ تەۋرەنمەس ئەقىدىسىگە ئايلىنىپ كەتكەن. ئۇلار جەمئىيەتنى، شەيئىلەرنى ئاشۇ ئەقىدە كۆزى بىلەن

كۆزىتىدۇ. . .

يىز 21 - ئەسىرگە قەدەم قويۇۋاتىمىز. ئەمىشقا شۇنچە كۆپ «بىمەنە»، «خۇراپىي» نەرسىلەر يەنە بىزنىڭ تۇرمۇش ئېتىقادىمىز سۈپىتىدە ساقلىنىپ قېلىۋاتىدۇ؟ دېمەك، بۇ سېھرىلىك دۇنيا ئەمەسمىكەن؟ بۇلارنى رېئاللىق ئەمەس دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟ بۇ ھېچ بولمىغاندا ئاشۇ ئىشەنگۈچىلەرنىڭ سۈبيېكتىپ رېئاللىقى ئەمەسمۇ؟ يازغۇچى ئۆز ئېتىقادى، ئەزىرىدىكى تۇرمۇشىنىلا ئەمەس، باشقىلارنىڭ تۇرمۇش ئېتىقادى، ئەزىرىدىكى رېئاللىقىنىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈشى كېرەك ھەم زۆرۈر. چۈنكى بۇ ئۇلارنىڭ سۈبيېكتىپ رېئاللىقى. بىر مىللەتنىڭ سۈبيېكتىپ رېئاللىقى، مەدەنىيەت قاتلىمىنى ئەكس ئەتتۈرگەندە يازغۇچى ئۆزىنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلىدا ئەمەس، ئاشۇلارنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلى بىلەن تەپەككۇر قىلىشى لازىم. بۇنىڭدا مۇنداق قارىماققا يازغۇچىمۇ خۇراپىيلىق پاتقىقىغا پېتىپ قالغاندەك كۆرۈندۇ، لېكىن ئەملىيەتتە يازغۇچىنىڭ ئۇ نەرسىلەرگە ئىشىنىش - ئىشەنمەسلىكى مۇھىم مەسىلە ئەمەس، ئەكسىچە ئاشۇ بىر دەۋر ئادەملىرىنىڭ كۆزى ھەم تەپەككۇر ئۇسۇلى بىلەن جەمئىيەتنى، تۇرمۇشنى سۈرەتلەش ئارقىلىق شۇ بىر دەۋر ئادەملىرىنىڭ ھاياتقا، شەيئىلەرگە، جۇملىدىن ئۆزىگە بولغان كۆز قارىشىنى، ئېتىقادىنى، ھايات چۈشەنچىسى ۋە پەلسەپىسىنى ئېچىپ بېرىش، ئاخىرقى ھېسابتا كىشىلەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەت ئېڭىنى، روھىي دۇنياسىنى، سۈبيېكتىپ رېئاللىقىنى ئىپادىلەش مەسلىسى مۇھىم. سېھرىي رېئالىزمنىڭ رېئاللىقى دەل مانا شۇنداق رېئاللىق. بۇ ئەملىيەتتە بىر دەۋر ئادەملىرىنىڭ تۇرمۇش رېئاللىقىدۇر. شۇڭا، بۇنى ھەرگىزمۇ «تۇرمۇشنى بۇرمىلاش»، «چىنلىقنى بۇرمىلاش»، «رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرمىگەنلىك» دېگىلى بولمايدۇ. مېنىڭ «تۆت قۇلاق»، «ئاپئاق ئېچىلغان سۆگەت گۈلى»، «جىنايەت ۋە جازا»، «قانغا بويالغان نىلوپەر» (كېيىن «كەلكۈن» نامى بىلەن ئېلان قىلىندى) قاتارلىق ھېكايە - پوۋېستلىرىم ئەنە شۇنداق تۇرمۇش ئېتىقادىدىن پايدىلىنىپ، ئادەملەرنىڭ ھاياتقا ۋە ئۆزىگە بولغان كۆز قارىشىنى، مۇناسىۋىتىنى ئېچىپ بەرگەن ئەسەرلەردۇر. «چىمچىلاق» سۈر رېئالىزم (ھالقىما رېئالىزم)، «تەنھا ماشىنا»، «جەزىرە» قاتارلىق ھېكايە - پوۋېستلىرىم ئالاھىدە ئېقىمى ئۇسلۇبىنىڭ ئېلىمېنتلىرى قويۇقراق ئەسەرلەردۇر.

- سىزنىڭ «گۈزەل ۋادا»، «نۇر» قاتارلىق كۆپلىگەن ھېكايىلىرىڭىزدا ئاقكۆڭۈل، ئەمگەكچان، جاپاكەش، مۆمىن ھەم سادda بوۋايلار تەسۋىرلەنگەن. سىز «ئاقساق بۇغا» ناملىق پوۋېستىڭىزنىڭ باش قەھرىمانى ئىشقىيارنىڭ بوۋىسىنى تەسۋىرلەشكىمۇ خېلى جىق سەھىپە ئاجرىتىپسىز. سىزدە مۇشۇ بوۋايلارنى تەسۋىرلەش ئارزۇسى قانداق پەيدا بولۇپ قالدى ھەمدە سىز ئۇلارنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق قانداق پىكىرلەرنى ئىلگىرى سۈردىڭىز؟

- مېنىڭچە، بوۋايلار تارىخنىڭ بىزگە ئۇلاپ بەرگۈچىلەردۇر، تارىخ بىلەن بۈگۈننى، ئەجداد بىلەن ئەۋلادنى تۇتاشتۇرغۇچىلاردۇر. تارىخنىڭ ئۇنتۇغان، تارىخنى يوقاتقان، تارىخى ئۇزۇلۇپ قالغان مىللەت پەقەت ئادەملەر توپىلا بولالايدۇكى، ھەرگىزمۇ مىللەت بولالمايدۇ ياكى ھالاك بولىدۇ. تارىخ دېمەك تەجرىبە دېمەكتۇر. ئەۋلادنىڭ ئېڭى - ھايات ئېتىقادى، تەجرىبە، تەربىيە ئۇستىگىلا قۇرۇلىدۇ. ئۇزۇنىڭ كېمىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئەۋلادلا ھەقىقىي ۋە سەمەرىي ئىنسان سۈپىتىدە ياشاشنى بىلىدۇ. بۇنداق ئەۋلادتىن ئايرىلىپ قالغان مىللەت بىچارە مىللەتتۇر. بىزنى ساقلاپ قالغىنى، بىزنى مۇشۇ ئەسىرگە ئۇلاشتۇرغىنى ئەجدادلار ئەمەسمۇ؟ ! ئاشۇنداق ئاتىلارنى ئونتۇش ئىنسانلىقتىن ياتلىشىشتىن دېرەك بېرىدۇ. ساقلىنىپ قېلىش بىلەن زامانىۋى ئالاقىلىق ئۇزۇنىي كۆچەيتىش بىر گەپ. ساقلىنىپ قالغاندىلا، كۆچەيتكىلى بولىدۇ. ساقلىنىپ قېلىش ئۈچۈن ھەم تارىخنى بىلىش، ئاتا - بوۋىلارنى بىلىش، ھەم زامانىۋى ئالاقە ئارقىلىق ئۇزۇنىي كۆچەيتىش كېرەك. زامانىۋى ئالاقىلا تەكتلىنىپ، ئاتا - بوۋىلار ئېڭى، تارىخىي ئالاقە، مىللىي ئالاقە تەكتلەنمىسە، مىللەت ساقلىنىپ قالالمايدۇ. بۇ بىر خەۋپ!

مەن يارانقان بوۋايلار ئوبرازى مىللىتىمىزنىڭ ئېسىل ئەخلاقىنىڭ سىمۋوللىرىدۇر. مەن ئىش يۈزىدە ئەۋلادىمىزنى ئاشۇ ئېسىل ئەخلاققا ئۈندەۋاتىمەن.

- «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1994 - يىللىق 1-، 2 - سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان «يۇرەكتاغ» ناملىق پوۋېستىڭىزنى ئوقۇپ، سىزنىڭ توختاۋسىز ئىزدىنىۋاتقانلىقىڭىزنى روشەن ھېس قىلدىم. قويۇق ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى بىلەن سۇغۇرۇلغان بۇ ئەسەر ئوقۇرمەنلەرنىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سېلىپ، چوڭقۇر ئويلاندۇرىدۇ. بۇ پوۋېستتا تەسۋىرلەنگەن بوۋاي ھەم بالىلار روشەن سىمۋوللۇق خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ، كىتابخانلارنىڭ مىللىي روھىنى ئۇرغۇتىدۇ. ئۇزۇنىڭزنىڭ مۇشۇ پوۋېستنى يېزىش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان بەدئىي غايىڭىز ھەققىدە سۆزلەپ بەرسىڭىز؟

- ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ نۇرغۇن ئىجتىمائىي مەسىلىلىرى چۇۋۇلۇپ چىقىۋاتىدۇ. بىزنىڭ مىللىي روھىمىز كىرىزىسقا دۇچ كەلدى. مىللىي روھىمىزنىڭ ساپاسى مۇشۇ ھالدا بولىدىغان بولسا، ئۇ، مىللەتنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدۇ. بۇ پەقەت ۋاقىت مەسىلىسى. بۇ كىرىزىسنى ھەر قانچە پەدەزلىسەكمۇ، ئېتىراپ قىلماي تۇرۇۋالساقمۇ، يوشۇرساقمۇ ئۇ بەربىر پاكىت! بۇنى ھەممىلا ئادەم بىلىدۇ، سېزىدۇ، بىزلا ئەمەس باشقا مىللەتلەرمۇ بىزنىڭ بۇ ھالىمىزنى چۈشىنىپ قالدى! بۇنىڭغا كىم ئەيىبلىك؟ مېنىڭچە، بۇنىڭغا چوڭلار ئەيىبلىك! ئالدىنقىلار ئەيىبلىك! بۇنداق دېسەم چوڭلارنىڭ كۆڭلىگە كېلەر، ئۇلار مەندىن رەنجىشەر، مېنى قارغىشار، چۈنكى ھەقىقەت ئۇلار چىلاپ ئىچىدىغان ناۋات ئەمەس، ئەلۋەتتە! بۇ گېپىمگە قايىل بولمىغانلار بىر سەمىمىيەت بىلەن، راستچىللىق بىلەن، مىللەتكە جاۋابكار بولۇش تۇيغۇسى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ھايات يولىغا، ئۆزلىرىنىڭ روھىي دۇنياسىغا بىر نەزەر سېلىپ باقسۇن! ئۇلار ئۆزلىرىدىن بۇنچىۋالا كېرىلگۈدەك، پەخىرلىنىپ مەيدىسىگە مۇشتلىغۇدەك بىرەر نەرسە تاپالامدىكىن؟ ! ھازىر مىللىتىمىزنىڭ ۋۇجۇدىنى زەئىپلەشتۇرۇپ، روھىنى بۇلغاۋاتقان ئەبگارلىق ئىللىتى كىمدىن مىراس قالغان؟ ھەدەپ جان - جەھلى بىلەن ئاشۇ ئىللەتلەرنىڭ كونا

تۇگمىنىگە سۇ قۇيۇۋاتقانلار يەنە كىم؟ مەسىلىنى بۇنداقلا قويسام بەك تومتاق بولۇپ قالىدىغاندەك تۇرىدۇ، سەل يېشىپراق دېسەم ئۇلار ئاندىن قايىل بولامدىكىن.

مۇبادا بىرەرسى بىلەن سۆزلىشىپ قالسام: «پالانچى ۋاقىتتا ئۇ مېنى پاش قىلغانىدى، مەن ھەممە گۇناھنى ئۇنىڭغا دۆڭگەپلا قويدۇم، ئاخىرىدا ئۇنىڭ ئۆزى بالاغا قالدى!» دەپ ئاغزىنى كامارەك قىلىپ ھىجىيىشىنى كۆرىسەن. دەل شۇ كىشى ئۆمرىدە زادىلا خەققە «بوزەك» بولمىغىنىنى، ئۆزى بىلەن «قېرىشقان» نىڭ ئەدىپىنى بېرىپلا كەلگىنىنى، ئۆزىگە «پۈتلىكاشالاڭ» بولغىنىنى جايلاپلا ئۆتكىنىنى تامشىپ - تامشىپ سۆزلەپ ئولتۇرىدۇ. خوش، ئۇنىڭ بالىسى، ئۇنىڭ نەۋرىسى قانداق ئادەم بولۇپ چىقىدۇ؟! ئۆمرىدە ئېزىپ - تېزىپ بولسىمۇ بىرەر ئادەمنىڭ خاتاسىنى» كەچۈرۈش ياكى بىرەر ئادەمگە يول قويۇش دېگەننى بىلمەيدىغان ھېلىقى ناكەس بوۋىسى ئۇلارغا نېمىنى ئۆگەتتى؟ نېمىنى مىراس قىلدى؟ دۇشمەنلىكنى، زەھەر خەندىلىكنى، نەپرەتنى، ئۆچمەنلىكنى! بۇلارنىسى كىمگە قىلىدۇ؟ ئۆز قېرىنداشلىرىغا!

شۇنداقمۇ ئادەملەر بار ئىكەنكى، ئۆزى دەم ئېلىشقا چىققان، ياشىنىپ بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلاپ قالغان بولسىمۇ، تىرناقتىن كىر ئىزدەپ باشقىلارنىڭ «خاتا» سى، «نۇقسان» لىرىنى «بايقاپ» يۇقىرىنىڭ بېشىنى ئاغرىتىشنى، كۆز بويامچىلىق بىلەن ئاقنى قارا قىلىپ، سۇنى لەيىتىپ بېلىق تۇتۇش ۋە كاللا سوقۇشتۇرۇش غەرىزىدە يۇقىرىغا ياكى «مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار» غا «ئەھۋال ئىنكاس قىلىش» نى مەخسۇس كەسىپ قىلىۋاپتۇ. ئۇلار نەشىر قىلىنغان كىتابلارنى، ئاشكارا تارقىتىلىۋاتقان گېزىت - ژۇرناللارنى ناھايىتىمۇ قېتىرقىنىپ ئوقۇيدىكەن، قايتا - قايتا ئوقۇيدىكەن، ئاندىن «كۆزى چوشكەن قۇرلار» غا قىزىل سىزىق بىلەن بەلگە قويۇپ ئۇنىڭدىن «مەنا يېشىپ يېگى مەزمۇن» چىقىرىدىكەن - دە، ماڭالىغۇدەك ماغدۇرى بولسا، ئۇ كىتابلارنى قولتۇقىغا قىسىپ ھاسسىغا تايىنىپ، تىنەپ - تەمتىرەپ، مۆدۈرۈپ - چوقۇرۇپ، يېقىلىپ - قوپۇپ «مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار» غا بارىدىكەن. ماڭالىغۇدەك ماغدۇرى بولمىسا، كۆرۈش قۇۋۋىتى ئاجىزلاشقان كۆزلىرىگە نەچچە مىڭ گىرادۇسلۇق چوڭايتقۇچى ئەينەكنى تاقاپ، تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن قېنىقىر - سېنىقىر قىلىپ «خەت» يازىدىكەن ۋە ئۇ «خەت» نى يەنە شۇ «مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار» غا ئەۋەتىپ بېرىدىكەن، ھەتتا قەشقەر، خوتەندە بولسىمۇ ئۇرۇمچىدىكى «مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار» غا «خەت» ئەۋەتىشنى ئېغىر كۆرمەيدىكەن.

ئۆمۈر بويى ئادەم چاقىنى ۋە ئادەم كۆيدۈرگىنى يەتمىگەندەك قارالاڭ بۇ بىچارىنىڭ ھالىغا! ئۇ ئەمدى شۇ ياشقا كەلگىنىدە «خۇدايا تۆۋە» دېمەي يەنە نېمىگە ئېرىشىشنى ئارمان قىلىدىكىن، ئۇنى بىر ئۆزى ۋە بىر ئاللابىلىدۇ! ئاشۇ كىشى ياشلىقىدا - ماغدۇرى بار چاغدا نېمە ئىشلارنى قىلمىغان ۋە قانچىلىغان ئاقكۆڭۈل - مۆمىن، ئىمان - ئېتىقادلىق كىشىلەرنىڭ بېشىغا چىقمىغان دەيسىز؟!

مۇشۇ كۇنلەردىكى تۇي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم ھەشەمخورلۇقىنى جان - جەھلى بىلەن بازارغا سېلىۋاتقان، ئۇنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان، ھەتتا قىز بالا ۋاقىلىرىنىسى كۇيئوغلىغا مادا ئېشەك ئورنىدا پۈلغا سېتىۋاتقانلار يەنە كىملەر؟ ئەلۋەتتە ياشلار ئەمەستە.

قايسىبىر «چوڭ» لار نېلى توي - مەرىكە، ماساغات سورۇنى، نەزىر - چىراغ ئوستىدە ئۆزىنىڭ كۆپىنى كۆرگەن، ياشانغىنى ئۆچۈن ھۆرمەتكە سازاۋەر سالاپىتى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ ھەشەمخورلۇق، ئىسراپخورلۇق ساختا يۇز - ئابروي . . . لارنى قوغلاشماسلىق توغرىسىدا بىر قۇۋۇز ھەق گەپ قىلىپ تەشۋىق - تەرغىبات قىلغىنىنى ئاڭلاپ باقتۇق؟ قايسىبىر مەھەللە - يۇرتتا قىزىنى پۈلغا سېتىۋاتقان توي ئىگىسىنىڭ ئۆيىگە بېش - ئالتە بوۋاي يىغىلىپ بېرىپ، ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىپ، ئۇنى قىلىۋاتقان ئارسىزلىقتىن توسۇپ قالغىنىنى كۆرگەنلەر بارمۇ؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى قىلالايدىغان، قىلغىلى بولىدىغان ئىشلار ئىدىغۇ؟ غەيۋەت - شىكايەت، چېقىمخورلۇق، ئۆز ئارا سېتىش، بىر - بىرىنى سېسىتىش، ئۆز ئارا دۇشمەنلىك . . . لەرنىڭ مىللەتكە كەلتۈرىدىغان زىيىنى توغرىسىدا سۆزلەپ، بۇ ئىللەتلەرنىڭ ئۆزىنىڭ ئىنسانلىق غۇرۇرىنى دەپسەندە قىلىش ۋە ئۇچىغا چىققان مۇناپىقلىق ئىكەنلىكىنى بالا - ۋاقىسىغا چۈشەندۈرۈپ ھەر كۇنى تەربىيەت قىلىدىغان «چوڭ» لاردىن زادى قانچىلىكى باردۇ ئىچىمىزدە؟! سوپى - ئىشان، داخان - «پىرىم» ، بۇۋۇم دېگەنلەرنىڭ چۆرىسىگە پوققا ئولاشقان چۈشەندەك ئولىشۋالغانلار، ئۇلارنىڭ ئالدامچىلىقلىرىغا بازار تېپىپ بېرىۋاتقانلار كىملەر؟

ئومۇمەن ئالغاندا، بىزدە چوڭلار ياشلارنىڭ ھەممىلا تىمسىنى ياقتۇرمايدۇ، ئۇلارغا ئىشەنمەيدۇ، ئۇلارنىسى ياراتمايدۇ، ئۇلار كۆزىگە سىغمايدۇ. دۇرۇس، ياشلاردا سەۋەنلىك يوق ئەمەس، ھەتتا بەزى مەسىلىلەر ھەقىقەتەن ئېغىر. ياشلار ئاناتىلىمىزنى قەدىرلىمەيۋاتىدۇ، ئۇنىسى بۇزۇۋاتىدۇ، ئېسىل مىللىي ئەخلاق ئۆلچىمىمىزنىسى بۇزۇۋاتىدۇ، ئۆزىنىڭ كىملىكىنى، ئۆزىنىڭ كىمنىلىكى نەسلى ئىكەنلىكىنى ئونتۇۋاتىدۇ، بىلمەيۋاتىدۇ، بىلىشكىمۇ قىزىقمايۋاتىدۇ، ئۆزىنى قەدىرلىمەيۋاتىدۇ، ئۆزىنى تۇغۇپ چوڭ قىلغان، ئۆزىگە جان ۋە قان بەرگەن مىللىتىنى كەمسىندۇرىدىغان، ئۇنىڭ ئىززەت - نەپسىنى ئاياغ ئاستى قىلىدىغان، ئىنسانىي قەدىر - قىممەتكە، مىللىي نومۇسقا داغ چۈشۈرىدىغان ناشايانلىقلاردىن قول ئۈزمەيۋاتىدۇ، ھەتتا شۇنىڭغا ھېرىس بولۇۋاتىدۇ، بۇلار ماھىيەتتە بىر مىللەتنىڭ روھىي كىرىزىسىنىڭ، مەدەنىيەتتىكى زاۋاللىقىنىڭ ئەڭ تىپىك ئالامەتلىرىدۇر. لېكىن بۇنىڭدىكى تۇپكى مەسئۇلىيەت زادى كىمدە؟ چوڭلىرىمىز ياشلارنى ھەدەپ ئەيىبلەپ، ئۇلارغا چالۋاقاشنىلا بىلىپ، بۇنداق بولۇشتىكى ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي ۋە رېئال مەسئۇلىيىتىنى سۇرۇشتۇرمەيۋاتىدۇ. ئۇلار بۇ ھەقتە چوڭقۇر ئويلىنىپ، ئاچچىق ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ، ئۆزلىرىنىڭ خاتا ۋە زىيانلىق ھايات قارىشى، تەربىيىسى ۋە ئىدىيىسىنى تەلتۆكۈس يېڭىلاپ، ياشلارنى، كەلگۈسى ئەۋلادلارنى توغرا يولغا يېتەكلەش توغرىسىدا ھېچبىر ئىش قىلغىنى يوق! مەن بۇ يەردە مىللىتىمىز ئىچىدىكى ھەممىلا بوۋايلارنىسى ئەيىبلىمەكچى، ئۇلاردىن قۇسۇر تاپماقچى ئەمەسمەن. بىزدە تارىخقا، مىللەتكە، ئەۋلادقا مەسئۇلىيەتچان، جاۋابكارلىق تۇيغۇسى كۈچلۈك، ئىمانى پاكىز، ئېتىقادلىق، ئەل ئۆزىگە ئاتا تۇتقۇدەك بوۋايلارمۇ ئاز ئەمەس. مەن بۇ يەردە پەقەت

چوڭلارنىڭ ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى، قەرزىنى تونۇشنى، شۇنداقلا بىزدە مەسئۇلىيەتچان، جاۋابكارلىق تۇيغۇسى كۈچلۈك بوۋايلارنىڭ، چوڭلارنىڭ، يۈرت كاتتىلىرىنىڭ، مىللەت ئۇلۇغلىرىنىڭ تېخىمۇ كۆپىيىشىنى ئۈمىد قىلىمەن، خالاس!

«يۇرەكتاغ» پوۋېستىدىكى بوۋاي دەل مەن ئارزۇ قىلىۋاتقان بوۋايلارنىڭ ۋەكىلى، ئۇ تارىخ! ئۇ، مىللەت ئاتىسى، ئۇ، مىللەتنىڭ تەجرىبىسى، ئۇ، مىللەتنىڭ بېسىپ ئۆتكەن يولى، ئۇ، مىللەتنىڭ تارىخى ۋە رېئال ئىدېئولوگىيىسى.

ئۇ پوۋېستتىكى ئۇچ ئوغۇل مىللىتىمىزنىڭ ئۈنتۈلۈشقا باشلىغان، تاشلىنىپ قېلىۋاتقان، بۈرمىلىنىپ كەتكەن، ياتلىشىپ كەتكەن ئەسلى روھىنىڭ يېڭى نۇسخىسى. ئۇ ئۇچ نەپەر سۆيۈملۈك ۋە پەرىشتە سۈپەت، پاك سەبىيلەرنىڭ «ئۆلۈمى» ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇر روھىنىڭ تىرىلىشىدۇر! «يۇرەكتاغ» بىر ماددىي زېمىنلا ئەمەس، بەلكى بىر روھىي زېمىندۇر، مىللەتنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدۇر! ئۇيغۇر روھىنىڭ مەنبەسى ۋە تۇغرۇكىدۇر! ھەممە مىللەتتە مۇشۇنداق بىر مەنىۋى زېمىن بار، بۇنداق بىر مەنىۋى زېمىن يوق مىللەت مىللەت بولالمايدۇ. بۇنداق مەنىۋى زېمىننى تاشلىۋەتكەن مىللەت ئاخىر بىر كۈن ھەتتا ناھايىتى تېزلىكتە ھالاك بولىدۇ! ئاۋۋال تارىخى، ئاندىن مەدەنىيىتى، ئاخىرىدا بولسا شۇ مىللەتنىڭ ئۆزى يوقىلىدۇ!

مەن بۇ پوۋېستنىڭ ئارقىلىق بايىقى چوڭلار ھەققىدىكى «كوتۈلداشلىرىم»نى بازارغا سالماقچى، ھايات ياشاۋاتقان چوڭلارنىڭ ئاشۇ پوۋېستتىكى ھېلىقى بوۋايدەك ياشلىرىمىزنى، ئەۋلادلىرىمىزنى مىللەتنىڭ ئاشۇ مۇقەددەس روھىي زېمىنى تامان يېتەكلەپ مېڭىشىنى تەۋسىيە قىلماقچى، ئەۋلادلارنىڭ، ياشلارنىڭ، ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ھازىر ھايات ياشاۋاتقان چوڭلارغا، پىشقەدەملەرگە بولغان ئۈمىدىنى، تىلىكىنى يەتكۈزمەكچىمەن، خالاس!

ـ 1986 ـ يىلىدىن كېيىن «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىغا سىزنىڭ «جىنايەت ۋە جازا»، «تۈگىمەس چۈشلەر»، «كەلكۈن»، «شوپۇرنىڭ چۈشى»، «زەيتۇنە»، قاتارلىق پوۋېستلىرىڭىز، «يېڭى قەبرە»، «بىزنىڭ ئىمام»، «چىمچىلاق»، «ئاپئاق ئېچىلغان سۆگەت گۈلى»، «كوچىدىكى ناخشا ئاۋازى»، «باغراش رىۋايىتى»، قاتارلىق نەسىر ۋە ھېكايىلىرىڭىز كەينى ـ كەينىدىن بېسىلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە سىز ئەڭ ياقتۇرىدىغان ئەسەرلەر قايسىلار؟ قايسى ئەسەرلەر سىزنىڭ ئۇسلۇبىڭىزغا ۋەكىللىك قىلالايدۇ؟ ئاشۇ ئەسەرلەرنىڭ رويابقا چىقىشىنى قىزغىن قوللىغان «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ھەققىدە تەپسىلىي سۆزلەپ بېرسىڭىز؟

ـ ھېچكىم ئۆزىنىڭ ئەسىرىنى يامان دېمەيدۇ. لېكىن يازغۇچىنىڭ كۆڭلىدە ھەم ئوقۇرمەنلەرگە ئوخشاشلا مەلۇم دەرىجىدە «خاھىشچانلىق» بولىدۇ. مۇشۇ مەندىن ئالغاندا مەن بۇ ئەسەرلەر ئىچىدىكى «چىمچىلاق»، «ئاپئاق ئېچىلغان سۆگەت گۈلى»، «كەلكۈن» ۋە «يېڭى قەبرە» نى ئىنتايىن ياخشى كۆرىمەن. خۇددى بىر ئادەم ئۆزىنىڭ بەش بالىسىنى ئوخشاشلا ياخشى كۆرسىمۇ، شۇ بەش بالىنىڭ ئىچىدىكى مەلۇم بىرىگە ياكى بىر نەچچىسىگەباشقىچىرەك ئامراق بولغاندەك. بولۇپمۇ «كەلكۈن» پوۋېستىنى ئالاھىدە ياقتۇرىمەن. بۇ پوۋېست مەيلى تېما، بەدىئىي قۇرۇلما، خاراكتېر ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىن بولسۇن مېنىڭ يەنە بىر يېڭى پەللەمدۇر. ئۇنىڭدىكى كەيپىياتىمۇ، رېتىممۇ، جۈزئى مەۋجۇتلۇقمۇ ئۆزگىچە ھەمدە ئۇنىڭدىكى تىل ئۇسلۇبىممۇ يېڭى، تىل تۇسىمۇ تەبىئىي، يارقىن ۋە جۇلالىق. بۇنى مەن بىر رومانغا تالىق ئەسەر دەپ قارايمەن. بۇ ئەسەر كېيىنكى رومانىم ئۈچۈن ئۆرنەك بولغۇسى.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى توغرىسىدا ئىككى قوۋۇز گەپ قىلغۇم كېلىدۇ. گەپنى شۇنداق كەسكىن ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالايمەنكى، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى يېقىنقى يەتتە ـ سەككىز يىل مابەينىدە بىزنىڭ مەتبۇئات ساھەمىزدە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان بىر قاتمال ۋەزىيەتنى بۇزۇپ تاشلىدى. بولۇپمۇ ژۇرنالچىلىق ساھەسىدە مۇقىملىشىپ قالغان بىر خىللىق، بىر مەركەزلىك ۋە مونومولىيە تۈسىنى ئالغان ئادالەتسىزلىككە جەڭ ئېلان قىلدى. ئادەمگە قاراپ ئەسەر قوبۇل قىلىش، قوبۇل قىلغاندىمۇ ئەسەرنى خالىغانچە قىرقىۋېتىش، ئۆزگەرتىۋېتىش، ئاپتورنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېتىراپ قىلماسلىق، ھەتتا «قايتا يېزىپ بېرىش»، ئاپتورنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى مەنسىتمەسلىك، قەلەم ھەققىنى ئۆزى خالىغانچە ۋە پۈتۈنلەي كۆزگە ئىلمىغان ھالدا قالايمىقان بەلگىلەش، «ئېلان قىلىمەن دېسەڭ مەن قىلغانغا چىدا، بولمىسا ئىشىكنى قىل!» دەيدىغان پوزىتسىيىدە تۇرۇۋېلىپ ئاپتورنى «تار يەردە قىستاش»، سەھنىلىرى تار، نامرات ۋە بىر خىل بولۇش، ئەدەبىيات كۆز قارىشى كونا ۋە قاتمال بولۇش قاتارلىق جەھەتلەر بىلەن خاراكتېرلەنگەن بۇ خىل مونوپولچىلىق ئەدەبىيات ئىشلىرىمىزنىڭ تەرەققىياتىغا تولىمۇ زەرەرلىك ئىدى. بۇ ھالەت بىزدە 30 ـ 40 يىل داۋام قىلدى. خۇددى «بازار ئىگىلىكى» ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىپ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەندەك، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ژۇرناللارنىڭ كۆپىيىشى ياكى ھېچ بولمىغاندا «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ ژۇرنال باشقۇرۇش خاھىشى، ئىستىلى ۋە غايىسىنىڭ باشقا ژۇرنالالارغىمۇ كۈنسېرى ئومۇملىشىپ بېرىشى، بىزنىڭ ژۇرنالچىلىق ساھەيىمىزدە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان «پىلانلىق ئىگىلىك» فورمىسىدىكى ئۆلۈك ۋە نەتىجىسىز بىر خىللىقنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئەدەبىيات ۋە مەدەنىيەت ئىشلىرىمىزنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. بىز بۇ جەھەتتە «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىغا ھەمدە ئەدەبىيات، مەتبۇئات ۋە گېزىت ـ ژۇرنالچىلىق ساھەيىمىزدە شەكىللىنىۋاتقان ھەمدە بارغانسېرى قويۇقلىشىپ بېرىۋاتقان ئىسلاھاتچىلىق كەيپىياتىغا چىن دىلىمىزدىن رەھمەت ئېيتىمىز!

قۇربان مامۇت ئەپەندى بىر ئوقۇمۇشلۇق ئەدىب بولۇپلا قالماي، بىر پىداكار، قۇربان بېرىش روھىغا باي، مەدەنىيەت ۋە ژۇرنالچىلىق ئىشلىرىغا پۈتۈن ۋۇجۇدىنى بېغىشلىغان بىر ئوت يۈرەك مۇھەررىر. ئۇنىڭ ھېچ غەرەزسىز، شەخسىيەتسىز ۋە جاپالىق ئەجرىنى «شىنجاڭ

مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ ئورنىنى كۈنسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، بۇ ژۇرنالنى.بىر داڭلىق ژۇرنالغا، ھۈرمەتلىك ژۇرنالغا ئايلاندۇرۇپ، ئۇنى مىڭلىغان - تۈمەنلىگەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ كۆڭۈل خانىسىنىڭ تۆرىگە چىقاردى. بىر تۈركۈم مەسئۇلىيەتچان مۇتەپەككۇر ۋە ئىزدەنگۈچى قەلەم ساھىبلىرىنى يۆلەپ، قوللاپ، ئۇلارنىڭ شېرىن ئەمگەك مېۋىلىرىنى ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى تېگىشلىك قىممىتىگە ئىگە قىلدى. شۇ ۋەجدىن بىز: «رەھمەت سىزگە، قۈربان مامۇت ئەپەندى!» دېيىشكە تامامەن ھەقلىقمىز! لېكىن . . لېكىن «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ قەلەم ھەققى يىللاپ - يىللاپ قولغا تەگمەيۋاتىدۇ (ژۇرنالنىڭ مالىيىسى مۇستەقىل بولمىغان سەۋەبلىك، بۇ مەسئۇلىيەت ژۇرنال تەھرىراتىدا بولمىسىمۇ) . بۇ مەسىلە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى رەھبەرلىكىنىڭ دىققىتىنى تارتىشى ۋە تېزدىن ھەل قىلىنىپ كېتىشى كېرەكقۇ، دەيمەن.

- سىز ئەدەبىياتنىڭ كۆپ قاتلاملىق رولىغا قانداق قارايسىز؟ ھازىر بەزىلەر ئەدەبىيات - مەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ تەربىيىۋى رولى بولمايدۇ، دەپ قاراۋاتىدۇ. سىزنىڭچە، بۇنداق قاراش توغرىمۇ؟ مەسىلەن، سىزنىڭ «مەن ئۆلگەن ئادەمنىڭ قارىچۇقىدا قېتىپ قالغان سۈرەت» دېگەن ئەسىرىڭىزدە ھېچقانداق تەربىيىۋى قىممەت يوق دېسەك توغرا بولارمۇ؟

- كىمدۇر بىرى: «مۇبادا خۇدا بولمىسا، ئادەملەر خۇدادىن بىرنى ياسۇۋلىشى كېرەك» دېگەنىكەن. مۇبادا ئەدەبىياتنىڭ ئەسلىدە تەربىيىۋى رولى يوق ئىدى دېيىلسە، مەن ئەدەبىياتنىڭ يەلكىسىگە ئاشۇنداق يۈكنى چوقۇم ئارتىپ قويۇش كېرەك، دەپ قارايمەن. بۇ، ئىش يۈزىدە ئىنتايىن ئەقەللىي تەلەپ. ئەدەبىيات ئادەم تەربىيىلىمىسە، باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش ياكى يازغۇچىنىڭ ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىش ئۈچۈنلا خىزمەت قىلسا، ئۇنىڭ مۇقەددەسلىكى نەدە قالىدۇ؟ ئۇ ئۇچىغا چىققان تېتىقسىز، ئەھمىيەتسىز، ئەرزىمەس بىر نېمىگە ئايلىنىپ قالمامدۇ؟ ئۇنىڭ كىمگە كېرىكى بار؟ كۆڭۈل ئاچاي دېسەك، ئىش ئازمۇ؟ مەۋجۇت ئادەم - بىر بوشلۇق، لېكىن ئۇ، ژاكوئوم ئەمەس. ئۇ شۇنداق رەڭدار، كۆپ مەزمۇنلۇق، مۇرەككەپ زىددىيەت ۋە تەجرىبىگە لىق تولغان بوشلۇقكى، ئۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاشۇ بارلىقنى يەر شارىمۇ سىغدۇرالمايدۇ. سەن ئاشۇنداق بىر بوشلۇقنى يازغانكەنسەن، ئوقۇغان ئادەم ئىنتايىن تەبئىي ھالدا ئۇنىڭدىن تەسىرلىنىدۇ، ھاياجانلىنىدۇ، ئۇنىڭدىن ئۆزىنىڭ، بۇۋىسىنىڭ، بالىسىنىڭ، دوستىنىڭ، دۈشمىنىنىڭ سىماسىنى، خىيالىنى، مۇھەببەت - نەپرىتىنى، ئارزۇ - ئارمىنىنى، يىغا - كۈلكىسىنى، قايغۇ - خۇشاللىقىنى كۆرىدۇ؛ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كۈلىدۇ، يىغلايدۇ، خۇرسىنىدۇ، ياخشى كۆرىدۇ، يامان كۆرىدۇ، ئەيىبلەيدۇ، ماختايدۇ. . . ئاندىن ئۆزى توغرىسىدا، ئۆزىنىڭ كۆرگەنلىرى توغرىسىدا خىيالغا چۆكىدۇ، ئۆزىنىڭ ھايات ۋە ئادەملەرگە، ھەتتا ئۆزىگە تۇتقان مۇناسىۋىتى توغرىسىدا ئويلايدۇ، دورايدۇ، رەت قىلىدۇ . . . مانا بۇ تەربىيە بولماي نېمە؟ تىرىك ئادەم ياكى ئۆلۈك توغرىسىدا سۆزلىگەن ھەر قانداق ئەسەردە تەربىيىۋى ئېلىمېنت بولىدۇ. چۈنكى ھەر قانداق بىر پارچە ئەسەرى ئەسەر بىر ياكى بىر نەچچە ئادەمنىڭ ھايات تەجرىبىسى ۋە ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇق قىممىتى توغرىسىدا مۇكايە قىلىدۇ - دە! ھەتتا ئەڭ ساپ، ئەڭ يالىڭاچ مودېرنىزمچى ئەسەردىمۇ تەربىيىۋى ئېلىمېنت بولىدۇ. چۈنكى ئادەمنىڭ ئۆزى بىر بەلگە. ھەر قانداق بەلگە قوزغىتىش، بىلدۈرۈش، چۈشەندۈرۈش، ئىزاھلاش، ئەسكەرتىش، ئاگاھلاندۇرۇش رولىغا ئىگە. ئادەمنىڭ يېزىۋاتقان ئەدەبىياتچۇ؟ گەپ تەربىيىنىڭ جۈزئى ياكى ئېنىق، مەۋھۇم ياكى روشەن، نىقابلىق ياكى يالىڭاچ، گۈڭگا ياكى ئاشكارا ئەكس ئېتىشىدە. بەدىئىي ماھارەت دەل مۇشۇ پەللىدە ئايرىلىدۇ. بەزى «ئەدەبىي ئەسەر» لەر گەرچە ئادەم ھەققىدە سۆزلىگەندەك قىلسىمۇ، ئىش يۈزىدە ئۇنىڭ سۆزلەۋاتقىنى قان ۋە گۆشتىن پۈتۈلگەن ھەقىقىي ئادەم بولماستىن، ئەكسىچە يازغۇچىنىڭ تەربىيە مۇددىئاسى (ماھىيەتتە سىياسىي مۇددىئاسى) غا خىزمەت قىلىش ئۈچۈنلا يارىتىلغان سۈنئىي ئادەم، گەپ قىلالايدىغان (گەپ قىلغاندىمۇ يازغۇچى ئوتتۇرىغا ئاتماقچى بولغان شوئارنىلا تەكرارلىيالايدىغان) سۆلياۋ قورچاق، «يازغۇچى» نىڭ يەتكۈزمەكچى بولغىنىنى تەكرارلايدىغان تۈتىقۇش، خالاس. شۇڭا، بۇنداق «ئەسەرلەر» ئە دەبىيات بولالمايدۇ. چۈنكى تەربىيە بېرىشنىڭ ئۆزى ئەدەبىيات ئەمەستە! ئىنسانلارنىڭ چىن كەچۈرمىشى يېزىلمىغان، پەقەت «تەربىيە» نىلا مەقسەت قىلغان بۇنداق يېزىلمىلاردىن ھەممىلا كىشى بىزار، ئەدەبىياتنىڭ ئۆزىمۇ بىزار! ئەپسۇسكى، بىزدە ھازىرمۇ مۇشۇنداق نەرسىلەر ئەدەبىيات دەپ قارىلىۋاتىدۇ! ئەدەبىياتنىڭ تەربىيىۋى رولى يازغۇچىنىڭ ئادەمدىن ئىبارەت بۇ ئۇلۇغ ھەم چاكىنا، گۈزەل ھەم بەتبەشىرە، پەرىشتە ھەم ھايۋان تەبىئەتلىك بىر مەخلۇقنى ھەقىقىي رەۋىشتە، قىلچىلىك ساختىلاشتۇرمايلا، چوقۇر سۈرەتلەپ بېرىشى نەتىجىسىدە تەبىئىي ۋە ئۆز ھال يوسۇندا بارلىققا كېلىدىغان بىر ھادىسىدۇر. تەربىيە ئۇچۇن ئادەمنى قەستەن سۈنئىيلەشتۇرىدىغان ھەر قانداق يېزىلما ۋە ئۇرۇنۇشلار ئەدەبىياتنىڭ مۇقەددەسلىكى ئۇچۇن ھاقارەت!

- سىزنىڭچە، يازغۇچىلارنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىشمۇ؟ يازغۇچى ئىجادىيەت جەريانىدا خاراكتېر تەسۋىرىگە ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلماي تۇرۇپمۇ بەدىئىي غايىسىنى ئەملىگە ئاشۇرالامدۇ؟

- مېنىڭچە، خاراكتېر ياخشى ئېچىلمىغان ھەر قانداق يېزىلما ياخشى يېزىلما بولالمايدۇ. كەسكىنرەك ئېيتقاندا، ئەدەبىياتمۇ بولالمايدۇ. چۈنكى يازغۇچى ئادەمنى يازىدۇ. ئۇ ھەر قانداق يۈكسەك بەدىئىي غايىگە پەقەت ئۆزى يېزىۋاتقان ئادەمنىڭ تەجرىبىسى ئارقىلىقلا يېتەلەيدۇ. خوش، خاراكتېرسىز ئادەم بولامدۇ؟ خاراكتېرنى يازماي ئادەمنى قانداق يازغىلى بولىدىغانلىقىنى مەن بىلمەيدىكەنمەن. ئەدەبىياتنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئادەم خاراكتېرىنى قېزىش بىلەندۇر. چوقۇر قېزىش ياكى تېيىز قېزىش بۇ ماھارەتكە باغلىق ئىش. لېكىن مەيلى ياپيالىڭاچ مودېرنىزم بولسۇن، مەيلى سېھرىي رېئالىزم بولسۇن ياكى ئەنئەنىۋى رېئالىزم بولسۇن، خاراكتېرسىز ئۆرە تۇرالمايدۇ. شۇنى قوشۇپ قويغۇم كېلىدۇكى، ھېچنەرسىنى ئارىلاشتۇرماي پەقەت لەيلەپ تۇرغان كۆكۈچ

تۇمان ھەققىدە سۆزلەۋاتقان يېزىلمىلاردىمۇ خاراكتېر بىلىنىپ تۇرىدۇ، يازغۇچىنىڭ خاراكتېرى، تىرىك ئادەمنىڭ، نەپەس ئېلىۋاتقان، ھەسرەۋاتقان، بوغۇلۇۋاتقان ئادەمنىڭ خاراكتېرى بىلىنىپ تۇرىدۇ؛ ئۆزىنىڭ ئىچكى زىددىيىتىنى ئاشكارىلاشنى خالىمايۋاتقان، لېكىن تىرىك ئادەم بولغىنى ئۈچۈن ئۇنى ئاشكارىلىماي تۇرالمايۋاتقان، ئىچىگە تىندىغان، جىمغۇر، خىيالچان بىر ئادەمنىڭ خاراكتېرى. ئۇنداقتا ئادەمنى قەھرىمان قىلىپ يازغان ئەسەردە خاراكتېر بولمامدۇ؟ ئەلۋەتتە، بولىدۇ ۋە بولۇشى كېرەك. ئەدەب پۈتۈن جەھلى بىلەن خاراكتېرنى ئېچىپ بېرىشكە ئۇرۇنۇشى لازىم. بەدىئىي غايە ئەنە شۇ خاراكتېرنىڭ سايىسىدىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ.

- سىزنىڭچە، ھازىر پروزا ئىجادىيىتىمىزدە ساقلىنىۋاتقان ئاساسلىق نۇقسانلار قايسىلار؟

- مېنىڭچە، مۇنداق ئۇچ نۇقسان ساقلىنىۋاتىدۇ. بىرى، قېلىپتىن، رامكىدىن چىقالمايۋاتىمىز. بۇ ئاساسەن ئىجادىيەت تەشەببۇسنىڭ ئاكتىپ بولالماسلىقى، ئىپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ بەك كونىلىقى، بولۇپمۇ تىل ۋە قۇرۇلما جەھەتتە قېلىپلىشىۋېلىش. ئىككىنچىسى، تېما جەھەتتە كەڭلىككە، پىكىرە چوڭقۇرلۇققا يۈزلىنەلمەسلىك، يېڭىچە بىرەر بەدىئىي غايە يارىتالماسلىق، ئۇششاق - چۈششەك «تۇرمۇش رېئالىزمى» بىلەن پۈت - قولىمىزنى چۈشۈېلىش، مۇشۇ «رېئالىزم» نىمۇ ئېپىدە قىمدىيالماسلىق. بۇلار بىزنىڭ كونا كېسىلىمىز. بۇلارنى ھەممىمىز بىلىمىز ۋە سۆزلەيمىز يەنە ئۇنىڭدىن ھالقىپ كېتەلمەيمىز. بۇ ئاساسەن ئۆگىنىشىمىزنىڭ ناچارلىقى، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتى ۋە دۇنيا ئەدەبىياتىنى ئۆگەنمەسلىكىمىز، پايدىلىق نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىشتىن قورقۇشىمىز، بېكىنمىچىلىككە بەك ئادەتلىنىپ كەتكەنلىكىمىزدىن بولۇۋاتىدۇ. مەن پەقەت ئۆگىنىش ۋە دادىل، قورقماي ئىزدىنىشلا بىزنى بۇ پالاكەتتىن قۇتقۇزالايدۇ، دەپ قارايمەن. ئۇچىنچىسى، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان پروزىدا بەزى يېڭى ھادىسىلەر يۈز بەردى. يېڭىچە ئىزدىنىش روھىغا ئىگە بىر قىسىم يېزىلمىلار ئېلان قىلىندى. بۇ، بىر خىللىق، تۇرغۇنلۇق، بۇرۇختۇملۇق ئىچىدە قالغان پروزا ساھەمىز ئۈچۈن خۇشاللىنارلىق ئىش. بۇ، پروزىچىلىقىمىزنىڭ ئۆسۈۋاتقانلىقىنىڭ بەلگىسى. لېكىن بۇ يەردە شۇنىمۇ كۆرمەي بولمايدۇكى، بەزى ياش ئاپتورلىرىمىز ئىزدىنىش روھىنى توغرا نىشان بويىچە جارى قىلدۇرالمايۋاتىدۇ. مەلۇم ژۇرنالدا ئۇچ - تۆت پارچە ھېكايە ئېلان قىلىندى. بۇ ھېكايىلەر ئىپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ يېڭىلىقى ۋە تەسۋىرلەشتىكى ئىنچىكىلىكى بىلەن دىققەتنى قوزغىدى، لېكىن ئومۇمىي ئىجادىيەت خاھىشى جەھەتتە مېنى تەشۋىشلەندۇردى، يەنە بۇ ھېكايىلەردە ئومۇمەن دېگۈدەك بىر تۇركۈم ساراڭلارنىڭ ئوبرازى يارىتىلىپتۇ.

ئەدەبىيات مەيلى ئۇ قايسى دەۋر ۋە قايسى ئېقىمنىڭ ئەدەبىياتى بولمىسۇن، بىر خىل ئىجتىمائىي ھادىسە ھېسابلىنىدۇ. يازغۇچى ئىجتىمائىيلاشقان، ئەقىل - ئىدراكنىڭ باشقۇرۇشىدىكى ئادەمنى يازىدۇ. مېنىڭچە، تۇغما ساراڭلارنىڭ جەمئىيەتتە ھېچقانداق ئىجتىمائىي قىممىتى بولمىغىنىدەك ئەدەبىياتىمۇ ھېچقانداق ئېستېتىك قىممىتى بولمايدۇ. بۇ، ساراڭلارنى يېزىشقا بولمايدۇ، دېگەنلىك ئەمەس. ساراڭلارنى ياۋروپا كلاسسىكلىرى يازغان، لۇشۈنمۇ يازغان، زۇنۇن قادىرىمۇ يازغان، مۇھەممەتئىمىن ھوشۇرمۇ يازدى. لېكىن ئۇلارنىڭ يازغىنى ئىجتىمائىي مۇھىت، يەنى ھايات تەرىپىدىن كەلگەن چىدىغۇسىز زەربە - خورلۇقلار تۇپەيلى ئازاب ۋە كۇلپەت دەستىدىن ئۆزىنىڭ پىكىر ھەم تېنىگە ئىگە بولۇش ئىقتىدارىدىن مەلۇم دەرىجىدە ئايرىلىپ قالغان بەختسىزلەر! ئۇلار ئەسلىدە فىزىئولوگىيىلىك جەھەتتە ساغلام ئادەملەر ئىدى. ئۇلار يەنە ئاخىرىغىچە گاھ بىلىپ، گاھ بىلمەي ھايات كۇلپەتلىرى بىلەن ئېلىشىدۇ، ئۆزلىرىنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىگە قارشىلىق قىلىدۇ... ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇشىغا نىسبەتەن باشتىن - ئاخىر سادىق بولۇپ قالىدۇ. ئۇلار فىزىئولوگىيىلىك جەھەتتىن ئۆزىنى ئۆزى پۈتۈنلەي باشقۇرالمايدىغان روھىي كېسەللەردىن كەسكىن پەرق قىلىدۇ.

لېكىن، ھېلىقى ھېكايىلەرنىڭ قەھرىمانلىرى ئۆز - ئۆزىدىن پارچىلىنىپ كەتكەن، ئۆزىنى يېڭەلمەيدىغان، پارچىلىنىپ كەتكەن ئۆزىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئىقتىدارىدىن پۈتۈنلەي ئايرىلغان، بىر پۈتۈن ۋە مۇكەممەل ئىنسان خاراكتېرىنى شەكىللەندۈرەلمەيدىغان تۇغما ساراڭلاردۇر. بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلىرى بەلكىم ئىنسان خاراكتېرىدىكى مۇرەككەپلىكنى، ئىككى ياقلىمىلىقنى ئېچىشقا ئۇرۇنغاندۇ، لېكىن ئىنسان خاراكتېرىدىكى ئىككى ياقلىمىلىق بىلەن پارچىلىنىپ كەتكەن خاراكتېر ئىككىسى ئىككى نەرسە. خاراكتېردىكى ئىككى ياقلىمىلىق - خاراكتېرنىڭ ئۆز ھالىتى. پارچىلىنىپ كەتكەن خاراكتېر بولسا، روھىي كېسەللىكنىڭ ئالامىتى. بۇ ئىككىسىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكە ھەرگىز بولمايدۇ. ئۆز ھال ئىككى ياقلىما خاراكتېر ئىگىسى ئۆزىنى باشقۇرالايدۇ، ئۆز - ئۆزىنى تەڭشىيەلەيدۇ، يەنى ئاڭنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قوبۇل قىلىشنى بىلىدۇ. بۇ خىل خاراكتېردا رەزىللىك بىلەن گۈزەللىك «مەن» نى باشقۇرىدۇ، «مەن» نى شەكىللەندۈرىدۇ. شۇڭا «مەن» مۇكەممەل ئورگانىك قۇرۇلما سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدا پارچىلىنىش مەسىلىسى مەۋجۇت ئەمەس ھەمدە بۇ خىل ئورگانىك بىرىكىش، ماھىيەتتە بىر قاتلامدىكى ئىككى خىل كۈچ كۈرىشىنىڭ بىرلىكى ھەم ئوخشاش بولمىغان قاتلامدىكى ئىككى خىل كۈچ كۈرىشى (ئاڭ بىلەن يوشۇرۇن ئاڭ قاتلىمى) نىڭ بىرلىكى بولۇشى مۇمكىن. ئەكسىچە، پارچىلىنىپ كەتكەن خاراكتېردىكى ئىككى بۆلەك بولسا، بىر - بىرسىگە بېقىنمايدۇ، بىر - بىرىگە ئايلانمايدۇ، بىر - بىرى بىلەن كۈرەش قىلمايدۇ، ئۇ، ئاڭنىڭ كونتروللۇقىنى پۈتۈنلەي يوقىتىپ، پەقەت يوشۇرۇن ئاڭنىڭ باشقۇرۇشىنىلا قوبۇل قىلغان بولىدۇ. ئۇنىڭدا نە بىرىكىش، زىددىيەت دېگەن نەرسە بولمايدۇ، دېمەك، خاراكتېردىكى مۇرەككەپلىك بولمايدۇ. پەقەت خاراكتېرنىڭ ئۆز ھاللىقى (نورمال ھالىتى) دىلا ئىككى ياقلىمىلىق، زىددىيەت، بۆلۈنۈش ۋە بىرىكىش ھادىسىسى سادىر بولالايدۇ. ئىنسان خاراكتېرىدىكى مۇرەككەپلىك دەل مۇشۇنىڭغا قارىتىلغان. كافكانىڭ سىمۋولىزمچە ئۇسۇلىدا يېزىلغان «شەكىل ئۆزگىرىشى خاتىرىسى» ناملىق ئەسىرىدە

بىر ئاددىي خىزمەتچى ئۇشتۇمتۇت قۇرتقا ئايلىنىپ كېتىدۇ، لېكىن ئۇ يەنىلا ئادەمچە خاراكتېرىنى ساقلاپ قالىدۇ. ئۇقۇرتقا ئايلىنىپ قالغاندىن كېيىن ئازابلىنىدۇ، خىجالەت بولىدۇ، دات - پەريات چېكىدۇ، ئاتا - ئانا، ئاچا - سىڭلىسىنى ياخشى كۆرىدۇ، جەمئىيەتتىن نەپرەتلىنىدۇ. .. مودېرنىستىك ئەسەرلەردىمۇ قىيىقزىل ساراڭلارنى يېزىش كەمدىنكەم ئۇچرايدۇ. «شەكىل ئۆزگىرىش خاتىرىسى» دە ماھىيەتتە كاپىتالىزم دۇنياسىدىكى ئادەملەر مۇناسىۋىتىنىڭ شەپقەتسىزلىكى پاش قىلىنغان. لېكىن تۇغما ساراڭلار ئارقىلىق قانداق پىكىرنى ئوتتۇرىغا ئېتىش مۇمكىن؟!

يۇقىرىدا بىز تىلغا ئالغان ھېكايىلەردىكى پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى (روھىي ھالىتى ئەمەس) غەيرىي ئۆز ھال (مۇناسىۋەتسىز ئىككى بۆلەككە پارچىلىنىپ كەتكەن) بولغاچقا، بىر ئابستراكت نۇقتىدىن «تاققىدە» يەنە بىر ئابستراكت نۇقتىغا سەكرەيدۇ، ئۇلارنىڭ «يېقىلىشى بىلەن قوپۇشى» نىڭ پەرقى بولمايدۇ، ئۆزىنىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىنى، نېمە يېگىنىنى، نېمە دېگىنىنى بىلمەيدۇ. بۇ خىل خاراكتېر ھەرگىزمۇ مۇرەككەپ، مول، تويۇنغان خاراكتېر بولماستىن، ئەكسىچە، يىمىرىلىپ كەتكەن خاراكتېردۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇنداق ساراڭلار ئوقۇرمەنگە ھېچقانداق ئىستېتىك زوق ۋە يېڭىچە تەسىرات بېرەلمەيدۇ. پروزىمىزدا بۇنداق ھادىسىلەرنىڭ سادىر بولۇشىنى ئىستېتىك قارىشىمىزدىكى قالايمىقانچىلىق كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇنىڭغا ئىنسان خاراكتېرىنىڭ مۇرەككەپلىكىنى خاتا چۈشىنىپ قېلىش سەۋەبكار، بۇنى ئۆگىنىش ئارقىلىق تۇزىتىپ كەتكىلى بولىدۇ. لېكىن قەستەن مۇشۇنداق خاراكتېرنى قوغلىشىش ئادەمبىياتىمىزدا يامان خاراكتېرلىك كېسەلنى پەيدا قىلىدۇ. ئادەمبىياتىمىزدا ئادەمنىڭ قىممىتىنى يەرگە ئۇرۇپ، ئۇنى ئىنتايىن چاكىنىلاشتۇرۇپ قويىدىغان، ئادەمنى ھايۋان دەرىجىسىگە چۈشۈرۈپ قويىدىغان، ئۆز - ئۆزىدىن پارچىلىنىپ كەتكەن ئۇچىغا چىققان شەخسىيەتچىلىكنى، پەسكەش لۇكچەكلىكنى «ئىنسان خاراكتېرىنىڭ مۇرەككەپلىكى» دېگەن قالپاق ئاستىدا بازارغا سېلىشقا قارشى تۇرۇشىمىز، پروزىچىلىقىمىزنىڭ قىڭغىر يولغا كىرىپ قېلىشىدىن ساقلىنىشىمىز لازىم.

- سىزنىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىغا بېسىلغان «ھازا ناخشىلىرى قىزغىنلىقى ۋە بىزدىكى ئانا ئوبرازى»، «سەن كىمنىڭ ئوغلىسەن، ئويلىنىڭچۇ» قاتارلىق ئىلمىي ماقالىلىرىڭىز جەمئىيەتتە كۆچلۈك غۇلغۇلا قوزغىدى ۋە جامائەتچىلىكنىڭ زور ئالقىشىغا ئېرىشتى. سىز بۇ ماقالىلەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلىلەرنى ئادەمبىي ئەسەر ۋاستىسى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرسىڭىزمۇ بولاتتىغۇ. بۇ قاراشلىرىڭىزنى نېمە ئۈچۈن ئىلمىي ماقالە شەكلىدە ئوتتۇرىغا قويۇشنى زۆرۈر تاپتىڭىز؟

- بىرىنچى سەۋەب، ھازىر ئادەمبىيات ئومۇمەن ئالغاندا، جەمئىيەت تەرەققىياتى ۋە بازار ئىگىلىكىنىڭ تەلىپىگە جاۋاب بېرەلمەيۋاتىدۇ. شۇ سەۋەبتىنمىكىن ئادەمبىي ئەسەرلىرىنى ئوقۇيدىغانلار كۈنسېرى ئازىيىپ كېتىۋاتىدۇ. ھازىر تۇرمۇش رېتىمى تېز، ھايات قاينام، ئادەملەر ئالدىراش. كىشىلەرنىڭ ئاچچىق چاينى دەملەپ قويۇپ ئولتۇرۇپ ھېكايە، پوۋېست، رومان ئوقۇيدىغان ۋاقتى يوق. «جاھان بازىرىدا تۇمەنمىلەپ ماڭغا». ئىككىنچى سەۋەب، مەن ئۆزۈمنىڭ ئىجادىيىتىمدە سەنئەتنىڭ سايىلىقى ۋە چىنلىقىنى بۇلغاپ، سەۋەب - نەتىجە مەنتىقىسىدىكى غەيرىتتىن ھالقىپ كېتەلمەيدىغان ئەرزىمەس «تۇرمۇش رېئالىزمى» غا باغلىنىپ قېلىشىمنى خالىمايمەن. ئاللىقانداق غەيرەتخور خوتۇنلار توغرىسىدا ياكى دۆڭكۆۋۈرۈكتىكى ئاللىقانداق ھەسەتخورنىڭ رەنجى توغرىسىدا ۋە ياكى ئۆزىنى «يازغۇچى»، «شائىر» ئاتىۋالغان، ئىش يۈزىدە بولسا ئەدەبىيات سورۇنىنى پاخاللاشتۇرۇپ تېتىقسىز يېزىلمىلىرى بىلەن كىشىلەرنى ئەدەبىياتتىن بىزار قىلىۋاتقان ئاقنانچى، خەلقنى تونۇمايدىغان ئاز ساندىكى بەگچەك، كۆتۈرمىكەش «ئەدىبلەر» توغرىسىدا، قايسىبىر مەسچىتتىكى، قايسىبىر مەھەللىدىكى، قايسىبىر ئىدارىدىكى زىيانلىق ۋە تېتىقسىز پۇت تېپىشمىشلەر توغرىسىدا ھېكايە - پوۋېست توقۇشۇمنى تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن ۋە بۇنداق قىلىشنىمۇ خالىمايمەن. ئۈچىنچى سەۋەب، ھازىر كىشىلەر نەق گەپكە، راست گەپكە ھەمدە تۈز ۋە ھازىر جاۋابقا موھتاج. ھېكايە - پوۋېستلاردىكى ئەگىتىشلەر، ئىشارىلەر ۋە بېشارەتلەر ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ ئاڭقان يېرىگە بارمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئۇ گەپلەرنى چاينىپ، ھەزىم قىلىپ ئولتۇرغۇدەك ھەپسىلىسى يوق ۋە مەلۇم مەنىدە خېلى زور بىر قىسىم ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ يازغۇچىنىڭ بەدىئىي غايىسىنى دەررۇ چۈشىنىپ يەتكۈدەك قۇربىتى يوق. شۇڭا، مەن مەسىلىلەرنى ئۇدۇل ۋە تۈزلا قويۇشنى لايىق تاپتىم. ئۇدۇل ۋە تۈز گەپنى پەقەت ھېلىقىدەك ماقالىلەردىلا دېيىش مۇمكىن. بۇنداق دېگىنىم، ھەرگىزمۇ ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ قىممىتى ۋە رولىنى چۆكۈرۈش ئەمەس، ئۇنداق قىلسام ئالدى بىلەن ئۆزۈمگە ئاسىيلىق قىلغان بولىمەن. ھالبۇكى، مەن ئەبەدىلئەبەد ئەدەبىياتقا، بىر قەدەر ساپ ۋە ئېسىل ئەدەبىياتقا ۋە ئۇنىڭ مۇقەددەسلىكىگە چوقۇنىمەن! لېكىن ھېلىقىدەك «ھازىر جاۋاب» ماقالىلەرمۇ بولۇشى كېرەك، ئەلۋەتتە! ھازىر يەنىلا بۇيۇك مۇتەپەككۇر لۇشۈننىڭ يولىنى تۇتقان تۈزۈك، ئۇ ھەم ئەدەبىي ئەسەرلىرى، ھەم يەنە ھېلىقىدەك «فىلىيەتون» لىرى بىلەن تۇرمۇش رېئاللىقىنى يورۇتۇپ بەرگەن! مېنىڭچە، بۇ روھ ۋە يول بولۇپمۇ ھازىر بىزگە بەك زۆرۈر.

- «شىنجاڭ گېزىتى» گە بېسىلغان «باھار، زېمبن، روھ»، «ئۇمىد دالاسىدا باھار» قاتارلىق ئەدەبىي ئاخباراتلىرىڭىز ھەققىدىمۇ ئاز - تولا سۆزلەپ بەرسىڭىز. چۈنكى بۇ ئەدەبىي ئاخباراتلار ھەققىدىمۇ جامائەتچىلىك ئىچىدە ئىنكاس بىر قەدەر كۆچلۈك بولدى. مېنىڭچە، ئۇ ھەقتە ھەق گەپ قىلىشنىڭ ئەھمىيىتى خېلىلا زور، دەپ قارايمەن.

- بۇنداق ئەدەبىي ئاخباراتلار ھازىر بىزگە زۆرۈر. ئەدەبىي ئاخباراتتىن ئىبارەت بۇ ژانىر بىزگە يېڭى كىردى. شۇ سەۋەبتىن ياخشى يېزىلغان ئەدەبىي ئاخباراتلار بىزدە تېخى بەكمۇ ئاز. ياخشى يېزىلغان بىر ئەدەبىي ئاخباراتنىڭ ئوقۇرمەنگە بېرىدىغان بەدىئىي زوقى بىر ياخشى شېئىر، بىر ياخشى ھېكايە، پوۋېست، رومانىدىن كەم ئەمەس. يەنە كېلىپ بايا ئېيتقاندەك بىزگە ھازىر ئاچقان يەرگە بارىدىغان

نەق گەپ بەكرەك زۆرۈر ھەمدە ھەر بىر ساھەنىڭ، ھەر بىر يۇرتنىڭ، تۇرمۇشنىڭ ھەربىر بۇلۇڭ - پۇشقىقىنىڭ ئۆزىگە خاس «نەق گەپ»لىرى بەك جىق. بەزىلەر «سىز x x لەرنىلا ماختاپسىز» دەيىشتى. بىزنىڭ خاتايىمىز شۇ يەردە. ياخشىنى ياخشى دېمەيمىز، يامانغا دادىل تاياق سالالمايمىز. ياخشىنى ياخشى دېسە يامانمۇ؟ ئەل - يۇرتقا، خەلقىمىزگە نەپ بەرگەن، باشپاناھ بولغان، ئۇنىڭ تۇرمۇشىغا يېڭىلىق، بەخت كەلتۈرىمەن، جەمئىيەت چاقىنى ئىلگىرى سۈرىمەن دەپ، ئاشۇ بىچارە دېھقان ئاتا - ئانىلىرىمىزنىڭ قورسىقىنى تويدۇرىمەن دەپ كېچە - كۈندۈز جاپا چېكىپ، تەر ئاققۇزۇۋاتقان، ئاشۇلارنىڭ غېمىدە تۇزۇكرەك ئوخلىيالمايۋاتقان، شۇ ۋەجدىن ئاغرىپ يېقىلىپ قېلىۋاتقان پاك ۋە ياخشى ئەمەلدارنى ماختىسا يامانمىسەن؟ «ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسىلا ياخشى ئەمەس» دېسە، مەن قوبۇل قىلالمايمەن. بىزدە خەلق ئۈچۈن قايغۇرۇپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن يېغلاۋاتقان پاك ئەمەلدارلار ئازمۇ؟ مۇبادا ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسىلا «پالانچى»، «پۇستانچى» بولۇپ كەتسە، بۇ دۇنيا شۇ سائەتتىلا قىيامەتكە ئايلانمامدۇ؟ مۇبادا، شۇنداق دېگۈچىلەرگە شۇ ئەمەلنى بەرسە، قانداق ئەمەلدار بولۇپ چىقىشنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. ھېچقانداق ئادەم ئەمەلدار بولغىنى ئۈچۈنلا گۇناھكار بولۇپ قالماسلىقى كېرەك! پەقەت ئەمەلدارلىق تاجىسىنى كىيىۋېلىپ خەلقىگە تۆزكورلۇق قىلىدىغان، خەلقىنىڭ دەردىگە قۇلاق سالمايدىغان، خەلقىنىڭ ئۆلۈش - تىرىلىشى بىلەن كارى بولماي ئۆزىنىڭ شەخسىي راھەت - پاراغىتى ئۈچۈن خەلقىنىڭ مەنپەئىتىنى، ئارزۇ - ئۇمىدىنى سېتىپ يەيدىغان چىرىك ئەمەلدارلارلا گۇناھكار! پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتتە، يۇقىرى! ۋە تۆۋەندە مۇشۇنداق ئەمەلدارلار بار، لېكىن بۇلار يەنىلا ئاز سانلىق، ئۇلار ھامان تارىخنىڭ جازاسىغا ئۇچرىماي قالمايدۇ. لېكىن نوشۇرۋاندەك ئادالەتنى ياقلايدىغان، باۋۇگۇدەك خەلقنىڭ ئاھ - زارىغا، ھالىغا يېتىدىغان، تارىختا ئۆتكەن كۆپلىگەن مىللەت قەھرىمانلىرى ۋە ئىنقىلاب داھىيلىرىدەك خەلق بەختى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بارلىقىنى بېغىشلىغان ياخشى ئەمەلدار، پاك ئەمەلدار، خەلقپەرۋەر ئەمەلدار تارىختىن بۇيان بولغان ۋە ھازىرمۇ بار. پارتىيە ئىچىدىمۇ، پارتىيە سىرتىدىمۇ، يۇقىرى ۋە تۆۋەندىمۇ بار! كىچىككىنە بىر مەسچىتنىڭ ئىمامىغىمۇ «جانابلىرى»، «تەقسىر» دەپ مۇراجىئەت قىلمىز، خوش، خەلقىم، ۋەتىنىم دەپ يۈرەك قېنىنى خورىتىۋاتقان ياخشى ئەمەلدار، يۇرت ۋە مىللەت كاتتىلىرىغا ھەمدە ئەلسۆيەر قەلەم ساھىبلىرىغا، مۇتەپەككۇرلارغا، يازغۇچى - شائىر، ئالىملارغا جانابلىرى دەپ مۇراجىئەت قىلساق يامانمۇ؟! ياكى بۇنداق دېيىش ئۇلارغا بەك زايە كېتەمدىكەن؟ ئۆز ئۇلۇغلىرىنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈش باشقا مىللەتلەرگە يارىشىدىكەنۇ بىزگە ياراشمامدىكەن؟ يارىشىدۇ دوستلىرىم، يارىشىدۇ! خەلقىم دېگەنلەرنى قانداق ئۇلۇغلىساق، ماختىساق ئەرزىيدۇ! خەققە ياراشقىنى بىزگىمۇ يارىشىدۇ. بىزگە غەيرەت - شىكايەت، ھەسەتخورلۇق، چىدىماسلىق، سەت ۋە قەبىھ لەقەم، دۇشمەنلىككىلا يارىشىپ قالماي، ئۆزىمىزنى قەدىرلەش، ئۆزىمىزنى سۆيۈش، ئۆزىمىزنى ئۇلۇغلاش، ياخشىلارنى ئەك چىرايلىق ۋە گۈزەل تىللار بىلەن تىلغا ئېلىش، ماختاش، مەدھىيىلەشىمۇ يارىشىدۇ. بولسا، ھەممىز بىر - بىرىمىزنى ئەنە شۇنداق گۈزەل تىللار بىلەن مەدھىيىلەيلى، ماختايلى! چۈنكى ئۆزىنى سۆيۈش ئىنسانىي غۇرۇر ۋە ئىنسانىي قەدىر - قىممەتنى بىلىش بولسا، يامانلاردىن نەپرەتلىنىپ ياخشىلارنى ياخشى دېيىش بىر گۈزەل ئىنسانىي ئەخلاقتۇر. شۇنىڭدەك خەلق سۆيگەن ئەمەلدارنى ماختاشمۇ شۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر، ئەلۋەتتە! مەن، ماڭا ئۆزلىرىنىڭ ناھايىتى كۆپ سەھىپىلىرىنى ئاجرىتىپ، نۇرغۇن جايالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈپ يازمىلىرىمغا ئىشلەپ - تەھرىرلەپ، مېنىڭ ئاشۇ بىرتۇركۈم ئەدەبىي ئاخباراتلىرىمنى ئېلان قىلىپ بەرگەن «شىنجاڭ گېزىتى»گە، ئۇلارنىڭ رەھبەرلىرىگە، تەھرىرلىرىگە چىن كۆڭلۈمدىن ۋە كۆپتىن كۆپ تەشەككۈر ئېيتىمەن.

- سىزنىڭچە، «ئەسەر ھوقۇقى قانۇنى»نى ئەمەلىيلەشتۈرۈش جەھەتتە قانداق مەسىلەر ساقلىنىۋاتىدۇ؟ يازغۇچىلارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىگەزىيان يەتكۈزۈۋاتقان تەرەپلەر بارمۇ - يوق؟ قەلەم ھەققىگە قانداق قارايسىز؟ بۇ جەھەتتە قانداق مەسىلەر مەۋجۇت؟

- كەچۈرۈڭ، مەن «ئاپتورلۇق ھوقۇقى» ۋە «قەلەم ھەققى مەسىلىسى» توغرىسىدىكى سوئاللىرىڭىزغا تەپسىلىي جاۋاب بېرىشتىن ۋاز كېچىمەن، چۈنكى بۇ توغرىلىق ھەرقانچە سۆزلىسەڭمۇ بىكار. مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەر، ئورگانلار ۋە خەلقىمىز مەنىۋى بايلىقىنىڭ قىممىتىنى، يازغۇچى - شائىرلارنىڭ، مۇتەپەككۇرلارنىڭ ئەمگىكىنى تونۇشنى، ھۆرمەت قىلىشنى ئۆگەنگەندە ئاندىن سۆزلەيلى. بولمىسا بۇ يەردە قەغەز - قەلەم ئىسراپ قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق. ئەمگىكىڭ ھەر قانچە ئۇلۇغ بولسىمۇ، ھەر قىماپ بىلەن ئاز بەرسەك، بولسىغۇ بەرمەيلا قويساق دەيدىكەن، قەلەم ھەققىنىڭ گېپى چىقسا يۇقىرىنىڭ بېشى ئاغرىيدىكەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق بىز يەنە نېمە دەيمىز؟ بىزدە «قەلەم ھەققى قانۇنى» دېگەن قانۇن يوق. ئاپتوردا قەلەم ھەققىنى ۋاقتىدا بەرمىسە، پەقەت سۈرۈشتۈرۈش ھوقۇقىلا بولىدىكەن، لېكىن: «نېمىشقا مېنىڭ مانچە يىللىق ئەمگىكىمنىڭ قىممىتى نەچچە كىلو گۆشنىڭ پۇلىغا چىقىش قىلمايدۇ» دەپ دەۋا قىلىش ھوقۇقى بولمايدىكەن. دەۋا قىلساڭ كىمگە قىلىسەن؟ سېنى سورايدىغان ئورگان بولمىسا. دەۋا قىلساڭ تېخى ئەكسىچە ئۆزۈڭ كۆلكىگە قالىسەن ۋە گۇناھكار بولىسەن، تەھرىر ئەپەندىلەرنى ۋە رەھبەرلەرنى رەنجىتىسەن، ساڭا ئۆچ بولۇپ قالىدۇ. بولدىلا، بۇ گەپلەرنى قىلىپ ئىچىمىزنى ئاچچىق قىلغۇچە قاچانكى ھۆكۈمەت، جەمئىيەت ۋە تەھرىر بۆلۈملەر ھازىرقى قەلەم ھەققى ئۆلچىمىنىڭ قەلەم ئىگىلىرىنىڭ ئەمگىكىنى زاڭلىق قىلىش دەرىجىسىدە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتكۈچە كۈتەيلى، كۈتەيلى، يەنە كۈتەيلى!

- ئاساسلىق ئىجادىيەت تەجرىبىلىرىڭىز قايسىلار؟

- ھازىرچە باشقىلارغا تەۋسىيە قىلغۇدەك ئىجادىيەت تەجرىبەم يوق. كەچۈرۈڭ.

- سىز ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزدىن نېمىلەرنى ئۈمىد قىلىسىز؟

- ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىز پروزىنىڭ تەرەققىيات قەدىمىگە يېتىشەلمەي قالدى. ھازىر بىزدە پروزا ئىجادىيىتى سۈكۈتتە. ئەمەس، تەنقىدچىلىك سۈكۈتتە تۇرۇۋاتىدۇ. بۇ بەكمۇ زىيانلىق. تەنقىدچىلىرىمىز قىلىدىغان ئىش بەك كۆپ، لېكىن...

مەن تەنقىدچىلىرىمىزنىڭ ئۆزلىرىنىڭ بىلىمىنى ئايىماسلىقىنى، يېتىشمىسە ئۆگىنىشلىرىنى ھەمدە ئەدەبىياتىمىزنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن نەزەر سېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ماۋزۇ سۈرىتىدە: تالانتلىق ئۇيغۇر يازغۇچىسى مۇھەممەت ياغراش (M2)

ئۇيغۇر كتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرشۇناسلىق مەخسۇس كتابلارنى بىكى تورى

گەپنىڭ سىرى

مىللەت

تارىخىنىڭ

گەمليگى

ئىبراھىم ئەمەت

ئۇيغۇرلاردىن شائىر - يازغۇچى كۆپ چىقىدىغانلىقى هەممىگە ئايان. بىزدە شائىرلار شۇنداق كۆپ شېئىرلارنى يازدىكى، ئۇلار تۇغقانچىلىقى قوشاقلىرى، قەسىدىلەرنى چۆگىلەپ كېتەلمىدى. يازغۇچىلار هەممە ئادەمگە چۈشىنىشلىك بولغان ئۇيغۇر تۇرمۇشىنى قەغەز يۈزىگە كۆچۈرۈپ، قايتىدىن خەلقەقايتۇرۇپ بەردى. بۇ خىل يازغۇچى - شائىرنىڭ پورتېرتقا قاراپ رەسىم سىزىدىغان مەنزىرە رەسساملىدىن هېچبىر پەرقى يوق ئىدى. شۇڭا نۇرغۇنلىغان يازغۇچىلىرىمىزنىڭ ئۆمرى جانلىق ئۇيغۇر تۇرمۇشىنى قەغەزگە سىزىپ قويۇش بىلەن كۆپايىلەندىكى، مىللىتىمىزنىڭ روهىيىتى ۋە قىياپىتىنىمۇتەپەككۇرانە يۈكسەكلىكتە تۇرۇپ تەھلىل قىلىپ باقمىدى. ئەسلىدە مىللىتىمىز بۇرۇنلا مەنزىرە رەسساملىرىغا ئەمەس، بەلكى مۇتەپەككۇر ئەدىپكە موهتاج ئىدى.

لۇشۇن نېمە ئۈچۈن خەنزۇ مىللىتىنىڭ بۈيۈك ئەدىپىگە ئايلىنالمىدى؟ ماركس نېمە ئۈچۈن پرولېتارىياتنىڭ ئۇلۇغ ئۇستازى بولالمىدى؟ بۇلاردىكى ئورتاقلىق: شۇ مىللەت، شۇ سىنىپنىڭ ئەينى چاغدىكى ئاھۇ - زارى، ئارزۇ - ئارمانى بۇ ئىككى بۈيۈك شەخسنىڭ تەپەككۇرىدا ئەكس ئەتتى. ئۇلار بىر مىللەتنىڭ، بىر سىنىپنىڭ روهىغا ۋەكىللىك قىلالمىدى. شۇڭا بۇ ئىككى شەخس بىر مىللەتنىڭ، بىر سىنىپنىڭ روهىغا سىڭىپ كەتتى.

بۇ يەردە مۇنداق بىر ئېشنى قىستۇرما قىلغۇم كېلىۋاتىدۇ. ئۆزۈم كىتاب خالتىسى بولغىنىم ئۈچۈن تۆت كۈندە بىر قېتىم كىتابخانا چۆگىلىمىسەم ئۇيقۇم كەلمەيدۇ. كىتابخانىدا ساپلا ئەدەبىياتقا ئائىت كىتابلار كۆپ، پەن - تېخنىكا، تارىخ، سىياسىيغا ئائىت كىتابلار يوق ياكى بەك ئاز. «ساڭا بېقىپ مەن، ئىشككە بېقىپ دەم» دېگەندەك خەلقىمىزمۇ ئەدەبىيات خۇمارى بولۇپ كەتتى. باشقا ساهەدە ئىزدەنگۈدەك، بىر نەرسە يازغۇدەك ئىقتىدار بىزدە يوقمۇ؟ ياكى يازغانلار بىزگە يارىمامدۇ؟ بۇنى بىلمىدىم. مەيلى نېمىلا دېمەيلى، مەن ئەيىبنى يەنىلا زىيالىيلارغا قويىدۇم. زىيالىيلىرىمىزنىڭ تولىسى يازغۇچى - شائىرلار تۇرسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە يازغانلىرى ساپلا «باهار كەلدى»، «قىش كەلدى»، «يېڭى يىلغا سالام»، «كونا يىلغا خوش» دېگەندەك تەبىئىي قانۇنىيەت تۇسىنى ئالغان، خەلق بىلىدىغان نەرسىلەر تۇرسا، بۇ بېچارە خەلقىمىز شۇ داپقا ئۇسسۇل ئوينىماي قانداق قىلىدۇ؟

زىيالىي - بىر مىللەتنىڭ يۈرىكى. جەڭگىۋار، جۇشقۇن روهقا ئىگە، مېڭىسى سەگەك، ئۆتكۈر پىكىرلىك زىيالىيلار قوشۇنى بولمىغان مىللەت - سەركىسىدىن ئايرىلغان پادىغا ئوخشايدۇ. بۇنداق پادىنىڭ هېچبىر نىشانى، مائارى - تۇرار جايى بولمايدۇ. ئاخىر چېچىلىپ كېتىدۇ. بۇلارنى كۈتۈپ تۇرغىنى دەل بۇرۇنىڭ ئۆتكۈر چىشلىرىدۇر.

ياش يازغۇچى ئەختەم ئۆمەرنىڭ «يىراق قىرلاردىن ئانا يەرگە سالام» ناملىق ئەدەبىي خاتىرىسى (بۇ ئەدەبىي خاتىرە ژورنىلىمىزنىڭ 1994 - يىللىق 1 -، 2- سانى (قوشماسان) دا ئېلان قىلىنغان - مۇهەررىردىن) نېمە ئۈچۈن پۈتكۈل ئۇيغۇر جەمئىيىتىنى زىلزىلىگە سالالىدى؟ قاتتىق تولغاق ئازابىدا قالغان ئانىغا ئوخشاپ قالغان بۇ مىللەت مەنۇى جەهەتتىن خېلى بۇرۇنلا قاتتىق ئېچىرقاپ كەتكەنىدى. ئەختەم ئۆمەر دەل بۇ خىلى ئېچىرقاشنى هېس قىلالىغانلىقى ئۈچۈن، ئاچ قالغان ئادەم تاماققا دۇم چۈشكەندەك خەلق بۇ ئەسەرگە دۇم چۈشتى.

مەن بۇلارنى يېزىش ئارقىلىق يازغۇچى - شائىرلارنى هەمدە هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئىنكار قىلماقچى ئەمەسمەن. ئۇلار ئابدۇرېهىم ئۆتكۈر ئاكىدەك، زوردۇن سابىر ئاكىدەك، مۇهەممەتئىمىن هوشۇر ئاكىدەك، ئەختەم ئۆمەردەك، مۇهەممەت باغراش... تەك خەلق كۈتكەن ئەدەبىياتنى بېرەلىسە يازسا، بولمىسا بىرسى يازغاننى يەنە بىرسى تەكرارلاپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ۋاقتىنى ئالمىسا دېگۈسى كېلىدۇ كىشىنىڭ.

بىر مىللەت بىر ئادەمگە ئوخشايدۇ. دۇنيادا هېچكىم چىرايىدىكى داغنى كۆرەلمەيدۇ. چوقۇم يۈرەكلىك، خەقنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قېلىشتىن قورقمايدىغان مۇتەپەككۇر - دانىشمەندىن بىرسى چىقىپ بۇ داغلارنى بۇ ئادەمگە كۆرسىتىپ بېرىشى، ئۇنىڭ بەدىنىدىكى زەهەرلىك ئۆسمىنى رەهىمسىزلىك بىلەن كېسىپ ئېلىۋېتىشى لازىم. بىز قاچانكى بۇ خىل رەهىمسىز ئادەمنى ۋۇجۇدقا چىقىرالساق ئاندىن رونىق تاپىمىز.

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تۇرمە باشقۇرۇش ئىدارىسى سىياسىي باشقارمىسىنىڭ خادىمى **(M1)**

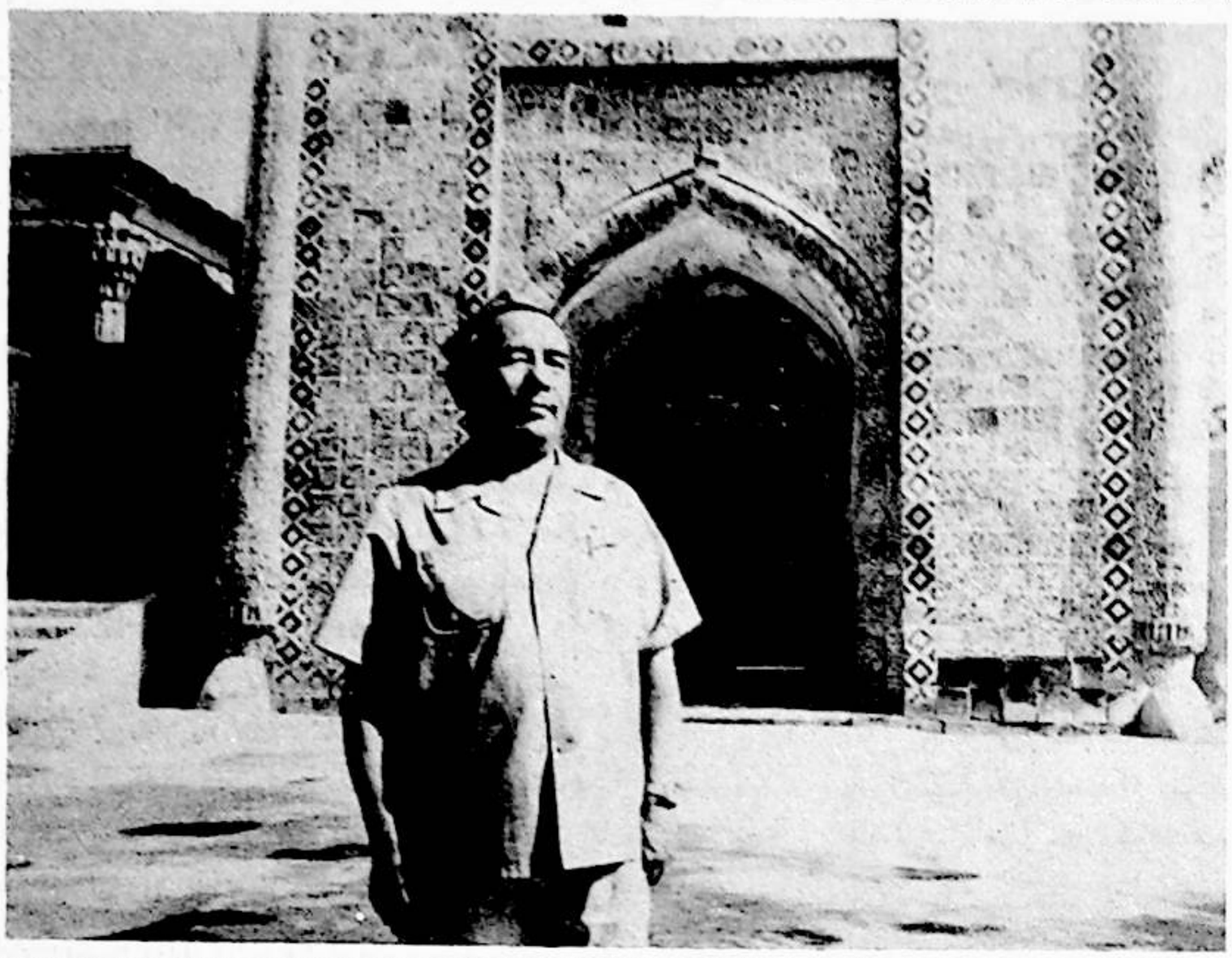

غۇلجۇر خەتنا تاشلىق تارىخىدىن سۆز

ئىمىن تۇرسۇن

بىتىگچى بىلىكلىگ ئوقۇشلۇغ كېرەك،
خەتنى ئۆز بەلاغەت تەقى ئەزگۈرەك.

بىتىگدە خەت ئۆز بولسا ئاچلۇر كۆڭۈل،
ئوقىغۇ كەلۈر باقسا ئاۋنۇر كۆڭۈل.

بەلاغەت بىلە خەت تەڭشسە قالى،
ئەدى ئەزگۈ ياڭ بۇ بىتىگ سۆز تىلى.

قامۇغ ئەزگۈ سۆزلەر بىتىگدە بولۇر،
بىتىنمىش ئۇچۇن سۆز ئۇنىتماس قالۇر.
(يۈسۈپ خاس ھاجىپ)

«خەت» - «سىزماق، سىزىق»، «ئىز»، «يازماق، يېزىق» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدىغان ئەرەبچە سۆز. بۇ سۆزدىن تۈرلىنىپ «خەتتات» (خەت يېزىش ئۇستىسى)، «خەتتاتلىق» (ئۇزخەت يېزىش سەنئىتى ياكى بىلىمى) قاتارلىق ئاتالغۇلار ياسالغان. خەتنى چىرايلىق - ئۆز يېزىش يېزىق پەيدا بولغاندىن تارتىپ بىللە راۋاجلىنىپ كەلگەن. ئادەتتە، «ھۆسىن خەت» يەنى «چىرايلىق خەت» يېزىقشۇناسلىق ۋە تەسۋىرىي سەنئەت ئىلىملىرىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبى سۈپىتىدە، مەكتەپ ماۋارىپىدا تېگىشلىك دەرسلەردىن سانىلىپ كەلگەن. خەتنى توغرا ئىملادا ۋە چىرايلىق يېزىش - مەدەنىيەتلىكنىڭ ئىپادىلىرىدىن بىرى. شۇڭا، ھۆسىن خەت بىزدىمۇ، خۇددى يېزىق تارىخى ئۇزاق بولغان مەدەنىيەتلىك مىللەتلەردە بولغانغا ئوخشاش، ئىلىم -بىلىم ساھەسىدە ئۆزۈن زامانلاردىن بۇيان ئېتىبارغا ئىلىنىپ كەلگەن. كىتاب - رىسالىلەرنى قولدا كۆچۈرۈپ كۆپەيتىش زامانلىرىدىغۇ خەتتاتلىق مۇھىم مەدەنىيەت ۋاستىسى بولغاندى، يېزىق مەدەنىيىتى چاپلىق (تاش باسما) ۋە مىخ مەتبەئەچىلىك دەۋرىگە ئۆتكەندىن كېيىنمۇ يەنىلا ھاياتىي كۈچىدىن قالمىدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان خەتتاتلىق قايتىدىن جانلىنىپ، خەتتات ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىزىنى بېسىپ، يېڭى ئەۋلاد خەتتاتلىرىمىز كەينى - كەينىدىن يېتىشىپ چىقىپ، خەتتاتلار قوشۇنى شەكىللەندى. بۇ خەتتاتلار خەتلەرنىڭ ئىلگىرى ئىجاد قىلىنغان نۇسخىلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ، تەسۋىرىي خەتلەرنىڭ ئاجايىپ گۈزەل - جەلپكار نەمۇنىلىرىنى يارىتتى. جۇملىدىن مىللىي مەتبۇئاتچىلىقنىڭ رەڭدارلىق سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشتە، ماختالغۇدەك ھەسسە قوشماقتا.

بۇ چاغقىچە، خەتتاتلىق تارىخىغا دائىر بىر قانچە ماقالىلەر گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى؛ خەتتاتلىق رىسالىلىرى ۋە نەمۇنىلىرىمۇ نەشر قىلىندى. بۇ ياخشى باشلانما بولدى. ئەمما خەتتاتلىقنىڭ تارىخىغا دائىر تەتقىقات چوڭقۇرلىشالمىدى ۋە تارىخىمىزنىڭ بۇ ساھەدىكى قىياپىتى تېخى ئوبدان يورۇتۇلمىدى. بۇنىڭغا يازما مەنبەلىرىمىزنىڭ كەملىكى سەۋەب بولدى. تىل - يېزىق تەتقىقاتى جەريانىدا كۆزدىن كۆچۈرگەن يازما ماتېرىياللاردا خەتتاتلىق تارىخىغا دائىر ئانچە - مۇنچە مەلۇماتلار كۆزگە چېلىقتى. شۇ مەلۇماتلارنى ئىخچاملاپ، خەتتاتلىرىمىز ۋە

مەدەنىيەت تارىخىمىزدىن نەمۇنە

ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ ئېتىبارىغا سۇنغۇم كەلدى.

1

تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ قەدىمكى يېزىق سىستېمىلىرىنى تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىش باشلانغىنىغا 200 يىلدىن ئاشتى. قەدىمكى تۈركىي يېزىقلاردىن بەزىلىرىنىڭ سىرى ئېچىلدى، بەزىلىرىنىڭ سىرى تېخى ئېچىلمىدى. بۇ يېزىقلار بىر نەچچە مىڭ يىل مابەينىدە شەكىللەنگەن. ئەمما يېزىقلارنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى پەرەزلەر - كۆز قاراشلار ھەر خىل. بۇنداق پەرەزلەردە، تولاراق يېزىق سىستېمىسىدىكى ئايرىم ھەرپلەر ياكى تامغىلارنىڭ بىر قانچىسى فىنىكىلىقلار ئىروگلىف ئاساسىدا ئىشلىگەن ئېلىپبەدىكى ھەرپلەرگە ئوخشاپ كېتىشى (ھەرپلەر ئىپادىلىگەن تاۋۇشلارنىڭ پەرقلىق بولۇشى ئېتىبارغا ئېلىنماسلىق) تۇپەيلىدىن، تۈركىي يېزىق فىنىكا ئېلىپبەسىدىن ئېلىنغان ياكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ مىللىي يېزىقىنى ئىجاد قىلىشىغا سۇغدلار ۋاستىچى بولغان دەپ مۇتلەقلەشتۈرۈلگەن.

قەدىمكى تۈركىي يېزىقلارغا دائىر ماتېرىياللار 1692 - يىلىدىن ئېتىبارەن تېپىلىشقا باشلىدى. دەسلەپتە بۇ يېزىقلار «رۇن» يېزىقى دەپ ئاتالدى. «رۇن» دېگەن سۆز گېرمانچە «سىر - سىرلىق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىكەن. شەكىل جەھەتتىن «گوت» (قەدىمكى گېرمان) يېزىقىغا ئوخشاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، تۈركىي يېزىقىمۇ گېرمانلارنىڭ (رەين ۋە دوناي بويلىرىغا تارقالغان خەلق) يېزىقى - «رۇن» يېزىقى دېگەن نامنى قوللانغان. بۇ «رۇن» يېزىقى دەپ ئاتالغان گوت يېزىقى تەخمىنەن ئېرامىزنىڭ 2 - 3 - ئەسىرلىرىگە تەئەللۇق دەپ قارالماقتا. لېكىن مۇتەخەسسىلەر شەرقتىكى تۈركىي «رۇن يېزىق»نى غەربتىكى «رۇن يېزىق» تىن ئىلگىرى پەيدا بولغان، يەنى ئېرامىزدىن ئىلگىرىكى 4 - ئەسىرگە مەنسۇپ دەپ دەلىللەشمەكتە. ئورخۇن - يېنىسەي بىتىگتاشلىرى تېپىلىپ، بۇ بىتىگتاشلاردىكى ھەرپلەرنى 1893 - يىلى دانىيىلىك ئالىم ۋىلھېلىم تومسون ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن روسىيىلىك ئالىم ۋ. ۋ. رادلوف ئوقۇپ چىقتى. شۇنداق قىلىپ، بۇ بىتىگتاشلاردىكى يېزىق «رۇن» يەنى «سىر» ئەمەسلىكى ئالىملار تەرىپىدىن ئېنىقلاندى. قەدىمكى تۈركىي ئېلىپبەدىكى بەزى ھەرپلەرنىڭ شەكىللىرىگە ئىنچىكىلەپ نەزەر سېلىنىدىغان بولسا، تۈركىي تىللىق خەلقلەر، ئادەتتە قەدىمكى زامانداا كەڭ قوللانغان تامغىلارمۇ تۈركىي ئېلىپبەنىڭ شەكىللىنىشىگە ئاساس بولغان. بۇنداق تامغىلار - قىياتاش بەلگىلىرى ياكى «خەتلىرى» دەپ مۆلچەرلەنمەكتە. بۇنداق بەلگىلەر موڭغۇلىيە، ئالتاي، يەتتەسۇ، لوپنۇر، قۇمۇل رايونلىرىدا كەينى - كەينىدىن كۆپلەپ تېپىلماقتا. قىياالارغا تۈرلۈك شەكىللەردە ئويۇلغان بۇ تامغىلاردا مەزمۇن جەھەتتىن، ئوۋ، بايرام، ھەر خىل سورۇنلار، كۈندىلىك تۇرمۇش ئۇرۇپ - ئادەتلىرى، جەڭ - سۈلھ، توي - تۆكۈن قاتارلىق پائالىيەتلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇنداق تامغىلارنىمۇ يېزىقنىڭ بىر تۈرى دېيىشكە بولىدۇ. يېزىقنىڭ بۇ تۈرى ئىروگلىف (رەسىملىك) يېزىق بىلەن فونىتىكىلىق يېزىق ئارىلىقىدىكى بىر خىل يېزىق - يەنى ئىدىئوگرافىك يېزىق بولۇپ، ھەر بىر تامغا بىر خىل چۈشەنچىنى ئىپادىلىگەن. قىياتاشلاردىكى بۇ خىل يېزىقلارنىڭ كاللىگرافىك جەھەتتىن خىلمۇ خىللىقى بۇ «يېزىق» نىڭ خەلق ئاممىسى ئارىسىدا كەڭ قوللىنىلغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

يېزىقشۇناسلارنىڭ پىكرىچە، تۇنجى ئېلىپبەنى ئېرامىزدىن ئىلگىرىكى 2000 - يىللاردا فىنىكىلىقلار (كەنئانىيلار) ئىجاد قىلغانكەن. بۇ ئېلىپبە 22 ھەرپتىن تەركىب تاپقان. ھەرپلەر ئاساسەن ئۇزۇك تاۋۇشلاردىن تۇزۇلگەن بوغۇملارنى ئىپادىلىگەن. فىنىكىلىقلارنىڭ تىلى سام تىللىرى گۇرۇپپىسىغا كىرىدۇ؛ بۇ تىلدا ئۇزۇك تاۋۇشلار رول ئويناىدۇ، يەنى سۆزلەرنىڭ تومۇرى ئۇزۇك تاۋۇشلاردىن تۇزۇلىدۇ؛ سوزۇق تاۋۇشلار بولسا گراماتىكىلىق باغلىنىشلارنى ئىپادىلىگەن. شۇڭا، فىنىكا ئېلىپبەسى ئاساسەن بوغۇملۇق يېزىق بىلەن ھەرپلىك - تاۋۇشلۇق يېزىق ئارىلىقىدىكى يېزىق ھېسابلانغان. يېزىقشۇناسلار فىنىكا يېزىقىنىڭ شەكىللىنىشىگە مىسىر، بابىل - ئاسۇرىيە، كرىتومىكىن يېزىقلىرى ئاساس بولغان، يۇنان ۋە ئارامى يېزىقلىرى فىنىكا ئېلىپبەسىدىن ئۆزلەشتۈرۈپ ئېلىنغان دەپ قىياس قىلىشىدۇ. بەزى ئالىملار تۈركىي يېزىق ئارامى ئېلىپبەسىدىن كېلىپ چىققان دەپ تەخمىن قىلىشىدۇ. مۇبادا شۇنداق بولسا، تۈركىي يېزىق بىتىگتاشلار ۋە ھۇججەت - ۋەسىقىلەر تېپىلغان 6 - ئەسىردە ئەمەس، بەلكى فىنىكا يېزىقىغا ئوخشاش قەدىمكى زاماندا شەكىللەنگەن دېگەن خۇلاسە ئەقىلگە مۇۋاپىق كېلىدۇ.

ھازىر تۈركولوگلارنىڭ پىكرىچە، قەدىمكى تۈركىي يېزىق جۇملىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئۇلارنىڭ غەربىي قوشنىسى يەنى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ جەنۇبىدا ياشىغان سۇغدلارنىڭ يېزىقىدىن ئېلىنغان، دېگەن نەزەرىيە ھۆكۈم سۈرمەكتە. ئۇلارنىڭ پىكرىدە: سۇغد ئېلىپبەسىدىكى ھەرپلەر تۈركىي تىل تاۋۇشلىرىنى ئىپادىلەشكە ماس كەلگەن، پەقەت تۈركىي ئېلىپبەدە سۇغد ھەرپلىرى بىر - بىرىگە ئۇلانمايى، ئايرىم - ئايرىم ھالدا توغرىسىغا يۆمىلاق شەكىلدە يېزىلغان دېيىلىدۇ. شۇنىسى روشەنكى، سۇغد ئېلىپبەسىدىكى ھەرپلەر ئورخۇن يېزىقىدىكى ھەممە ھەرپلەرگە ئەينەن توغرا كەلمەيدۇ. بۇ نەزەرىيەمۇ خۇددى قەدىمكى تۈركىي يېزىق «ئىسلاۋىيان يېزىقىدىن تۇرلەنگەن» دېگەن نەزەرىيىگە ئوخشاشلا بارا - بارا ئۇنتۇلۇشى تەبىئىي. چۈنكى قەدىمكى تۈركىي يېزىقلارنىڭ گېنېزىسىگە دائىر ئىلمىي تەتقىقاتلار، يېڭى - يېڭى مەنبەلەرنىڭ تېپىلىشى بىلەن، بارغانچە چوڭقۇرلاشماقتا.

تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ مەدەنىي، ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي مەركەزلىرىنى چۆرىدىگەن ھالدا ئۇلاردىن قالغان تۇرلۇك يادنامىلار - بىتىگتاش، كىتاب - رىسالىلار، ھۇججەت - ۋەسىقىلەر، بەدىئىي ئەسەرلەر تېپىلغان رايونلارنى تۆۋەندىكىچە دائىرىلەشتۈرۈشكە مۇمكىن:

1. ئورخۇن يادنامىلىرى - موڭغۇلىيەدىن تېپىلغان

چوڭ - چوڭ يادنامىلار - بىلگە خاقان، كۆلتىكىن، تۇنيۇقۇقلارغا بېغىشلانغان بىتىگتاشلار؛ گۈنغىن، كۆلچۇر، سېلېنگا، قۇت بالىق (كېيىنكى نامى قارا بالغاسۇن)، سوچى يادنامىلىرى؛ خويتۇ - تامغا، خانغاي ۋە غوبىدىن تېپىلغان يادنامىلار.

2. يېنسەي يادنامىلىرى - قىيالارغا، ئالتۇن ۋە كۈمۈش قاچىلارغا، تەڭگىلەرگە چۈشۈرۈلگەن يادنامىلار.

3. لېنا - بايقال يادنامىلىرى - گۈقۇش تەس بولغان قىسقا - قىسقا تېكىستلەر.

4. ئالتاي يادنامىلىرى - قىيالارغا پۈتۈلگەن ۋە قەبرىلەردىن تېپىلغان كۈمۈش قاچىلاردىكى خەتلەر.

5. تۈرپان يادنامىلىرى - تاشقا پۈتۈلگەن ۋە دوخان (دۇنخۇاڭ) ھەم مىرەندىن تېپىلغان قەغەز بېتىگلەر. ئادەتتە «تۈرپان تېكىستلىرى» دەپ ئاتالغان مىڭلىغان ھۈججەت - ۋەسىقە، كىتاب - رىسالە قاتارلىق چوڭ ھەجىملىك، باي مەزمۇنلۇق يادنامىلەر.

6. قومۇل يادنامىلىرى - قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى نوملار، قىياتاش تامغىلىرى.

7. ئاگنى (قاراشەھەر) - كۇچا يادنامىلىرى - بۇلار-نىڭ تولىسى بۇددا دىنىغا ئائىت نوم ھەم ئىجتىمائىي - ئەدەبىي ئەسەرلەردىن ئىبارەت.

8. بارچۇق يادنامىلىرى - ھازىرقى مارالبېشى ناھىيىسى تەۋەسىدىكى «توققۇز ساراي» خارابىسىدىن تېپىلغان ھەر خىل يادنامىلەر.

9. خوتەن يادنامىلىرى - لوپ، نىيە ناھىيىلىرىدىن تېپىلغان، «خوتەن يېزىقى» دا تارىشا، تېرە ۋە قەغەزلەرگە پۈتۈلگەن ئىجتىمائىي، مەمۇرىي ۋەسىقىلەر، تەڭگە - مىس چاقىلار (بۇلاردىكى يېزىقنى بەزى تەتقىقاتچىلار براھمى يېزىقىغا گوخشىتىپ «براھمىچە تۈرك يېزىقى» دەپ ئاتىدى).

10. يەتتە سۇ ۋە پەرغانە يادنامىلىرى - تالاس يادنامىلىرى (تەڭگىلەر، ئۆي سەرەمجان بۇيۇملىرى، ياغاچ نەقىش خەتلىرى ۋە باشقىلار)، پەرغانە يادنامىلىرى (كرامىكا ۋە مېتال بۇيۇملاردىكى نەقىشلەنگەن خەتلەر) دىن ئىبارەت.

بۇلاردىن باشقا، شەرقىي ياۋروپا (دونېتسكى، دونايدىن - نوۋۇچېركەسسكى، مايات، سېركېل، ناد - سېن مىكلوشقىچە بولغان جايلار) دىن تېپىلغان ھەر خىل يادنامىلەر - خىش، كۈمۈش قاچا ۋە مېتال بۇيۇملارغا ئويۇلغان بېتىگلەر.

ھازىرقى قەدىمكى	خەت كوفىيە	خەت ھەجازىيە	ئىروگلىف تاشقا	ئىروگلىف قەغەزگە	فىنىكە خەتلىرى	يۇنان خەتلىرى ھازىرقى	يۇنان خەتلىرى قەدىمكى	لاتىن خەتلىرى	رۇس خەتلىرى
ا	ا	ا				A		A	А
ب	ب	ب				B		B	Б
ج	ج	ج				Γ		C	Г
د	د	د				Δ		D	Д
ھ	ھ	ھ				E		E	Е
و	و	و				F		F	Ф
ز	ز	ز				I		Z	З
ح	ح	ح				H		H	Х
ط	ط	ط				Θ			
ى	ى	ى				I		I	И
ك	ك	ك				K		K	К
ل	ل	ل				Λ		L	Л
م	م	م				M		M	М
ن	ن	ن				N		N	Н
س	س	س				Ξ			
ع	ع	ع				O		O	О
ف	ف	ف				Π		P	П
ص	ص	ص							
ق	ق	ق				Q			Ч
ر	ر	ر				P		R	Р
ش	ش	ش				Σ		S	С
ت	ت	ت				T		T	Т

يېزىق تارىخىغا دائىر بۇ يادنامىلەرنىڭ ۋاقتى كۆپىنچىسى-نىڭ تەخمىن قىلىنغان. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئىدىئوگرافىك خەت شەكلىنى ئالغان قىياتاش تامغىلىرى - بەلگىلىرىنىڭ تارىخى كەم دېگەندە 3000 يىلدىن ئاشىدۇ. ئېلىپبەلىك يېزىقنىڭ ۋاقتىمۇ 2000 يىلغا بارىدۇ.

قەدىمكى تۈرك ۋە ئۇيغۇر يېزىقىدا پۈتۈلگەن يادنامىلەرنىڭ تولىسى پارچە - پارچە بولغاچقا، بۇلارنىڭ پۈتكەن كاتىپ - خەتتاتلارنىڭ نامىلىرى نامەلۇم. ھەتتا پۈتۈنرەك بولغان كىتاب - ۋەسىقىلەرگە خەتتات - كاتىبلارنىڭ نام - نىشانلىرى يېزىلمىغان. ئورخۇن يادنامىلىرىدىن بىلگە قاغان، كۆلتىكىن بىتىگتاشلىرىنى ماھىر خەتتات - ئويمىكار يوللۇغ تىكىن ئىشلىگەن (مىلادى 735 - يىلى).

«بۇيۇك ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئېلى» دەۋرىگە ئائىت ئەدەبىي پارچىلار، كىتاب - ۋەسىقىلەر-دىن ئاپرىنچۇر، ئاتساك دېگەن شائىرلار مەلۇم، بۇلار ناھايىتى ئۇستا خەتتاتلاردىن بولۇشى تەبىئىي. خەلق ئىچىدە كاتىبلىق قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ھۈججەت - ۋەسىقە يېزىش ئېھتىياجىنى قامدايدىغان مەخسۇس كەسىپكار - كاتىبلارمۇ جىق ئىدى. بۇلارغا مىسرىسلا، قارا بۇقا، مىڭ تۆمۈرلەرنى ۋەكىل قىلىپ

كۆرسىتىشكە بولىدۇ. بۇلارنىڭ ياشىغان دەۋرى 9 - 10 - ئەسىرلەرگە توغرا كېلىدۇ.

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنىڭمۇ باسما ۋە يازما شەكىللىرى بار ئىدى. باسما شەكىللىرى بىر قەدەر قېلىپلاشقان بولۇپ، ئېنىق - ئوچۇق، سىزىق شەكىللىرى مۇنتىزىم ئىدى. يېزىقنىڭ بۇتۇرى «سۇقار» دەپ ئاتالغان. يازما شەكىللىرى بولسا، بىر قەدەر ئەركىنرەك ۋە سۇۋارى يېزىشقا ئەپلىك بولۇش تەلىپىگە لايىق ئىدى. بۇ يېزىقلارنىڭ خەتتاتلىق نۇسخىلىرى توغرىسىدا يېتەرلىك ماتېرىيال بولمىغاچقا، تېگىشلىك تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا ئىمكانىيەت بولمىدى.

ھازىر قوللىنىۋاتقان يېزىقىمىز ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدا ئىشلەپ چىقىلغان يېزىق بولغاچقا، بۇ يېزىقنىڭ شەكىل - شامايىللىرى ئەرەب يېزىقىنىڭ تەرەققىياتىغا باغلىق ھالدا ۋۇجۇدقا كەلدى. شۇڭا ھازىرقى يېزىقىمىزنىڭ تۇسلىنىشى ئەرەب ئېلىپبەسىنىڭ تەرەققىيات جەريانى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇ باسقۇچتىكى خەتتاتلىق مەنئىتىنىڭ تارىخىنى بىلىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئەرەب يېزىقىنىڭ تارىخىدىن خەۋەردار بولۇشقا توغرا كېلىدۇ.

2

مىسرلىق ئالىم ئەھمەد نەجىب «كىتابۇل - ئەسەرۇل جەلىل لىمەدىنائى ۋادىل - نىل» دېگەن كىتابىدا، يېزىق تارىخى ھەققىدە كەڭ مۇتالىئە يۈرگۈزگەن ھازىر يېزىق تەتقىقاتچىلىرىنىڭ پىكرىچە، مىسىر خەلقىنىڭ يېزىق مەدەنىيىتىدىن كېيىن، فىنىكە (كەنئان) خەلقى ھەر بىر تاۋۇشقا بىرىدىن ھەرپ ئىشلەپ، ئېلىپبەلىك يېزىقنى ئىجاد قىلغان. بۇلارنىڭ ئېلىپبەسى 22 ھەرپتىن تەركىب تاپقان. فىنىكە يېزىقى ئوڭدىن سولغا - توغرىسىغا يېزىلاتتى.

ئەرەبىستاندا ھىجاز رايونىدا ياشىغان ئەرەبلەر فىنىكە (كەنئان) ئېلىپبەسىدىن پايدىلىنىپ «ھىجازىيە» دەپ ئاتالغان ئەرەپ ئېلىپبەسىنى ئىجاد قىلغان. دەسلەپتە فىنىكە ئېلىپبەسىدىكى ھەرپلەرنىڭ تەرتىپى بويىچە، ھەرپلەرنى يادلاشقا ئوڭاي بولسۇن دەپ «ئەبجەد، ھەۋەز، ھۇتتى، كەلەمەن، سەئفەس، قەرەشەت» دەپ ئوقۇش قائىدىسى تۈزۈلگەن. ئەرەبلەر «ھىجازىيە» ئېلىپبەسىنى ئىشلەشتە، ئەرەپ تىلىغا خاس بولغان تاۋۇشلارنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئالتە ھەرپ (ث، خ ، ز، ض، ظ، غ)نى ئىجاد قىلغان. يۇقىرىدىكى ئوقۇش قائىدىسىنىڭ ئالتە سۆزلۈك قۇرۇلۇشىغا ئىككى سۆز (سەخىز، زەززەغ)نى قوشقان.

بەزى يېزىقشۇناسلارنىڭ تەتقىقاتىچە، ئىبنى نەدىم (مىلادى 389 - يىلى) «ھىجازىيە» ئېلىپبەسىنى ئىسلاھ قىلىپ، «كوفىيە» دەپ ئاتالغان ئەرەب ئېلىپبەسىنى ئىشلەپ چىققان.

ئىلگىرىكى ئەرەب ھەرپلىرى خۇددى لاتىن، سلاۋىيان ھەرپلىرىدەك چېكىتسىز ۋە ھەرىكە - بەلگىسىز بولۇپ، بىر بىرىگە قوشۇلماي ئايرىم - ئايرىم يېزىلىدىكەن.

دەسلەپكى «قۇرئان» ئوچىنچى خەلىپە ھەزرىتى ئوسمان زامانىدا «خەت كوفى» بىلەن كۆچۈرۈلگەنىكەن. ئۇممەۋىيە خەلىپىلىرىدىن ئابدۇلمەلىك زامانىدا، ئىراق ۋالىيسى ھەججاج ئىبنى يۈسۈفنىڭ ئەمرى بىلەن يېزىقشۇناسلار ئەرەب ھەرپلىرىنى چېكىتلەر قويۇپ پەرقلەندۈرگەن. ئەبۇل ئەسۋەددۇئلى (ھىجرى 49 - مىلادى 669 - يىلى) «قۇرئان» ۋە «ھەدىس» لەرنى توغرا ئوقۇش ئۈچۈن، «ھەرەكەلەر» - دىئاكرىتىك بەلگىلەر (فەتھە، كەسرە، زەممە، يەنى زەۋەر، زىر، پەش) ۋە «سۇكۇن» ، «شىددە» ، «مەد» ، «تەنۋىن» (نۇنلاشقان فەتھە، كەسرە، زەممىلەر) بەلگىلىرىنى ئىشلەپ چىققان.

بۇ زاماندا مەشھۇر خەتتات خالىد ئىبنى ئەل - ھىياج مەزكۇر مۇكەممەللەشكەن «خەت كوفى» بىلەن پەيغەمبەر مەسچىتىگە «ۋەششەمس» سۇرىسىنى نەقىشلەپ يازغانكەن. ئۇمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز «قۇرئان»نى سەھىھلەپ، مەزكۇر «خەت كوفى» بىلەن بىر نۇسخا يازدۇرغان.

«خەت كوفى» نىڭ ھەرپلىرى ساددا ۋە يېزىشقا ئەپلىك ئىدى. ئۇ چاغلاردا ئەرەبلەر دىيارىدا تېخى مەتبەئەچىلىك ھۇنىرى مەۋجۇت بولمىغاچقا، كىتاب - رىسالىلەر، بارچە يازما - بىتىگلەر قول بىلەن يېزىلاتتى. كاتىبلارنىڭ كۆچۈرۈش ئىشى بەك كۆپ بولغاچقا، تېز ۋە كۆپ يېزىش ئۇچۇن، ھەرپلەرنى بىر - بىرىگە چېتىپ، سۆزمۇ سۆز بويىچە يېزىشقا ئادەتلەنگەن. شۇنىڭ بىلەن، بىر ھەرپنىڭ بىر قانچە خىل شەكلى، يەنى يالغۇز، باش، ئوتتۇرا، ئاياغ شەكىللىرى كېلىپ چىقىپ، ئەرەب ھەرپلىرى مۇرەككەپلىشىپ كەتكەن.

7 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا، ئەرەب يېزىقشۇناسلىرىدىن مۇھەممەد ئەلى ھىرەۋي «خەت كوفى» گە تەتبىق قىلىپ، بىر قانچە نۇسخا ۋە بېزەك ئۇسلۇبىنى يارىتقان.

بەنۇ ئابباس زامانى (ھىجرى 132 - مىلادى 749 - يىلى) دا ئەرەب خەلىپىلىكى پايتەختىنى كۇفەدىن باغدادقا كۆچۈرگەندىن كېيىن، ئىسلام ئىلىملىرى كۆپ تەرەققي قىلغان؛ ئالىملار، ئەدىبلەر، كاتىبلار، خەتتاتلار كۆپلەپ مەيدانغا كەلگەن؛ ئىلىم - پەننىڭ تۈرلۈك ساھەلىرىدە تۈرلۈك - تۈمەن ئەسەرلەر يېزىلغان. كاتىبلىق راۋاج تېپىپ، خەتنى چىرايلىق يېزىش بويىچە رىقابەت كۈچەيگەن. خەتتاتلىق راۋاجلانغان. مەشھۇر خەتتاتلار يېتىشىپ چىقىپ، ھۆسىن خەتلەرنىڭ تۈرلىرى كۆپەيگەن. ئىسھاق ئىبنى ھىماد (ھىجرى 154 - مىلادى 770 - يىلى) ھۆسىن خەتنىڭ بىر قانچە نۇسخا - شەكىللىرىنى، مەسىلەن، «خەت تۇمار» يەنى «يۆگەم خەت» (مەسچىتلەر ۋە ئابىدە - ئىمارەتلەرنىڭ پەشلىرى - مېھراب تاقلىرى ۋە شۇنىڭدەك كۆزگە چېلىقىدىغان جايلارغا نەقىش قىلىنغان خەت نۇسخىسى) ، «سىجىلات خەتلىرى» (دەپتەر دارلىق يەنى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا، قازىخانىلاردا دەپتەرگە، تىزىملىككە يېزىلغان خەت نۇسخىسى) نى يارىتقان.

مەشھۇر خەتتات ناسىخ سابىت (مىلادى 8 - ئەسىردە) بىر خىل خەت نۇسخىسىنى ئىجاد قىلىپ، بۇ نۇسخىنى ئۆز ئىسمى بىلەن «نەسىخ» دەپ ئاتىغان. خەتتاتلاردىن مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللا (ھىجرى 294 - مىلادى 906 - يىلى) «خەت كوفى» نى يۇقىرى پەللىگە يەتكۈزگەن. مەشھۇر خەتتاتلاردىن ئەبۇل فەزلى خەتلەرنىڭ ھەر خىل

تۈرلىرىگە ئاساسەن، يەنى ھىندى، سىر يانى، گىبرى، قۇبتى، مۇغەققىلى، كوفى، كەشمىرى، ھەبەشى، رەيھانى ۋە روھانى خەتلىرىنىڭ شەكىللىرىدىن پايدىلىنىپ، خەتلەرنىڭ تۈزۈلۈشىنى ئەتراپلىق تەھلىل قىلىپ، خەت تۈرلىرىنىڭ مۇندەرىجىسىنى ئىشلەپ چىققان. بۇ چاغقىچە ئەرەب يېزىقىدا «سۈلس»، «تەۋقى»، «رىقائى» دېگەن ھۆسىن خەت نۈسخىلىرى ئىجاد قىلىنغانىدى. ئەبۇل فەزلى مەزكۇر نۈسخىلەرگە تەتبىق قىلىپ «تەئلىق» نۈسخىسىنى تۈرلەندۈرگەن. ئەبۇل فەزلىدىن كېيىن ئابدۈلمۇئمىن ئىبنى سەفىيۇددىن رامەۋى، مەۋلانا ئابدۇللا سوفى قاتارلىق خەتتاتلارمۇ خەت نۈسخىلىرىنى تۈرلەندۈرگەن. مەسىلەن،

(1) خەت سۇلس دىن نەمۇنە

بىشدىم كىتابى مەۋائىز مەسەل
ئوقۇسا تاتىرتىل يېمىشتەك ئەسەل.

— ئەلىشىر نەۋائى

(2) خەت سۈلس دىن نەمۇنە

كىشى كۆرگى يوزىنى بويى كۆرگى كۆزنى

— يۈسۈپ خاس ھاجىب

(3) خەت تەئلىق دىن نەمۇنە

ئاغزىغا كەلگەننى دېمەك نادانلىك ئىشى،
ئالدىغا كەلگەننى يېمەك ھايۋانلىك ئىشى.

— ئەلىشىر نەۋائى

«نەسخ» نۈسخىسىنىڭ شەكلىگە «تەئلىق» نۈسخىسىنىڭ شەكلىنى كىرىشتۈرۈپ، «نەسختەئلىق» نۈسخىسىنى ئىشلەنگەن. بۇ نام ئىبغىزدا بارا - بارا ئىخچاملىنىپ «نەستەلىق» دەپ ئاتالغان.

ئەبۇ ئەلى مۇھەممەد ئىبنى ئەلى ئىبنى ھۈسەين ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى مۇقەللە - بەيزاۋي (بۇ زات تارىختا «ئىبنى مۇقەللە» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر) - ئىسلام تارىخىدا ئاجايىپ - ئۆزگىچە مەشھۇر بولغان بۇ شەخس - ئاببالىق خەلىپىلىرىدىن ئەل - مۇقتەدىر (ھىجرى 320 - مىلادى 932 - يىلى)، ئەل - قاھىر بىللاھ (ھىجرى 322 - مىلادى 934 - يىلى)، ئەل - رازى بىللاھ (ھىجرى 329 - مىلادى 940 - يىلى) زامانلىرىدا باش ۋەزىر بولغان؛ قۇرئاننى تەپسىر قىلغان، ھەدىسلەرنى رەتلەپ كىتاب تۈزگەن. ئىبنى مۇقەللە ئۆز زامانىسىغىچە ئىجاد قىلىنغان ھۆسىن خەت نۈسخىلىرىنى رەتلەپ، ئۇلارنىڭ تەرتىپىنى مۇنداق تۈزگەن: 1. سۈلس، 2. نەسخ، 3. تەۋقىئى، 4. مۇھەققىق، 5. رەيھان، 6. رىقائى، 7. نەستەلىق، 8. تەئلىق.

ئىبنى مۇقەللە خەتتاتلىق ئۇسۇلى ۋە قائىدىلىرىنى تۈزۈپ چىققان (ھىجرى 328 - مىلادى 939 - يىلى).

(4) خەت رۇقئە دىن نەمۇنە

ئاغزىغا كەلگەننى دېمەك نادانلىك ئىشى،
ئالدىغا كەلگەننى يېمەك ھايۋانلىك ئىشى.

— ئەلىشىر نەۋائى

(5) خەت نەستەلىق دىن نەمۇنە

خەت ھۆسنىنى ئارتۇرۇپ ھېچ قالمادى نوقسان،
قەغەزغە چوخ تەلەپ يازىلۇر يا خۇشكۆرۈنۈر.

— لوتفى

(ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ھۆسن خەت نۈسخىلىرىدىن نەمۇنىلەر. خەتلەرنى ئاتاقلىق خەتتات نىياز كەبرەم شەرقىي يازغان)

«نەسخ» نۈسخىسىنىڭ شەكلىگە «تەئلىق» نۈسخىسىنىڭ شەكلىنى كىرىشتۈرۈپ، «نەسختەئلىق» نۈسخىسىنى ئىشلەنگەن. بۇ نام ئىبغىزدا بارا - بارا ئىخچاملىنىپ «نەستەلىق» دەپ ئاتالغان.

ئەبۇ ئەلى مۇھەممەد ئىبنى ئەلى ئىبنى ھۈسەين ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى مۇقەللە - بەيزاۋي (بۇ زات تارىختا «ئىبنى مۇقەللە» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر) - ئىسلام تارىخىدا ئاجايىپ - ئۆزگىچە مەشھۇر بولغان بۇ شەخس - ئاببالىق خەلىپىلىرىدىن ئەل - مۇقتەدىر (ھىجرى 320 - مىلادى 932 - يىلى)، ئەل - قاھىر بىللاھ (ھىجرى 322 - مىلادى 934 - يىلى)، ئەل - رازى بىللاھ (ھىجرى 329 - مىلادى 940 - يىلى) زامانلىرىدا باش ۋەزىر بولغان؛ قۇرئاننى تەپسىر قىلغان، ھەدىسلەرنى رەتلەپ كىتاب تۈزگەن. ئىبنى مۇقەللە ئۆز زامانىسىغىچە ئىجاد قىلىنغان ھۆسىن خەت نۈسخىلىرىنى رەتلەپ، ئۇلارنىڭ تەرتىپىنى مۇنداق تۈزگەن: 1. سۈلس، 2. نەسخ، 3. تەۋقىئى، 4. مۇھەققىق، 5. رەيھان، 6. رىقائى، 7. نەستەلىق، 8. تەئلىق.

ئىبنى مۇقەللە خەتتاتلىق ئۇسۇلى ۋە قائىدىلىرىنى تۈزۈپ چىققان (ھىجرى 328 - مىلادى 939 - يىلى). بۇ قائىدە «خەتتىل مەنسۇپ» («خەتلەرنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلىرى») دەپ ئاتالغان. خەتتە مۇۋازىنەت يەنى تەكپۈكلۈق، تەكشىلىك، بىرلىك - تاناسىپ بولۇش قائىدىلىرى بايان قىلىنغان. ئىبنى مۇقەللەنىڭ زامانىسىدا كۆچۈرۈلگەن «قۇرئان» مەشھۇردۇر. «كەشفى زۇنۇن» دېگەن مەشھۇر كىتابنىڭ مۇئەللىپى (يەنى مۇستەفا ئىبنى ئابدۇللا كاتىپ چەلەبى 1591 - 1656) «ھاجى خەلىپە» ئۆزىنىڭ كىتابىدا، يەنە شۇ مۇقەللە زامانىسىدا «خەت

بەدئ» (گۇزەل خەت) دەپ ئاتالغان نۇسخا ۋۇجۇدقا كەلگەنلىكىنى قەيت قىلغان.

ئىبنى مۇقەللەنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ئابدۇللا ئىبنى ئەسەد ئەل - قارى، مۇھەممەد ئىبنى ئەل - سەمسانى خەتتاتلىق ساھەسىدە شۆھرەت قازانغان. بۇلارمۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئىزباسار شاگىرتلارنى يېتىشتۇرگەن. مەسىلەن، ئابدۇللا ئىبنى ئەسەد (ھىجرى 410 - مىلادى 1019 - يىلى) تەربىيىسىدە ئەبۇل ھەسەن ئەلى ئىبنى بىلال باغدادى «ئىبنى ئەل - بەۋۋاب» دېگەن نام بىلەن، خەتتاتلىق ئىلمىدە «يېتۇك ئۇستام» دەپ شۆھرەت قازانغان. ئۇ، ئابباسىي خەلىپىلىرىدىن ئەل - قادىر بىللاھنىڭ ئىشىك باقارى بولغانلىقى ئۈچۈن، «بەۋۋاب» دەپ ئاتالغان. ئۇ، ئىبنى مۇقەللەنىڭ «خەتتىل مەنسۇپ» دېگەن كىتابىنى تولۇقلاپ يېزىپ چىققان. كېيىن بەھائىد - دەۋلە كۆتۈپخانىسىدا ئىشلەپ، تەئلىق نۇسخىسىنى ئىسلاھ قىلغان. تارىخچى ئىبنى خەللىكاننىڭ يېزىشىچە (11 - ئەسىر باشلىرىدا تۇزۇلگەن «تەبەقات» توپلىمىدا)، ئىبنى بەۋۋاب ھىجرى 413 (مىلادى 1022) - يىلى ۋاپات بولغان. يەنە، ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇلمەلىك، مەشھۇر ھەدىسچى ھەم خەتتات زەينەپ ئەد - دىنۇرىيە (مەلىك شاھ سالجۇقى زامانىسىدا)، ياقۇت ئىبنى ئابدۇللا ئەل مەلەكى ئەل مەۋسىلى ۋە باشقا خەتتاتلار «نەسىخ» نۇسخىسىنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرغان. بۇلاردىن ياقۇت (جامالىددىن ئەبۇل مەجد - ياقۇت ئىبنى ئابدۇللا) خەتتاتلىق ساھەسىدە «قىبلە تۇل كىتاب» (كاتىبلىق قىبلىنەماسى») نى تۇزگەن.

قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ مەشھۇر ئالىم ۋە ئەدىبلىرى - مەھمۇد كاشغەرى، يۈسۇپ خاس ھاجىپ، ئابدۇلغەفۇر كاشغەرىلەرمۇ ھۆسىن خەت بابىدا يېتۇك ئۇستازلار ئىدى. ئەپسۇسكى بۇلارنىڭ ھۆسىن خەت نەمۇنىلىرى بىزنىڭ دەۋرىمىزگە يېتىپ كېلەلمىگەن. شۇنىڭدەك 12 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 13 - ئەسىرنىڭ بېشىدا ياشىغان ئەدىب ئەھمەد ئىبنى مەھمۇد يۈكنەكى («ئەتەبەتۇل ھەقايىق» نىڭ مۇئەللىپى)، 13 - ئەسىردە ياشىغان ئەبۇل فەزلى مۇھەممەد ئىبنى ئۆمەر ئىبنى خالىد ئەل قارشى (جامال قارشى دېگەن نام بىلەن مەشھۇر بولغان ئالىم، «سوراھ» لۇغىتىنىڭ مۇئەللىپى) ناھايىتى ئۇستا خەتتاتلاردىن ئىدى.

بابۇر شاھ دەۋرىدە (مىلادى 1483 - 1530) خەتتاتلار ئەمىر تېمۇر دەۋرىدە ياشىغان مەشھۇر خەتتات مىرئەلى تەبرىزىنىڭ ھۆسىن خەت نۇسخىلىرىدىن پايدىلىنىپ، «خەتتى بابۇرى» نى ئىجاد قىلغان. ھازىر ھىندىستان ۋە پاكىستانلاردا مۇسۇلمانلار مەتبۇ ئاتتا كەڭ قوللىنىۋاتقان خەت نۇسخىسى ئەنە شۇ «خەتتى بابۇرى» شەكلىدىن تەرەققىي قىلغان.

3

قەشقەرىيە ۋە ھىراتتا، 14 - ، 15 - ئەسىرلەردە «چىغتاي تىلى» دەپ كېيىن نام بېرىلگەن ئۇيغۇر يېزىق تىلىدىكى ئەدەبىيات راۋاجلانغان چاغلاردا، مەشھۇر خەتتاتلار يېتىشىپ چىققان. بۇلاردىن بىزگە مەلۇم بولغانلىرى: ھىراتتا كىتاب تەسىپ قىلىش ۋە كاتىبلىق - خەتتاتلىق بىلەن شۇغۇللانغان زاتلاردىن مەنسۇر باخشى (مىلادى 1435 - يىلى «بەختىيار نامە» نى كۆچۈرگەن خەتتات)، مەلىك باخشى («مىئراجنامە» نى كۆچۈرگەن خەتتات) لار بىزگە مەلۇم. شۇنىڭدەك ھىراتتا ياشىغان خەتتاتلاردىن ئابدۇرەھىم ھىرەۋي، موللائابدۇلقادىر ئاخۇنلار مەسچىت ۋە مەنزىلگاھلارغا تۇرلۇك نۇسخىلاردا خەتلەر نەقىشلىگەن.

16 - ئەسىردە، ياركەنتلىك «ئايازى» شۇ زاماننىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن شائىرى بولۇش بىلەن بىللە ئۇستا خەتتاتى ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ «جاھاننامە» ئەسىرىنى ئۆز قولى بىلەن كۆچۈرگەندىن باشقا، شائىر ۋە مۇغەننى سۇلتان ئابدۇرەشىدخان، شائىرە ۋە مۇقامشۇناس «نەفىسى» (ئاماننىساخان) نىڭ غەزەللىرىدىن دىۋان تۈزۈپ، ئۆز قەلىمى بىلەن كۆچۈرگەن؛ «نەفىسى» نىڭ «ئەخلاق جەمىلە» ۋە «شۇرۇھۇل قۇلۇب» دېگەن كىتابلىرىنى خۇشخەت بىلەن كۆچۈرگەن.

17 -، 19 - ئەسىرلەردە خەتتاتلىق سەنئىتىدە تۆھپە كۆرسىتىپ، يادنامىلىرى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن خەتتاتلاردىن تۆۋەندىكىلەرنى قەيت قىلىشقا بولىدۇ:

مۇھەممەد سادىق يېكىمىسارى (ھىجرى 1103 - مىلادى 1692 - يىلى) «تەرجىمەئى مەجمۇئەتۇل مۇھەققىقىن» نى تەرجىمە قىلىپ كۆچۈرگەن.

موللا مۇھەممەد تۆمۇر (ھىجرى 1131 - مىلادى 1718 - يىلى) «ئەسارۇل ئىمامىيە» دېگەن نام بىلەن «كەلىمە ۋە دېمىنە» نى پارسچىدىن تەرجىمە قىلىپ ئۆزى كۆچۈرگەن.

مىرپازىل ئىبنى موللاكىچىك ساقى (ھىجرى 1150 - مىلادى 1737 - يىلى) مەشھۇر تارىخ كىتابى «رەۋزەتۇس - سەفا» نىڭ 1 - جىلدىنى تەرجىمە قىلغان ۋە كۆچۈرگەن.

پوسكاملىق موللا ئابدۇلشۇكۇر «قەسەسى رابغۇزى» نى كۆچۈرگەن.

موللا ئۇشۇر ئىبنى موللا مىرتۆمۇر ماچىنى (ھىجرى 1185 - مىلادى 1771 - يىلى) «خەمسە نەۋائىي» نى كۆچۈرگەن.

مۇھەممەد گەدا ئىبنى مۇھەممەد ئىبراھىم خوجا گەدا (ھىجرى 1182 - مىلادى 1768 - يىلى) «نەسەبنامەئى سۇلتان ساتۇق بۇغراخان غازى» (مۇئەللىپى خۇجا مۇھەممەد شەرىف ياركەندى) نى كۆچۈرگەن.

خوجا ئابدۇللا ئىبنى مەۋلانا ئابدۇلئەلىم (ھىجرى 1212 - مىلادى 1797 - يىلى) «كەلىمە ۋە دېمىنە» (موللا مۇھەممەد تۆمۇر تەرجىمىسى - «ئەسارۇل ئىمامىيە») نى كۆچۈرگەن.

مۇھەممەد ئىمىن «قەلەندەر خوجا» (ھىجرى 1235 - مىلادى 1819 - يىلى) «تەزكىرە تۇل خاجىگان» (مۇھەممەد سادىق كاشغەرى ئەسىرى) نى كۆچۈرگەن.

يېڭىسارلىق موللا سالىھ كاتىب (ھىجرى 1240 - مىلادى 1825 - يىلى) «كەلىلە ۋە دىمنە»نى كۆچۈرگەن.

تۆمۈر خوجا ئىبنى ئابدۇلئەھەد (ھىجرى 1241 - مىلادى 1826 - يىلى) «تەزكىرەئى مەۋلانا ئەرشىددىن ۋەلى»نى كۆچۈرگەن. مەزكۇر كىتابنى شۇ زاماندا يەنە موللازاكىر ئىسام ئاقسۇيى كۆچۈرگەن.

تۇردۇش موللا ئىبنى ئابدۇللا «غەربى» ۋە ئابدۇرەھىم نىزارى 19 - ئەسىردە يېتىشكەن رېئالىستىك شائىرلار بولۇش بىلەن بىللە، زەھۇرىددىن ھېكىم بەگ ئوردىسىدا كاتىب، جۇملىدىن ئۇستا خەتتاتلار ئىدى. بۇ ئىككى شائىر ھىجرى 1257 (مىلادى 1841) - يىلى «غەربىلەر ھېكايىتى» (داستانلار مەجمۇئى)نى يېزىپ، ئۇزلىرى كۆچۈرگەن. تۇردۇش موللا يەنە ھىجرى 1293 (مىلادى 1876) - يىلى «تەزكىرەئى خوجا ئەبۇ نەسىر سامانى» نى كۆچۈرگەن.

قاراقاشلىق موللا سۇلتان قوزى ھىجرى 1253 (مىلادى 1837) - يىلى «تەرجىمەئى شاھنامە» (پىردەۋسى ئەسىرى، شاھ مۇھەممەد ئىبنى خوجانىزامىددىن تەرجىمىسى)نى كۆچۈرگەن.

موللانىياز ئەئىلەم ھىجرى 1256 (مىلادى 1840) - يىلى «تەزكىرەئى بۇغراخان» نى كۆچۈرگەن. بۇ كىتابنى يەنە يېڭىھىسارلىق موللا قۇربان خەلپەت ئىبنى موللا ئىبراھىم ھىجرى 1307 - يىلى كۆچۈرگەن.

موللا مۇھەممەد ياقۇب ھىجرى 1262 (مىلادى 1845) - يىلى «شەجەرەئى بۇزۇرگان»نى، ھىجرى 1263 (مىلادى 1846) - يىلى «تەزكىرەئى خوجا مۇھەممەد شەرىف»نى كۆچۈرگەن.

ياركەنتلىك مەۋلانا مۇھەممەد يۇسۇپ ۋە ئوغلى ئابدۇللەتىپ ھىجرى 1247 (مىلادى 1831) - يىلى «تەزكىرەئى ئەزىزان» (مۇھەممەد سادىق كاشغەرى ئەسەرى)نى كۆچۈرگەن.

ياركەنتلىك موللا مۇھەممەد سالىھ ئىبنى غۇربەت سوفى ھىجرى 1280 (مىلادى 1863) - يىلى «فەرھۇل قۇلۇب» (ئابدۇلرەھمان ئەل ئەبدىنىڭ 20 بابلىق پەلسەپىۋى ئەسەرى)نى كۆچۈرگەن. بۇ شائىر - خەتتات «ئەشئار دەرنەئىت ھەزرەتى خان خوجام پاشا»نى يېزىپ، ئۆزى كۆچۈرگەن.

ئەيىۋب ئاخۇن ۋە ئابدۇلمۇئمىن ئاخۇنلار ھىجرى 1286 (مىلادى 1869) - يىلى «تەزكىرەئى ئىمام زىبھلار»نى كۆچۈرگەن.

موللا پەخرىددىن ئىبنى موللا مۇھەممەد يۇسۇپ ھىجرى 1294 (مىلادى 1874) - يىلى «ئەسارۇل ئىمامىيە» («كەلىلە ۋە دىمنە»)نى كۆچۈرگەن.

19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆتكەن كاتىب - خەتتاتلاردىن بىزگە يادنامىلىرى مەلۇم بولغانلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

موللا ھەكىم خوجا ھىجرى 1306 (مىلادى 1888) - يىلى «تەزكىرەئى خوجا قۇتبىددىن ئىراقى»نى كۆچۈرگەن.

ھاجى ئابدۇلكەرىم ۋائىز ھىجرى 1309 (مىلادى 1891) - يىلى «دۇئالار»نى كۆچۈرگەن. شۇ يىللىرىدا ئېلىمان ئىبنى موللا مۇھەممەد يۇسۇپ ھىسارى ھىجرى 1310 (مىلادى 1892) - يىلى «تەزكىرە تۇل ئەسھاب»نى كۆچۈرگەن.

مىرزا ئابدۇلقادىر ئاخۇن ئابدۇللا قازى ئاخۇن ئوغلى ھىجرى 1311 (مىلادى 1893) - يىلى «ھاتەمنامە» (ئاقسۇلۇق مۇھەممەد ھەسەن ئەئىلەم ئاخۇن تەرجىمىسى)نى كۆچۈرگەن.

قەشقەر تاشمەلىقلىق خەتتات ھاجى يۇسۇپ ئىبنى موللا ئوشۇر خەلپەم ھىجرى 1322 (مىلادى 1904) - يىلى «تەرجىمەئى تارىخ رەشىدى»نى، ھىجرى 1325 (مىلادى 1907) - يىلى «جامىئۇت تەۋارىخ»نى كۆچۈرگەن (بۇ ئەسەرنى ھاجى يۇسۇپ ئۆزى يازغان).

موللا مۇھەممەد تۆمۈر قۇمۇلى ئىبنى ئۆمەر ئىبنى نۇرۇللا قۇمۇلى - موللا مۇھەممەد تۆمۈرنىڭ ئوغلى موللا توختىنىياز قۇمۇلى ھىجرى 1320 (مىلادى 1902) - يىلى «دۇرۇل نىجاد» (نىزارىلار ئەسىرى)نى، ھىجرى 1328 (مىلادى 1910) - يىلى «تارىخ ئەمنىيە»نى، ئۇنىڭدىن كېيىن «ھېكايىتى ھۆرلىقا»نى كۆچۈرگەن.

ئابدۇلمەننان ئىبنى مۇھەممەد ئىمىن «تەزكىرەئى مەۋلانا ئەرشىددىن ۋەلى»نى كۆچۈرگەن.

شائىر سەيىد مۇھەممەد (مىلادى 1862 - 1880 - يىللىرى) غۇلجىدا ياشاپ، «شەرھى شىكەستە» قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان ۋە دەسلەپكى نۇسخىلىرىنى ئۆز قەلىمى بىلەن كۆچۈرگەن.

ئالاھىدە مۇتالىئە قىلىشقا تېگىشلىكى شۇكى، بۇ كاتىب - خەتتاتلاردىن «ئەۋلادىي كاتىب - خەتتات» لار بولغان. مەسىلەن، مەۋلانا مۇھەممەد يۇسۇپ ھىسارى ۋە ئۇنىڭ ئوچ ئوغلى ئابدۇللەتىپ، پەخرىددىن، مۇھەممەد ئېلىمان، قۇمۇللۇق موللامۇھەممەد تۆمۈر ۋە ئۇنىڭ ئوغلى موللا توختىنىيازلار شۇنداق ئىدى.

ئىسىملىرى بىزگە مەلۇم بولغان بۇ زاتلارنىڭ سۆيگەن كەسپى كاتىبلىق بولۇپ، ناھايىتى خۇشخەت ھەم ئۆززامانىسىدا خەتتاتلىق سەنئىتىدە مەشھۇر ئۇستازلار ئىدى. بۇلارنىڭ كۆچۈرگەن قولىيازمىلىرىدا تولاراق خەت تەئلىق، خەت نەستەلىق ۋە خەت دىۋانى ياكى سىجىلات نۇسخىلىرى قوللىنىلغان. ئۆز ۋاقتىدا بەزى خەتتاتلارغا «شېرىن قەلەم» ، «زەررىن قەلەم» ، «مۇشكىن قەلەم» دېگەندەك ناملار بېرىلگەن.

بۇ خەتتاتلارنىڭ ھۆسنى خەت يېزىش ۋە خەت نۇسخىلىرىنى ئەملىيەتكە تەتبىق قىلىش ئۇسۇللىرىنى تەتقىق قىلىپ، كونىلىرىدىن يېڭىلىرىنى يارىتىشتا ئۇلۇغ قىلىش، ئۇيغۇر خەتتاتلىق سەنئىتىمىزنى ئەنئەنىۋى ۋە تەسۋىرىي جەھەتتىن تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇش ۋە يۇكسەلدۇرۇش - نۆۋەتتىكى خەتتاتلىق ساھەسىنىڭ بۇرچىلىرىدىن بىرى.

1996 - يىلى ئىيۇل، ئۈرۈمچى

ماۋزۇ سۈرىتىدە: ئالىم، ئەدىب، تىلشۇناس ئىمىن تۆرمۇن (M1)

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

ئەخلاق باغچىسىدىن گۈلدەستە

مۇھەممەت ئوسمان ھاجى

ئەجدادلىرىمىز دۇنيانىڭ تۈرلۈك ئىشلىرىنى تولا ۋۇرۇپ، تەجرىبە - ساۋاقلارنى ھاسىل قىلغان ۋە پىشقان. ۋختۇرلار كېسەللەرگە دورا تەييارلىغاندەك ئەجدادلىرىمىزمۇ خارلىنىشقا سەۋەب بولىدىغان ئەخلاقسىزلىق كېسەللىرىگە ئۆز تەجرىبىلىرىدىن پەزىلەت دۇردانىلىرىنى تەييارلاپ، بىزنى ئېسىل ئەخلاق، ياخشى مىجەز - خۇلقىغا ئۇندىگەندۇر. «ئەخلاق باغچىسىدىن گۈلدەستە» ناملىق بۇ ئاددىي ئەسەرنى بىر نەچچە يىلدىن بېرى ئۆز بېشىمدىن ئۆتكۈزگەن تەجرىبە - ساۋاق، خاتىرە - خاتىمىلەرنى يەكۈنلەش ئاساسىدا ياش ئەۋلادلارغا يالداما بولۇرمىكىن، دېگەن ئۈمىدتە يازدىم. بەلكىم يازغانلىرىم كۆڭۈلدىكىدەك بولمىغان بولۇشى مۇمكىن. لېكىن كەلگۈسىدە دوست - بۇرادەرلىرىم ۋە ياش ئەۋلادلارنىڭ مىللىتىمىزنىڭ ئېسىل ئەخلاق - پەزىلەتلىرى ھەققىدە ئاجايىپ نادىر ئەسەرلەرنى يېزىپ چىقىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

ئاپتوردىن

ئىنساننىڭ كامالەتكە يېتىشى

ئىنسان ئۆزىدە ئەدەب - ئەخلاق، ئىلىم - مەرىپەت، ھۈنەر - كەسىپ ۋە ياخشى خىسلەتلەرنى ھازىرلىغاندىلا كامالەتكە يەتكەن بولىدۇ.

ئادەم بالىسىنىڭ ھايۋاندىن پەرقى - ئۇنىڭ ئەقىل بىلەن ئىش قىلىدىغانلىقىدىندۇر. ئادەمنىڭ قىممىتى ئۇنىڭ قىلغان ئىشىغا باغلىق بولىدۇ.

دېمەك، كىشىگە بىر ئالاھىدە بولغان ئىلمىي - ئەخلاقىي سۈپەتنىڭ قوشۇلمىقى ئۇنىڭ قىممىتىنى يەنىمۇ ئاشۇرىدۇ.

بىر ئادەم ئەدەب ۋە ئېسىل خۇلق ئىگىلىسە، ئىلىم ئۆگەنسە ياكى ھالال كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ پۇل تېپىپ ئىلمىي تەشكىلاتلار، مەكتەپ، دوختۇرخانا، كۈتۈپخانا، يېتىم - يېسىرلارنى تەربىيىلەش ئورۇنلىرىغا ئىئانە - ئېھسان قىلسا كاتتا ھۈرمەت ۋە ئىززەت تاپىدۇ. ئۇ، ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىنمۇ نام - شەرىپى ئەل - جامائەتنىڭ ئاغزىدىن چۈشمەيدۇ.

بۇنىڭ ئەكسىچە، بىر كىشى ئەدەبسىز (قىلىقسىز) ، ئىلىمسىز ۋە ھۈنەرسىز ئۆمۈر كەچۈرسە، بۇ دۇنيادا ھېچقانداق نام - نىشانى ۋە ئېتىبارى بولمايدۇ. ئۆلگەندىن كېيىن كىشىلەر تەرىپىدىن تامامەن ئۇنتۇلىدۇ.

ھەر قانداق كىشى تېنىي سالامەت، پۈرسەت بار ۋاقتىدا ئىلىم ئۆگەنمىكى كېرەك، خۇسۇسەن ياشلار ئۈچۈن ئىلىم ھاسىل قىلىش تېخىمۇ زۆرۈردۇر. چۈنكى ياشلىق ۋاقتى دۇنيادىكى ھەر قانداق نەرسىدىن قىممەتلىكتۇر. شۇڭا، ئۇنى چوڭ پۈرسەت ۋە غەنىيمەت بىلمەك كېرەكتۇر. بۇ پۈرسەت ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن قانچىلىك ئەپسۇس قىلىنسىمۇ پايدا بەرمەيدۇ ۋە قانچىلىك مال - دۇنيا سەرپ قىلسىمۇ قايتۇرۇۋالغىلى بولمايدۇ.

ئەدەب - ئەخلاق ھەققىدە

ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ بالىلىرىغا ئەدەب - قائىدە ئۆگىتىپ، ئۇنى «قىلىق - خۇي» دەپ ئاتاپ كەلگەن. ئەدەب ۋە ياخشى قىلىق پۈتكۈل ئىنسانغا خاس سۈپەتتۇر.

ئەخلاق ئىككى خىل بولىدۇ. بىرى، ئېسىل ئەخلاقىي قىلىقلار، يەنە بىرى، ناچار - پەس ئەخلاق ۋە قىلىقسىزلىقلاردۇر.

ئەخلاق ئىگىسىگە ئاز سۆز كۆپايە قىلىدۇ. ئەمما ئەقىلسىز كىشىگە ھەر قانچە كۆپ سۆزمۇ كار قىلمايدۇ. ھىر كىشىنىڭ قانداقلىقىنى بىلىشتە مۇھىمى ئۇنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتىگە قاراش كېرەك.

ئەدەب

ئەدەب - جەمئىيەتنى ئىدارە قىلىش يولىدىكى قائىدىلەر بولۇپ، يامان سۆز، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى يىغىۋېلىش ھەم كىشىلەرنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى ساقلاپ، ئابرويىنى تۆكمەسلىكتۇر.

بىلىش كېرەككى، ئادەمنىڭ مەرتىۋىسى ئۇنىڭ ئەدەب - ئەخلاقىدىن كېلىدۇ.

ئاتا - ئانا، ئۇستاز، ئىلىم ئەھلى، پىشقەدەملەر، ساۋاقداشلار ئالدىدا ئەدەبلىك بولۇش - ھەر بىر كىشىدە بولۇشقا تېگىشلىك پەزىلەتتۇر. ھەقىقىي ئادەم ئەدەب «قېلىپى» غا چۈشكەن بولىدۇ.

بىلىم

بىلىم - بىلىمگەننى بىلىمەك ۋە ئۆگەنمەكتۇر.

ئۇ، ئىنسان ئۆچۈن ئۇلۇغ بىر زىننەت، شۇنداقلا بارچە پەزىلەتنىڭ گۈلتاجىدۇر.

بىلىم ئىلىشتىن مەقسەت - دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئۆزىگە پايدىسى ياكى زىيىنى بولغان نەرسىلەرنى بىلىش بولۇپ، ئۇ پەقەت ئىنسانلارغىلا خاس سۈپەتتۇر.

ئىلىمدارلار بىلەن نادانلار ھەرگىزمۇ تەڭ بولالمايدۇ. بىلىملىك ئادەم ئۆستازمۇ، ئىجادكارمۇ، ناتىقمۇ، ئۇستىمۇ، تىلماچمۇ... ھەممە - ھەممىسى بولالايدۇكى، قولىدىن ھېچ ئىش قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ.

ئىلىم ئەھلى خۇددى مېۋىلىك دەرەخلەرگە ئوخشاش ئېگىلىپ تۇرىدۇ ۋە پۇتۇن مەۋجۇداتلارغا نەپ بېرىدۇ.

ھېكمەت

ھېكمەت - بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى - سىرىنى تېگى - تەگتىگىچە، ئىنچىكىلەپ، ۋايىغا يەتكۈزۈپ بىلىمەك ۋە ئويلاپ - ئەقىل بىلەن سۆزلىمەكتۇر.

مۇلايىملىق

مۇلايىم كىشى - كەمتەرىن، سىلىق، ئاداۋەت تۇتمايدىغان، ئەپۇچان، ياخشى نىيەتلىك كېلىدۇ. مۇنداق سۈپەتلىك كىشىگە ھەممە ئادەم ئامراق بولىدۇكى، ئۇنىڭ سۆزلىرى ئۆتۈملۈك ۋە قوبۇل قىلارلىق بولىدۇ.

مۇلايىملىق غەزەپنى ھەر چاغدا مەغلۇپ قىلىدۇ. باتۇر كىم؟ دەپ سورىغۇچىغا ئاقىللاردىن بىرى: باتۇر ئاچچىقى كەلگەندە غەزەپلەنمەي ئۆزىنى تۇتقان، غەزەپنى ئىچىگە يۇتقان كىشىدۇر، دەپ جاۋاب بەرگەنكەن.

ھېكايە قىلىنىشىچە، مەشھۇر شاھلاردىن بولغان پوساخانىڭ ئىلكىدە ناھايىتى ئېسىل، كۆركەم بىر دانە گۆھەر بار ئىكەن. شاھ ئۇنى ئۇزۇك قىلدۇرماقچى بولۇپ زەرگەرگە بېرىپتۇ، لېكىن زەرگەر ۋەدە قىلغان كۈنى يېتىپ كېلەلمەپتۇ. شاھ كىشى ئەۋەتىپ ئۇنى ھۇزۇرىغا چاقىرىپتۇ. لېكىن قورقۇشتىن چىرايى تاتارغان، دىر - دىر تىترەپ تۇرغان زەرگەرنى كۆرگەن شاھ ئۇنىڭدىن قورقۇشنىڭ سەۋەبىنى سورىغانىكەن، «گۇناھىمنى كېيتاي دېسەم، ئالىيلىرىنىڭ غەزىپىدىن قورقىمەن» دەپتۇ زەرگەر. شاھ تەبەسسۇم بىلەن: «ھەرنە گۇناھ قىلغان بولسىڭ ئۆتتۈم» دەپتۇ. زەرگەر قوينىدىن ياغلىققا ئورالغان ۋە تۆت پارچە بولۇپ كەتكەن گۆھەرنى ئېلىپ كۆرسىتىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن شاھ غەزەپلىنىشنىڭ ئورنىغا كۈلۈپ تۇرۇپ: «ئۇنداق بولسا ھەر پارچىسىدا بىردىن تۆت دانە ئۈزۈك ياسىغىن» دەپتۇ. شاھنىڭ بۇ مۇلايىملىق زەرگەرنى ۋە بۇ ئەلنىڭ جىمىكى پۇقرالىرىنى زوقلاندۇرۇپتۇ ۋە سۆيۈندۈرۈپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن شاھنى ھەممە ھىمايە قىلىدىغان بوپتۇ. مانا بۇ مۇلايىملىقنىڭ نەتىجىسى. ئەگەر ئۇ زەرگەرگە غەزەپ قىلغان بولسا ئەلنىڭ ھىمايىسىدىن ئايرىلىپ قالغان بولاتتى.

نوشىرۋان ئالىملىرىدىن مۇلايىملىق ھەققىدە سورىغاندا، ئۇلار مۇنداق جاۋاب بەرگەنكەن:

- مۇلايىملىقنىڭ تەبىرى نېمىدۇر؟

- مۇلايىملىق - كىشى مىجەزىنىڭ تۈزى دېمەكتۇر.

- مۇلايىملىقنىڭ نىشانىسىچۇ؟

- بىرىنچىدىن، كىشىگە سىلىق گەپ بىلەن جاۋاب بېرىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، غەزەپناك كىشىنى ئۆز ياۋاشلىقى بىلەن خىجىل قىلىدۇ؛ ئۈچىنچىدىن، كىشىدىن جىنايەت سادىر بولغاندا جازالاش قۇدرىتى بار تۇرۇپ غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ، گۇناھكارنىمۇ، ئۆزىنىمۇ خۇش قىلىدۇ.

سەۋرچانلىق

سەۋر - ھاياتلىقتا ئىنسانغا يولۇققان بالالارغا چىدىماق، ھەر ئىشتا ۋە ھەر ۋاقىتتا ئۆزىنى تۇتماق دېمەكتۇر.

ھەر ئىشتا ۋە ھەر ۋاقىتتا سەۋرى قىلماق ئېسىل ۋە ياخشى خۇلقلاردىن بولۇپ، ھەر ۋاقىت سەۋرچانلىق بىلەن ئىش قىلغان كىشى مۇرادىغا يېتىدۇ.

سەۋرچان كىشى بېشىغا بالا كەلگەندە ياكى بىرەر كىشىدىن جەۋرى - زەبەر كۆرگەندە سەۋر قىلالىسا (ئۆزىنى تۇتالىسىلا) كېيىن بۇ سەۋر - تاقەت خۇشاللىققا سەۋەبكار بولىدۇ، ئەجرى نەتىجىگە ئېرىشىدۇ. جەۋرى ۋە زەبەر يەتكۈزگەن ئادەم پۇشايمان قىلىدۇ، ئۇيىتىدۇ. بۇ، تەجرىبىدىن ئۆتكەن.

لېكىن تۇڭۇندىكى يەتتە ئىشتا ئۇيغۇرلار قەدىمدىن سەۋر قىلىش (كېچىكىش) قا بولمايدۇ، دەپ قارايدۇ:

بىرىنچى، گۇناھدىن پۇشايمان قىلىشتا؛ ئىككىنچى، قەرزنى تۆگىتىشتە؛ ئۈچىنچى، مېھماننى ھۆرمەتلەش ۋە كۈتۈۋېلىشتا؛ تۆتىنچى، ئۆلۈكنى دەپنە قىلىشتا؛ بەشىنچى، ناپاك بولسا يۇيۇنۇشتا؛ ئالتىنچى، بالىلار بالاغەتكە يەتكەندە ۋاقىتىدا ئۆيلۇك قىلىشتا؛ يەتتىنچى،

چېكىدىن ئاشقان زۇلۇمغا.

بۇيۇك تۈرك شاھى بوقاخان ئەمرلىرىگە: «قاچانكى شۇ كىشىلەرنى سەۋرچانلىقى ۋە مەردانىلىقى بىلەن سىناپ كۆرمىگۈنچە، كىشىلەرنىڭ سۈرىتى، تۈرقى، قىياپىتى ۋە ئەسلى ئەسەبىگە گول بولمىغىلار، ئاغزىدىكى تۆت ئېغىز لاپقا پۈتمەڭلار!» دەپ ئېيتقانىدى.

سەۋر - ئالاھىدە بولغان بىر خىسلەتتۇر. سەۋرچان كىشى قايغۇ - ھەسرەت ۋە دىشۋارچىلىقلارنى مەنىستمەيدۇ.

سەۋر بولمىسا باشقا ئېسىل خۇلقلارمۇ بولمايدۇ. ئىنسانلارنىڭ ئۈستىگە كەلگەن ئاپەتلەرنىڭ تولىسىنىڭ سەۋەبى سەۋر ۋە چىدامنىڭ يوقلۇقىدىن ياكى ئۇنىڭ زەئىپلىكىدىن بولىدۇ.

ھېكايەت: قەدىمدە خىزىرخان ئۆزىنىڭ ئەمرلىرىدىن بىرىنى چاقىرىپ، موڭغۇللارنىڭ ھۆجۇمىنى چېكىندۈرۈش ھەققىدەمەسلىھەتكە ئولتۇرغاندا گېپىم ئاستىدىن چىققان بىر چايان ئەمرنىڭ كىيىمى ئىچىگە كىرىپ يوتىسىنى چېقىپتۇ. ئەمىر سەۋر قىلىپ، تۇرقىنى ئۆزگەرتمەي خانىنىڭ مەسلىھەتىگە جاۋاب بېرىپ بولغاندىن كېيىن تازىم بىلەن ئوردىدىن چىقىپ ئاندىن كىيىملىرىنى يېشىپ، چايانىنى ئۆلتۈرۈپ ئارام ئاپتۇ. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن خان بۇ ئەھۋالنى ئوقۇپ، بۇ ئەمرنى چاقىرتىپ كېلىپ:

- ئەي ئەمر! كىشى ئۆزىنى ھەر قانداق زەھەرلەردىن ئاسراش ۋاجىبتۇر. نېمە ئۈچۈن چايان تېنىڭنى چاقماندا دەرھال ئۇنى ئولتۇرۇپ سالامەتلىكىڭنى ئاسرىمىدىڭ؟ - دەپ سوراپتۇ.

ئەمىر جاۋاب بېرىپ:

- بۇگۈن مەن مېنى چاققان بىر چايانىنىڭ زەھىرىدىن قورقۇپ، سېنىڭ مەن بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقان سۆھبىتىڭگە دەخلى يەتكۈزمەم تاكلا قالماقلار بىلەن بولىدىغان جەڭنىڭ زەھەرلىك تىغىغا قانداقمۇ چىداش بېرەلەيمەن، - دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بېرىلگەن بۇ جاۋاب خانغا مەقبۇل كۆرۈلۈپ، ئەمرنىڭ مەرتىۋىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭغا ئەمرلەر ئىمىرى (ئەمىرل ئومرا) ئۇنۋانىنى بېرىپ تارتۇقلاپتۇ.

ئەمىر ئاز ۋاقىت كۆرگەن رىيازىتىگە سەۋر قىلىش بىلەن يۇقىرى مەرتىۋىگە مۇشەررەپ بولغانكەن.

كەمتەرلىك - تەۋەزۇلۇق

تەۋەزۇ - ئۆزىنى كىشىلەر ئالدىدا تۆۋەن تۇتۇپ، كەمتەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش دېگەنلىكتۇر. كىشى ئۈچۈن ھەر قاچاندا ئۆزىنى كەمتەر تۇتۇش - كۆركەم خۇلقدۇر. بۇ، ئىنساندا بولۇشقا تېگىشلىك ئېسىل پەزىلەتتۇر.

سامانى شاھلىرىدىن ئىبنى ئەھمەد ئوغلىغا ۋەسىيەت قىلىپ: «... مېنىڭ ھاياتىمدا كەمتەرلىك - مەردانىلىك بىلەن قولغا كەلتۈرگەن سەلتەنىتىم، بايلىقىم، ئەسكىرىم ساڭا قالىدۇ. بۇنى قولۇمدا تۇرسۇن دېسەڭ، سەلتەنەتنىڭ ئۆمۈرلۈك بولۇشىدىن ئۈمىد كۈتمە - ئۇ بىر كۈن ۋەيران بولىدۇ. ئۈمىد كۈتىدىغىنىڭ كەمتەرلىك بولسۇن. خەزىنىگە تايانما - ئۇنىڭغا زاۋال يەتكۈسى، مەردانىلىككە تايان. لەشكەرگە ئىشەنمە، بۇيرۇقۇڭدا بولمۇرمەيدۇ. خۇداغا ئىشەن» دېگەنىكەن.

ھەر قانداق ئىشنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشىغا ئىككى سۈپەتنىڭ جۇغلىنىشى لازىم:

1. كەرەملىك (كەڭ قورساق بولۇش)
2. تەۋەزۇلۇق (كەمتەر بولۇش)

مۇشۇ ئىككى سۈپەت ئادەمدە ھازىرلانسا، ئۇنىڭ مەرتىۋىسى ئۆسۈپ بارىدۇ.

كەمتەرلىكنىڭ ئالامىتى شۇكى: ئۇ، خاھى ئالىم، خاھى پېقىر، خاھى سالىھ بولسۇن ھەممىنى دوست تۇتۇپ، ئۇلارغا نەپ يەتكۈزىدۇ، خۇش مۇئامىلە قىلىدۇ.

شۇڭلاشقا، ھەر بىر كىشى بۇ پەزىلەتنى ئۆزىگە ئادەت قىلىشقا تېگىشلىكتۇر. تەۋەزۇلۇق كىشى دۈشمەنلىرى ئالدىدا غالىب بولىدۇ، ئەل - جامائەت ئالدىدا مەرتىۋىسى ئاشىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئەلدىن ئۈياتماي كىبىر - تەمەننا قىلغانلارنىڭ يۈزى چۈشۈپ، مەرتىۋىسى تۆۋەنلەپ، ئاخىر خارلىقتا قالىدۇ.

كۆيۈمچان بولۇش

كۆيۈمچانلىق، رەھىم - شەپقەت دېگەن كىشىلەرگە رەھىم قىلماق، يېتىم - يېسىر، ئىلاجسىز، بېچارە، غېرىب ۋە دىلى سۇنۇق - دەردكە شېرىكلەرنىڭ كۆز يېشىنى مەرھەمەت قولى بىلەن ئېرتماق - سۈرتمەك دېمەكتۇر.

ئىنسانىنىڭ ساۋادەت ۋە سالامىتى بالا - چاقىلىرىغا كۆرسەتكەن شەپقەت، كىشىلەرگە قىلغان مەرھەمىتىگە باغلىقتۇر.

شەپقەت ۋە مەرھەمەت قىلمايدىغان ئادەم خەلقنىڭ ھۆرمىتىدىن مەھرۇمدۇر. ئۇ دائىم غەم - ئەندىشە، خاپىلىق بىلەن ئۆمرىنى ئۆتكۈزىدۇ.

بىرەر ئادەمنىڭ بىرەر ئىشىدا ئېغىرچىلىق بولۇپ، سەندىن ياردەم سوراپ قالسا، كۆچۈڭنىڭ بارىچە ياردەم بېرىپ، ئۇنى شۇ ئېغىرچىلىقتىن قۇتۇلدۇرماق ناھايىتى ياخشى ئىشتۇر. ئەگەر سەن ئۇنىڭغا راست - ھەقىقىي ياردەم بەرگەن بولساڭ، مۇبادا سېنىڭ بېشىڭغىمۇ ئېغىرچىلىق چۈشۈپ قالسا ياخشىلىقنىڭ مۇكاپاتىنى ئېلىشىڭ مۇمكىن. ئەگەر قولۇڭدىن كېلىدىغان ياخشىلىقنى كىشىدىن ئايىغان بولساڭ، ساڭىمۇ ھېچكىم ياخشىلىق قىلمايدۇ. ئادەملەرنىڭ ياخشى باشقا ئادەملەرگە پايدا يەتكۈزگۈچى ۋە ياردەم قىلغۇچىلاردۇر.

چىن دىل بىلەن ئىش قىلغۇچى بولۇش

چىن دىل بىلەن ئىش قىلىش (ئىخلاس - سەمىمىيلىك) - قىلىدىغان ياخشى ئىشلارنى رىيا ۋە غەرەزدىن، مىننەت ۋە تەمەدىن، نام ۋە شۆھرەتتىن يىراق تۇتۇپ، باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈشنىلا ئويلاپ، چىن كۆڭلى بىلەن قىلىش ياكى كىشىلەردىن دەرىجە، ئىنئام،

مۇكاپات، ئېھسان تەمە قىلماي قىلىش دېمەكتۇر.
ئەكسىچە، ئۇنىڭغا ئەپسانىي غەرەز ئارىلىشىپ قالسا، ھەققانىي ئەملنى بۇزۇپ، سەندىكى ئىخلاسنى بۇلغايدۇ.

تەمكىنلىك ۋە ئېغىر - بېسىقلىق

تەمكىنلىك - ئالدىراڭغۇلۇق قىلماسلىق دېمەكتۇر.
ئېغىر - بېسىقلىق - ھەر قانداق ئىشتا ۋە ھەر قانداق ئەھۋالدا ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىش، سالماق بولۇش دېگەنلىكتۇر. يول يۈرگەندە ھاجەت بولمىسا، ئۆتكەن - كەچكەنگە قارىما، ۋاراقسىراپ گەپ قىلما، كىچىككىنە نەرسىلەرگە تەئەججۇپلىنىپ، ھاڭۋېقىپ - دالڭ قېتىپ قاراپ قالما. شاللاقلىق قىلماي سالماق - تەمكىن قەدەم تاشلاپ ئۆز يولۇڭغا ماڭ.
سېنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشۇڭدىن دوستلىرىڭ مەغرۇرلانسۇن، دۈشمەنلىرىڭ تىترىسۇن.
ئولتۇرغان چاغدا پۇت - قول ۋە باشقا ئەزالىرىڭنى سەۋەبسىز ھەرىكەتلەندۈرمە.
تەمكىنلىك، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن قىلىنغان ئىشلار كامالىغا يەتمەي قالمايدۇ. ئالدىراڭغۇلۇق بىلەن باشلانغان ئىش ۋۇجۇدقا چىقمايدۇ، كىشى كۆڭلىنى غەش قىلىدۇ. يەڭگىللىك خۇددى ئوققا ئوخشايدۇ، ئېتىلغاندىن كېيىن قايتۇرۇپ ئالغىلى بولمايدۇ.

راستلىق

راستلىق - ھەر قانداق چاغدا ۋە ھەر قانداق ئىشنى بىجانىدىل قىلىش، ھەر قانداق سۆزنىڭ قانداق بولسا شۇنداق ئەينەن سۆزلەش دېمەكتۇر. ئىشلىگەن ئىش، سۆزلىگەن سۆز، قىلغان ۋەدىلەرنىڭ قائىدىلىك، توغرا بولۇشى راستلىق - ساداقەت دېيىلىدۇ.
توغرا كىشى ۋە توغرا سۆزلىگۈچى ھەر قانداق ئادەمنىڭ ئالدىدا ماقۇل كۆرۈلىدۇ. ئۇنداق ئادەمنىڭ سۆزلىگەن سۆزى، قىلغان ئىشى، ۋەدىسى يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە بولىدۇ، ئۆزى يوق يەردىمۇ باشقىلار ئۇنى ئىلىك ئالىدۇ. مۇشۇنداق سۈپەتكە ئىگە ئادەملەرگە كىشىلەر توغرا ۋە ئىشەنچلىك دەپ ئىشەنچ بىلدۈرىدۇ. سىناقلاردىن ئۆتكەن سادىق، ۋە راستگوي كىشىلەرگە كىشىلەر ئۆز سىرىنى ئېيتىپ مەسلىھەت سورايدۇ.
سادىق - راستچىل ئادەملەرمۇ كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرىگە ئىشىنىپ دېگەن گەپ - سۆزى، سىرى، ئەسرارلىرىنى باشقىلارغا ئېيتمايدۇ. ھالىنى ئېيتقۇچىنىڭ گېپىنى ھەرگىز باشقىلارغا يايمايدۇ. چۈنكى كونىلاردا: «سىر ئاچقۇچى ئەۋرەت ئاچقۇچىدىن ياماندۇر» دېگەن گەپ بار.
راستلىق كۆپ چاغلاردا نىجاد تېپىشنىڭ سەۋەبكارى بولىدۇ. راستگوي - مەرد ئادەملەر ھالال لەۋزى، توغرا ئىش - ئەملى بىلەن ھاياتنىڭ جاپا - مۇشەققەتلىك داۋانلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ، رىيازەت چېكىپ مۇراد - مەقسىتىگە يېتىدۇ.
راستگوي - ئاقكۆڭۈل كىشىلەر يالغاندىن ئۆزىنى قاچۇرىدۇ. چۈنكى راستلىق - ئاقكۆڭۈللۇكنىڭ بەلگىسىدۇر.
تەجرىبىلەردىن قارىغاندا، راستگويلۇقنىڭ پايدىسى ھەم زىيىنى بار. پايدىسى: راست سۆز ھەقىقەتنىڭ ئىشىكىنى ئاچىدۇ. ئەما راست سۆز ئاچچىق بولىدۇ.
زىيىنى: زامان، ماكان، شارائىت راست سۆزلەشكە يار بەرمىگەندە ئېھتىيات قىلماي راست سۆزلىگۈچىلەر زىيان تارتىدۇ. لېكىن راست سۆز ئاقىۋەت غەلىبە قىلماي قالمايدۇ. راست سۆزدە ۋاپا، يالغاندا جاپا بولىدۇ.

كەڭ قوللۇق (ساخاۋەت)

ساخاۋەت - خالايىققا مەنپەئەت يەتكۈزمەك دېگەنلىكتۇر. بۇ خىسلەت كىشىدە ياخشى نام قالدۇرىدۇ.
ساخاۋەت - ھالال مېھنەتى بىلەن تاپقان مەبلەغلىرىنى جەمئىيەت، مىللەت، ئىنسانىيەتنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن غەرەزسىز ھالدا سەرپ قىلىش بولۇپ، كەڭ قوللۇق، مەردلىكنىڭ ئىپادىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ھاجەتمەنلەرگە ئادەمگەرچىلىك يۈزىسىدىن ياردەم بېرىش، پېقىر ۋە مىسكىنلەرگە ئىنئام - ئېھسان قىلىش، مۇرىتى كەلگەندە بىر ئادەمنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا قېنىنى ھەتتا جېنىنىمۇ پىدا قىلماق... قاتارلىقلار سېخىيلىق ۋە مەردلىك ئالامەتلىرىندۇر. ساخاۋەت ئەل ئىچىدە ياخشى ئات كۆتۈرمەكنىڭ بەلگىسىدۇر. ئادەم ئۈچۈن خىسلەت بابىدا ھەر قانداق ياخشى پەزىلەت - ساخاۋەتتىن ئۈستۈن ئەمەستۇر.

ئۈياتچان (ھايالىق) بولۇش

ھايا - ئالەمدىكى قائىدە - نىزاملارنىڭ مۇقىم تۇرۇشىدىكى مۇھىم شەرتتۇر، ئىنسانىيەتنىڭ، تەربىيىنىڭ كامالەتنىڭ ئالامىتىدۇر. شۇڭا، بىزدە ئۈستازلار، ئاتا - ئانىلار، تەربىيىچىلەر ئەزەلدىن بالىلارنى ھايالىق قىلىپ تەربىيىلەشنى چىڭ تۇتۇپ كەلگەن.
ھايا كۆتۈرۈلسە كىشىلەر ئۈياتمايدىغان، نومۇس قىلمايدىغان ۋەزىيەت شەكىللىنىپ، جەمئىيەتنىڭ تەرتىپ - ئىنتىزامى، ئەخلاقى بۇزۇلۇپ، تۇرمۇش پىتنە - پاسات، پەسكەشلىك بىلەن بۇلغىنىدۇ. كىشىلەر بىر - بىرلىرىگە يول قويمايدۇ. ئادەملەردە ئۆزىنى سوراش تۇگەپ يولسىزلىشىدۇ - چوڭلار كىچىكلەرنى، كۆچلۈكلەر زەئىپلەرنى، ئىمتىيازلىقلار ئىمتىيازسىزلارنى خورلاپ، بوزەك قىلىدۇ. شۇڭا، ھايادىن ئىبارەت بۇ ئەنئەنىنى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا داۋاملاشتۇرۇش - ئادەملەردىكى ئەڭ ئېسىل پەزىلەتتۇر.

ئۆزىنى سوراش (ئىنساپ قىلىش)

ئادەبلىك ۋە ئىنساپلىق بولماق - ھەممە ئىشتا ئۆزىنى سورىماق بولۇپ، پۈتكۈل ئىنسانغا ئورتاق سۈپەتتۇر. ئىنساپلىق بولۇشنى بالا ۋاقتىدىن باشلاپلا ئۆزىگە ئادەت قىلىش زۆرۈر. ئۆزىدىن چوڭ كىشىلەرنىڭ قېشىغا كەلگەندە ئەدەب ۋە ھۆرمەت بىلەن: «ئەسسالامۇئەلەيكۈم» (سالامەتلىك، ئەمىنلىك تىلەيمەن)، قىزلار: «ئەسسالام» دەپ سالام بېرىپ، كۆرىشىلگەن

ئورۇندا ئولتۇرماق، سورىغانلىرىغا ئويلاپ جاۋاب بەرمەك لازىم. چوڭ كىشىلەر، ئۇستاز، ئاتا - ئانا، ئاكا - ئاچىلىرىنىڭ ئالدىدا پۇتنى سەت كېرىپ ئولتۇرماسلىق، يانپاشلاپ يېتىۋالماسلىق لازىم.

مېھماندارچىلىقتا تاماققا ئولتۇرۇشتىن ئاۋۋال قولنى پاكىز يۇيۇش، «ئالسلا، باقسىلا» بىلەن چوڭلاردىن كېيىن داستىخانغا قول ئۇزىتىش، ئاشنىڭ ئۇستىدىن، ئوتتۇرىسىدىن ياكى كىشى ئالدىدىن قول سالماي، ئۆز ئالدىدىكىنى ئېلىش، بەش بارماقنىڭ ھەممىسىنى تەڭ ئاغزىغا تىقماسلىق، لوقمىنى چېغىدا ئېلىپ تولۇق چاينap، ئالدىرىماي يۇتماق لازىم. بىللە تاماق يېگۈچىلەرنىڭ ئاغزىغا، چىنە، قوشۇقىغا قارىماسلىق، داستىخانغا قاراپ يۆتەلمەسلىك، چۈشكۈرمەسلىك، ئەسنىمەسلىك، بۇرۇننى تارتماسلىق، يەل قويۇپ بەرمەسلىك لازىم. بۇلارنىڭ ھەممىسى ناھايىتى ئۇياتلىق ئىشتۇر. ئاش يېگەن ۋە ئىچكەندە شالاپلىتىپ چاينىاش، خولۇپلىتىپ ئېچىش، ئاۋازلىق كېكىرىش، قوشۇق، چوكا، ۋىلكىلارنى تەخسە، چىنىلەرگە جاراق - جۇرۇق تەككۈزۈشمۇ بەك ئەخلاقسىزلىقتۇر.

تاسادىپىي تاماق تۇزلۇق، ئىس ئۆتۈپ كەتكەن، سۇيۇق - سەلەك بولۇپ قالغان بولسا، يۇزىگە سېلىپ ساھىبخاننى خىجىل قىلىشمۇ ئەخلاقسىزلىق جۈملىسىدىندۇر.

مېھمانغا چىللىغان ئۆيگە ئادەم باشلاپ بېرىش، زورلاپ مېھمانغا چاقىرتىش، ۋاقتىدا كەلمەي كۆتتۈرۈش، بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ بېرىش، «زەللە» ئېلىش، پۇل، داستىخان. . . قويدۇرۇشلارمۇ نائىنساپلىقتۇر.

ھەر بىر كىشى ئۆزىنى، بالا - چاقىلىرىنى ئىدارە قىلىش جەريانىدا ۋە چوڭ - كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆزىنى سورىشى، ئىنساپ ۋە ئەدەبتىن ئىبارەت بۇ ئەخلاقتىن ئايرىلماسلىقى لازىم. ئىدارە قىلغۇچىلارنىڭ ھەر بىرىدە ئىنساپ بولسا، ئىدارە قىلىنغۇچىدا ئەلۋەتتە ئەدەب بولىدۇ. بىز ئاتا - ئانا بولغۇچىلار پەرزەنتلىرىمىزگە سۆز بىلەن نەسىھەت قىلىپلا قالماستىن، ئەمەلىي ھەرىكىتىمىز بىلەنمۇ ئۇلارنى تەربىيىلىشىمىز ھەم قايىل قىلىشىمىز كېرەك. بالىلىرىمىزنىڭ بالىلىقلىرى سەۋەبىدىن ئۆتكۈزۈپ قويغان ئازغىنە سەۋەنلىكلىرىنى ھەدىسىلا يۈزىگە سېلىپ، ئۇلارنىڭ ئابرويلىرىنى تۆكمەسلىكىمىز، ئەپۇ قىلىپ ئۆيالدۇرۇش يولىنى تۇتۇشىمىز كېرەك. ماشىنا، پويىز، كېمە - تىياتىرخانا. . . لاردا ئاۋۋال بالىلارنى، خانىم - قىزلارنى، قېرىلارنى، كېسەللەرنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىشىمىز، بۇ ئىشتا بالىلارغا ئۆرنەك بولۇشىمىز لازىم.

شۇكرى - قانائەت قىلماق

شۇكرى - قانائەت دېگىنىمىز - نېمەت بەرگۈچىدىن مەمنۇن بولۇپ، ئۇنى ياد ئېتىپ، ئۇنىڭغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشتۇر.

كىشى ئۆزىنىڭ بىساتىدا بار بولغان نېمەتلىرى - پۇل، مال، ئۆي جاھازلىرىغا رازى بولۇپ، باشقا ئادەملەرنىڭ مال - دۇنياسىنى تەمە قىلماي، ئۆزىدە يوققا سەۋرى قىلىپ، ئۇمىدۋار بولۇشى كېرەك.

باشقىلارنىڭ نەرسىسىگە كۆز ئالايتماي سەۋىي قىلسالماق، تىرىشسالماق ئۇمۇ سەندە بولىدۇ. ھالال مېھنەت بىلەن ئەجرى قىلسالماق، بارىغا رازى بولسالماق ئۇمىدىنىڭ ھاسىل بولىدۇ. مانا بۇنى قانائەت دەيمىز.

قانائەتلىك كىشى دۇنيا سەپىرىدە ئۆمرىنى قايغۇ - ھەسرەتسىز ئۆتكۈزىدۇ. ئەمما قانائەتسىز كىشى خاپىلىق، ھەسەتخورلۇقتىن ئۆرە كەلمەيدۇ. قانائەتلىك كىشى ئىززەتلىك ۋە قەدىرلىك بولىدۇ. قانائەتسىز كىشى تەمەخورلۇق ۋە خارلىقتا ئۆتىدۇ. ئۇلۇغ شائىر ھەزرىتى مىرئەلىشىر نەۋائىي قانائەتسىزلەرگە نەشتەر ئۇرۇپ:

ئورامچىدەك ھەمىشە تار ئېتەرسەن،
قانائەتسىزلىكىڭ ئىزھار ئېتەرسەن.
سۇپۇرسە ساھىبى خانە بى يەكسپار،
ئورامچى ھەم كېتەر، ھەم سەيرى، ھەم تار.

(ئۆمۇچۈككە ئوخشاش ھەمىشە تور تارتىسەن، قانائەتسىزلىكىڭنى بىلدۇرىسەن. مۇبادا ئۆي ئىگىسى ئۆيىنى سۇپۇرسە، ئۆمۇچۈكمۇ، ئۇقلىغان ئوۋمۇ، تارتقان تورىمۇ كېتەر) دەپ ناھايىتى توغرا ۋە دانا ھۆكۈم بىلەن بىزنى ئاگاھلاندۇرغاندۇر.

كەم سۆز بولۇش

زۆرۈرىيىتى بولمىغان سۆزنى دېمەسلىك، ئىمكان بار ئاز گەپ قىلىش، كەم سۆزلۈك بولۇش ياخشى سۈپەتلەردىندۇر.

كەمسۆز كىشى چوڭقۇرراق ئويلايدۇ. ئوي - پىكرى توغرا يەردىن چىقىپ، ئۇنىڭ ھىممىتىنى ئاشۇرىدۇ. ئۇنىڭدا تەمكىنلىك ۋە ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىش سۈپىتى بولىدۇ. سۆزلىگەن سۆزى خەلق ئارىسىدا ئېتىبارلىق بولىدۇ. دۇنيانىڭ پالاكەت ۋە پىتنە - پاساتلىرىدىن خاتىرجەم بولىدۇ. شۇنداقلا ئۇنىڭدا تۇرلۇك جاۋابكارلىقمۇ ئاز بولىدۇ. خاتالىقنىڭ كۆپرەكى تىلدىن بولىدۇ. كۆپ سۆزلىگەن ئادەم ئۆزىنىڭ ئەيىبىنى ۋە ياكى يات كىشىنىڭ ئەيىبىنى ئۆز سۆزىگە قوشۇپ سۆزلەپ، بېرىپ - بېرىپ بالاغا ئۇچرايدۇ ياكى بولمىسا باشقا كىشىلەر بىلەن گەپ تالىشىپ، ئورۇنسىز ئۇرۇش - تالاشقا يولۇقۇپ قالىدۇ. كۆپ سۆزلىگەن ئادەم تىل ئاپىتىگە ئۇچرىماي قالمايدۇ. شۇڭا بىزدە: «ئېغىز يۇگۇرۈكى باشقا، پۇت يۇگۇرۈكى ئاشقا» دېگەن گەپ بار.

مۇقىم يولى بولۇش - ئامانەت ساقلىغۇچى بولۇش

ئامانەت دېگىنىمىز - باشقىلارنىڭ ساقلاپ تۇشنىپ ساقلاپ بېرىش ئۈچۈن بەرگەن نەرسىلىرىدۇر.

دىيانەت دېگىنىمىز - پاك بولۇش دېمەكتۇر.

ئىنساپ بىلەن ئىش قىلغان، باشقىلارغا زىيان سالمىغان، باشقىلارنىڭ نەرسىلىرىنى قەستەن يەۋالمىغان ئادەمنىڭ ئەل - جامائەت ئالدىدا مەرتىۋىسى يۇقىرى بولىدۇ.

پۇل - مال - شەخسىنىڭ قويغان ئامانىتى بولسا، ھالىلار ئاتا - ئانىلىرىغا ئامانەتتۇر. ئىلىمسىزلار ياكى شاگىرتلار ئالىملارغا ئامانەتتۇر. ئەزالار جان ئىگىسى بولغان ئادەمگە ئامانەتتۇر.

مەقسەت: دوست - بۇرادەرلىرىنىڭ ساڭا ئىشىنىپ قويغان پۇل - مېلىنى يەۋالما. ھالىلىرىڭنى توغرا يولدا تەربىيەلەپ، ئۇنىڭ ئۈمرى - ھاياتىغا، ئىستىقبالىغا خىيانەت قىلما. ئەلنى نادان ھالدا قالدۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىشەنچىسىگە خىيانەت قىلما. سالامەتلىكىڭگە ئەھمىيەت بەرمەي، ئۇمۇرىنىڭ قىسقىرىشىغا سەۋەب بولما. بۇ، ئامانەتلەرنى توغرا ئىشلەتكىن، دېمەكتۇر.

ئەقىل - پاراسەت ۋە پۇرسەت

ئەقىل - پاراسەت دېگىنىمىز - ئىنچام تىل بىلەن «پەم» دېيىلىدۇ. پاراسەت - كىشىلەردىكى ياخشى بىلەن يامانىنى پەرق ئېتىش ئىقتىدارىدۇر. شۇنداقمۇ ھوشيار كىشىلەر بارىكى، ئادەم ۋە ئەرسىلەرنى بىر كۆرۈپلا ئۇنىڭ ياخشى - يامانلىقىنى سېزىۋالالايدۇ. بولۇۋاتقان ئىشلارغا قاراپلا ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىغا توغرا باھا بېرەلەيدۇ. بۇنداق پاراسەتلىك ئادەملەر ھەر تۈرلۈك كىلىشمەسلىك، بالا - قازالاردىن ئۆزىنى ساقلاپ قالماستىن، بەلكى باشقىلارنىمۇ ساقلاپ قالالايدۇ.

پۇرسەت - ئىش - ھەرىكەت قىلىشقا چىققان ساھەتتۇر. گۈللەر ئازغىنە پۇرسەت ئىچىدە ئېچىلىپ بۇيى - پۇرىقى بىلەن كىشىنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدۇ، لېكىن ئۇزۇن ئۆتمەي توزۇيدۇ. ئۆمۈرمۇ شۇنداق قىسقىدۇر. ئەقىللىك ئادەملەر ئۆمۈر پۇرسىتىنى غەنىيمەت بىلىپ، ۋاقتىنى ئىلىم - پەن ئۆگىنىش، جامائەتكە پايدىلىق، ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلىش بىلەن تولىمۇ مەنىلىك ئۆتكۈزىدۇ.

پاكىز بولۇش

پاكىزلىق - سالامەتلىككە دەخلىي يەتكۈزىدىغان پاسكىنا، ھارام نەرسىلەردىن ئۆزىنى تارتىپ، دائىم ساپ ۋە تازا بولۇش دېگەنلىكتۇر. بىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئەخلاقىمىزدا پاكىزلىقنى ئىككىگە بۆلۈپ قارايدۇ: 1. ئەقلىي - ئىچكى پاكىزلىق. يەنى پىكىر - خىيالى، قەلبى پاكىز بولۇش؛ 2. تاشقى پاكىزلىق. يەنى ئولتۇراق جاي، مۇھىتى، سۇ، پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى پاكىز بولۇش. ئىچكى - تاشقى پاكىزلىقنىڭ ئۆزى گۈزەللىكتۇر. شۇڭا، ئىنسان پاكىزلىققا ئەھمىيەت بېرىش بىلەن روناق تاپىدۇ ۋە ساق تەندە ساغلام پىكىر بولىدۇ.

ھاجەتمەنلەرگە ھەدىيە بېرىش

ھاجەتمەنلەرگە ھەدىيە بېرىش (ئېھسان) - بۇ ئۆز مەنپەئىتىدىن كېچىپ، يەنە بىر ئىنسانىنى خۇرسەن قىلىشقا مەردلىك كۆرسىتىشتۇر.

ئۆز ئېھتىياجىدىن ئارتۇق ماددىي نەرسىلىرىنى ئەۋزەللىكى بالا - چاقا، ئۇرۇق - تۇغقان - خىش ئەقرىبالىرى، ساۋاقداشلىرى، يولداشلىرىغا غەرەزسىز مەرھەمەت قىلماق - ئېھسان جۈملىسىدىندۇر.

«ئېھسان» دېگەن بۇ گۈزەل ئەخلاق ياخشىلىقنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئېھسان كۆڭۈلنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئىشارە.. ئۇ، جاھاننى چۈشەنگەن، بىلگەن، كۆپنى كۆرگەن، كەمتەرىن زاتلارنىڭ شۆھرەتلىك پەزىلىتىدۇر.

ئېھسانىنىڭ ئىپادىلىرى:

ئاتا - ئانىلىرىغا مۇلايىم سۆز، سىلىق مۇئامىلە قىلىش ۋە ئىشلىرىنى قىلىپ بېرىش بىلەن؛ يېتىملەرنىڭ كۆڭلىنى ئالماق، خۇش قىلماق ۋە تەربىيە قىلماق بىلەن؛ بىچارىلەرگە ماددىي ياردەملەرنى بەرمەك بىلەن؛ قوشنا - ھەمسايىلەرگە شەپقەت، مەرھەمەت، ياخشىلىق قىلماق بىلەن؛ سەپەرداش، ساۋاقداش، خىزمەتداشلارغا ئۇلارنىڭ دىلىغا تېگىدىغان سۆز - ھەرىكەتلەرنى قىلماسلىق بىلەن؛ مۇساپىر ۋە مېھمانلارغا ئۇلارنى كۆتۈش، ئېھتىرامنى جايىغا يەتكۈزۈش يولى بىلەن؛ ئۆيدىكى خىزمەتچىلەرگە قىلالمايدىغان ئېغىر ئىشلارنى بۇيرۇشتىن ساقلىنىش بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. بۇ، بىزنىڭ تەركىسز ئەنئەنىۋى ئەخلاقلىرىمىزدۇر.

ئىقتىسادچىل بولۇش

ئىقتىساد - قولۇڭدىكى پۇل - مېلىڭنى كۆرسىتىدۇ.

ئىقتىسادنى قەدىرلىگۈچىلەر ئورۇنسىز ئىشقا بىر تىيىنمۇ سەرپ قىلمايدۇ. ئورنى كەلگەندە قانچىلىك بولسىمۇ پۇلنى ئايىمايدۇ. ئىقتىسادنىڭ قولىدا تۇرماسلىقىنىڭ سەۋەبى ئىسراپچىلىقتۇر. ئىسراپخور خارلىنىدۇ. ئىقتىسادچىل كىشى ھەممە ۋاقىت تۇرمۇشتا خاتىرجەم بولۇپ، كىشىگە موھتاج بولۇپ قالمايدۇ.

نەسىھەتكى، ھەسەل ھەرىسى قىشتا يېيىش ئۈچۈن ئۆزىگە ھەسەل جۇغلىغاندەك، كىشىلەرمۇ مەمۇرچىلىق كۈنلىرىدە ئېشىنغانلىرىنى توپلاپ، ياخشى - يامان كۈنلەر ئۈچۈن تېجىمىكى، كېيىنكى ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىقتىسادىي ئاساس تۈرغۇزمىق زۆرۈردۇر.

خۇش خۇي بولۇش

خۇش خۇيلۇق - ئېسىل ئادىمىي خىسلەت بولۇپ، ئۇ، كىشىدىكى ساپ مېجەز، مۇلايىم، ياخشى سۈپەتتۇر.

خۇش خۇيلۇق سىمۋولى بولغان ئەيسا ئەلەيھىسسالام ھەققىدە «ئىنجىل»دا مۇنداق بىر ھېكايەت بايان قىلىنىدۇ: «... ئەيسا پەيغەمبەر يول ئۈستىدە كېتىۋاتقاندا ئەبلىخنىڭ يولۇقتى. ئۇ، ئەيسادىن ئۇچ قېتىم سوئال سورىدى. ھەر بىر سورىغان سوئالىغا ئەيسا ناھايىتى خۇش خۇيلۇق بىلەن قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بەردى. ئەمما ئەبلىخە ئۇنىڭ جاۋابىغا سوغ چىراي ۋە قوپال مۇئامىلە قىلدى. بۇنى كۆرگەن بىر يولۇچى: نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالدىدا گۇناھسىز تىل ئىشتىپ ئاھانەتكە قالدىڭ؟ ئۇ ساڭا دەشنام قىلىۋاتسا، يەنە خۇش خۇي مۇئامىلە قىلىسەنغۇ؟ دەپ سورىدى. ئەيسا كۈلۈپ تۇرۇپ: - گەرچە ئۇنىڭدىن ماڭا ئازار - دەشنام يەتسىمۇ، مەن ئۇنىڭغا غەزەپلەنمىدىم. ئەمما، ئۇ مەندىن ئەدەب

ئۆگەندى. ئۇنىڭ سۆزى بىلەن مەن جاھىل بولۇپ قالمايمەن. لېكىن ئۇ، مېنىڭ خۇش خۇيلۇقۇم بىلەن ئەقلىنى تېپىشى مۇمكىن، دېدى».

ئۆلما - دانىشمەنلىرىمىز خۇش خۇي كىشىلەردە بولىدىغان تۆۋەندىكى ئالامەتلەرنى كۆرسەتكەن:

1. دائىم كۆپچىلىك ئۈچۈن ياخشىلىق ئىزدىمەك.
2. باشقىلارغا نەپ يەتكۈزمەك.
3. كىشىنىڭ ئەيبىنى ئاچماي، ياخشىلىقىنى سۆزلەش.
4. يامان يولغا ماڭغان، يامان ئىش قىلغانلارغا سىلىقلىق بىلەن نەسىھەت قىلماق.
5. ئەيبكار ئۆز گۇناھىنى ئىقرار قىلسا ئەپۇ قىلىش، باللىرىنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈش.
6. موھتاجلارنى ھاجىتىدىن چىقىرىش.
7. كىشى ئۈچۈن خالىس مۇشەققەت چەكمە، ۋايسىماسلىق.
8. ئۆز نەپسىنى كۆزلىمەسلىك.
9. كىشىلەر ئالدىدا ئاچچىقلانماسلىق.
10. بالا - چاقىلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئايايدىغان، خۇش قىلىدىغان بولۇش.
11. سېخىي، مەرد بولۇش.

پەس ئەخلاق - قىلمىقسىزلىقلار

نادانلىق

نادانلىق - ئەڭ قاباھەت ئەخلاقسىزلىق بولۇپ، ئەقىل ۋە پىكرىنى قەستەن يامانلىققا ئىشلىتىش ياكى پىكرى يېتىدىغان ئىشلارغىمۇ پىكىر يۈرگۈزمەسلىكتۇر.

نادان ئادەمنىڭ سۆزى ئۆتمەيدۇ، ئەل - جامائەت ئىچىدە ئېتىبارىمۇ بولمايدۇ. دۇنيادا يۈز بەرگەن پاجىئەلەرنىڭ سەۋەبچىسىمۇ كۆپ ھاللاردا جاھىل - نادانلاردۇر. ئاقىللار ئېيتقاندەك: «بىلمەسلىك ئەيىب ئەمەس، ئۆگەنمەسلىك ئەيىبتۇر». شۇڭا، ئاتا - بوۋىلىرىمىز بالىلىرىنى مەكتەپتە ئوقۇتۇپ نادانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇشنى بالىنىڭ ئاتا - ئانىدىكى تۆت ھەققىدىن بىرى، دەپ قارىغان.

بىخۇدلۇق

بىخۇدلۇق (غەپلەت بېسىش، ئويلىماسلىق، پىكىر قىلماسلىق) - نەسىھەت ۋە پايدىلىق گەپنى ئاڭلىماسلىق، ئىشىنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلىماسلىق بولۇپ، ئادەمنى خارلىق، بەختسىزلىككە سۆرەيدىغان يامان ئىللەتتۇر. كىشىلەر ھايات يولىدا بىخۇدلۇق بىلەن ئۆتۈۋەرسە، پۈرسەتلەر كېتىپ، ئۆمۈر، ياشلىق، ھەۋەس، پىكىرلەر... زايا بولۇپ «غاپىل» (غەپلەت باسقان) لىق تۇپەيلى دۇنيانى كۆزىتىش - بىلىشتىن مەھرۇم بولىدۇ. - دە، ئاقىۋەتتە ئۆمۈرلۈك پۇشايمانغا قالىدۇ. شۇڭا، ئاتا - بوۋىلىرىمىز: پىكىر قىلماسلىق - تىرىك تۇرۇپ ئۆلگەنگە باراۋەردۇر، دېگەنىدى تولىمۇ دانالىق بىلەن.

بۆلگۇنچىلىك

بۆلگۇنچىلىك - تەپرىقىۋازلىق، كاللا سوقۇشتۇرۇپ ئارا بۇزۇش ئادەملەرنى بىر - بىرىگە دۇشمەنلەشتۈرۈش بولۇپ، بۇ قاباھەت ئىللەت كۆپ ھاللاردا ئۇرۇش - جېدەللەرگە ھەتتا قانلىق پاجىئەلەرگە سەۋەب بولىدۇ. لېكىن بۆلگۇنچى ئادەم ھامانەم پاش بولۇپ، خەلقى ئالەم ئىچىدە رەسۋايى - شەرمىسار بولماي قالمايدۇ.

تەپرىقىچىلىك بىر ئائىلە ۋە ياكى تۇغقانلار ئارىسىدا پەيدا بولسا، ئۇ ئىش ھەرگىز شۇ تەپرىقىچى بىلەنلا كەتمەستىن، ئۇلارنىڭ ئۇرۇق - ئەۋلادى ۋە جەددى - جەمەتىگىچە يامراپ تۇگىمەس ئاداۋەت، ھەتتا قىساسخورلۇققا سەۋەب بولىدۇ.

مۇبادا بۇ ئىللەت بىر قەۋم ياكى بىر مىللەتتە باش كۆتۈرسە، خۇددى مەرھۇم ئۇستاز مۆھتەرەم ئابدۇقادىر دامۇللام ئېيتقاندەك: شۇ قەۋم ياكى مىللەت تەپرىقە ۋە خىلاپلىق سەۋەبىدىن خار - زەبۇن بولۇپ كۇن كەچۈرىدۇ.

سۆزنىڭ مېزىنى تېتىش

كىشىنىڭ سۆزىدىن نۇقسان ۋە كەمچىلىك تېپىپ، پېيىدە يۇرمەك ۋە سۆز - چۆچەك قىلماق گەپدانلىقتۇر. بۇ، تىل ئاپەتلىرىدىن بولۇپ، يامان سۇپەت، يامان ئەخلاقلار جۇملىسىدىندۇر. بۇنىڭ تەرىپاتى شۇلدۇركى، «چۈن دائىم ئېشەكنىڭ يېغىرىنى ئىزدىگەندەك، كۆڭلى بۇزۇقمۇ ھەمىشە خەقنىڭ ئەيبىنى ئىزدەيدۇ».

ئۇرۇشقاقلىق

كىشى بىلەن بولغان پاراڭ ۋە تالاشتا، مۇتالىيە ياكى ئۆز مەزھىپىنى ئوقتۇرۇشتا ئەدەب - مۇنازىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ئۆزۈمنىڭ «راست» دەپ تالاشماق، تىللاشماق ئۇرۇشقاقلىق بولۇپ، ناھايىتى ياماق سۇپەتتۇر. كىم نادان بولسا، شۇ جېدەلگە ئامراق بولىدۇ. ئەمما ئادەتتىكى مۇنازىرە جەريانىدا خاس ئورۇن (كىشىلەر ئالدىدا ئەمەس) دا ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن قارشى تەرەپنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، كامىل پىكىر قىلىپ ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۇرمەك ۋە مۇۋاپىق جاۋاب بەرمەك ئۇرۇشقاقلىققا كىرمەيدۇ.

مېدىتسىنا (تىبابەت) ئالىملىرىنىڭ ئىسپاتىغا قارىغاندا، يۇرەك كېسىلىنىڭ پەيدا بولۇشىغا تۇنجى سەۋەبچى مۇشۇ جېدەلدۇر.

ئۇنداق ئۇرۇشقاق - جېدەلخورلار بىلەن قۇدا - باجا بولۇش، ھەمسەپەر بولۇش، خىزمەتداش بولۇش، ساۋاقداش بولۇش، قوشنا - قولۇم بولۇشتىن ھەممە ئادەم قاچىدۇ.

سەت گەپ قىلىش

ئوشۇقچە سەت گەپ، ئۇياتلىق سۆزلەرنى، «جېمىا» سۆزىگە ئوخشاش قەبىھ ئىبارەتلەرنى شۇنىڭدەك ئادەم يىرگەنگۈدەك گەپلەرنى قىلماق سۆزىدىكى پاھىشىدۇر. سەت گەپ قىلىدىغان ۋە زەھەر تىلى بىلەن ئىنسانىنى چاقىدىغان ئادەم قارىماققا ئىككى ئاياغلىق ئىنسان، ئەمەلدە ئادەمي ھايۋاندۇر. بىز باللىرىمىزنى كىچىكىدىن تارتىپ ئەدەبلىك ۋە چىرايلىق سۆزلەرنى

قىلىدىغان قىلىپ تەربىيىلىشىمىز ئۈچۈن كەڭ ئاۋۋال ئۆزىمىز (ئاتا - ئانا، ئۇستازلار) ئۇلارنىڭ ئالدىدا بىر - بىرلىرىمىزنى ھۆرمەت قىلىپ، سىلىق، يۈمشاق، مەرھەمەتلىك بولۇشىمىز لازىم. ھەتتا بالىلار تۇرغان جايدا ئاتا - ئانىلار قاتتىق سۆزلەرنى قىلىش تۈگۈل قاپاق تۇرۇپ، بىر - بىرلىرىنى سىلكىشىمۇ خاتادۇر. بەزىلەر بالىلارنىڭ تۇنجى تىلىغا: «ئاناڭنى...» دەپ ئۆزى «خېمىرتۇرۇچ» سىلىپ بەرگەچ بالىلىرىمىزنىڭ دەسلەپكى تىلى «... كەي» دىن باشلىنىپ، كېيىن بۇ يېڭى تەلۇە نۇسخا تەرەققي قىلىپ، ئائىلە ۋە ئۆزى ئۈچۈن «بالا» بولىدۇ. بىزدىكى بۇ ناچار ئەخلاق، يامان سۆزلەشنى زادى كىم ئۆگەتتى؟ بىر مەررە بولسىمۇ مۇلاھىزە قىلىپ باقايلى: ئىنسانلارغا ئۆگىتىلگەن ياخشى ئىشلارنىڭ كۆپى تەربىيە، مەجبۇرلۇق - زورلۇق بىلەن بولسا، يامان ئىشلارنىڭ كۆپى ئۆزلۇكىدىن، دوراش بىلەن يۈقىدۇ.

شۇنداق ئىكەن، بالىلىرى ئالدىدا ئاتا - ئانىلىرى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى تىللىماق، ئۇرۇشماق، ئۇلارغا كۆرسىتىپ تاماكا چەكمەك، ھاراق ئىچمەك، كەيپىي خۇمارى ئۈچۈن لازىملىقلار (تاماكا، سەرەڭگە، ھاراق - شاراب) نى بالىلىرىنى بۇيرۇپ ئەپكەلدۈرمەكلەرنىڭ ھەممىسى ئەخلاقسىز قىلمىشلار بولۇپ، ئەمەلىيەتتە بۇ «بالىلىرىم مېنىڭ قىلغانلىرىمنى دورىسۇن» دەپ ئۇلارغا كۆرسەتكەن «ئۈلگىنىز» ۋە ئۇلارغا سىلىپ بەرگەن «مەبلىغىنىز» دۇر، خالاس.

سىر ساقلىيالماسلىق

بىر كىشىنىڭ مەخپىي سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ياكى مەخپىي ئىشلىرىنى كۆرۈپ باشقا كىشىلەرگە سۆزلىمەك سىرنى ئاشكارا قىلىش دېمەكتۇر.

بۇ، ناچار سۈپەتلەردىن بولۇپ، پەس تەبىئەتلىك، ئىپلاس ئادەملەردە بولىدىغان يامان خۇلقلاردىن بىرىدۇر. چۈنكى ئۇنىڭ ئاشۇنداق يامان خۇلقىنى بىلگەن بولسا، ئۇنىڭ ئالدىدا ھېچكىشى ھېچقانداق گەپ - سۆز قىلمىغان بولاتتى. شۇڭا، بۇنداق ئادەملەر ئىشەنچسىز دەپ قارىلىپ پۈتۈن جامائەت ئالدىدا ئېتىبارسىز بولىدۇ.

خۇسۇسەن ياش ۋاقتىدىن باشلاپ بۇنداق سىر ئاشكارىلىغۇچىلاردىن بولۇپ قالماسلىققا تىرىشىش زۆرۈردۇر.

شۇڭا «سىر ئاچقۇچى ئەۋرەت ئاچقۇچىدىن يامانراقتۇر» دېيىلگەن سۆز ناھايىتى جايىدا كەلتۈرۈلگەن ھېكمەتلەردىندۇر.

كىشىنىڭ: «مۇشۇ سۆزنى باشقىلارغا دېمەڭلار» دەپ ئۆتۈنگەن سۆزىنى ئەلۋەتتە دېمەسلىك، سىرىنى ساقلاش لازىمدۇر.

قېرىنداش ۋە دوستىنىڭ ئېيتقان سىرىنى ئىككىنچى بىر كىشىگە ئېيتىش ئامانەتكە خىيانەت قىلغانلىق بولۇپ، بۇ، مۇناپىقلىقنىڭ ئالامىتىدۇر.

سىر - غەرەز - مۇددىئاسىنى، ئارزۇ - مەقسىتىنى ئاشكارىلىماي كۆڭلىدە پىنھان ساقلىماق دېمەكتۇر.

ئۈچ نەرسىنى سىر قىلىپ ساقلاش زۆرۈردۇر: بىرى، سەپەرنى. ماڭار كۈن ۋە يول - مۇساپە سىرىدىن باشقىلارنى خەۋەردار قىلماسلىق لازىم. چۈنكى دۈشمىنىڭ خەۋەر تاپسا پېيىگە چۈشۈشى مۇمكىن. يەنە بىرى، نىيەت - غەرىزىنى، ئارزۇ - مەقسىتىنى سىر تۇتۇش لازىم. ئەگەر بۇ دۈشمىنىگە بىلدۈرسە، ھەستىخورلۇق قىلىپ ئىشىگە بۇزىدۇ. ئۈچىنچى بىرى، بايلىقىنى ئاشكارىلىماسلىق لازىم «مەن باي» دەپ خالىغانچە پۇل، مال - مۈلكىنى كىشىلەرگە ئاشكارىلاپ يايسا، باشقىلاردا تەبىئىي تەمە پەيدا قىلىپ قويىدۇ. بەلكى دۈشمەنلەر ئۇنى بايلىقتىن مەھرۇم قىلىش كويىغا چۈشىدۇ. تاسادىپىي ئالەم يەتسىمۇ سىر تۇتۇش كېرەك. بۇنىڭدا ئىككى ئىش بار: بىرى، ئاشكارا بولغان رەنجىگە دوستلىرىڭنى مالال، نائۈمىد قىلىدۇ؛ يەنە بىرى، دۈشمەننىڭ پىتنە تىلىنى ئاچىدۇ. بىر كىشى ئاقىلغا: «مېنىڭ بىر سىرىم بار، كىمگە دەي» دېسە، ئاقىل: «سىر ئۆزۈڭنىڭ، ئۆزۈڭگە لازىمدۇر. بۇنى ئۆزۈڭ ساقلىمساڭ باشقا كىشىگە لازىمى بولمىغان نەرسىنى نېمىدەپ ساقلايدۇ» دېگەندەك كېيىن، سىرىنى دېمەي مۇرادىغا يەتكەنكەن.

بىر ھېكايىدە مۇنداق رىۋايەت قىلىنغان: ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن سىرىنى يېقىنىغا دېدى. ئۇ ئاشكارىلىدى. ئىسكەندەر ئۇنى جازالىماقچى بولغاندا ئارستو: ئەي شاھىنشاھ، ئۆزۈڭگە كېرەكلىك سىرنى ئىچىڭگە سىغدۇرالمايۇ ئۇنىڭغا دەپسەن. ھالبۇكى، ئۆزۈڭ ساقلىيالمىغان سىرنى بۇ قانداق ساقلىسۇن؟ ئۇنىڭدىن ئاغرىنما، قايت، دەپتۇ. ئىسكەندەر گۇناھىنىڭ ئۆزىدە ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ.

سىر ساقلىيالمىغان كىشى ھەممىگە دەردى - بالانى چىللاپ كەلتۈرگۈچىدۇر. شۇڭا ھەزرىتى مىر ئەلىشىر نەۋائىي: «سىرىمنى دۈشمىنىم بىلمىسۇن دېسەك، دوستۇڭغىمۇ دېمە» دەپ ناھايىتى توغرا ئېيتقان.

كىشىلەرنىڭ ئەيىبىنى ئاچماق ۋە ئەيۇەت قىلىش

باشقىلارنىڭ يېتىشسىزلىكىنى ئالدىدا دېمەي، ئۆزگىلەر ئالدىدا ئۇنىڭ كەينىدىن سۆزلەش، ئارقىسىدا دېيىش غەيۇەت قىلىشتۇر. بۇمۇ بىر ناچار سۈپەت بولۇپ، ئاقىل ئادەملەرنىڭ ئىشى ئەمەس. بىر ئادەمنىڭ ئەيىبىنى ئۇنىڭ ئارقىسىدا سۆزلىسەك، ئۇ گەپ ئۆزىگە ئاڭلىنىپ قالسا، ئەلۋەتتە سېنى دۈشمەن كۆرىدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇ كىشى ساڭا ئىناۋەت قىلمايدۇ.

ئەگەر بىر كىشىنىڭ غەيۇتىنى ۋە ئەيىبىنى سۆزلىگەن چاغدا ئاڭلاپ تۇرغۇچى ئاقىل ئادەم بولغان بولسا پەملەيدۇكى، «بۇ ئادەم ھازىرغۇ ئۇنىڭ غەيۇتىنى قىلدى، كېيىن بىر يەردە يەنە بىر كىشىگە جەزمەن مېنىڭ غەيۇتىمنى قىلىدىغىنى ئېنىق» دەپ بۇ كىشىدىن قاچىدۇ، ھەزەر قىلىدۇ. خەقنىڭ غەيۇتىنى قىلىپ ئادەتلەنگەن كىشىلەرگە خىتابەن دانا زاتلاردىن بىرى: «.

. . بىر - بىرىكىزىنىك، بۇرادىرىكىزنىك گۈشىنى يېمەكسىز!» دەپ ئاگاھلاندۇرغاندۇر. بۇ بولسا غەيۋەتنىڭ دۇرۇس بولمىغان بىر تەرىپىدۇر. ئەمدى يەنە بىر تەرىپى بولسا، جەمئىيەتتە بەزىبىر بەتقىلىق - رەزىل كىشىلەر باركى، قول ۋە تىلىنى يامانلىقتىن يىغماي ئەل - جامائەتكە ماددىي ۋە مەنىۋى تەرەپلەردىن زىيان يەتكۈزىدۇ. ئەلۋەتتە مۇنداق كىشىلەرنىڭ يامان قىلمىقلىرىنى خالايىقىقا تونۇشتۇرۇپ، ئادەملەرنى ئۇنىڭدىن هوشيار بولۇشقا، زىياندىن ساقلىنىشقا ئاگاھلاندۇرۇش لازىم.

ئەھۋال شۇنداق ئىكەن، بۇ خىل تۈزەلمەس، ئەخلاقسىز كىشىلەرنىڭ يامان قىلمىقلىرىنى جەمئىيەتتە جامائەتنى ئاگاھلاندۇرۇش نىيىتىدە پاش قىلىش غەيۋەت بولمايدۇ ۋە ئۇ غەيۋەت دائىرىسىگە كىرمەيدۇ. غەيۋەت قىلىشقا ئادەتلەنگۈچى ئەسلىدىن ئىيتقاندا، يالغانچى، بەرھەق مۇناپىقتۇر.

غەيۋەتخور ئادەم هەرقانداق يامانلىقتىن يانمايدۇ. ئەگەر ياخشى بىر كىشىنىڭ غەيۋەتخورلۇقى بىلىنسە، ئۇنىڭ بىلەن شۇل مىنۇتتىن باشلاپ هەمسۆھبەت بولماسلىق لازىم.

چېقىمچىلىق ۋە گەپ توشۇماق

بىر كىشىنىڭ ئىككىنچى بىر كىشى هەققىدە قىلغان سۆزىنى شۇ كىشىگە يەتكۈزگەنلىك گەپ توشۇماقتۇر. بۇ بەكمۇ پەس سۈپەتتۇر. هەر قانداق ئادەم مۇنداق شۇم ئىشتىن ئۆزىنى تارتىش لازىم. خۇسۇسەن بالىلىرىمىزنى بۇ ئىللەتتىن ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرمىقىمىز زۆرۈردۇر.

گەپ توشۇيدىغان مۇنداق ئادەمدىن هەممە كىشى نېرى قاچىدۇ.

بۇ هەقتە ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە مۇنداق بىر رىۋايەت بار: «. . . قەدىمكى زاماندا بىر زەرگەر ئۆيىدە بىر بالا باققۇچى توختاتماقچى بولۇپ قوشنىسىغا ئۆزىنى توختاتقان ئايالدىن بىرنى تېپىپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپتۇ. قوشنىسى ئۇ كىشىگە زەخەئانا دەيدىغان بىر ئايالنىڭ بارلىقىنى، ئۆزى پاكىز، نىزاكەتلىك ئايال بولسىمۇ، ئەمما بىر ئەيىبى (گەپ توشۇيدۇ) غانلىقىنى، بۇنىڭدىن ئاگاھ بولۇش لازىملىقىنى جېكىلەپتۇ. زەرگەر زەخەنى ئالىنى قويۇپ تۇرۇپ باشقىسىنى تېپىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، خوتۇنى: (هېچ گەپ يوق، ئۆزىمىز دىققەت قىلارمىز) دەپ ئاخىر زەخەنى ئەپكېلىپ، يەتتە يىللاپ ئۆيىدە توختىتىپتۇ. زەخە ئانا تازا يەرلەشكەندىن كېيىن سۈت بىلەن كىرگەن يامان خۇيىنى كۆرسەتمەك بولۇپتۇ - دە، خېنىمنىڭ بېشىنى بېقىۋېتىپ: (خېنىكەم، قايسى كۈنى مەن ئۇستامنىڭ قېشىغا ئاش ئېلىپ بارغىنىمدا ئۇستامنىڭ بىر نازىنىنىنىڭ قولىغا بىلەيزۈك سېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدىم. قىياسىمچە، ئۇستامنىڭ نىيىتى ئالا ئوخشايدۇ، ئۇ كىشىدىن هوشيارراق بولسىلا، يەنە سىلىنىڭ يۈزلىرىگە پۈت قويمىسۇن!» دەپ ئۇستامنىڭ ئاقكۆڭۈل خوتۇنىنىڭ دىلىگە غۇم، غەشلىك چۈشۈرۈپ قويۇپتۇ.

ئاردىدىن بىرەر هەپتە ئۆتكەندىن كېيىن زەخەئانا ئۇستامنىڭ ياخشى كۆرىدىغان غىزاسى شويلىنى ئوخشىتىپ ئېتىپ، زىرە - قارامۇچلارنى سېلىپ، ۋاقتىدىن ئۆتكۈزۈپىرەك دۇكانغا ئاپىرىپ يېگۈزۈپتۇ. ئۇستام كېچىكىش سەۋەبىنى سۈرۈشتە قىلغاندا: (ئېيتاي دېسەم بېشىمدىن قورقىمەن. سىلىگە بولغان ساداقىتىم ۋە ئىخلاسمنى ئۆزلىرى چۈشىنىلا، دېمىسەم تېخى بولمايدۇ، تۈزكورلاردىن بولۇشنى خالىمايمەن) دەپتۇ. ئۇستام: (ئېيتمۇەرگىن، هەر قانچە گۇناھ بولسىمۇ ئەپۇ قىلىمەن) دېگەندىن كېيىن، ئۇ مۇنداق بىر گەپنى توقۇپتۇ: (مەن شويلىنى خۇمرىغا ئۇسۇي دەپ تۇرسام ئۆيدە خېنىكەمنىڭ بىر كىشى بىلەن پىچىرلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم. ئىشىك تۈۋىگە بېرىپ يوچۇقتىن قارىسام، بىر يىگىت بىلەن بولۇۋاتقان سۆھبەت ئىكەن، مەن چۆچۈپ كەتتىم. خېنىكەمنىڭ نىيىتى بۇزۇلغان ئوخشايدۇ. هەر هالدا پەخەسرەك بولغايلا!) دەپ ئۇستامغا (ۋاپادارلىق) قىلغان بولۇپتۇ. ئۇستام هەيران بولغىنىدىن دىلىغاشەك چۈشۈپ، ئۆزىمۇ نىهايەت بىئارام بولۇپ: (يەنە ئەھۋاللار بولسا مېنى خەۋەردار قىلىپ تۇرۇڭ) دەپ قايتىشقا ئىجازەت بېرىپتۇ.

بۇ قېرى تۈلكە ئۆيگە كېچىكىپرەك كەلگەچ ئۇستامنىڭ خوتۇنى ئۇنىڭدىن كېيىن كېچىكىش سەۋەبىنى سۈرۈشتە قىلغاندا، ئۇ پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ: (مەن كېچىكمەيتتىم، ئەمما سىلىنى دەپلا كېچىكتىم. دۇكانغا بارسام ئۆزلىرىگە گېپىنى قىلغان، قولىغا ئۇستام بىلەيزۈك سېلىپ قويغان هېلىقى ساھىبى رەنا بىلەن ئۇستام يەنە ئىچىلىپ - يېيىلىپ سۆزلىشىۋاتقانىكەن. شۇنى ئاڭلاپ سىلىگە يەتكۈزمەن دەپ كېچىكتىم. قارىغاندا، ئۇستام ئاشۇ چوكانغا ئىلىنىپ قالغاندەك تۇرىدۇ. سىلىگە ئىچىم ئاغرىۋاتىدۇ، دەپ سۆزلەپ كېتىپتۇ. ئۇستامنىڭ ئاقكۆڭۈل خوتۇنى: (قانداق قىلىمىز، بىر چارە قىلساڭ) دەپ ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سوراپتۇ. ئۇ دەللە ئويلانغان بولۇپ: (بۇنىڭ چارىسى ئاسان، سىلى كېچىكتۈرمەي چارشەنبە ئاخشىمى ئۇستام ئۇخلاۋاتقاندا ئۇنىڭ بۇغدىيىكىدىكى ساقىلىدىن ئۈچ تالنى ماڭا ئېلىپ بېرىلا، قالغىنى ئىشنى ئۆزۈم قىلىمەن) دەپتۇ. ساددا خېنىكەم شۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلىپ ئۇستامنىڭ ئۈچ تال ساقىلىنى قولىغا كەلتۈرۈشنى ئويلايدىغان بولۇپتۇ.

ئىككى كۈندىن كېيىن زەرگەرنىڭ قېشىغا گۈشكە بارغان زەخەئانا: (ۋاي ئۇستام، سىلى بەك هوشيار بولۇپ، ياتقان - قوپقاندا دىققەت قىلمىسىلا بولمايدىغان بولدى. تۈنۈگۈن ئۆيگە خېنىكەمنىڭ هېلىقى سىلىگە دېگەن ئاشىقى كېلىپ خېنىكەمگە بىر ئۇستىرىنى بېرىپ، چارشەنبە دېگەندەك قىلىپ پىچىرلىشىپ كەتتى. قىياسىمچە، چارشەنبە كۈنى ئۇ ئىككىسى سىلىنى ئۆلتۈرۈشنى پىلانلاشقان ئوخشايدۇ) دەپتۇ. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇستامنىڭ ئەرۋاھى ئۇچۇپ:

ىياق، ھەر قانچە بولسىمۇ ئۇنداق ئەمەستۇ، دەپ ئىشەنمەيتۇ. جادۇگەر زەخە: «ئەزىمرايى خۇدا، شۇنداق. ئەگەر ئىشەنمىسىلىرى چارشەنبە ئاخشامدا ئورۇنلىرىدا ئوخلىغان بولۇپ يېتىپ باقسىلا، ئاندىن كارامەتنى كۆرۈلا!» دەيتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇ ھەر ئىككى سەمىمىي ئەر - خوتۇننى بىر - بىرىگە قارشى قىلىپ تەييارلاپ بولۇپتۇ. دېگەن چارشەنبە كەپتۇ. دۇكاندا ئىش بىلەن ھارغان ئۇستام ئۆيگە كىرىشى بىلەن خوتۇنى ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماپتۇ. ئۇ، تەييارلانغان كەچلىك سىنچاينىمۇ ئىچمەي ئوخلىماقچى بولۇپ يېتىپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن خورەك تارتىپ قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن بولۇپ يېتىۋاپتۇ. خوتۇنى ئۇستامنى بىخىرامان ئوخلاپ كەتتى، دەپ ئويلاپ پۈتىنىك ئۇچىدا دەسەپ ئاستا بىرىپ، كۆرپە ئاستىغا تىقىپ قويغان ئۇستىرىنى ئاپتۇ - دە، ئىرىنىك يېنىدا بىر ئاز ياتقاندىن كېيىن ئۇچ تال ساقىلىنى ئالىمەن دەپ ئېڭىكىگە شۇنداقلا ئۇستۇرىنى ئەكىلىشىگە، زەرگەر ئۇستام خوتۇنۇمنىڭ مېنى ئۆلتۈرۈشى راستكەن، دەپ يۈگۈرۈپ قوپۇپ ئۇنىڭ قولىدىن ئۇستىرىنى تارتىۋاپتۇ ۋە ئايالىنى چېچىدىن تارتىپ ئوڭدىسىغا يىقىتىپ بوغۇزىغا ئۇستىرىنى سۈركەپتۇ. خوتۇننىڭ بېشى تېنىدىن جۇدا بولۇپ، يوتقان - كۆرپە ۋە ئۇستىنىڭ ئۇستىبېشى قانغا بويۇلۇپتۇ. شۇ ئەسنادا زەخە يېقىنلا يەردىكى زەرگەر ئۇستامنىڭ خوتۇننىڭ ئاكىسى باقىلارنىڭ ئۆيگە بېرىپ ئەھۋالنى بايان قىلىپتۇ. باقى يۈگۈرگەن پېتى سىڭلىسىنىڭ ئۆيگە كېلىپ، ھەدەپ قانغا بويالغان كىيىم - كېچەكلەرنى يۇيۇۋاتقان زەرگەر ئۇستامغا ئېتىلىپتۇ. ئاڭغىچە زەخە دەرھال زەرگەر ئۇستامنىڭ ئىنىسىنىڭ ۋە تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيگە خەۋەر قىلىپتۇ. ئۇلار كېلىپ باقىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ. شۇ ئاردا باقىنىڭ تۇغقانلىرى كېلىپ ئۇستىنىڭ ئىنىسى ۋە ئۇنىڭ بالىلىرىدىن ئىككىنىسى ئۆلتۈرۈپتۇ. شۇنداق قىلىپ بىردەمنىڭ ئىچىدە ئىككى تەرەپتىن بىر مۇنچە ئادەم ئۆلۈپتۇ. كېيىن بۇ ۋەقە شەھەر ھاكىمىغا يەتكەندىن كېيىن تەپسىلىي تەكشۈرۈپ كۆرسە، ھەممە ئىش زەخە دەللالنىڭ چېقىمچىلىقى، يوق ئىشنى توقۇپ چىقىپ ئەر - خوتۇننى بىر - بىرىگە دۈشمەنلەشتۈرگەنلىكىدىن بولغانلىقى مەلۇم بوپتۇ. شۇنىڭدىن تارتىپ جامائەت گەپ توشۇيدىغانلارنى ھەجۋى قىلىپ مۇنداق قوشاق توقۇپتۇ:

ئاقنى كۆككە ئۆزىگەن زەخە دەللال،
كۆكنى ئاققا ئۆرىگەن زەخە دەللال.
ئىناق - ئامراق تۇغقان بىلەن ئەر - خوتۇننى
نىسىت - نابۇت ئەيلىگەن زەخە دەللال.»

تەرى سۆرۈنلۈك

ئاتا - بوۋىلىرىمىز «چىراي كۆرۈپ ھال سورا» دېگەن سۆزنى ناھايىتى توغرا ئېيتقان.

ئىشكىگە بىرەر كىشى كەلسە ۋە ھاجىتىنى پۈتتۈرۈپ بېرىشنى ئۆتۈنسە ياكى سەن بىر ئادەمگە ھاجىتىڭ چۈشۈپ ئالدىغا بارغان چاغلاردا كۆچوق چىراي بولماق لازىم. تەرى سۆرۈن ئادەمدىن ھەممە كىشى قاچىدۇ. شۇڭا ھەر قاچان ئادەم باشقىلارغا يولۇققاندا كۆچۈق چىراي مۇئامىلە قىلىشى ۋە بالىلىرىغىمۇ بۇ ئادەتنى ئۆگىتىشى زۆرۈر.

خەلق ئارىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت بار: قەدىمكى زاماندا قەشقەر سوزاقتا بىر كىشىگە تومۇزدا ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىپ، ئۇ چوڭ ئوغلىنى بەشكېرەمدىكى تۇغقانلىرىدىن بىرىنىڭ ئۆيگە دورىلىق ئۈچۈن سىركە سوراپ كەۋەتىپتۇ. چوڭ ئوغلى تۇغقىنىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا بېرىپ، ئىشەكتىن چۈشمەي تۇرۇپ قولىدىكى تايىقى بىلەن تۇغقىنىنىڭ ئىشىكىنى چېكىپ: «دادام سىركە بەرسۇن دەيدۇ» دەپ توۋلاپتۇ. تۇغقىنى بوينىنى سوزۇپ قاراپ بېقىپ: «سىركە يوق!» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇ ئوغۇل نا ئۈمىد قايتىپ كەلگىنىدە بالىسىنىڭ خۇيىنى بىلگەن دادا: «سەن تاغاڭدىن سىركىنى قانداق سورىدىڭ؟» دەپ سوراپتۇ. بالا: «مەن ئىشەكتە تۇرۇپ ئالدىراپلا سىركە سورىغانىدىم، يوق دەپ بەرمىدى» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن دادا ئىككىنچى ئوغلىنى يەنە شۇ ئىشىك بىلەن بەشكېرەمگە ئەۋەتىپتۇ. بۇ بالا تاغىسىنىڭ ئۆيگە بېرىپ ئىشەكتىن چۈشۈپ، ئاۋۋال تاغىسى ۋە ئۇنىڭ ئۆيىدىكىلەرگە: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بېرىپ، ھال - ئەھۋال سوراپتۇ. ئاندىن ئۇلار قاچىلاۋاتقان مايىدىن ئۇرۇكنى يۇگۇرۈپ بېرىپ سۆكەنگە توشۇپ بەرگەندىن كېيىن تاغىسىنىڭ: «ئوغلۇم، بۇيان كەپسەنغۇ!؟» دېگەن سوئالىغا جاۋابەن: «دادامغا بىر - ئىككى كۈن بولدى ئوفا (ئاپتاپ) ئۇتۇپ كەتكەندى، ئۆيىمىزدە سىركە تۈگەپ قالغانىكەن، دورىلىق ئۈچۈن سىلىنىڭ قاشلىرىغا ئەۋەتكەنىدى، ماۋۇ پىلچەككە (قوينىدىن پىلچەكنى چىقىرىپ، ناھايىتى ئوچۇق چىراي بىلەن) بىر تېمىم سىركە قۇيۇپ بېرەمدىكىن، دەپ كەلگەنىدىم» دەپ ئىنتايىن خۇشپېئىل تەلمۇرۈپ تۇرۇۋېتىپتۇ. پىخسىق، پۇلغا ئامراق تاغىسى بالىنىڭ ياخشى مۇئامىلىسىدىن تەسىرلىنىپ: «بىر كۈپتىكى سىركىنى ئېلىپ كەتكىن» دەپتۇ. بالا رەھمەت ئېيتىپ: «مەن ئېشەك بىلەن كەلدىم، كۈپنى ئېلىپ كېتەلمەيمەن. ئازغىنە - بىر تېمىم بولسىلا بولىدۇ، ھېچ بولمىغاندا مۇشۇ پىلچەككە لايىق قۇيۇپ بەرسىلە كۇپايە» دەپ ئىنساپ بىلەن تەشەككۈر بىلدۈرۈپ تۇرۇۋاپتۇ. تاغىسى: «ئۇنداق بولسا مۇنداق قىلايلى» دەپ كۈپتىكى سىركىدىن چوڭ بىر قاپاققا لىپمۇلىق توشقۇزۇپ، ئوغۇلنى ئېشىكىگە مىندۈرۈپ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ ھەم جۇپ توقاچ تۇتۇپ ئۇزىتىپ قويۇپتۇ. ئوغۇل سىركىنى ئۆيگە ئېلىپ كىرگەندىن كېيىن دادىسى مۇنچۇالا يوغان قاپاقتىكى سىركىنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ، بۇنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ. بالا: ئۆيگە ئوچۇق چىراي بىلەن كىرگەندىن باشلاپ، تاغىسىغا سالام - سەھەت قىلىپ، تىنچلىق - ئامانلىقىنى سوراپ تاكى تاغىسى چوڭ قاپاقتىكى سىركىنى

بەرگەنگە قەدەر ھەممە ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىپتۇ.

خۇلاسە شۇكى، .قوپال سۆزلەيدىغان كىشى ھېچقانداق ئادەمنى رازى قىلالمايدۇ. مۇنداق ئادەمگە ھېچقانداق ئادەم ھەتتا كىچىك بالىمۇ ئېتىبار قىلمايدۇ. ھەممە كىشىنىڭ ئالدىدا سەت كۆرۈنىدۇ.

نىكاھ، ۋەدە - قەسەمدۇر

نىكاھ - ئەر - خوتۇننىڭ بىر - بىرىگە ئۆمۈرلۈك جۇپتى ھاللىقى، ۋاپادار - ھەمراھلىقى، ھەمدەملىك - ھامىيلىقى ئۈچۈن ئېلىنغان ۋەدە ۋە قاتتىق ھۆججەتلىشىشتىن ئىبارەتتۇر.

ئۇيغۇرلاردا قەدىمدىن تارتىپ داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئەخلاق - پەزىلەتلەردىن بىرى نىكاھ بولۇپ، ئۇ، توي - مۇراسىم كۈنى خالايىق ئالدىدا بولىدىغان كۈچلۈك ۋەدە - پەيمان (توختام) دىن باشلىنىدۇ.

ئۇيغۇرلار تارىختىن بۇيان، تويلىرى بولغاندىن باشلاپ قىز - يىگىتنىڭ مىللىتى، ئائىلىسى ۋە ئۆزىنىڭ نەسلى - نەسەبى، ئۆرپ - ئادەتلىرى، تىلى، ئېيپەت - نومۇسىنى ساقلاش، بالىلىرىنى ياخشى بېقىش ۋە تەربىيەلەش، بالىلارنى ۋە ئائىلىرىنى تولۇق نەپەقىلەندۇرۇشنى تەركىز مىللىي ئەخلاق، ئائىلە مىزانى، ئادىمىيلىك بۇرچ، مەيلى قايسى تەرەپ بولمىسۇن ئېيپەت - نومۇسنى ساقلىماسلىق، تالاغا قاراشنى جۇپتى روزىگارى ئۈچۈن، ئائىلىسى ئۈچۈن، بالىلىرى ئۈچۈن كەچۈرگۈسىز خىيانەت ۋە جىنايەت دەپ قاراپ كەلگەن. قەدىمكى ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەركەكلىرى ئۆز جۇپتى روزىگارى بولغۇچى ئايالىنى «قاتىن» دەپ ئاتىغان. «قاتىن» سۆزى دىلى (يۇرىكى) دىلىغا، ئېتى ئېتىگە، جېنى جېنىغا قېتىشقان، ئارىلاشقان، ئۈيۈشقان دېگەن سۆز بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا «ق» ھەرپى ئورنىغا «خ» يورۇتۇلۇپ، «خاتىن» بولۇپ ئىشلىتىلگەنلىكى مەلۇم.

ئەجدادلىرىمىز بۇ ئەنئەنىۋى ئەخلاق - پەزىلەتلىرىنى ساقلاشتا ئۇلار قەدىمكى بوۋىلىرىنىڭ ئەدەب - ئەخلاقى ۋە قائىدە - يوسۇنلىرىغا ھۆرمەت قىلىپ، ئۇنىڭغا سادىق بولۇپ كەلگەنلىكتىن، ئۇيغۇرلار كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرگەن چاغلىرىدىمۇ يايلاق ۋە چېدىرلار ئالدىدىكى بۇلاق ۋە كۆللىرىدە ۋاپادارلىقنىڭ سىمۋولى بولغان ئاققۇ ئۈچۈن ئاۋۋال ئورۇن ھازىرلىغان ۋە ئورۇن بەرگەنىدى. بۇ ئادەتلەر ھازىرمۇ مانى دىنىدىكى ئۇرۇقداشلار ئارىسىدا ساقلىنىپ كەلمەكتە. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، مەرگەنلەر ئەگەر ئاققۇنىڭ ئەركىكىنى ئوۋلىغان بولسا، ئۇنىڭ ئوق تەگكەن جەستى ئاسماندىن يەرگە چۈشۈپ بولغۇچە چىشى ئاققۇ تېخىمۇ ئېگىز ھاۋا بوشلۇقىغا قاقتىپ، كۆتۈرۈلۈپ، سوڭرە قانىتىنى جۇپلەپ يەر تەرەپكە شۇڭغۇپ، ئاندىن كۆكسىنى قاتتىق زىمىنگە ئۇرۇپ، ئۆزىنى ئۆلتۈرىدىكەن. ئەگەر چىشسى ئوۋلانغان بولسا، ئەركىكى خۇددى شۇل تەرىزدە ئۆزىنى ئۆلتۈرەر ئىكەن، دېگەن تەمسىل بار. ھەتتا ۋاپادارلىق سىمۋولى بولغان ئاققۇنى ئوۋلىغانلارنىڭ ئائىلىسىگە قۇتلۇق بولمايدۇ ۋە بەخت يولى ئېتىلمىدۇ، دېيىلگەن ئېتىقاد (ئىشەنچ) مۇ بار.

بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئۆز جۇپتى روزىگارلىرىغا ۋاپادار بولۇشتا خۇددى پاك يۇرەك ئاققۇدەك بىر - بىرلىرىگە سادىق ۋە سەمىمىي ئىدى. شۇڭا، بۇ ئەنئەنىۋى پەزىلەتنى ساقلىشىمىز كەلگەن.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ھۆزۈرىدا

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخان (مىلادى 1514 - يىلى 7 - ئايدا سەئىدىيە خانلىقىنى قۇرۇپ، مىلادى 1533 - يىلى 47 يېشىدا ۋاپات بولغان) ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ سالاھىيەتلىك ئوغلى ئابدۇرەشىدخان (مىلادى 1533 - يىلى بۇ خانلىقنىڭ I خانى بولۇپ، 26 يىل خانلىق قىلغاندىن كېيىن مىلادى 1559 - يىلى ۋاپات ئەتتى) ئاتىسى ئورنىغا خان بولدى. سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئۆز ھاياتىدا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ راۋاجى ۋە روناق تېپىشى ئۈچۈن زور سەئىي - ئىجتىھاد قىلغان بۇيۇك سىياسىئوندۇر. سۇلتان ئابدۇرەشىدخان خانلىقىنى ئەدلى - ئادالەت بىلەن ئىدارە قىلغانلىقتىن، شىمالدا يەتتىسۇ، توقماقلارغىچە، جەنۇبتا تىبەت، كەشمىرغىچە، غەربتە تاشكەنت، شەرقتە كەڭسۇ (گەنسۇ)، چىڭخەي (كۆكنۇر) غىچە بولغان كەڭ زېمىندىكى ئەھلى پۇقرالارنى ھەقىقىي ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ئەلنى ئەمىن قىلغان. خانلىق ئاۋاتلىشىپ، ھەممە يەر مەمۇرچىلىققا تولغانىدى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ياش ۋاقتىلىرىدا ھەربىي يۇرۇشلەرگە قاتنىشىپ، ئۇرۇش - جەڭلەردە چىنىققان؛ بۇيۇك ئالىم - ئەللامىلاردىن ئىلىم ئۆگىنىپ، كامالەتكە يەتكەن. شۇڭا ئۇ مەربىپەتپەرۋەر، ئىلىم ئەھلىگە ھامىي، ھاكىمىيەت باشقۇرۇشقا قابىل، ھەر دائىم ئەل ئىچىگە بېرىپ، خەلقنىڭ دەردى - ئەھۋالىنى ئاڭلاپ ھالىغا يېتىدىغان، ھۆكۈمەت خادىملىرىنى ئۆزى بىۋاستە تەپتىش قىلىدىغان، قوشنا مەملىكەت ۋە يات ئەللەر بىلەن رابىتىلەرنى مۇۋاپىق قىلالايدىغان ۋە ئىناق ئۆتۈشنىمۇ بىلىدىغان ئۇلۇغ زات ئىدى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئەدەب - ئەخلاقىي پەزىلەتلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ «قاتىن» لەر ئىمتىيازى «ھوقۇقى» نى ھۆرمەتلەشنى ھەمىشە تەشەببۇس قىلغان. ئۇلارنىڭ يېرىم ئالەملىكىنى ئېتىراپ قىلىپ، ئەمىر - يارلىقلىرىدا، سۆھبەت سورۇنلىرىدا خوتۇن - قىزلارنىڭ پەزىلەت، خىزمەتلىرىنى ئىنچىكىلەپ تونۇتۇپ، كۆرسىتىپ ئۆتكەن. ھەتتا نىكاھلىنىشتىكى تۆت شەرتنىڭ بىرىنچىسى بولغان «خاتۇنلار ئاۋۋال ئۆزىنىڭ ئىزالىقىنى بىلدۈرۈش» شەرتىنى قايتا - قايتا تەكىتلىگەن.

كۆپلىگەن راست سۆزلۈك تارىخچىلار، ئەدىبلەر، تەنقىداتچىلار سەئىدىيىلەر دەۋرىدىكى ئەخلاقىي گۈللىنىش، سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئادىللىقى، ئۆزى مەشھۇر خان بولسىمۇ، ئوردا ئەنئەنىسىدىن قورقماي دېھقان قىزى ئاماننىسىغا ئۆيلىنىشى، ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە سادىق - ۋاپادارلىقى، ئۇيغۇر 12 مۇقامىنى توپلاپ، رەتلەپ، قېلىپلاشتۇرۇپ تارىختا ئۆچمەس تۆھپە قالدۇرغانلىقى ۋە ئاماننىساخانىنىڭ «ئىشرەت ئەنگىز» مۇقامىنى ئىجاد قىلغانلىقى، خوتۇن - قىزلارغا نەسىھەت قىلىش مەزمۇنىدا «ئەخلاقىي جەمىلە» (گۈزەل ئەخلاق) ناملىق بىر كىتاب يازغانلىقى ھەققىدە كۆپلىگەن ئىلمىي، تارىخىي، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى يازغانلىقى ئۈچۈن ماقالىنىڭ سەھىپە ئېھتىياجى بىلەن بۇ ھەقتىكى تەرىپاتلارنى قايتا تەكرارلىماي ئوقۇرمەنلىرىمىزگە بۆزچى ھۆسەيىننىڭ ھېكايىتى بىلەن مۇقامشۇناس، شائىرە، ئۆز دەۋرىنىڭ يېتۈك ئەخلاقشۇناسى ئاماننىسا خېنىمنىڭ

ئۆلۈم ئالدىدىكى ۋەسىيىتىنى تەقدىم قىلماقچىمەن.

* * *

ھەپتىدىن بۇيان، سېتىپ ئالغان يىپلىرىنى ئاقاق ئۆرۈش قىلىپ پاتلاپ تەييارلىغان بۆزچى ھۈسەيىن قىبلىغا ئودۇل تۇزۇلگەن دۇكانغا رەتلىك تارتىپ، سەھەردە تۇرۇپ تاھارەت ئېلىپ، «بىسمىللا» بىلەن بىرىنچى موكىنى ئاتقاندىن باشلاپ چارشەنبە كەچقۇرۇنغىچە 27 دانە خامنى توقۇپ تەييارلاپ، قاتلاپ، پەيشەنبە كۈنى ئەتىگەندە يول چاۋرىدا ئىسرىق سېلىپ، «شىش بازىرى»غا ئاپىرىپ، تىلىگەنگە قاراپ سېتىپتۇ.

ئۇ، ماتالىرىنى سېتىپ بولغاندىن كېيىن يىپ بازىرىغا بېرىپ يەنە ھەپتىلىك تىرىكچىلىكى ئۈچۈن يىپ، ئاشقان پۇلىغا ئاشلىق، سەۋزە، گۆش، تۇز، ياغ قاتارلىق لازىمەتلىكلەرنى ئېلىپتۇ. بازاردىن قايتىپ ئۆيىگە كىرسە، ئەھلى بەيتى (ئۆي ئىگىسى) بولغان زۇلەيخان بۇنىڭدىن بۇرۇنقى چاغلاردىكى خۇش چىرايى بىلەن ئۇنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىپ قولىدىن بازارلىقلىرىنى خۇشال - خۇرام ۋە ئىتتىك ئېلىشىنىڭ ئورنىغا، ئىرىدىن بۇگۈنكى پۇلنىڭ ھېسابىنى ئېلىپتۇ. دېمىسىمۇ زۇلەيخان ئاخىرقى تۇغۇتىدىن كېيىن چىرايى ئېچىلمايدىغان بولۇپ قالغانىكەن. بۇنى ئاز دېگەندەك، بازاردىن ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەن ھۈسەيىن بۆزچىدىن ھەدىسلا پۇلنىڭ ھېسابىنى بىر - بىرلەپ ئېلىپ، پۇلدا سەل - پەل ئېغىز - پەسلىك كۆرۈلسىلا: «بۇ پۇل نەگە كەتتى» دەپ ئۇرۇشىدىكەن. ئۇلار جىدەل ئۇلغىيىپ بولالمىغاندا مەھەللە ئىمامىغا، ھەتتا مەھكىمە شەرئىيگە بارىدىغان بوپتۇ. بۇگۈنمۇ ھۈسەيىن بۆزچى ھويلا ئىشكىدىن كىرىشىگە ئەسەبلىرى قوزغالغان زۇلەيخان ئىرىنىڭ ساتقان خام پۇلىدىن ھېساب ئېلىپ كۆرسە، 16 پۇل كەم چىقىپتۇ. زۇلەيخان: «بۇ پۇل نەگە كەتتى؟» دەپ ئېرى بىلەن جىدەللىشىپتۇ. جىدەل ئەدەپتۇ. ھۈسەيىن بۆزچى ئەكەلگەن يىپ - تاق ۋە گۆش - ياغلارنى تاشلاپلا ئاچچىقىغا بەس كېلەلمەي خوتۇنىغا بىر كاچات سېپتۇ - دە، ئەرز قىلىش ئۈچۈن سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئوردىسىغا مېڭىپتۇ. ئەزەلدىن خەلقنىڭ چوڭ - كىچىك ئەرز - دادلىرىنى ئۆزى ئاڭلاپ، ئۆزى سوراپ ئادەتتەگەن خان بۆزچى ھۈسەيىننىمۇ قوبۇل قىلىپ ئەرز - دادىنى سورىغاندا، بۆزچى ھۈسەيىن سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا:

- . . . خاتونۇم بىلەن ئارىمىزدا مۇھەببەت قالمىدى. خانىمىزدا جىدەلدىن باشقا ئارامخۇدا جىم ئولتۇرىدىغان دەقىقە يوق. ماڭا ھەدىسلا تاپا - تەنە، دەككە قىلىدۇ. ھېساب ئالىدۇ. ئاجرىشىپ كېتىشكە نىيەت قىلىپ ھۆزۈرلىرىغا دادىمنى ئېيتىپ كەلدىم، - دەپتۇ.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ھۈسەيىن بۆزچىگە ئۆزى يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان گىلەم ئۈستىدە ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلىپ: «يېقىن ئولتۇرغىن» دەپ يېنىغا چاقىرىپتۇ. ئارىدىكى تارتىنىشلار تۈگەپ، خان بىلەن بۆزچى تىزىنى تىزىغا تەگكۈزۈپ ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىپتۇ. سۇلتان ئابدۇرەشىدخان بۆزچى ھۈسەيىننىڭ ئەرز - دادىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاپ ئۇنىڭغا قاراپ دەپتۇ:

- خاتۇنلىرىمىز ھەممىڭ بىزنىڭ دەككىمىز ۋە ئاچچىقىمىزنى كۆتۈرسە، تاپا - تەنىلىرىمىزگە چىدىسا، خام كۆتۈرۈپ ئېلىپ كىرگەن يېمەكلىرىمىزنى پىشۇرۇپ، ئوبدىنىنى بىزلەرگە يېگۈزسە، خانىمىزنى ئىسىتىپ، يورۇتسا، ئۇنى ساقلىسا، تەشنا كىرسەك بىزگە سۇت، شەربەت، چاي بەرسە، كىر - قاتلىرىمىزنى يۇيۇپ، ياقىلىرىمىزنى ئاقارتسا، يىرتىلغان كىيىم - كېچەك، يوتقان - تۆشەكلىرىمىزنى پاكىزلەپ يامىسا، ئارزۇلىرىمىزنى قاندۇرۇپ، پەرزەنتلىرىمىزنى توققۇز ئايلاپ بويىدا كۆتۈرسە، سۈتلىرىنى ئەمگۈزۈپ، ھۆللىرىنى قۇرۇقداپ، ئوت - سۇدىن ساقلاپ، ئاغرىقىدىن خەۋەر ئېلىپ چوڭايتسا، تاپقان - تەرگەنلىرىمىزنى بىر - بىرلەپ ئەكىرسەك جۇغلاپ ئائىلە خەزىنىسىدىن ئىبارەت چوڭ بايلىق جۇغلىسا، ئاتا - ئانا، بىر تۇغقان، خىش - ئەقرىبا، يارۇ - ئاشنا مېھمانلىرىمىزنى ئىستىقبال قىلىپ، ئۇلار ئالدىغا پايمال بولۇپ چىقىپ نېمەت داستىخانلىرىنى يايسا، دەردىمىزگە دەرمان بولۇپ، كۈن ۋە تۈن بىزنىڭ مۇنىس (سىرداشقۇچى) مىز بولسا . . . شۇنچە ھەسىنات (ياخشىلىق) لىرىنى ئالدىمىزغا كەلتۈرمەي، تېخى ئۇزۇلۇشۇپ كېتىش دېگەن سۆزنى ئاغزىڭدىن چىقارماقچى بولامسىنا؟! سېنىڭ قايسى بەستىڭنى ئەر كىشى دېيىشكە بولىدۇ؟! خانلىقىمىز تەۋەسىدىكى ئەر كىشى دېيىلگەن زاتلار ئۆز ئائىلىسىنىڭ ئاشۇنچىلىك يۈكىنى ئۆتىنىسىدە كۆتۈرۈپ كېتەلمەسكەنۇ، كەمىنىڭ سەلتىنەتىمىزدىن ئىبارەت بۇ زور ئائىلىنىڭ ئەھدىسىدىن چىقمىقى بەسىي مۇشكۈللەردىن بولسا كېرەك. كۆلبەڭ (ئۆيۈڭ) دە ئەھلى بەيتىڭنىڭ بىر كۈن يوق بولغان كۈنىنى سەن ئېسىڭگە ئېلىپ باق. روزىگارىڭدىن بوران، كەيپى ھالىڭدىن ۋەيرانلىق ئەكس ئېتىدۇ. «تالاق» (ئۇزۇلۇشۇپ كېتىش) سۆزىنى دېمەك ئەھلى مەردىنىڭ ئىشى ئەمەس. ئۇ مەبغۇز (غەزەپلەنگەنده ئېيتىلغان) نەرسىدۇر. بۇ بىلازىم سۆزنى ئىشلەتمەك ئار - نومۇسسىز كىشىلەرگە ئاسان، ئەمما ئۇنىڭ ئاقىۋىتىدىن كېلىدىغان دىشۋارچىلىقنى ھەل قىلىش تولىمۇ تەس. سەن گەرچە جاھىللىقىڭغا ئېلىپ ھېچكىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمايمەن، دەپ قەسەمگە ئولتۇرغان بولساڭمۇ، لېكىن سەبىي بالىلىرىڭنىڭ: «دادا، ئانا» دېگەن پاك ۋە سەمىمىي، غەرەزسىز ساداسى، سالاسىي ئالدىدا لەت بولۇپ، بوشىشىپ كېتىشىڭ ۋە قەھرى - غەزىپىڭدىن قايتىشىڭ مۇمكىن.

پەردە بىلەن ئايرىلغان ھەرەمخانىدا سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ سۆزىدىن ۋاقىپ بولغان خانىش ئاماننىسا خېنىم:

- باشقا خالايىقلارنىڭ ئۆيىگە مۇھەببەت تولدۇرۇپ قويۇلغىنى يوق. ئەلۋەتتە ئەر - خاتۇن بولغۇچى زاتلار بىر - بىرلىرىگە رىئايە ۋە ھۆرمەت قىلىپ، مۇھەببەتنى ئىزدىنىپ تېپىشلىرى لازىم. شۇ چاغدا ئۆي ئىچى ھەممىسى بولۇپ، تۇرمۇشتا راھەت، خانىدا بەرىكەت بولىدۇ. سىز بىلىسىزكى، كېيەن دېيىلگەن ئۆلۈك كىيىمنى ئادەتتە ئۆلگەن ئادەملەر ئۈچۈن پېچىدۇ، ھايات‌لارغا كېيەن پېچىلمايدۇ. بىز ئەھلى زايىپلار (خاتۇنلار) ھايات كىشىگە كېيەن پېچىلسا يىرگىنىپ قورقمىنىمىزدەك «تالاق» دېيىلگەن سۆزنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ قېلىشىدىن شۇنداقلا يىرگىنىپ قورقىمىز. ئەركىشىنىڭ يوق ئىشلارغا ۋەسۋە سېلىپ يۈرمىگىنى ياخشى، - دەپ سۆز قوشۇپ خانىڭ نەسىھىتىنى ئىزاھلاپتۇ.

خان ۋە خانىشنىڭ سۆزىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن بۆزچى ھۈسەيىن ئويلىغان يامان پىكرى ئۈچۈن پۇشايمان قىلىپ، چىپىلداپ تەرلەپ، خان ھۆزۈرىدىن ئەپۇ سوراپ، خىجالەتتە ئۆيىگە قايتىپتۇ. ھويلا ئىشكىدىن ئەمدىلا بېشىنى تىققان بۆزچى ھۈسەيىننى كۆرۈپلا خوتۇنى يەنە يېڭىدىن جىدەل باشلىماقچى بولۇپ: «. . . سەن مېنى ئۇرۇپ - سوقۇپ، ھاقارەتلىگىنىڭنى ئاز دەپ تېخى مەھەللە - كوي ئالدىدا مەھكىمە شەرئىيگە سۆرەپ ئاپىرىپ

خالىغىنىڭنى قىلماقچىمىدىڭ؟ ئەمدى سېنىڭ ماڭا كۆرسىتىدىغان ھەر قانداق كارامىتىڭ بولسا كۆرسەن» دەپ بىر قولى بىلەن ئېرىنىڭ ياقىسىغا، يەنە بىر قولى بىلەن ئۇنىڭ بەلبېغىغا ئېسىلىپ: «ئۇرە!» دەپ قورسىقىغا ئۇسكىلى تۇرۇپتۇ. تولا موكا ئېتىپ قولى بەكمۇ ئېتتىپ كەتكەن ھۇسەيىن بۆزچى بۇ قېتىمدا: «ئەستەغپۇرۇللا» دېگىنىچە ساقلىنى تۇتاملاپ، تامدىكى شامدەك قېتىپلا تۇرۇپ قاپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن قىزى زۇبەيدە دادىسىنىڭ پېشىغا ئېسىلىپ: «جېنىم دادا، بىزنىڭ يۇزىمىزنى قىلىڭ، ئاچچىقىڭغا ھاي بەرگىن. بۇ يېقىندىن بېرى كېسەلنىڭ دەستىدىن ئانامنىڭ ئېسىرى ئەدەپ كەتتى» دەپ يىغلاپ يالۇرۇۋاتسا، ئاكىسى ھەسەن ئانىسىنىڭ قول بېغىشىنى تۇتۇۋېلىپ: «مېھرىبان ئانا! دادامنىڭ ياقىسىنى قويۇپ بەر. سەن ھەمىشە بىزگە يېتىمچىلىكنىڭ دەردىنى قانچىلىك كۆپ تارتقانلىقىڭنى سۆزلەپ بېرىپ: ئىككى يېتىم كاككۇك - زەينەپنىڭ ئاران قۇرغان ئۇۋىسىز بۇ ئۆيۈ دەيتتىڭ! ئەمدى شۇ ئاۋات بولغان ئۇۋاڭلارنى بۇزۇشقا قانداق چىدايسىلەر؟» دەپتۇ ۋە ئوغۇل - قىز ئىككىسى تەڭلا يىغلاپ كېتىپتۇ. مۆلدۈرلەپ تۇرغان بۇ ئىككى جۈپ پاك كۆزلەردىن ئاققان ئابى نىسان (باھاردا تۇنجى ياغقان يامغۇر سۈيى) ئاتا - ئانىنىڭ دىلىدىكى غەشىنى ئېقىتىپ كېتىپتۇ، ئۇلارنىڭ دىللىرىدىكى ئاداۋەتنى يۇمشىتىشقا مەلھەم، شۇنداقلا ئىككى دىلنىڭ بىر - بىرىگە بولغان مۇھەببىتىنى قايتا چېتىشتا يېڭى رىشتە بوپتۇ. پەرزەنتلىرىنىڭ كۆز ياشلىرىدىن تەسىرلەنگەن ھۇسەيىن بۆزچى:

- بالىلىرىم، سىلەرنىڭ ئېيتقانلىرىڭلار بەرھەق. ئاناڭلار بىلەن مەن بىر - بىرىمىزنى، سەرگۈزەشتىلىرىمىزنى، دەردۇ - ئەلەملىرىمىزنى... ياتلارغا نىسبەتەن ئوبدان چۈشىنىپ، روزىگار قۇرۇپ سىلەرگە ئاتا - ئانا بولغانىدۇق. خۇدانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن خانىمىز بەرىكەت تاپقانىدى. ئەمما مەن بىۋاپا ئاتاڭلار ئۆزۈمنى، ئاناڭلارنىڭ قىلغان خىزمەت ۋەئەقىدىسىنى، سىلەرنىى ئۇنتۇپ، ئاچچىقىمنى باسالماي خان ھۇزۇرىغا شىكايەتكە بارغىنىمدا ئۇلۇغ خانىمىز سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئالىيلىرى ۋە خانىش ئاماننىساخان خېنىم: «تالاق سۆزىنى ئېغىزدىن چىقارماق ئاز - نومۇسسىز كىشىلەرگە ئاسان، ئەمما ئاقىۋىتىدىن كېيىدىغان دىشۋارچىلىقى تولىمۇ تەس، ئەر - خاتۇن بولغۇچى زاتلار بىر - بىرىگە رىئايە ۋە ھۇرمەت قىلىشلىرى لازىم» دەپ پەند - نەسىھەت قىلدى. خان ئالىيلىرىنىڭ قىلغان سۆزى جېنىمدىن ئۆتۈپ يۈرىكىمگە تەگدى. ئۆيگە ئېچىدىكى ئىشلارنى مەھكىمىگە شىكايەت قىلىپ بېرىش قاچاندا بولمىسۇن يۈز سۈيىنى تۆكۈشتىن، ئۆزىنى خارلىققا سېلىشتىن، ئائىلە چاۋىسىنى چىستقا يېيىشتىن باشقا نەرسە ئەمەسكەن، - دەپتۇ. ئاندىن زۇلەيخان:

- مەن ئۇچۇن ھەمىشە سوپەر بولىدىغان، يىراقىمنى يېقىن قىلىدىغان، يوقنى ئەھيا قىلىدىغان، ھەممە ئېغىرچىلىقنى كۆتۈرىدىغان ھەتتا خانىمزىنىڭ قازىنى ئۇچۇن ئۆزى ئوتۇن بولۇپ كۆيىدىغان، ئەلىنى، يۈرتىنى ۋە بىزلەرنى قوغدايمەن دەپ ياۋغىمۇ بارىدىغان ئاتاڭلارنى ئىشكىتىن كىرىشىگىلا زورلاپ زەنجىتكىنىمىنىڭ خان ھۇزۇرىغا بېرىپ يەتكىنىنى، يەنە ئۇ شاھلىرىمىزنىڭ پاراسەت بىلەن قىلغان نەسىھەتلىرىنى ئاڭلاپ، زىيادە خىجالەتتە قالدىم. مەن بىلمەپتىمەن، توۋا قىلدىم. ئاۋۋال ئۇلۇغ خانلىرىمىزدىن، ئاندىن ئۆزلىرىدىن ئۆزرە سورايمەن، - دەپ يىغلاپ كۆزىدىن ئىستىق ياش تۆكۈپ، ئۇنى سارغۇچ بىلەن سۈرتۈشكە باشلاپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئائىلىدىكىلەر ئىناق، ئامراق بولۇپ، ئائىلە بەرىكەت، روناق تېپىپ نەۋرە، چەۋرە، ئەۋرىلەرنى قاتارغا قوشۇپتۇ.

ئاماننىسا خېنىمنىڭ ۋەسىيىتى

خاتىرىلەردە، مىللىي ئەدەب - ئەخلاق مىسلىسىز گۈللەنگەن سۇلتان ئابدۇرەشىدخان زامانىسىدا پۈتۈن يۇرتتا ئەر - ئايالالاردىن «ئۆزۈلۈشمىز» دەپ مەھكىمىلەرگە يۈگۈرگۈچىلەر ناھايىتى ئاز بولغان، دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ. چۈنكى خانىمنىڭ «يىرىم ئالەم» بولغان خوتۇنلار مەسلىسىدە ئىنساپ ۋە ئادالەتنى قايتا - قايتا تەكىتلىشى ۋە ئەملىي تەدبىرلىك ئىش يورۇتۇشى بىر سەۋەب بولغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەفەندە (پاك، ئۆز نەپسىنى ساقلىغۇچى) ئەھلى بەيتى خانىش ئاماننىسا خېنىمنىڭ ۋاپاتىدۇر. ئۇ، ئۆتكەن خانلارنىڭ خاتۇنلىرىدەك ئەۋلادلىرىغا ئالتۇن - كۈمۈش، زىبۇ - زىننەت قاتارلىق نەرسىلەرنى مىراس قالدۇرماي مۇنداق ۋەسىيەت قالدۇرغان:

«مەن يېقىن سائەتتە ئالەمدىن ئۆتىدىغاندەك تۇرىمەن. ھەزرەتلىرىدىن ئۇمىدىم: كەمىنە روزىگارلىرى پۈتۈن ھاياتىمدا ئەل مەرپىتى ئۈچۈن تىرىشتىم، يازدىم. مېنىڭ زەخرە ئاخىرەت (ئاخىرەتكە سەرمايە) بولغۇدەك ياخشى خىسلەت، پەزىلىتىممۇ يوق. مالىڭ بولغان دۇنيالىقىم ھاجىتى ئەسلىدىن زىيادىمۇ ئەمەس. ئاشۇ كات ئۇستىدىكى يېڭى تاغاردىكى ئۆز قولۇم بىلەن توپلىغان قومۇش قەلەم قىرىندىسى مېنىڭ ھاياتىمدا يىغقان غەززانەمدۇر. مەن ھەر بىر خەت ئۈچۈن ئۇشلانغان قومۇش قەلەم قىرىندىسىنى جۇغلاپ قويغانىدىم. ئۇ مېنىڭ سىزغان قەلىمىم ئەجرى ۋە سەمەرىسى بولسۇن، باقىي ئالەمگە ئالغاچ كېتەي. شۇل قەلەم قىرىندىسى بىلەن مېنى يۇيىدىغان تاھارىتىم سۈيى ئىسسىتىلىپ، بەدىنىم يۇيۇلسۇن.

مۇھتىرەمە ئالىم مەلىكە رازىيەنىڭ ياقۇتى خېتى بىلەن يېزىلغان «مەسھەت شېرىف» نى تېخى كۆچۈرۈپ بولالمىغانىدىم، ئۇنى باكىرە قىزلاردىن بىرى ئاخىرىغا يەتكۈزۈپ، ھەممە يۇرتتىكىلەرگە تەقدىم ۋە تەلىم قىلغان بولغايلا. ئالىمە پاتىمە بىنىنىي ئەھمەد بىنىنىي مۇھەممەد سەمەرقەندىي قىزىنىڭ خەتتى فارسى نۇسخىسىدە مەقبىرەم (قەبرە) گە خاتىرە يېزىلغاي...»

ئۇ، شۇ سۆزلەرنى دەپ بولۇپلا كۆز يۇمىدۇ. بۇ ھال سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا قاتتىق تەسىر قىلىدۇ. ئۇ زات ئالىم، پازىلە - ئەففە ئاماننىسا خېنىمنىڭ پاك مۇھەببىتى، ھۇرمىتى خاتىرىسى ئۈچۈن ئۇنىڭ تاھارىتى بىلەن ئەركەك ئاققۇدەك دۇنيادىن ئۆتىدۇ. بۇلارنىڭ راستلىق، ئىنساپلىق، ۋاپادارلىق ئەخلاقىي پەزىلەتلىرىنى كۆرگەن، ئاڭلىغان ئەل تېخىمۇ بىر - بىرلىرىنىڭ قەدرىگە يېتىدىغان ۋە كۆيۈنىدىغان بولۇپ، ئۆز يولى ۋەئەقىدە - ئېتىقادلىرىدا مۇستەھكەم تۇرۇش، ئەنئەنىۋى ئەخلاقىي پەزىلەتلىرىنى قوغداش ئارقىلىق، تارىختا ئەۋالادلارغا يېقىلماس ئەخلاق ئابىدىسىنى تىكلىگەنىدى.

1982 - يىل 30 - ئىيۇل، شەھىرى كاشغەر

مۇھەممەت ئوسمان ھاجى: 72 ياش، قەشقەر شەھەرلىك كۈتۈپخانىنىڭ خادىمى، كاندىدات تەتقىقاتچى، ھازىر پېنسىيەدە

(M1)

ئامىرىي

مەدەنىيەت

ئوچۇرى

قانداق قىلغاندا دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى مەنپەئىتى تۇرمۇشىنى جانلاندۇرغىلى بولىدۇ؟

لوپ ناھىيىسىنىڭ تەجرىبىسى: مەدەنىيەت خىزمىتىنى نىشانلىق باشقۇرۇپ قىلىپلاشتۇرۇش، مەدەنىيەتنى يېزىلارغا يەتكۈزۈش، كۆپ خىل مۇلازىملىقنى يولغا قويۇپ، مەدەنىيەت ئارقىلىق مەدەنىيەتنى تولۇقلاش

ئوبۇلقاسىم تۇرسۇن

لوپ ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى 6 - ئومۇمىي يىغىن روھىنى ھەقىقىي ئىزچىللاشتۇرۇپ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى مەنپەئىتى تۇرمۇشىنى جانلاندۇرۇش ئۇستىدە ئىزدىنىپ، مەدەنىيەتنى يېزىلارغىچە يەتكۈزۈپ، ناھىيىنىڭ ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى تېز يۆكسەلدۈردى.

لوپ ناھىيىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدىغان ناھىيە بولۇپ، 10 يېزا - بازار، بىر بىۋاستە قاراشلىق باشقۇرۇش رايونى، 236 كەنت، 1046 مەھەللە، 214 مىڭ نوپۇس بار. دېھقان، چارۋىچىلار ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 95% تىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ. ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، پەيدا بولغان ئاممىنىڭ مەنپەئىتىكە بولغان ئىنتىلىشىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، رەھبەرلىكنى كۈچەيتتى. ئالدى بىلەن ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. يېزا - بازارلىق مەدەنىيەت پونكىتلىرىنى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇپ خادىملارنى تولۇقلىدى. يېزىلاردا دېھقانلارنىڭ كىنو كۆرۈشى قىيىن بولۇش مەسىلىسىنى نۆقتىلىق ھەل قىلدى. كەنتلەردىكى مەدەنىيەت ئۆيلىرىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇردى. ھازىر ناھىيىدە مەدەنىيەت يۇرتى، كۈتۈپخانا، سەنئەت ئۆمىكى، كىنو - تىياتىرخانا، كىنو فىلىم تارقىتىش شىركىتى، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كىنو قويۇش ئەترىتى، 12 يېزا - بازاردا كىنو قويۇش ئەترىتى، 10 يېزا - بازاردا مەدەنىيەت پونكىتى، 210 كەنتتە مەدەنىيەت ئۆيى بار. ناھىيىلىك مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئاكتىپلىقىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن مەدەنىيەت سىستېمىسىدا نىشانلىق باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، مەدەنىيەت خىزمىتىنى يېزىلارغا يۈزلەندۈردى، كۆپ خىل مۇلازىملىقنى يولغا قويۇپ، مەدەنىيەت ئارقىلىق مەدەنىيەتنى تولۇقلاپ راسخوت يېتىشمەسلىك قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلدى. كىنونى كەنتلەرگىچە ئاپىرىپ دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ كىنو كۆرۈشى قىيىن بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. مەدەنىيەت خىزمىتىنى جانلاندۇرۇپ دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى.

ئۇلار مەدەنىيەت خىزمىتىنى جانلاندۇرۇشتا تۆۋەندىكى

ئامىرى مەدەنىيەت

خىزمەتلەرنى چىڭ تۇتتى:

- مەدەنىيەت خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىك قاتلامۇ قاتلام كۈچەيتىلدى. ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ بىر مۇئاۋىن شۇجىسى، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىر مۇئاۋىن ھاكىمى مەدەنىيەت خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىنىدى. يېزا - بازارلاردىمۇ بىر مۇئاۋىن شۇجى، بىر مۇئاۋىن يېزا باشلىقى بۇ خىزمەتكە مەخسۇس ئاجرىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن ناھىيە، يېزا، كەنتتىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك مەدەنىيەت خىزمىتى تورى شەكىللىنىپ، مەدەنىيەت خىزمىتى كۈچلۈك تەشكىلىي كاپالەتكە ئىگە قىلىندى. 1995 - يىلى 12 - ئايدىن باشلاپ مەدەنىيەتنى يېزىلارغا يەتكۈزۈش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. ناھىيىدە يەنە يەتتە كىشىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى، سەككىز كىشىلىك مەدەنىيەت بازالىرىنى باشقۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى، بەش كىشىلىك مەدەنىيەت بازارلىرىنى تەكشۈرۈش ئەترىتى قۇرۇلۇپ، خىزمەتلەر زىچ ماسلاشتۇرۇلدى. ناھىيە مالىيىسىدە ئىغىر قىينىچىلىق بولۇۋاتقان ئەھۋالدىمۇ ئۆتكەن يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەدەنىيەت راسخوتى ئۈچۈن 22 مىڭ يۈەن، مەدەنىيەت پونكىتى قۇرۇلۇشى ئۈچۈن 20 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ بەردى. ئاپتونوم رايوندىن بۇ ناھىيىگە ۋەزىپە بىلەن كەلگەن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى غەيرەت ئىمىن مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار بىلەن ئالاقىلىشىپ سەنئەت ئۆمىكىگە بىر ئاپتوبۇس، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسىگە بىر كومپيۇتېر، بەشتوغراق يېزىسىنىڭ مەدەنىيەت پونكىتى قۇرۇلۇشىغا20 مىڭ يۈەن ھەل قىلىپ بەردى. ناھىيە ھەر يىلى مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ساھەسىدىكى ئىلغارلارنى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەپ ئۇلارنىڭ ئاكتىپلىقىغا ئىلھام بەردى. لوپ ناھىيىسىنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا دائىر «ئۇچ توپلام»نى نەشىر قىلدۇرۇپ تارقاتتى.

- مەدەنىيەت يۇرتى ۋە مەدەنىيەت پونكىتلىرىنىڭ خىزمىتى جانلاندۇرۇلۇپ، ئاممىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشى بېيىتىلدى. مەدەنىيەت يۇرتى ئۆتكەن يىلى تەشۋىقات ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ 2000 پارچە ماقالە ئېلان قىلىپ پارتىيىنىڭ فاكىجېن - سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلدى، 80 قارار رەسىم، ھۆسن خەت كۆرگەزمىسى ئېچىپ، 800 پارچە ئەسەرنى كۆرگەزمە قىلدى. 80 قېتىم ھەر خىل كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇردى، بۇنى كۆرگۈچىلەر ۋە ئۇنىڭغا قاتناشقۇچىلار 48 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە يەتتى. 30 قېتىم مەشرەپ ئۇيۇشتۇردى. ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى ۋە بىر قىسىم يېزىلىق مەدەنىيەت پونكىتلىرى 40 قارار ئۇگىنىش كۇرسى ئېچىپ، ياشلار - ئوسمۇرلەرنى ئوسۇل ئۇگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئوسۇل ماھارىتىنى ئۆستۈردى. ئۇلار ئويۇن قويۇپ ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى.

- كۈتۈپخانا خىزمىتى كۈچەيتىلىپ، ئاممىنىڭ كىتاب - ژورنال كۆرۈشىگە قولايلىق يارىتىپ بېرىلدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان كۈتۈپخانا خادىملىرى كىتاب، گېزىت - ژۇرنال كۆرىدىغانلار ئازىيىپ كېتىۋاتقان ئەھۋالدا مۇلازىملىق سۈپىتىنى ئۇزلۇكسىز ياخشىلاپ، ھەر يىلى 4000 يۈەن قىممىتىدىكى گېزىت - ژۇرنالالارغا مۇشتېرى بولدى. ھەر يىلى 5 - ئاينى كۈتۈپخانا ئېيى پائالىيىتى قىلىپ، ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى، خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ئېچىلغان مەزگىللەردە ۋە يەكشەنبە كۈنلىرى كوچىلارغا چىقىپ كىتاب يايمىسى ئېچىپ ئاممىنى جەلپ قىلدى. بۇ يىل ئۇلار 10 يېزا - بازاردا كىتاب يايمىسى ئېچىپ، 3000 ئادەم (قېتىم) كىتاب كۆرۈش پۈرستىگە ئىگە قىلدى. ئىدارە - ئورگان، زاۋۇت، مەكتەپلەردە ئالتە قېتىم كىتاب يايمىسى ئاچتى. كىتاب كۆرگۈچىلەر 1500 ئادەم (قېتىم) غا يەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئامما كۈتۈپخانىدا ساقلىنىۋاتقان كىتابلار بىلەن تونۇشقانلىقتىن، كۈتۈپخانىنىڭ ئەزالىرى كۆپەيىپ 1000 كىشىدىن ئاشتى. دائىملىق كىتاب ئارىيەت ئالغۇچىلار 150 كىشىدىن ئاشتى. كۈتۈپخانىدا ساقلىنىۋاتقان كىتاب 27 مىڭ پارچىدىن كۆپرەككە يېتىپ، ئاممىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇردى. يېزا - بازارلىق مەدەنىيەت پونكىتلىرىنىڭ كىتاب زاپىسى 101 مىڭ 388 پارچىغا يېتىپ، كىتاب كۆرۈش پۈرستىگە ئېرىشكەن دېھقان - چارۋىچىلار 100 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە يەتتى. دائىملىق كىتاب ئارىيەت ئالغۇچىلار 2500 كىشىدىن ئاشتى، 230 دىن كۆپرەك مەدەنىيەت ئۆيىدىكى كىتاب - ژۇرناللار دېھقانلارنىڭ دائىملىق دوستى بولۇپ قالدى. يېزىلارنىڭ «ئۇچ ئۆي قۇرۇلۇشى» جانلاندى.

- سەنئەت ئۆمىكى ئارتىسلارنىڭ كەسپىي ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ، ئاممىغا ساغلام مەنىۋى ئوزۇق يەتكۈزۈپ بەردى. ئۇلار يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئاساسىي كۈچىنى ئويۇن قويۇش، سۆھبەتنى ياخشىلاش، سەھنە ئىستىلىنى ئوغرىلاش، نومۇرلارنىڭ سۈپىتىنى كاپالەتلىك قىلىش، ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈشكە قارىتىپ شەكلى ھەرخىل، مەزمۇنى ساغلام، تاماشىبىنلارنى جەلپ قىلالايدىغان 25 نومۇر ئىجاد قىلىپ، ناھىيە تەۋەسىدە ئويۇن قويۇشتىن تاشقىرى قېرىندىاش ناھىيە، ئۇلايەتلەردە ئويۇن قويۇپ يىلىغا 120 قېتىم ئويۇن قويۇش، 64 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدى. قوشۇمچە كىرىم يوللىرىنى كېڭەيتىپ 9000 يۈەن كىرىم قىلدى. ئۆتكەن يىلى «مەشۇت يۇرتىدا نورۇز» ناملىق تېلېۋىزىيە بەدىئىي فىلىمى ئىشلەپ، جەمئىيەتتە كۈچلۈك تەسىر قوزغىدى.

- مەدەنىيەت بازارلىرىنى ياخشى باشقۇرۇپ، ساغلام تەرەققىي قىلدۇردى. ناھىيىدە سەككىز كىشىلىك مەدەنىيەت بازارلىرىنى باشقۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، مەدەنىيەت بازارلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ ساغلاملاشتۇردى. مەدەنىيەت تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنى ئېنىقلاپ، قانۇنلۇق مەدەنىيەت تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغان ئورۇن ۋە شەخسلەرگە تىجارەت كىنىشكىسى تارقىتىپ بەردى. ناھىيە بويىچە 151 قېتىم چوڭ ۋە ئادەتتىكى تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، مەزمۇنى ساغلام بولمىغان 180 پارچە كىتاب، 320 قاپ ئۇنئالغۇ لېنتىسى، بەش قاپ سىنئالغۇ لېنتىسىنى يىغىۋېلىپ بىر تەرەپ قىلدى.

- ھەقلىق مۇلازىملىق ۋە كۆپ خىل ئىگىلىكنى يولغا قويۇپ، مەدەنىيەت ئارقىلىق مەدەنىيەتنى تولۇقلاپ، مەبلەغ قېينىچىلىقىنى ھەل قىلدى. لوپ ناھىيىسى دۆلەت نۆقتىلىق يار - يۆلەك بولىدىغان نامرات ناھىيە بولۇپ، مەدەنىيەت، مەدەنىيەت ئەسلىھەلىرىنى تولۇقلاش ۋە تۇرلۇك پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرۇشقا ناھىيە مەبلەغ ئاجرىتىپ بېرەلمەيتتى. مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسى 1986 - يىلىدىن باشلاپ 12 مو يەردە مېۋىلىك باغ بىنا قىلىپ كىرىم مەنبەسىنى كۆپەيتتى. ھەر خىل تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى، مەدەنىيەت بازىرى، توي - تۆكۈن ئۈچۈن ھەقلىق مۇلازىملىق قىلىپ، ئۆتكەن يىلى 40 مىڭ يۈەن كىرىم قىلدى. بۇ يىل 7 - ئايغىچە 25 مىڭ يۈەن كىرىم قىلدى. ئۆتكەن يىلى مەدەنىيەت سىستېمىسى كۆپ خىل ئىگىلىك ۋە ھەقلىق مۇلازىملىق كىرىمىنى 136 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، مەبلەغ جىددىيلىكىنى يەڭگىتتى.

-كىنو قويۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىپ، كىنونى كەنتلەرگىچە ئومۇملاشتۇرۇپ، چەت - ياقا كەنتلەردىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىنو كۆرۈشى قىيىن بولۇش مەسلىسىنى ھەل قىلدى. تېلېۋىزورنىڭ ئومۇملىشىشى بىلەن كىنو كۆرگۈچىلەر ئازىيىپ كېتىۋاتقان ئەھۋالدا ئۇلار مەركەزدىكى بىر بۆلۈم، تۆت مىنىستىرلىكنىڭ «يېزىلاردا كىنو قويۇشتىكى ھەق ئېلىش مەسلىسىنى ھەل قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»نى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ناھىيىدىكى مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ قوللىشى ئارقىلىق ھۆججەت تارقىتىپ ساقلانغان مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا ھەل قىلدى. ئۆتكەن يىلى 15 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ كىنو قويۇش ئۇسكۇنىلىرىنى يېڭىلىدى. كىنو ئەترەتلىرىنىڭ كىنو تولۇقلىما راسخوتىنى ھەل قىلىۋېلىشى ئۈچۈن 30 مو يەر ئاجرىتىپ بەردى. كىنو قويۇش ۋەزىپىسىنى ماۋاشقا چېتىش بويىچە نىشانلىق باشقۇرۇش تۈزۈمىنى ئەمەلىيلەشتۇرۇپ، كىنوچىلارنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى. ئۆتكەن يىلى 8 - ئايدىن 12 - ئايغىچە كەنتلەر بىلەن توختام تۈزۈپ 1115 قېتىم كىنو قويۇپ ئاممىنى رازى قىلدى.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ ناھىيە يېزا مەدەنىيەت خىزمىتىنى ياخشى ئىشلىگەنلىكتىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە «مەدەنىيەت خىزمىتىدىكى ئىلغار ئورۇن»، ھاڭجىيا يېزىلىق مەدەنىيەت پونكىتى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىدىن تەرىپىدىن «مەدەنىيەت خىزمىتىدىكى ئىلغار ئورۇن»، ناھىيىلىك كۈتۈپخانا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە«كۈتۈپخانا خىزمىتىدىكى ئىلغار ئورۇن» بولۇپ تەقدىرلەندى. ناھىيىلىك مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى مۇختار سىراجى مەملىكەت بويىچە مىللىي تەنتەربىيە خىزمىتىدىكى ئىلغارلارنى تەقدىرلەش يىغىنىدا دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى ۋە دۆلەت تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى.

ئاپتور: «شىنجاڭ گېزىتى» خوتەن مۇخبىرلار پونكىتىنىڭ باشلىقى، مۇدىر مۇخبىر (M2)

چوپانلىقلار نىسقى

ئاداۋەت

يۇيۇش

مەشرىپى

كېرەم نىياز

چوپان - قاغلىق ناھىيىسىنىڭ قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرى ئارىسىغا جايلاشقان بىر خىلۋەتچىرىك بولۇپ، بۇ يېزىلىقلار مەشرەپخۇمار ۋە نەغمە - ناۋاچى كېلىدۇ. چوپانلىقلارنىڭ مەشرىپى باشقا يەرلىكلەرنىڭ مەشرىپىگە قارىغاندا ئۆزگىچىلىككە ئىگە بولغاچقا، بۇ يېزا مەشرىپىنىڭ «چوپان مەشرىپى» دېگەن نامى بار. «چوپان مەشرىپى» ئۆتكۈزۈلۈش مەقسىتى ۋە خاراكتېرىگە قاراپ سەككىز تۈرگە ئايرىلىدۇ. بۇلاردىن ئەڭ ئۆزگىچە بولغىنى «ئاداۋەت يۇيۇش» مەشرىپىدۇر.

كىشىلىك تۇرمۇشتا مەھەللە - كويلار، قوڭنىلار، ئۇرۇق - تۇغقانلار، دوست - يارەنلەر ئوتتۇرىسىدا ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلى كۆڭۈلسىزلىكلەرنىڭ يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىش تەس. ھەر خىل كۆڭۈلسىزلىك ۋە نىزاغا ئۇچرىغۇچىلارنىڭ بەزىلىرى ئارىدىن مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن بىر - بىرىگە ئۆزرىخاھلىق ئېيتىشىپ، ئەپۇ سورىشىپ ئارىدىكى ئاداۋەتنى يۇيۇۋېتىدۇ. بەزىلىرى بولسا ئايلاپ - يىللاپ ئاداۋەت ساقلىشىپ، ئۆزئارا ئىتتىپاقلىقنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، مېھىر - شەپقەتنى، قېرىنداشلارچە مۇناسىۋەتنى سۇسلاشتۇرۇۋېتىدۇ. چوپانلىقلار كىشىلىك مۇناسىۋەتتىكى ئاشۇنداق كۆڭۈلسىزلىكلەر ۋە ئاداۋەتلەرنى مەشرەپ ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق يۇيۇۋېتىشكە ئادەتلەنگەن. «ئاداۋەت يۇيۇش مەشرىپى»نىڭ جەريانى مۇنداق بولىدۇ:

«ئاداۋەت يۇيۇش مەشرىپى» ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى نىيەت قىلغان كىشى مەشرەپ بېرىشتىن ئىككى - ئۈچ كۈن ئىلگىرى مەقسەت - مۇددىئاسىنى مەھەللە - كويلىرىغا، قوڭنىلىرىغا، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا، دوست - يارەنلىرىگە ۋە ئاداۋەتلىشىپ قالغۇچىلارغا ئېيتىدۇ، مەشرەپ بېرىدىغان كۈنى كەچتە ئالدىن خەۋەرلەندۈرگەنلەرنى ئۆيىمۇ ئۆي بېرىپ چاقىرىدۇ. ئاداۋەتلىشىپ قالغانلارنى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنى ھەممىدىن بۇرۇن چاقىرىپ كېلىپ تۇرغۇزۇپ يانداش ئولتۇرغۇزۇپ، ئەڭ ئاۋۋال ئۇلارغا ئوخشاش پىيالىلەردە چاي تۇتىدۇ. مەشرەپنىڭ نەغمە - ناۋاسى باشلىنىش بىلەن تەڭ ئاداۋەتلىشىپ قالغۇچىلارنى بىرگە ئوسۇل ئويناشقا تەكلىپ قىلىدۇ. ئۇلار ئوسۇل ئويناپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ساھىبخانا ئۇلارغا چاي، ئاندىن تاماكا تۇتىدۇ. ئاداۋەتلىشىپ قالغۇچىلار مەشرەپنىڭ قائىدە - يوسۇنى بويىچە چاينى بىر - بىرىگە سۇنۇپ تۇرۇپ «چاي ئىچىشلى» دېگەن تەكەللۇپنى ئېيتىپ چاي ئىچىشىدۇ. ئاندىن ئەرلەر ئۆزئارا تاماكا تۇتۇشىدۇ ۋە ئۆزئارا «ھەشقاللا» ئېيتىپ، تاماكا چېكىدىغانلار تاماكىنى بىر - ئىككى شوراپ قارشى تەرەپكە تۇتىدۇ. تاماكا چەكمەيدىغانلار تاماكىنىڭ ئۇچىنى يۇزىگە بىر تەگكۈزۈپ قويۇپ ھۆرمەت بىلەن تاماكا تۇتقۇچىغا قايتۇرۇپ تۇتىدۇ. تاماكىنى ئالغان كىشى «ھەشقاللا» ئېيتىپ تاماكىنى بىر - ئىككى شوراپ ياكى يۇزىگە تەگكۈزۈپ قويۇپ ساھىبخانىغا تۇتىدۇ. ئاداۋەتلىشىپ قالغۇچىلارنىڭ بىللە ئوسۇل ئويناش، چاي ئىچىش، تاماكا تۇتۇشۇش ئويۇنلىرى مەشرەپ داۋامىدا كۆپ قېتىم تەكرارلىنىدۇ. تەكرارلىنىش ئاداۋەتلىشىپ قالغۇچىلارنىڭ كۆڭلىنى يۇمشىتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە بولغان ئوچمەنلىكى پەسىيىدۇ. مەشرەپ ئاخىرلاشقاندا، مەشرەپ بەرگۈچى داستىخان سېلىپ تەييارلىغانلىرىنى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويىدۇ. داستىخاندىكى تاتلار، مېۋە - چېۋىلەر يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن مەشرەپ بەرگۈچى ئورنىدىن تۇرۇپ: «يېقىندىن بۇيان xx بىلەن xx ئاداۋەتلىشىپ قالدى. ئاداۋەت ساقلاپ يۈرۈش ياخشى ئىش ئەمەس. ئاداۋەت ئىناقسىزلىق - ئىتتىپاقسىزلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئىناقلىق - ئىتتىپاقلىق بولمىسا، يۈرتتا ئاۋاتچىلىق، تۇرمۇشىمىزدا شاد - خۇراملىق بولمايدۇ. مەن ئاداۋەتنى يۇيۇپ، يامانلىشىپ قالغانلارنى ياراشتۇرۇپ قويۇش مەقسىتىدە ھەر بىرلىرىنى بۇ سورۇنغا جەم قىلغانىدىم» دەيدۇ. سورۇندىكىلەرمۇ بىر ئېغىزدىن: «ئوبدان قىپلا، بىزمۇ شۇنداق قىلىشنى ئويلاشقانىدۇق» دەيىشىپ، ئاداۋەتلىشىپ قالغۇچىلارغا ياخشى تىلەكلىرىنى ئېيتىدۇ، نەسىھەتلەر قىلىشىدۇ. مەشرەپ بەرگۈچى ئاداۋەتلىشىپ قالغۇچىلارغا يەنە بىر قېتىم چاي، تاماكا تۇتىدۇ. ئاداۋەتلىشىپ قالغۇچىلار ئاداۋەتنى چاي بىلەن قوشۇپ يۇتۇۋەتكەنلىكىنى، ئاچچىقىنى تاماكىنىڭ تۈتۈنى بىلەن قوشۇپ چىقىرىۋەتكەنلىكىنى ئىزھارلىشىدۇ. بىر - بىرىگە چاي تۇتۇشۇپ: «ھېچ ۋەقەسى يوق»، «بىر بولغان ئىش يەنە بولماس»، «خاپا بولمىسىلا»، دەيىشىپ، بىر - بىرىدىن ئەپۇ سورىشىدۇ، بىر - بىرىنى ئەپۇ قىلىشىدۇ. مەشرەپ قاتناشچىلىرى ئەل - يۇرتقا ئامانلىق، ئۆزئارا ئىناقلىق تىلەپ، كۈلكە - چاقچاقلار بىلەن تارقىشىدۇ. ئاداۋەتلىشىپ قالغۇچىلار شۇ كۈنكى مەشرەپتىن كېيىن بىر - بىرىگە ئاداۋەت ساقلىماي، ئىناق ئۆتۈپ، باردى - كەلدى قىلىشىپ ئۆتىدۇ. كىمكى ئاداۋەت يۇيۇش مەشرىپىدىن كېيىن يەنە ئاداۋەت ساقلاپ يۈرسە، جامائەتنىڭ قاتتىق نەپرىتىگە ئۇچرايدۇ.

ئاپتور: قاغلىق ناھىيە چوپان يېزىلىق خەلق مۇكۈمىتىنىڭ كادىرى، ھازىر پېنسىيەدە. (M2)

خەلقنىڭ سەنئەت مەكتىپى

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب توربىكىتى
ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى پۈتۈن دۇنياغا يېيىش نىشانى

توپاندىن تامچە

(ئەدەبىي خاتىرە)

باتۇر روزى

«ئوغۇزغا لىپمۇلىپ كاسام، كېرەكمەس شەربىتى ئالەم،
ئۆتەربەنتلىكتە مىلك دەۋران، بۇ ھۇرلۇك تاپمىغاي بەرھەم.
بېشىك ئەگدۇرسە تاج - زارلىق، مالايسەنكى ئەمەس ئادەم،
سېنىك بىر لەھزە ئەركىگە جىمى ئىنسانلىقىدۇر جەم...»

بۇ، زەرەپشان دەريا سىنىك باش ئېقىنى ۋادىلىرىنى بويلاپ ئولتۇراقلاشقان تاغلىقلار تالاي ئەسىرلەردىن بېرى جاڭگالدىن جاڭگالغا تۇتاشقان ئوت يالقۇنىدەك ئۆيمۇ ئۆي كۆچۈپ يۈرىدىغان مەشرەپلەردە ئەۋلادمۇ ئەۋلاد داۋاملاشتۇ. رۇپ قانماي ئېيتقىپ كېلىۋاتقان ناخشىدۇر؛ بۇ، ماددىي موھتاجلىققا قۇل بولۇپ ئېتىقادىدىن، ئىشقىي - ھەۋەسلىرىدىن ۋە ۋۇجۇدىنى ئەركىنلىك چاقمىقى بىلەن نۇرلاندۇرۇپ تۇرغۇچى ئىنسانىي غۇرۇرىدىن بارغانسېرى يىراقلاۋاتقان، تارىختا دۇنياۋى مەدەنىيەت ئالمىشىش بازىسى سۈپىتىدە ئەڭ كەڭ ئېچىۋېتىلگەن تەپەككۇر بىلەن جانلىنىپ چەكسىز ۋە قۇدرەتلىك ھاياتىي كۈچكە تويۇنغان «يىپەك يولى» مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى بۈگۈنكى كۈنلۈكتە ئەخمىقانە تۈس ئالغان «زامانىۋى» كۆرەڭلىك ئىچىدە يوقىتىپ، ئەجدادلىرىغا ئوخشىمايلا قالغان ئۇيغۇرلىرىمىزغا بېرىلگەن سىگنالدۇر؛ شۇنداقلا بۇ، بىر مەزگىللىك ھاقارەتلىك تارىخنى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ۋە نۇمۇسسىزنى يوقاتقان ھالدا بەخىرامان ئۆتكۈزۈۋەتكەنلىكىمىزدىن رەنجىپ، ئەپسۇس - ناداملەت ئىچىدە ۋۇجۇدى قاقشاتقۇچ تەشۋىشلەردىن شىددەت بىلەن لەرزە ئۇرغان ھالدا دۇنياغا كېلىدىغان ئەۋلادلىرىمىزنى تىرىلىشتىن ئىبارەت بۇيۇك ئېھسان بىلەن غەرەزسىز ھالدا تارتۇقلاپ تۇرىدىغان مەڭگۈلۈك سەنئەت بەخش يېڭىلىقتۇر. ئەجەبلىنەرلىكى شۇكى، بۇ ناخشىلارنى يىل بويى ھاشارغا ئىشلەپ بەللىرى مۇكچەيگەن، قوللىرىنى تەڭگە - تەڭگە قاداقلار، ئاپتاپتا كۆيگەن چىرايلىرىنى رىيازەت قورۇقلىرى ئۆمۈچۈك تورىدەك قاپلاپ ۋاقتىسىز قېرىلىق يەتكەن دېھقانلىرىمىز ئېيتىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇلار بۇ ناخشىلارنى ئېيتقاندا، كەتمەننىك بىسىغا قوندۇرۇپ، لاي سۇغا چىلاپ يېگەن زاغرىنىك تامىقىدا سۈزۈلۈپ قالغان كېپەكلىرى دۇنيانىك ئازابلىرىنى ئۇنتۇش ئۈچۈن جاننى ئالقانغا ئېلىپ قويۇپ چەككەن نەشنىك پۇرىقى بىلەن قوشۇلۇپ، خاماندىكى قىسماقتىن ھۇركىگەن قۇشقاچلاردەك ئېغىزلىرىدىن پۇررىدە توزۇپ چىقىدۇ. مەن ئەنە شۇ دېھقانلار ئارىسىدا، تاك ئانقۇچە داۋاملىشىدىغان مەشرەپلەردە بويۇن تومۇرلىرى كۆپتەك ئىششىپ كەتكۈچە ناخشا توۋلاپ، قوللىرى

قاپارغۇچە توختىمايدىغان داپەندىلەر بىلەن بەستلىشىپ ئۇسسۇل ئويناپ چوڭ بولغان. مەشرەپلەردىن خۇددى پۈتكۈل ئالەمنىڭ روھىنى قەلبىمگە يىغىپ تۇرۇپ ئىمان ئېيتقاندەك، سۇ بىلەن ئەمەس، بەلكى ئىلاھىي كۈزەللىككە تويۇنغان غايىۋانە نۇر بىلەن يۇيۇنۇپ پاكلانغاندەك، تەڭرىگە پۈتكۈل ۋۇجۇدۇم بىلەن بېرىلىپ قىلغان ئىبادەتلەردە بەدىنىم ئېرىپ، كۆكسىمدە جاھانىڭ جېنى ئۇرغۇپ تۇرغان بۇ مۇقەددەس زاتى ئالىيلىرى بىلەن بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەندەك بىر خىل ئازادىلىك ئىچىدە ئۇزۇمنى قۇشتەك يەڭگىل سېزىپ قايتىپ چىقاتتىم. ساغلام ۋە ئۇزۇنىسى ئۇنتۇغان ئىلاھىي مۇقەددەسلىك ئۇستىگە قۇرۇلغان ئەركىنلىك ئالىمىنىڭ نامايىش قىلغۇچى مەشرەپلەر پاكار - پاكار سوقما تاملار بىلەن ئورالغان چەللە - بارلىق ئاستىدىكى توپا توزۇپ تۇرىدىغان ئاشۇ كىچىككىنە ماكاندا تۇرۇلۇپ - تۇرۇلۇپ لەڭ ئۇرۇپ قاينام ھاسىل قىلىۋاتقان گۈلدۇرمىگىلا ئوخشايتتى. مەن ئەنە شۇ گۈلدۇرمىدە بەخىرامان ئويناپ يۈرگەن بېلىجان ئىدىم.

چىمدۇ كەنتى كاچۇڭ يېزىسىدىن ئاران كۆز يەتكۈدەك كەڭلىكتە يېيىلىپ ئاقىدىغان زەرەپشان دەرياسى ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ. دەريا ئېقىنى قاپ بەللىرىدە ناگاندا بىر ئۆڭكۈر ئېغىزلىرى چەكچىيىپ تۇرىدىغان، قىلچ بىسىدەك تىك ئۆرلىگەن قارا قۇرۇم تاغ تىزمىسىغا چاپلىشىپ قالغان قۇلاق شەكىللىك چىمدۇ كەنتىگە كەلگەندە چېكىتمىدە تۇرۇۋالغان يىگىتلەرنىڭ ئەگىپ ئۇسسۇل ئويناۋاتقان قىزلاردەك ئەپچىللىك بىلەن قايىدۇ. دولقۇنلار يىلاندەك سويلىغان پېتى كەنتنىڭ كەلكۈن مەزگىللىرىدە توختاۋسىز چېقىلىپ تاغ تەرەپكە سۇرۇلۇپ كېتىۋاتقان تىك يارلىقلىرىنى غىرىدىغان ھالدا ئايلىنىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. باشلانغۇچتا ئوقۇيدىغان چاغلىرىم ئىدى. مەكتەپ تاملىرىغا چوڭ خەتلىك گېزىتلەر ۋە كۆڭزىنەك قالايمىقان سىزما رەسىملىرى چاپلىنىپ كەتكەندى. كۈنلىرىمىز «ماۋزېدۇڭ سۆزلىرىدىن ئۈزۈندە» نى يادلاش ۋە تېزەك تېرىش بىلەن ئۆتەتتى. ماڭا ھەممىدىن بەك ئەلەم قىلغىنى، بۇ كۈنلەردە ھەتتا توي - تۆكۈنلەردىمۇ مەشرەپ ئويناش چەكلەنگەنىدى. كەنتىمىزدىكى بىر نەچچە نەغمىچىنى دادۇي (كەنتنىڭ شۇ ۋاقىتلاردىكى ئاتىلىشى - ئا) ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ قورۇسىدا - جامائەت ئارىسىدا ئۆرە تۇرغۇزۇپ قويۇپ يېرىم كۈن كۈرەش - پىپەن (تەنقىد) قىلىۋىدى، ئۇلارمۇ يۈرەكئالدى بولۇپ ئىككىنچى نەغمە قىلمايدىغان بولۇۋالدى. شۇنچە يىلدىن بېرى ئىككى تۆت تەڭگە ھەق تەلەپ قىلماي يۈرتداشلىرىنىڭ توي - تۆكۈنلىرىنى قىزىتىپ بەرسە، ئەشۇ قەۋم - جامائەتنىڭبىرلا ئۆرۇلۇپ نەغمىچىلەرگە قارشى شوئار توۋلاپ يۈرگىنى ئۇلارغا بەكمۇ ئەلەم قىلغاندى. بىر قېتىم مەنمۇ مەكتەپتە ئىككى ساۋاقدىشىم بىلەن بىللە ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا كۈرەشكە تارتىلدىم. ئالدىنقى كۈنى كۆمۈركانغا ماڭغان بىر ھەربىي ماشىنا كەنتىمىزدىكى بىرەيلەنىڭ پاخلاندەك يوغىنىغان خورىزىنى بېسىپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپمۇ، شوپۇر ماشىنىسىنى توختاتماي، ئۇستىبېشىمىزغا چاڭ توزۇتقانچە كېتىپ قالغاندى. ئەتىسى بىز يول بويىدا ئويىنىغاچ بۇ ماشىنىلاڭ قايتىشىنى كۈتتۇق. قولىمىزدىكى سېۋەتلەردە يول بويى تەرگەن تېزەكلەردىن ھور چىقىپ تۇراتتى. ماشىنا كەلدى. بىز ئىككى قاشقا بۆلۈنۈپ، ماشىنا ئۈدۈلىمىزدىن ئۆتكەندە سېۋەتتىكى تېزەكلەرنى كابىنكىغا ئاتتۇق - دە، تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ كەتتۇق. شوپۇرلار دادۇي سېكرېتارىنى بىر مۇنچە تىللاپ، تەھدىد سېلىپ قويۇپ كېتىپتۇ. قورقۇپ چىرايىدا قان دېدارى قالمىغان سېكرېتار مەكتەپكە كېلىپ، ئوقۇغۇچىلارنى سۆر - توقاي قىلىپ، تەرەپ - تەرەپكە چاپتۇرۇپ يۈرۈپ بىزنى تېپىۋالدى. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن سېكرېتار مەكتەپتە دادۇي مىكادىرلىرى ۋە ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى يىغىپ كۈرەش - پىپەن يىغىنى ئاچتى. بىز ئۆچ نەپەر ساۋاقداش ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقىرىلىپ كۈرەش - پىپەن قىلىنىدۇق. توپ ئىچىدە خورىزىنى ماشىنا بېسىۋەتكەن ئائىلىنىڭ بالىلىرىمۇ بار ئىدى. ئۇلار تېخى ھەممىدىن بەك شوئار توۋلاپ، بىزنى ھەدەپ تىللاۋاتاتتى. «ماشىنا خورىزىڭنى باسقۇچە ئۆزۈڭنىلا بېسىپ ئۆلتۈرۈپ قويغان بولسىڭ، ئىلاھىم!» دەپ ئويلىدىم ئىچىمدە. ئارىدىن بىر - ئىككى يىل ئۆتكەندە خۇددى مۆجىزە يۈز بەرگەندەك داپ داراڭلىغان ئاۋازلار يەنە ئاڭلىنىشقا باشلىدى. بىر توپ بالىلار خۇشاللىقتىن تېرىمىزگە سىغماي مەشرەپ سورۇنىغا قاراپ ئۆچتۇق. نەغمىلەرنىڭ تېكىستلىرى خەنزۇچە ئۆزۈندىلەرگە ئالماشقانىدى. «تاجىخان يارلار، باغدا ئويناىلى» دېگەنىڭ ئورنىغا «چىڭ ئەيدى ماۋجۇشى، ۋومېن شىنجۇڭدى خۇڭتەيياڭ» (قەدىردان ماۋجۇشى، قەلبىمىزدىكى قىزىل قۇياش) دېگەن سۆزلەر تېكىست قىلىپ سېلىنغانىدى. نەغمىچىلەر ئەسلىدىكى تېكىستنى ئوقۇسا، «سېرىق ناخشا ئوقۇدۇڭ» دەپ كۈرەش - پىپەن قىلىناتتى. شۇڭا ئۇلار ئاخىر زامانغا باب مۇشۇ ئامالنى ئويلاپ تاپقانىدى. مەردانە - جۇشقۇن ئاھاڭلار ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى. شوخ - شادىيانە ئۇسسۇللار مەيداننى بىر ئالدى. خورىزىنى ماشىنا بېسىۋالغان بالىلار بىلەن بۇرۇنقى ئاداۋەتلەرنى ئۇنتۇغان ھالدا بىر - بىرىمىزگە كۈلۈمسىرەپ بېقىشىپ شوخلۇق بىلەن ئۇسسۇل ئوينىشىپ كەتتۇق. جامائەتنى نەغمىچىلەرنى كۈرەش قىلىشقا ئۈيۈشتۇرغان دادۇي كادىرلىرىمۇ ئەدىلىكتە دەل ئەنە شۇ نەغمىچىلەر چالغان داپقا ئۇسسۇل ئويناۋاتاتتى. ئۇلارمۇ مەشرەپنى كۆرگەندىن كېيىن يېڭىباشتىن ئىمان ئېيتقان مۇسۇلمانەك ئۆزىنىڭ. ئەسلى ئادىمىيلىك ماھىيىتىگە قايتىپ كەلگەنىدى. كۈرەش قىلىنغان نەغمىچىلەرمۇ، ئۇلارنى كۈرەش قىلغان جامائەتمۇ بالىلارچە سەبىيلىك بىلەن ئۆچ - ئاداۋەتلەرنى ئۇنتۇشقان ھالدا بىر - بىرىگە كۈلۈمسىرىشەتتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ روھى بەجايىكى ھەج قىلىپ قايتقاندەك پاكلانغان بولۇپ، ۋۇجۇدى سۆيگۈ تەپتىدە ئېرىپ، بىر - بىرىگە سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك قوشۇلۇپ، مەيداندا لەڭ ئۇرۇپ ئاققان غول ئېقىنغا ئوخشاش كۈۋەجەپ ئاقماقتىدى. نەغمىچىلەرنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى شىددەت بىلەن مۇزىكىغا ئايلانماقتا. ئۇسسۇل ئويناۋاتقانلارنىڭ پۈتۈن بەدىنى ھەۋەس - ئىشتىياق يالقۇنىدا قۇيرۇق يېغىدەك

ئېرىپ، دولقۇندەك سويلىماقتا... سورۇندا ئادەملەرگە قورقاق سېلىشنى بەلگە قىلغان ھايۋانىيلىق غايىب بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىدا مۇھەببەت ۋە ئۆز - ئۆزىدىن ھالقىشنى بەلگە قىلغان ئىنسانىيلىق تەنتەنە قىلماقتىدى. بۇ يەردە ئادەملەرنىڭ بېشى ئۇستىدە ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ كۆڭۈل تۆرىدە قارار تاپقان ھەقىقىي ھاكىمىيەت قۇرۇلماقتا. ئىنسانىي مۇھەببەت سورۇن ئەھلىنىڭ بىردىنبىر ھۆكۈمدارىغا ئايلانماقتا، ھەممەيلەن ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى ئادەملىك تەبىئىتىگە قايتىپ كەلمەكتىدى. بىرلىكى چەكسىز رەڭدارلىقتا كۆرۈنگۈچى ئالەمگە ھەقىقىي ئوخشىغان بۇ مەشرەپتە رەڭدارلىق بىرلىكتە، بىرلىك رەڭدارلىقتا - سەنئەتلىك يوسۇندا ئەكس ئەتمەكتە؛ دىل ئارازلىق - پەسكەشلىكتىن خالاس بولۇپ، غاپىللىقتىن سەزگۈرلۈككە، روھسىزلىقتىن شاد - خۇراملىققا مۆجىزانە سەكرەش ھاسىل قىلغان مەشرەپ ئەھلى ئىنسانىي ئۇلۇغلۇقنىڭ ئېستېتىك پەللىسىدە ئۆز - ئۆزىنى نامايىش قىلماقتىدى.

دەرس ۋە ئەمگەكتىن بىكار بولغان چاغلىرىمدا كەتتىمزدىكى دىنىي زاتلاردىن ساۋاق ئېلىپ، دىنىي ئىلىمدىمۇ باشلانغۇچ ساۋاتقا ئىگە بولغانىدىم. ئاتا - ئانام ۋە يۇرتداشلىرىم ئاللىبۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن بوۋىلىرىمنىڭ مۇشۇ ئەتراپتىكى يېزا - قىشلاقلاردىن بىرەر مىڭغا يېقىن تالىپلارنى يىغىپ ئوقۇتۇپ، يۇرت - يۇرتقا ئىلىم - مەرىپەتتىن چىراغ يېقىپ ئۆتكەن، ھەممىلا ئادەم ئىخلاس قىلىدىغان كاتتا ئۆلىمالاردىن ئىكەنلىكى، ھالا بۇ كۆنلەرگە كەلگەندە ئۇلارنىڭ ئىزىنى باسىدىغان ئادەملەرنىڭ چىقمايۋاتقانلىقى، مېنىڭ شەخسەن شۇلارنىڭ ئىزىنى بېسىشىم كېرەكلىكى ھەققىدە ئۆز ئۆزۈمدىن ئۆز ۋەز - نەسىھەتلەرنى قىلىشاتتى. گەرچە خەت تونۇمۇسىمۇ قۇرئاننىڭ تەڭدىن تولىسىنى يادا بىلگىنى ئۈچۈن «قارىم» دەپ ئاتىلىپ قالغان دادام ۋە ئىشقىي غەزەللىرى ئۈچۈن «تېتىقسىز شېئىرلارنى يازىدىكەن» دەپ نەۋائىينى تىللاپ يۈرىدىغان دىنىي ئۇستازلىرىم مەشرەپكە بارماسلىقىمنى تەلەپ قىلاتتى. مەن بەش ۋاق نامازنى سادىدا ئەمما چىن ئىخلاسىم بىلەن ئوقۇپ بولۇپلا كېچە - كېچىلەپ دۇئا - تىلاۋەت ۋە قىرائەت قىلىش بىلەن تاڭ ئاتقۇزىدىغان ئىبادەت سورۇنلىرىدىن ئۆزۈمنى غىپپىدە چەتكە ئېلىپ، نەدە مەشرەپ بولسا شۇ يەرگە ئۇچاتتىم. مەشرەپتىنمۇ ئوخشاشلا ۋۇجۇدۇم پاكلىنىپ قايتقانلىقىم ئۈچۈن ئاڭسىز رەۋىشتە ئۇنىمۇ ئىبادەت بىلەن تەڭ كۆرۈپ ئۆتكەنلىكىمنى كېيىن ھېس قىلدىم. ئەمما مەھەللىمىزدىكى ئىمام - مەزىن، موللام دېگەنلەرنىڭ مەشرەپنى نېمىشقا ئۆچ كۆرىدىغانلىقىنى ھېچ چۈشەنمەيتتىم.

كۆۋرۈكى يوق دەريادىن گاھ تولۇم، گاھ سۇ باشقۇرۇش پونكىتىدىكىلەر سۇ ئۆلچەش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان، دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىغا دارغا ئوخشاش تارتىپ قويۇلغان پولات چىۋىقلىق ئارقانغا ئېسىلغان سېرىلاڭغۇ ساندۇق بىلەن ئۆتۈپ، كەنتىمىز بىلەن يېزا بازىرى ئارىلىقىدىكى 10 كىلومېتىرلىق چۆلدە سانسىز قېتىملاپ پىيادە بېرىپ - كېلىپ يۈرۈپ، كۆمۈر توشۇيدىغان تراكتورلارنىڭ كاتالا يولدا يەر تەۋرىگەندەك سىلكىنىپ تۇرىدىغان كوزۇپلىرىدا توپقا ئوخشاش سەكرەپ ئولتۇرۇپ، كۆمۈر توزۇندىلىرى بىلەن قازانىنىڭ كۆيىسىدەك قارىداپ كۆنلەپ يول يۈرۈپ ناھىيە بازىرىغا قاتناپ مىلا مۇشەققەتتە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئاخىر «كاچۇلا مەشرىپى» ئۇيىنايدىغان يېزا - قىشلاقلار تارىخىدا تۇنجى بولۇپ دۆلەتلىك ئىمتىھاندىن ئۆتكەن بىردىنبىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ قالدىم. تەقۋادار ئاتا - بوۋامنىڭ ۋە خۇداگوي يۈرتداشلىرىمنىڭ ئارزۇ قىلغىنىدەك دىنىي ئۆلىما بولۇشنىڭ ئورنىغا ئىزدىنىش روھىدىكى يېڭىچە شېئىرلارنى يازىدىغان ياش شائىرلارنىڭ بىرى بولۇپ يېتىشىپ چىقتىم. ئەمدىلىكتە يۈرتداشلىرىم مەندىن چەكسىز پەخىرلىنىپ مەسچىتلەردە ماڭا ئاتاپ دۇئا قىلىشىدىغان، سورۇنلاردا بولسا شېئىرلىرىم بېسىلغان گېزىت - ژۇرناللارغا ماڭا ئاتاپ بىر رومكا ھاراقنى تۆكۈۋېتىپ تۇرۇپ ئاندىن مەشرەپنى باشلايدىغان بولۇشتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە يۈرتۇمغا بارسام نەغمە - ناۋاسىز، خۇددى ھازىدەك ئۆتكەن بىر تويغا قاتنىشىپ، دالىدا قېتىپ قالدىم. يېقىندا يۈرتىمىزغا كېلىپ ئولتۇراقلاشقان xx خوجامنىڭ بۇيرۇقى بىلەن توي - تۆكۈنلەردىمۇ مەشرەپ ئويناش چەكلەنگەنىدى. ھەتتا كىچىكىدە بوۋامنىڭ چەكلەشلىرىگىمۇ ئۇنۇماي يېڭى مەكتەپكە قېچىپ بېرىۋېلىپ يۈرۈپ ئوقۇپ، ئاخىرى ئوقۇتقۇچى بولۇپ 30 نەچچە يىل يېزا ماۋارىپى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەپ، سان - ساناقسىز تاغلىقلارنىڭ ساۋادىنى چىقارغان، تېخى يېقىندىلا پېنسىيىگە چىققان ئاناممۇ ئاتا - بوۋىلىرى تارىختا جەمەتىمىز بىلەن قويۇق باردى - كەلدى قىلىشىپ ئۆتكەن قاغىلىقلىق xx خوجامغا قول بېرىپ مۇرىت بولغانىدى. ئەرۋاھىم ئۈچتى. نەغمىچىلەرنى چاقىرىپ كېلىپ توي ئىگىلىرىنىڭ ئارىسالدى بولۇپ قالغىنىغا ئۇنىمايلا مەشرەپنى باشلىۋەتتۇق. تويغا كەلگەن ھېلىقى غوجامنى ئۇسسۇلغا تەكلىپ قىلىپ مەسخىرە قىلىۋېلىشقىمۇ ئۇلگۈردۇم. كەچتە بەزمىدە يېزا باشلىقلىرىنىڭ تۆردىن كۆرسەتكەن ئورۇنلىرىنىمۇ رەت قىلىپ، پەگادا ئولتۇرۇپ نەغمە قىلىۋاتقان نەغمىچىلەرنىڭ ئارىسىغا بېرىۋالدىم. شۇ ئارىدا ياشانغان نەغمىچىلەرنىڭ ئالدىغا چىنىگە تولدۇرۇپ ھاراق ئەكېلىشتى ۋە ئۇنى ئىچىشكە قوپاللىق بىلەن زورلاشتى. يېزىنىڭ بۇيرۇقۇاز «كاتتا» لىرىنىڭ ئالدىدا تەڭلىكتە قالغان نەغمىچىلەرنىڭ چىرايىغا يېغا ئولاشقانىدى. پۈتۈن ئۆمرىنى سەنئەتكە بېغىشلاپ، جاپاكەش دېھقانلارنىڭ كۆڭۈل تەشنالىقىنى مەشرەپ بىلەن قاندۇرغان بولسىمۇ، قېرىغانلىقلىرىغا قارىماي ئىنسانىي ھوقۇقلىرى دەپسەندە قىلىنىۋاتقان نەغمىچىلەرنىڭ ئۈچۈن، مۇشۇككە تاشلاپ بەرگەن بەزچىلىك مەنسەپلىرى بىلەن كۆرەڭلەپ، ئادەملەر ئوستىدىن ھۆكۈمرانلىق قىلىمەن دەپ ئادەملىكىنى ئونتۇشقانلار تەرىپىدىن جالاپ خوتۇنغا ئوخشاش ھاقارەتلىنىۋاتقان مۇقەددەس سەنئەت ئۈچۈن ئىمكانقەدەر ئۆزۈمنى بېسىۋالغان ھالدا دەۋاگەر بولۇپ ئوتتۇرىغا

چىقتىم. سۆزلىرىم ھەقلىق بولغىنى ئۈچۈن ئەغمىچىلەرنىڭ ئىززىتى - غۇرۇرى قوغدىلىپ، ئاخىر مەشرەپ ئۆز يولى بىلەن تالاڭ ئاتقۇچە داۋاملاشتى.

ئوقۇش، خىزمەت ۋە ياشقا زۆرۈرىيەتلەر تۈپەيلى ئۇزۇن يىل يۇرتتىن ئايرىلدىم. بىراق، يۇرتۇم كاچۇڭنىڭ مەشرەپلىرىنى پەقەت ئۇنتالمىدىم. مەشرەپلەر مېنى سېھىرلىۋالغاندى. مەشرەپسىز مۇھىتتا ياشاۋاتقان ئۇزۇمنى خۇددى سۇدىن ئايرىلغان بېلىققا ئوخشاش روھىي جەھەتتىن تولىمۇ يېتىم سەزدىم. ئىنسانلارنى كۆپىنچە بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىدىغان ئىلمىي بەس - مۇنازىرىلەرنىڭ قايناملىرىدا مەشرەپلەرنىڭ ئادەملەرنى ھەقىقىي يوسۇندا بىرلىككە كەلتۈرەلەيدىغان ئۇلۇغ كۈچ ئىكەنلىكىگە بارغانسېرى قايىل قالماقتىدىم. مەشرەپلەر مىللىتىمىزنىڭ بالىلىق دەۋرىدىكى سەبىي، ساپلىقىنى مەنبە قىلغان، ئەپسانىۋى تەپەككۇر ئىقلىملىرى بىلەن كەڭ كۆلەمدە تۇتاشقان، قەھرىمانلىق دەۋرىمىزدىكى مەردانە روھىي ھالەتلىرىنى ئۆزىدە گەۋدىلەندۈرگەن ھالدا راۋاجلانغان، مەدەنىيەت دەۋرىنىڭ نازاكەتلىرى بىلەن تويۇنغاندى. تارىم ۋادىسىغا كۆمۈلگەن دۇنياۋى مەدەنىيەت ئاچقۇچىنىڭ تېرىك شاھىدى، قۇم ئاستىغا كۆمۈلگەن تەكلىماكان مەدەنىيىتىنىڭ ۋە كېيىنكى كارۋان كولدۇرمىلىرىنىڭ تەڭكەشلىكىدە راۋاجلانغان يېپەك يولى مەدەنىيىتىنىڭ يالدامىسى، دۇنيا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى تاسادىپىيلىقسىمان بىر ئاجايىبات ھېسابلانغان بۇيۇك سەنئەت قامۇسى 12 مۇقامنىڭ ئانا بۆشۈكى بولغان مەشرەپلەر بارغانسېرى ئاتا - بوۋىسىنىڭ يولىدىن تېيىپ مىللىي ئادەت ۋە ئەخلاقى زاۋاللىققا يۈزلىنىۋاتقان بۇ بەختسىز ئەۋلادلارنىڭ قولىدا يوقلىش گىردابىغا بېرىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ قاتتىق ئازابلىناتتىم. كۆز ئالدىمدا نۇرغۇن ئەرلىرىمىزنى ئاختا قىلىپ، ئەرلىك خاراكتېرىنى خۇنۈكلەشتۈرۈپ، ئۇلارنى بۇ دۇنيا مەنسىتى ۋە ھاياتلىق زەۋقىدىن مەھرۇم قىلىپ، ھەر كىمنىڭ بېشىنى ئۆزىگە زىندان قىلىپ قۇرۇپ چىققان خوجائافاقنىڭ تۈكۈرۈك چاچراندىلىرى بولغان خوجاملار، سەنئەتتىن ئىبارەت بۇ ھاۋا ئاننى خالىغانچە ئاياغ ئاستى قىلىپ ئويناۋاتقان دېدەككە ئايلاندۇرۇۋېلىشقان مەنسەپدار - بۈيرۇقۇازلار ھەققىي ئۇيغۇر روھىنىڭ تىندۇرما شەكىللىك جۇغلانمىسى بولۇپ قالغان مەشرەپلەرنى يالماپ يۇتۇۋاتقان يەتتە باشلىق يالماۋۇزدەك مېنى تەشۋىشكە سالاتتى. ئۆزۈمنى بىر خىل سقىلغان بوشلۇق ئىچىدە تىپىرلاپ قالغاندەك، مەشرەپلەر خۇددى ئىپتىدائىي ئورمانلاردىكى بۇرغا ساداسىغا ئوخشاش يىراق - يىراقلاردىن خىرە - شىرە ئاڭلىنىۋاتقاندەك ھېس قىلاتتىم. مەشرەپلەر مېنىڭ نەزىرىمدە يىراق ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەلبىدە ئۇرۇق بولۇپ تېرىلغان ۋە ئەۋلادلارنىڭ ۋۇجۇدىدا توختاۋسىز تىرىلىپ تۇرغان بىر خىل ئەنئەنىدارلىققائىگە بولغان روھىي ماھىيەتنىڭ سەنئەتكارانە رەۋىشتە جانلانغان، جۇلالىق ئەۋجى ئىدى. نەغمىچىلەرنىڭ خىيالىي سىماسى كۆز ئالدىمدا رېئاليەتتىكى ئوغۇزخاقانغا ئايلىناتتى ۋە ماڭا «دەدەقۇرقۇت» چۆچەكلىرىدىكىدەك: «ئەي ئوغۇللىرىم، بىز كۆكتىن تامدۇق، يەردىن ئوندۇق!... پانىي دۇنيا كىملەردىن قالمىغان؟... يۇرت - يايلىقىم سىلەرگە ئامانەت... نەسلىمىز قۇرۇمىسۇن، دۇنيادا ناممىز ئۆچمىسۇن!... » دەپ تەكرار - تەكرار پىچىرلايتتى. تەنتەناچىلىرىمىز ۋە سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ دىققەت - ئېتىبارىدىن چەتتە قېلىۋاتقان كاچۇڭ مەشرەپلىرى يوقلىش گىردابىغا بېرىپ قالدى. مانا بۇ - پاكىت! پۈت - قولى چۈشەلگەن پاخلانغا ئوخشاش تىپىرلاپ كەتتىم. ئاخىر باغلاقنى زەرب بىلەن يۇلقۇنۇپ يېشىۋەتتىم - دە، قەرزگە بوغۇلۇپ تۇرۇپ كاچۇڭ مەشرەپلىرىنى رەتلەشكە، ئاۋازغا ئېلىشقا كىرىشتىم. 105 نەغمە ۋە 2100 مىسرادىن تەركىب تاپقان توققۇز يۇرۇش مەشرەپ مۇقاملىرى ئەتراپىمغا ئۆيۈشقان نەغمىچىلەرنىڭ غەيرىتىمگە ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈنگەن ھالدا كۆرسىتىۋاتقان تىرىشچانلىقلىرى ئارقىلىق جەددىي مەشق ئۇستىدە كېتىۋاتاتتى. توساتتىن مەن يوق ۋاقتىمدا مۇھىم نەغمىچىدىن ئىككىنى كەنت باشلىقى ھاشاغا ھەيدەپ كېتىپتۇ. مەشق توختاپ قالغاندى. ئەرۋاھىم قىرىق گەز ئۇچتى. دەرھال كەنت قورۇسىغا باردىم. ئىشكى ھاڭقىرقاي ئوچۇق تۇرغان كەنت ئىشخانىسىدا بىرمۇ ئادەم يوق ئىدى. تامدا ئۆز زامانىسىدىكى بىر قاتار كونا لەۋھە - تەقدىرنامىلار قاتارىدا «چوشقا بېقىشتىكى ئىلغار دادۇي» دەپ خەت يېزىلغان، رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن لەۋھەمۇ ئېسىقلىق تۇراتتى. بالىلىق چاغلىرىمدا ئائىلىلەرگە چوشقا بېقىش ۋەزىپىسى چۈشۈرۈلگەنلىكى، دېھقانلار ئۆزلىرى يېمەي - ئىچمەي بېقىپ كۈپكە ئوخشاش سەمرىتىۋەتكەن، 10 - 20 ئادەم بىرلىشىپ بالداق بىلەن كۆتۈرۈپ ئاران كوزۇپقا چىقىرىۋاتقان چوشقىلار، ئۇچ - تۆت چوشقا بىلەنلا لىق توشۇپلا قالغان كوزۇپلار، ئۇنى سۆرەپ توقايدىن ئايلىنىپلا غايىب بولغان ماشىنىلار... ئارقىدىنلا چوشقىغا ئوخشاش سەمرىپ كەتكەن يەرلىك ھۆكۈمدارلار كۆز ئالدىمدىن بىر - بىرلەپ ئۆتتى. بىر موتسىكلىتنى يېرىم بولدا پاتقاققا پاتۇرۇپ قويۇپ، پىيادە يول يۈرۈپ خېلى ئۇزۇندا ھاشار مەيدانىغا چۈشتۈم. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تامغىسى بېسىلغان ئۇقتۇرۇشلار ئاقمىغان يەردە چىرايلىق گەپمۇ ئەلۋەتتە ئاقمىدى. چەكلىك ساندىكى ناھىيە دەرىجىلىك ھاشار، يەنە قانداقتۇ مۇئەييەن ساندىكى يېزا دەرىجىلىك ھاشا، سانى يوق كەنت دەرىجىلىك ھاشالار ھەققىدىكى بىر مۇنچە تەپسىلاتلارنى چىرايىي كۆمۈردەك قارىداپ كەتكەن ۋە تۆت سەر قېقىۋېلىپ چالا مەست بولۇپ قالغان كەنت باشلىقىنىڭ ئاغزىدىن چىداپ تۇرۇپ ئاڭلىدىم: يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تامغىسى كەنت دەرىجىلىك ھاشاغا ئاقماسمىش. نەغمىلەرنى رەتلەش مېنىڭ پۈل تېپىش ئۈچۈن قىلغان خۇسۇسىي ئىشممىش. بىرەر مىڭ دېھقان ئىشلەۋاتقان يەر تۈزلەش ۋەزىپىسى بىر - ئىككى نەغمىچى قاتناشمىسلا ئورۇنلانماي قالارمىش... ئۇ، گېپىنى كەنت باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ماڭا ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولۇپ تۇگەتتى. دېھقانلار ئىشنى تاشلاپ ئاللىبۇرۇن ئەتراپىمىزغا ئولىشىۋالغاندى. مۇنازىرە باشلىنىپ كەتتى: دېھقانلارنىڭ كۆپ قىسمى دېگۈدەك كەنت باشلىقىغا خۇشامەت قىلىپ ياكى ئۇنىڭدىن قورقۇپ، نەغمىچىلەرنى ئەيىبلەۋاتاتتى. ئېڭىمدا بولسا چىڭغىز ئايتماتوۋنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب توربىكىتى
www.uyghurkitap.com

رومانىدىكى ماگدۇرت ئوغلى ئېتىۋەتكەن ئاننىڭ ياغلىقى قۇشقا ئايلىنىپ ئۇچۇپ: «ئويلاپ كۆرگىن، سەن كىمسەن؟ ئىسمىڭ نېمە؟ سېنىڭ ئاتاڭ دۆنەنباي!» دەپ سايراۋاتاتتى. ئىككى نەغمىچىنى ئېلىپ ماگدىم. كەنت باشلىقى بىر توپ دېھقانىنى ئەگەشتۇ. رۇپ كەينىمدىن يوپۇ. رۇلۇپ كەلدى. كۆز ئالدىم قارا ئۇغۇلاشتى، غەزەپتىن ئەسەبىيلە. رىمگە تىترەك ئولاش. تى. يۈرىكىم شىددەت بىلەن سېلىشقا باشلىدى. خۇدۇمنى بىلىپ - بىلمەي نەغمىچىلەرنىڭ قولىدىكى كەتمەننى يۇلۇپلا ئالدىم - دە، كەنت باشلىقىغا ئېتىلدىم. ئاللا قۇر. ئاندا: «مەندىنلا قور. قۇڭلار!» دېسە، ئال. لاغا قارىغۇلارچە شە. رىك كەلتۈرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ سايىسى. دىنمۇ ھۆركىگۈدەك دەرىجىدە يۈرەكئالدى بولۇپ قالغان بۇ تەقۋادار دېھقانلار ئۆزلىرىنى خالىغانچە دۇمبالاپ ئويناپ قور. قىتىۋالغان باشلىقى. نىڭ مەندەك «بىر كىتاب خالتىسى» دىن قورقۇپ قېچىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگىنىدە كۆزلىرى. گە ئىشەنمىگەندەك ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قېلىشتى. مېنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرغىنى، كاچۇك مەشرەپلىرىنىڭ كېيىنكى تەقدىرى بولدى. ئەسلىدە كاچۇك مەشرەپلىرىنى رەتلەپ ئېلىپ بارسام، زىيالىيلىرىمىز ئالتۇن تېپىۋالغاندەك خۇش بولۇپ كېتىدۇ، دەپ قاتتىق ئىشەنگەنىدىم. لېكىنمۇ ئېلىنغان نەغمىلەر، توپلانغان تېكىستلەر ۋە بۇ ھەقتە يېزىلغان ماقالىلەر ئاخبارات - نەشرىيات ئورۇنلىرىدا بىر يىلدىن بۇيان سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچراپ «سارغىيىپ» يېتىپتۇ. ئۇلار جىنسىي كېسەللىكلەرنى داۋالايدىغان ساختا دورىلارنىڭ ئېلانلىرىنى ئاي - ئايلاپ بېسىشىدۇكى، ئۇنى تۇپ يىلتىزىدىن داۋالىيالايدىغان مەنۇي ئىقتىدارغا ئىگە بولغان مەشرەپلىرىمىز ھەققىدە لىللا تۆت ئېغىز گەپ قىلىپ قويۇشقا يارىمايدۇ. توغرا، جىنسىي كېسەللىكلەرنىڭ بىزدە مەۋجۇت. كۆنسېرى زەئىپلىشىپ، يوقىلىۋاتقان ئەرلىك غۇرۇرىمىزنىڭ ئۆزىلا بىزدىكى ئەڭ ئېسىل ۋە ھەقىقىي جىنسىي كېسەللىك. بىراق ئۇنىڭ داۋالىنىدىغان ھەقىقىي ئېلانلار قېنى؟ ئاخشىمى ئاچچىق ھارا ئىچىپ مەستانە ئىچكەندەك بولۇشىغا ئىچىپ، ئەتىسى چۈشكىچە ئالىلىق بىلەن ئەينەك تالىشىپ پەرداز قىلىشىپ، قۇرۇق سۆلەت بەگزادىدەك گىدىيىۋېلىشقان، ئەمەلىيەتتە مىللىي روھتىن ئايرىلغان قۇرۇق كىتابىي بىلىملەر بىلەنلا ئۆرە تۇرۇۋاتقان «بىر مۇرىسى يوق كاپىتان» (ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەت ئىمىن سۆزى) نا ئوخشاپ قالغان زىيالىيلىرىمىز بۇ ھەقتە ۋىجدانەن ئويلىنىپ باقتىمۇ؟ ئۇلارنىڭ بايىقى كەنت باشلىقىدىن زادى نېمە پەرقى بار؟ گەپ بۇ يەردە نوقۇل كاچۇك مەشرەپلىرى ئۈستىدىلا كېتىۋاتقان بولسا بۇنداق قاينەم مىغان بولاتتىم. ئۆز ۋاقتىدا ئۆزلىرىنىڭ بىر تەرەپلىمە ئۇ قاتمال، ئالا - جوقا پەتۋالىرى قېلىش مەقسىتىدە ئەنئەنگە دەۋاگەر بولۇشقان زىيالىيلىرىمىز ئارىسىدا مانا ئەمدىلىكتە ھەقىقىي ئەنئەنە - مىللىي روھ يېتىم بالىدەك سارغايماقتا. كاچۇك مەشرەپلىرىنىڭ كېيىنكى تەقدىرى بۇنى ئارتۇقى بىلەن دەللىلەپ تۇرماقتا. «ئات ئۈستى مەدەنىيىتى» نى يارىتقان دەۋرىمىزدىكى ئۇيۇشقاقلىق ۋە مەردانىلىك، يىپەك يولى مەدەنىيىتى دەۋرىدە شەكىللەنگەن مەنىۋى كامالەت بىلەن خاراكتېرلەنگەن بۇ ئۇلۇغۋار مىللىي روھ يارىماس ئېرىدىن رەنجىگەن ساھىبجامالدەك بىزدىن ئۇن - تىنسىز يىراقلاشماقتا. قاراڭ، بۇ ساھىبجامالنىڭ ئەسلىنى ئۇنتۇغان ۋە ئۆزىنى يوقاتقان ئېرى نېمىدېگەن بىچارە! بىز ھەقىقەتەن بىر تال قوۋۇرغىسىدىن ئايرىلغان دۇمچەكلەرگە ئوخشاپ قالدۇق. **(M1)**

رەسسام: غازى گەمەت

بەزدەكلىك

گەدەكارلىق

تەكلىماكانى

ئانا ماكاننىڭ قەدرىگە يەتمەسلىك ۋە ئۆزىنىڭ قىممىتىنى بىلەلمەسلىك

ئانا يۈرتۇڭ ئامان بولسا،
رەڭگى روھىڭ سامان بولماس.
ـ ئۇيغۇر خەلق ماقالى

بۈگۈنكى بۇ يەر شارىدا پەقەت بىرلا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بار، ئۇ بولسىمۇ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدۇر. يەر مەيدانى 1 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان، ئەلمىساقتىن تارتىپ «ئالتۇن تاۋاق» دەپ پەخىرلىك نامى بار بۇ مىسلىسىز باي زېمىن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئاتا مىراس دىيارى، ئومۇمىي ئۇيغۇر گەۋدىسىنىڭ مەڭگۈلۈك ھاياتلىق مەنبەسى، شۇنداقلا جاھان ئۇيغۇرلىرىنىڭ زاكا يۈرتى، يىلتىز گاھى ۋە سېغىنىش قىبلىگاھىدۇر.

دۆلىتىمىزنىڭ تارىخ كىتابلىرىدا «شيۇ» (غەربىي دىيار) دەپ ئاتىلىپ كەلگەن بۇ زېمىندا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ بەرپا قىلىنىشى ئۇنداق ئۆزلۈكىدىن، ئاسانلىقچە رويابقا چىقىپ قالغان ئىش ئەمەس، بەلكى ئۇ پىداكار ئەجدادلار ئىنقىلابىي كۈرىشىنىڭ شانلىق نەتىجىسى. شۇنداقلا ياراملىق ئەۋلادلار چېلىشىرىنىڭ ئۆلمەس سەمەرىسى. ھالبۇكى، بۈگۈنكى كۈندە، كومپارتىيە ئاز سانلىق مىللەتلەر سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا، ھەممە ئەقىل ـ پاراسەتنى قاناتلاندۇرۇپ، بارلىق كۈچ ـ قۇدرەتنى جەۋلان قىلدۇرۇپ، مەزكۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ قەدىمكى ۋە ئۇنى گۈللەندۇرۇش بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇرلىرىنىڭ بىرىنچى بۇرچى ۋە مۇقەددەس ۋەزىپىسىدۇر. بىراق، ئەبگارلىق ئىللىتى بىلەن زەئىپلەشكەن ئادەملىرىمىزدە بۇ خىل تونۇش، بۇ خىل ئاڭ ۋە بۇ خىل زۆرۈر تۇيغۇ تولىمۇ كەمچىل. سەمىمىيەت بىلەن ئېيتقاندا، ئۇلار ۋەتەن دېگەن نېمە، ۋەتەنپەرۋەرلىك دېگەن نېمە؟ بىلمەيدۇ. ئاپتونومىيە دېگەن نېمە، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونوم رايونى زادى نېمە ئۈچۈن قۇرۇلغان، دېگەننى چۈشەنمەيدۇ. مېنىڭچە، قانۇن ئومۇمەن ئادىل. بىراق بىزدىكى ئەبگارلار نادان ۋە جاھىل؛ قانۇنشۇناسلار ھەقىقەتەنمۇ ئالىم. بىراق بىزدىكى ئەبگارلار ئۆزىگە ۋە ئۆز قېرىنداشلىرىغا بەكمۇ زالىم!

بىلىش كېرەككى، بىر مىللەت ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئانا ماكان دېمەك، ئەمەلىيەتتە ئاداققىي مەۋجۇدلۇق دېمەكتۇر. ھېكايەت، يەھۇدىيلار بۇ دۇنيادىكى ئەڭ قەدىمىي ۋە ئەڭ مەدەنىي مىللەتلەر قاتارىغا كىرىدۇ. ئۇلار ئۇزاق قەدىم زاماندىلا يەھۇدىي دىنىنى ئىجاد قىلىپ، دۇنياغا مۇئەييەن ئەقىدە ئاساسىدا ئۆملىشىپ، ئومۇملىشىپ ياشاشنىڭ نەمۇنىسىنى يارىتىپ بەرگەن ئۇيۇشقاق مىللەت بولۇپمۇ سانىلىدۇ. بىراق كېيىنچە ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەبگارلىق ئىللىتى يامراپ كېتىپ، بۇ ئىللەتكە گىرىپتار بولغانلارنىڭ ئۆتە شەخسىيەتچىلىكى، ئۆتە بېكىنمىچىلىكى ۋە بىرەھىملىكى كاساپىتىدىن، شۇنداقلا يەنە باشقا بەزى تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ئۇلار بۈگۈندىن تەخمىنەن

ئەينەك

مىڭ يىللار بۇرۇن ئۆز يۇرتىدىن ھەيدەپ چىقىرىلىپ، يۇرت - ماكانسىز قارا سەرگەردانلارغا ئايلىنىپ قالغان.

ئۆز ۋەتىنىدىن ئايرىلغان، قارا سەرگەردانغا ئايلانغان يەھۇدىيلار يەر شارىدا بېشى قايغان، پۇتى تايغان بويىچە ئېقىپ يۇرۇپ، دۇنيانىڭ تۆرلۈك بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىدىن ئۆزلىرىنى تىرىكچىلىك، جاھاندارچىلىق ۋە كۈن كەچۈرۈش پۇرسىتى بىلەن تەمىن ئېتىدىغان ئەمىن جاي ئىزدىدى. دۇرۇس، دەسلەپكى چاغلاردا، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ سودا - تىجارەتتىكى ماھىرلىقى بىلەن بەزى دۆلەتلەردە خېلى ياخشى كۈن كۆردى. ئۆزلىرىنىڭ ئىشچانلىقى ۋە ئىلىم - پەندىكى ئىجادچانلىقى بىلەن ھەرقايسى ئەل زىيالىيلىرىنىڭ سېپىدە بىر مەھەل تېگىشلىك ئورۇنغا ئىگە بولغانمۇ بولدى. كىم بىلىدۇ، ئۇلار بەلكىم ئۆز ۋەتىنىدىن ھەيدەپ چىقىرىلىپ سەرگەردانلارغا ئايلىنىپ قالغان دەسلەپكى چاغلاردا: «بىزنىڭ مۇشۇ ئىشچان قولىمىز بىلەن پىكىرچان بېشىمىزلا بولىدىكەن، جاھانىڭ ھەرقانداق يېرىدە ھەرقانداق ئادەمنىڭ قولىدىن نان تېپىپ يېيەلەيمىز ۋە دۇنيادىكى ھەرقانداق ھالاۋەتتىن بىخىرامان بەھرىمەن بولالايمىز» دەپ ئويلىغان بولغىيدى. بىراق رەھىمسىز رېئاللىق، كۆز يۇمغىلى بولمايدىغان ئەمەلىيەت شۇ بولدىكى، ئۇلارنىڭ ئىشچان - ئەمگەكچانلىقىمۇ، ئۇلارنىڭ كىلىشىملىك - چىرايلىقلىقىمۇ، ھەتتا ئۇلارنىڭ زېھنىي - زۇكاۋەتلىك، ئەقىللىكلىكىمۇ ھېچقانداق بىر يات ئەلدە ئۇلارغا ئاداقىي ئارامچىلىق، ئەبەدىيلىك پاراۋانلىق ۋە خاتىرجەملىك يارىتىپ بېرەلمىدى. ۋەتەنسىز يەھۇدىيلار «دۇنيادا ئەڭ مەدەنىي مىللەت بىز» دەپ مەيدىسىگە مۇشتلايدىغان ياۋروپالىقلار ئالدىدىمۇ، ئەڭ ئاقكۆڭۈل، ياۋاش سانىلىدىغان ئاسىيالىقلار ئالدىدىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا، ئوخشاشلا ھەقىقىي كىشىلىك ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولۇپ، خاز - زارلىقتىن باشقا ھېچبىر خوۋلۇق كۆرمىدى. ئاخىرىدا، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە قولىدا تۆمۈرنىڭ سۇنۇقىمۇ بولمىغان' 6 مىليون يەھۇدىي «جاھاندا ھەممىدىن ئۈستۈن بىز» دەپ مارش ئوقۇيدىغان گېرمانلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ، خۇددى ياۋايى ئېشەكنى سويغاندەك سويۇلدى ۋە تېرىسىدىن تولۇم قىلىنىپ، يېغىدا سوپۇن قويۇلدى. تەخمىنەن مىڭ يىللىق كەچۈرمىش - سەرگۈزەشتە ۋە ئەمەلىي پاكىت ئۇلارغا شۇنداق جاۋاب بەردىكى، ۋەتىنى- زېمىنى بار مىللەت دېگەن شۇ دەرىجىدىكى كەڭ ئىختىيارلىققا ۋە شۇ دەرىجىدە چەكسىز ھوقۇققا ئىگە بولىدۇكى، ئۇلار مۇھاجىر مىللەتنى خالىسا زېمىنىدا تۇرغۇزىدۇ؛ خالىسا قوغلاپ بىر بولمىغۇر بەدنام بىلەن ئۇنى تۇتقۇن قىلىپ تۇرمىگە سولايدۇ؛ خالىسا بىر يوقىلاڭ بۆھتان بىلەن ئۇنى دامغا چۇشۇرۇپ، قۇش قىلىپ ئۇۋلايدۇ. شۇنداق، رەھىمسىز پاكىتلار بىلەن تولغان ئۇزاق ئەسىرلىك ۋەتەنسىزلىك، يۇرت - ماكانسىزلىق ئاخىرىدا يەھۇدىيلارنى جېنىدىن جاق تويغۇزغان، شۇنداقلا ئۇلارنى ئويغىتىپ دىلىغا ۋەتەن ئۇقۇمىنى چوڭقۇر قىلىپ ئويغۇزغان!

مىڭ شۆكرىكى، سېخى تەبىئەت ئۇيغۇرغا دۇنيادىكى ھەرقانداق قەۋمىنىڭ زوقىنى كەلتۈرگۈدەك مىسلىسىز گۈزەل بىر زېمىنىنى ئاتا قىلغان. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى دەپ ئاتىلىدىغان‌بۇ زېمىندا، مەيلى ئىلى بوستانلىقى، مەيلى تۇرپان ئۇزۇمزارلىقى، مەيلى قاراماي نېفىتلىكى، مەيلى كورلا نەشپۈتزارلىقى، مەيلى كۇچا ئۇرۇكزارلىقى، مەيلى قەشقەر ئانار - ئەنجۇرزارلىقى، مەيلى يەكەن ياڭاقزارلىقى ۋەمەيلى خوتەن ئۇجمىزارلىقى بولسۇن ھەرقايسىسىنى ئۆزلىرىگە خاس بولغان ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن بۇ كەڭ دىيارىدا زۇمرەتتەك جۇلالاپ تۇرىدۇ، بۇ زېمىنىنىڭ تۆت پەسلى ئېنىق: خۇش يىللىق باھارىدا، ھۆپپىدە ئېچىلغان گۈل - چېچەكلەر زېمىنىنى ئوراپ تۇرىدۇ؛ پاراۋان ياز ناھارىدا، پارلاق قۇياش يېتىك نۇرى بىلەن زېمىنىنى تاۋلاپ تۇرىدۇ؛ بەرىكەتلىك كۈز پەسلىدە، سەلكىن شامالالار زېمىنغا ھەمىشە بايا‌شاتلىق تۆكۈپ تۇرىدۇ؛ ئارامىلىق قىش پەسلىدە، كۈمۈش قار زېمىنىنى رەھمەت يوپۇقى بىلەن پۈركەپ تۇرىدۇ. بۇ دىياردا تەكلىماكان، تارىم، جۇڭغار دەپ ئاتىلىدىغان غايەت زور خەزىنە ئامبارلىرى بار. بۇ زېمىنىڭ بايلىقتا تەڭداشسىزلىقىغا پۈتۈن دۇنياھەيرەتتە، بەلكى جىمى ئالەم ئاڭا زوقمەندە!

جاھان ئۇيغۇرلىرى ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئەڭ مەئىشەتلىك، ئەڭ خاتىرجەم، ئەڭ مەزمۇنلۇق ۋە ئەڭ مەنىلىك تۇرمۇش ئاخىرقى ھېسابتا مۇشۇ مۇبارەك ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا. چۇنكى بۇ زېمىنىنىڭ چۆلىمۇ، كۆلىمۇ ئۇيغۇرغا ئۆز. بۇ دىيارنىڭ شەھەر، بازىرىمۇ، سەھرا، مازىرىمۇ ئۇيغۇرغا ئۆز. «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خۇشلۇقى - پۈت قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دەپ ، ئۇيغۇر پەقەت مۇشۇ زېمىندىلا ئېچىلىپ - يېيىلىپ، ئۇيغۇرچە ئولتۇرۇپ، ئۇيغۇرچە قوپۇپ يۇرەلەيدۇ. پەقەت مۇشۇ دىياردىلا قىلچىمۇ قىسىلماي، ئازراقمۇ يېتىرقىماي ئۇيغۇرچە ئويناپ، ئۇيغۇرچە سۆزلەپ‌كۈلەلەيدۇ. بۇ زېمىنىڭ تاغۇ - تاشلىرىمۇ ئۇيغۇرغا: «مەن سېنىڭ» دەپ يىللىق باقىدۇ. بۇ دىيارنىڭ دەريا - ئېقىنلىرىمۇ ئۇيغۇرغا : «مەن ساڭىلا خاس» دەپ جىلۋىلىك ئاقىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر بۇ زېمىنىنى تولىمۇ ئەتىۋارلىشى، بۇ دىيارنى بەكمۇ ئەزىزلىشى، «ئانا ماكانىڭ ئۆز بالىسى» لىق تۇيغۇسى بىلەن ئانا ماكانىڭ قەدرىگە ھەقىقىي يوسۇندا يېتىشى لازىم. ئەگەر كىمىكى بۇ زېمىنىڭ قەدرىگە يەتمىسە، تۇزكورلۇق تۆقى - لەنىتى بىلەن شەرمەندە بولغاي ئاقىۋەتتە!

ئانا ماكانىڭ قەدرىگە يېتىش ئالدى بىلەن ئانا ماكانىڭ بارلىقىغا، تاغ -دالالىرىغا، ئېقىن - دەريالىرىغا، يۇرت - قىرلىرىغاۋە مەھەللە - كويلىرىغا يۈكسەك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بىلەن ئىگىدارچىلىق قىلىشنى باش بەلگە قىلىدۇ. زېمىن سېنىڭ ئىكەن، بۇ ھالدا ئۇنىڭغا ئۇندۇرۇلگەن ھەر تال گۈل - گىياھىمۇ سېنىڭ خوجايىنلىقىڭ گەۋدىلىنىپ تۇرۇشى كېرەك. «دۆڭكۆۋۈرۈك» ئەسلىدە سېنىڭ ئەجدادىڭ بىنا قىلغان كوچا ئىكەن، ئۇ ھالدا ئۇنى سېنى تۇغقان ئاناڭنىڭ تىلى بىلەن ھەمىشە «دۆڭكۆۋۈرۈك» دەپ ئاتىغىنىڭ، ئەكسىچە ھەرگىزمۇ ئەبجەشلەشتۇرۇپ «ئەردوچو» دېمە! «نۇرباغ» سېنىڭ تىلىڭ بىلەن ئاتالغان شۇنداق گۈزەل نام. ھالبۇكى ئۇنى «مىڭيۈەن» دەۋالدىڭ، بۇنىڭ بىلەن ئەمەلىيەتتە ھەم تىلىڭنى، ھەم دىلىڭنى يوقاتتىڭ. بىخەستەلىكىڭ ۋە ھاماقەتلىكىڭ ئۇرۇمچى كوچىلىرىنى «بېيمەن» ، «نەنمېن» لەشتۇرۇپ بولدى. ئەمدى، بۇ ئىللەتنى بۈيۈك بوۋاڭ مەھمۇد ياشىغان، ئۇيغۇرنىڭ بۆشۈك شەھەرلىرىدىن بولغان

كاشغەرگە سۆرەپ بېرىپ، ئەلمىساقتىن تارتىپ «يارباغ» نامى بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن كۆۋرۈكنى «بېيداچاۋ»، «تۆشۈك دەرۋازا» ئاتىلىپ كەلگەن قەدىمىي قەلئە دەرۋازىسىنى «دۆڭمېن» ئاتاشقا رايىڭ بېرىۋاتىدۇ. بىر ئوبدان «تۈمەنكۆل» دېگەن نامنى تاشلاپ «دۆڭخۇ» ئاتاشقا تىلىڭ كېلىۋاتىدۇ. «ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» دىن «ئۇيغۇر» نى چىقىرىپ تاشلاپ «ئاپتونوم رايون» ئاتاشقا دىلىڭ يول بېرىۋاتىدۇ. بۇ ئەبگارلىقىڭ بولماي زادى نېمە؟

بىلگىنكى، بىر يۇرت - ماكانىڭ ئىسىم - نامى شۇ جاينىڭ خوجدارلىق تارىخىدىن گۈۋاھلىق بېرىدىغان مەڭگۈ يېقىلماس ئابىدە. ئۇنى قانداق ئىشلىتىش سېنىڭ ئىختىيارىڭدىكىلا ئىش ئەمەس، بەلكى ئۇ ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا مىراس قالىدىغان ئامانەت نامايانده!

ئانا ماكانىڭ قەدرىگە يېتىش ئانا ماكاننى قۇرۇش، ئانا ماكانىڭ ئەتىسى ۋە ئۇزاق كەلگۈسى ئۈچۈن سېلىنىۋاتقان تەرەققىيات بىناسىغا ئۆز قولى بىلەن خىش قويۇشنى ئاساسلىق مەزمۇن قىلىدۇ. «بىز مۇشۇ زېمىندا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. بۇ، بىزنىڭ ئاتا مىراس دىيارىمىز» دەپ ھۆركىرەپ قويۇپ، ئىچىپ - چىچىپلا يۈرسەڭ ئانا ماكانىڭنى سۆيگەن، ئانا ماكانىڭنىڭ قەدرىگە يەتكەن بولمايسەن. ئانا ماكانىڭنىڭ قەدرىگە يەتسەڭ، ئۆزۈڭنىڭ گېلىڭ ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئانا ماكانىڭ ئۈچۈن، ئومۇمىي خەلقىڭ ئۈچۈن تەر تۆكۈپ ئىشلەيسەن، يۇرتۇڭ ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن ئەمگەك قىلىسەن. ئۆز ئەمگىكىڭ بىلەن يارانقان نەتىجەڭنى بۇ زېمىن ئۈستىگە ئۆزۈڭ بىرمۇ بىر تىزىسەن ۋە ئۇنى جاھان ئەھلىگە نامايىش قىلىپ كۆرسىتىسەن. كۆرسىتىپ باقە، قېنى، يۇرتۇڭدىكى قايسى زامانىۋى قۇرۇلۇش، قايسى ئېگىز بىنانى سەن لايىھىلىدىڭ؟ قايسى ماشىنا، قايسى ئايروپىلاننى سەن ياسىدىڭ؟ سەندە قانچە ئۈچقۇچى، نەچچە نەپەت چارلىغۇچى، قانچە ئالتۇن كانلىرىنى قېزىپ تەكشۈرگۈچى بار؟ ئەگەر سەن ئۆزۈڭنى، ئۆز مىللىتىڭنى باشقىلار بىلەن سېلىشتۇرۇپ، بۇ جەھەتتىكى يېتىشسىزلىكىڭنى سەزسەڭ، مۇھىمى كەمچىلىكىڭنى ئېتىراپ قىلساڭ، بۇ ھالدا ماۋارىپقا - ئادەم تەربىيىلەشكە بولغان تونۇشۇڭ ئۆسىدۇ. پەرزەنتلەرنى تۇرلۇك ئىلىم - پەن ساھەسى بويىچە، يالغۇز ئىجتىمائىي پەندىلا ئەمەس، بەلكى تەبىئىي پەنلەرنىڭ ھەرقايسى تۈرلىرى بويىچىمۇ زور تۇركۈملەپ تەربىيىلەشنىڭ زۆرۈرىيىتى ۋە تەخىرسىزلىكىگە بولغان كۆز قارىشىڭ گرانت كاللاڭنى بۆسىدۇ.

مىللەت - ۋەتەن ئۈچۈن ئىشلەپ خەلقى- ئالەم قايىل بولغۇدەك نەتىجە يارىتىش ئىلىم - پەن ئىقتىدارىدىن كېلىدۇ. ئىلىم - پەن ئىقتىدارىنى بولسا، پەقەت مەكتەپ، خۇسۇسەن ئالىي پەن - تېخنىكا مەكتەپلىرىلا يېتىشتۇرەلەيدۇ. سەن بىر ئۇيغۇر ئائىلىسىسەن، ئەگەر ئۆيۈڭدە بىرەر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىمۇ بولمىسا، بۇ چوڭ نومۇسلۇق ئىش. ھالبۇكى، ئۆزۈڭ ئاز يېسەڭمۇ، كەم كەيسەڭمۇ، جاپا تارتساڭمۇ، رىيازەت چەكسەڭمۇ پەرزەنتىڭنى مەكتەپكە بەر، ئوقۇت. «ماڭاباشقىلار ئادەم تەربىيىلەپ بەرمىدى» دەپ ھېچكىمدىن ئاغرىنما. «بالامنى ئوقۇتۇپ قويمىدى» دەپ ھېچكىمدىن زارلانما. بادام دوپپاڭغا تايانغۇچە، شۇ بادام دوپپاڭنىڭ ئاستىدىكى ساغلام كاللاڭغا تايان. ئۆزۈڭ ئامال قىلساڭ، ئىلىمنىڭ داغدام يولى ئالدىڭدا جەزمەن بولۇر ئايان. ئىلىم بولمىسا، پەلەككە تاقاشقان ئېگىز بىنالارنى خوجايىنلىق ۋە مىمار - مۇھەندىسلىك بىلەن سالالمايسەن. بىلىم بولمىسا، مەدەنىي ئىنسان بولۇپ، مەدەنىي ھاياتتىن بەھرە ئالالمايسەن. ئەڭ مۇھىمى ئىلىم بولمىسا، گەرچە ئۆزۈڭنىڭ زېمىنىدا ياشاۋاتساڭمۇ، زېمىن لەززىتىنى ھەقىقىي تېتىيالمايسەن.

ئانا ماكانىڭنىڭ قەدرىگە يېتىش ئەمگەك ئارقىلىق، كۆرەش ئارقىلىق. ۋەتەنداشلىق سورۇنىدا ھەقلىق ئورۇننى تېپىشنى ئاداققىي مەقسەت قىلىدۇ. ئانا ماكان بىر ئىنسان ئۈچۈن تەڭدىشى يوق، تۆگىمەس بايلىق. بىر ئىنسان ئۈچۈن ھەرقانداق نەرسە بولمىسا بولىدۇكى، ئۆز ماكانى بولمىسا زادى بولمايدۇ. ماكانسىز ئادەم بەجايىكى ئېگىسى يوق ئېشەككە ئوخشايدۇ. ئېگىسى يوق ئېشەكنى كىم كۆرسە، شۇ مىنىدۇ، خالىغىنىچە ئىشلىتىپ، كۆتىگە تېپىدۇ. ماكانسىز ئادەمنى باشقىلار ئېشەكتىنمۇ بەتتەر خارلايدۇ. بىراق ئانا ماكان دېگەن ئۇنداق غايىبتىن مىراس قالغان، ھېلىقىدەك بانكىغا سېلىپ قويۇپ، پايدا - ئۆسۈمىنى ئېلىپ خەجلەپ، ئاپتاپتا سۇنايلىنىپ يېتىپ كۈن ئۆتكۈزسىمۇ بولىدىغان ئۆلۈك بايلىق ئەمەس، بەلكى ئۇ پەقەت ئۆزلۈكسىز ھالدىكى ماددىي ئىشلەپچىقىرىش كۈرىشى ۋە ئىزچىل ھالدىكى مەنىۋى كۆرەشلەر بىلەن قۇۋۋەتلەندۈرۈپ، كۆچلەندۈرۈپ تۇرۇشقا موھتاج جانلىق بايلىقتۇر. سەن بىر خاس زېمىنى بار ئادەم ئىكەنسەن، ئۇ ھالدا ئۆزۈڭنى ئانا ماكانىڭ بىلەن بىر جان، بىر تەن قىلىپ، گەرچە سېنىڭ ھازىرلىق تۇرمۇشۇڭ ئۈچۈن ئانچە لازىملىق بولمىسىمۇ، بىراق ئانا ماكانىڭغا كېرەكلىك، ئانا ماكانىڭنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ماددىي ئەمگەكلەرگە ئاكتىپ قاتنىشىشىڭ، ئانا ماكانىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك مەنىۋى كۆرەشلەرگە تولۇق ئىشتىراك قىلىشىڭ لازىم. ئانا ماكانىڭ تەرەققىياتىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئەمگەكلەرگە قاتناشمايدىغان ياكى ئاز قاتنىشىدىغان، يۇرت - دىيارىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىنى بەلگىلەيدىغان مەنىۋى كۆرەشلەردىن ئۆزىنى ھەمىشە قاچۇرىدىغان ئادەمنىڭ ۋەتەنداشلىق سورۇنىدىكى ئورنى ئاقىۋەت پەگاھقا چۈشۈپ قالىدۇ. چۈنكى ئانا ماكان دېگەن ئەمەلىيەتتە ئانا ماكان ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن ئىشلەيدىغانلارنىڭ ماكانى بولىدۇ. ئانا ماكانىڭ قەدرىگە يېتىدىغان ئادەم ئاخلىق ھالدا ئانا ماكانى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەيدۇ. پەقەت ئانا ماكانى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ، جان پىدا قىلىپ ئىشلىگەن ئادەملا ۋەتەنداشلىق سورۇنىدا ھەقلىق ھالدىكى يۈكسەك ئورۇنغا ئىگە بولالايدۇ.

بىلگەن ئادەمگە بۈگۈنكى دۇنيانىڭ مەدەنىيەت سورۇنىدا مۇنداق بىر ئالاھىدىلىك ھۆكۈم سۈرمەكته. ئۇ بولسىمۇ، تۇرلۇك مىللەتكە تەۋە ئىنسانلار ۋەتەنپەرۋەرلىك، مىللەتپەرۋەرلىك تۇيغۇسىنى ئۆز قەلبىگە مەھكەم پۈككەن ھالدا ئىلمىي رىقابەت قىلىپ، ھەرقايسىسى ئۆزلىرىنىڭ كېيىنكى ئەسىردىكى مەۋجۇدلۇق ئورنىنى چەنلەشتىن ئىبارەت. ھالبۇكى، سەن، مەن ۋە ئۇ - بىز ئۇيغۇرلارمۇ پەقەت ئەمەلىي ئەمگىكىمىز ئارقىلىق، كۆرەش ئارقىلىق مۇبارەك دىيارىمىزنىڭ قەدرىگە يېتىدىغانلا بولساق،

جاھاندىكى تۈرلۈك مىللەتلەر قاتاردا بىزنىڭمۇ بېشىمىز ئېگىز، سۆزىمىز بىگىز بولىدۇ. كېيىنكى ئەسىرنىڭ مەدەنىي ھالاۋىتى ۋە ماددىي دارامەت داستىخانىدا بولسا، ئىگىلىگەن ئورنىمىز ئۆزىمىزگە يەتكۈدەك كەڭ، ئېرىشكەن نېسىۋىمىزمۇ ھېچ بولمىغاندا باشقىلار بىلەن تەڭ بولىدۇ!

ئانا ماكاننىڭ قەدرىگە يېتىش دېگەنلىك قەدىناس بۇلاقنىڭ سۈيىنى ئىچىپ، قەدىم جايىنى بېسىپ بىر ئۆمۈر يېتىش دېگەنلىكمۇ ئەمەس. ئۇيغۇرداﺭ: «مۇساپىر بولمىغۇچە مۇسۇلمان بولماس» دېگەن ئۇدۇم ماقال بار. بۇ «ئادەم ئۆز ماكانىنىڭ قەدرىگە يېتمىدىغان ھەقىقىي بىر ۋەتەنپەرۋەر ئىنسان بولۇش ئۈچۈن، يۇرت كېزىپ، جاھان كۆرۈپ سەپەر قىلىشى، مۇساپىر (سەپەر قىلغان ئادەم) بولۇشى شەرت» دېگەنلىك بولىدۇ. مۇشۇ مەندىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئۆز ماكانىنى سۆيۈش تۇيغۇسى ۋە مىللەتكە كۆيۈش مۇددىئاسىنى چىقىش قىلىپ، ئىلغار ئەل ۋە ئالغا كەتكەن خەلقلەردىن ئۆگىنىش ئۈچۈن، باشقا يۇرت، چەت ئەللەرگە سەپەر قىلىش، ھەتتا شۇ يەرلەرگە ماكانلىشىپ ئىككىنچى يۇرت ئېچىشمۇ ئىنتايىن مۇھىم. چۈنكى باشقايۇرت، چەت ئەللەردە تۇرۇپمۇ ئۆزىنىڭ ۋەتىنى ۋە ئۆزىنىڭ مىللىتى ئۈچۈن ناھايىتى ئوبدان خىزمەتلەرنى قىلغىلى، بەلكى ئالاھىدە مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشقىلى بولىدۇ. بۇنىڭغا ئامېرىكىغا كۆچۈپ بېرىپ ماكانلاشقان خەنزۇلار ئىچىدىكى بايلارنىڭ، ئالىملارنىڭ ۋە سىياسىئونلارنىڭ تارىختىن بۇيان جۇڭگونىڭ ئىنقىلاب، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ۋە پەن - تېخنىكا تەرەققىيات ئىشلىرىغا تۇشمۇ تۇشتىن تۆھپە قوشۇپ كېلىۋاتقانلىقى پاكىت بولالايدۇ. بىراق، ئۆز دىيارىدىكى قىسمەن ناچار مۇھىت ۋە ئۆز يۇرتىدىكى مەلۇم قىيىنچىلىقلار تۈپەيلىدىن ۋەتەننى تەرك قىلىپ ياقا يۇرت، چەت ئەللەرگە چىقىپ كېتىش، كەتكەندىمۇ شۇ كەتكەنچە خۇددى دېگىزغا تاشلىۋەتكەن تاشتەك ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كېتىش، ئۆزىنى تۇغقان، ئەجدادىنىڭ باققان ۋەتىنىنى ھېچقانداق بىر ئەمەلىي پائالىيىتى بىلەن ياد ئەتمەي، چەت ئەلدە بىر ئۆمۈر كاندىدات گراژدان بولۇپ ئۆتۈش - بۇ كەم دېگەندىمۇ ئۆز يۇرت، ئۆز ۋەتىنىگە يۈز كېلەلمىگەنلىك بولۇپ سانىلىدۇ، ئەلۋەتتە. يەنە دېسەك، چەت ئەللەردىكى ھەرقانداق مۇھاجىرنىڭ تۇرمۇشى، كۆڭلى شۇ ئادەمنىڭ مۇئەييەن - كونكرېت ئىشتىكى شەخسىي ئىقتىدارىنىڭ ئۇستۇن ياكى تۆۋەن بولۇشىغا باغلىق بولغاندىن باشقا، ئەڭ مۇھىمى شۇ كىشىنىڭ ئەسلى ۋەتىنىنىڭ كۈچى، ئانا يۇرتىنىڭ يۈزى ۋە ئۆز دىيار خەلقىنىڭ خەلقئارادا تۇتىدىغان ئورنىغا بېقىپ بولىدۇ. ئەگەر ۋەتىنىڭ كۈچلۈك، خەلقىڭ يۈزلۈك، دىيارىڭ خەلقئارادىمۇ ھۆرمەت - ئېتىبارلىق بولسا، ئۇ ھالدا مۇھاجىر بولساڭمۇ چەت ئەل، ياقا يۇرتلاردا قەدىڭنى رۇس قىلىپ «گۇس - گۇس» دەسسەپ يۈرەلەيسەن. ئەكسىچە بولسا، ھېچ گەپتىن ھېچ گەپ يوق ئارلىنىسەن، بىھۇدە بوزەك ئېتىلىپ خارلىنىسەن. بۇنىڭغا، شۇ كۈنلەردە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىز بىلەن ھەم دىندىش، ھەم تىلداش ئاتىلىدىغان بەزىلەرنىڭ زېھرىكىپ قالسا، «ئاخۇن ئاكىلارنى ئۇرۇپ كېلەيلى» دەپ سودىگەر ئۇيغۇرلارنى ئۇرۇپ - مۇشتلاپ يۈرگەنلىرى شاھىد بولالايدۇ! يەكۈن شۇكى، ئۆز زېھنىڭنى ئەزىلە. ئۆز ۋەتىنىڭنى قەدىرلە، چۈنكى سېنىڭ ئىززىتىڭ ئۆز ۋەتىنىڭ بىلەن تومۇرداش؛ سېنىڭ قەدىر - قىممىتىڭ ئۆز دىيارىڭ بىلەن ئۆمۈرداشتۇر!

بىزدىكى ئەبگارلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ئانا ماكانىنى قەدىرلىمەسلىك ئىللىتى بىلەن قوشكېزەك مەۋجۇد بولۇپ كېلىۋاتقان نەرسە، ئۆزىنىڭ قىممىتىنى ئۆزى بىلەلمەسلىك نۇقسانىدۇر.

مەلۇمكى، ئۇيغۇرنىڭ مۇشۇ ئۆزى ياشاۋاتقان زېمىندا ئالاھىدە ئىمتىيازى بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئۇنىڭ نامى بىلەن مەزكۇر ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغان. بۇ قانۇنىي ئاساسى بار پاكىت. ئۇيغۇر بۇ زېمىنغا مېھمان ئاھالە ئەمەس، بەلكى يەرلىك ئاھالە؛ ئۇيغۇر بۇ زېمىندا ئاز سانلىق مىللەت، ئەمەس، بەلكى كۆپ سانلىق مىللەت، تۇڭزۇك مىللەت، خوجايىن مىللەتتۇر. پەقەت شۇنىڭ ئۈچۈنلا بۇ زېمىندا رەئىس ئۇيغۇردىن چىقىدۇ، ۋالىي ئۇيغۇردىن بولىدۇ، ھاكىم ئۇيغۇردىن سايلىنىدۇ. بۇمۇ ھېچكىم كۆز يۇمالمايدىغان رېئاللىق.

دۇنيادا ھېچبىر ئىنسان «ياق، ئۇنداق ئەمەس» دېيەلمەيدىغان ئەملىيەت شۇكى، ئۇيغۇر قىممەتلىك، ئۇيغۇرنىڭ زېمىنى قىممەتلىك. شۇڭا، جاھاندا نى - نى ئالىملار ئەجدادىنى ئەۋلادقا ئۇلاپ ئۇيغۇرنى تەتقىق قىلىۋاتىدۇ؛ ئۇيغۇر ئەقىللىك. مەھمۇد كاشغەرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مولla مۇسا سايرامىلاردىن كېيىن، ئۇيغۇردا ئالىم تۇگەپ قالغىنى يوق، خالمۇرات غوپۇردەك نەۋقىران ئالىملار ئونلاپ چىقىپ، يۈزلەپ يېتىشىپ، ئىلىم - پەن مەيدانىدا بۇيۇك نەتىجىلەر قازىنىپ كېلىۋاتىدۇ؛ ئۇيغۇر مەدەنىيەتلىك. ئۇيغۇرنىڭ 12 مۇقامى دۇنيادا تەڭدىشى يوق مەدەنىي مىراس بولۇپ، قىتئەلەر ئارا ياڭراۋاتىدۇ. دېمەككى، ئۇيغۇرنىڭ ھېچبىر مىللەتتىن قالغۇچىلىكى يوق!

ئىنسان ئۆچۈن ئۆزىنى چاغلىماي لاپ ئۇرۇش قانچىلىك ئەيىب ۋە قانچىلىك نۇقسان ئىش بولسا، ئۆزىنى خالىس تونۇپ، ئۆزىنى تولۇق چۈشىنىش، لىللا باھا بىلەن ئۆزىگە ئىشەنچ تۇرغۇزۇشمۇ شۇنچىلىك ياخشى ۋە شۇنچىلىك ئوبدان ئىش. چۈنكى ھاياتلىقتىكى ھەرقانداق نەتىجە ۋە غەلىبە يېتىك ئىشەنچنى ئۆزىگە مۇستەھكەم ئۇل قىلىدۇ؛ ھەر قانداق زەپەر ۋە نۇسرەت كامىل ئىمانىنى ئۆزىگە مەزمۇت يول قىلىدۇ!

شۇ تاپتا، ئىدراك بىلەن زەڭ سالساڭ، رېئاللىقتىن نىدا شۇنداق: سەن ئۇيغۇر ئۆزۈڭنىڭ قىممىتىنى ئۆزۈڭ تولۇق بىلىشىڭ كېرەك. ئۆزۈڭنىڭ يۈكسەك باھالىق قىممىتىڭگە ئۆزۈڭ جەزمەن ئىشىنىشىڭ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزۈڭنى ھامان باشقىلارنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇشقىلا لايىق چاغلايدىغان، ئۆزۈڭنى ھەمىشە باشقىلار بۇرنۇڭدىن يېتىلەپ يۈرۈشكە مۇناسىپ ھېسابلايدىغان مەھكۇم مىجەزلىكنى قەتئىي چۆرۈپ تاشلىشىڭ لازىم. بىلمەك كېرەككى، ئىنسان ئۆزىنىڭ قىممىتىنى بىلەلىگەندىلا، ئاندىن ئۇنىڭدا جاسارەت بولىدۇ؛ ئادەم جاسارەت بىلەن كۈرەش قىلىپ ياشىغاندىلا، ئاندىن ئۇنىڭ تۇرمۇشىدا ھەقىقىي مەززە ۋە چىن ھالاۋەت بولىدۇ!

ئېگىز بۇرنۇڭنىڭ ئۇچىنىلا كۆرمەي، يىراققا نەزەر تاشلاپ تۇرۇپ ئويلان، ئەبگار!

1996 - يىلى 20 - سېنتەبر، ھېيجىلە

ئاپتور: مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، دوتسېنت (M1)

تىۋار سەنئەتى

گۈللەپلى

ئەختەم ئۆمەر

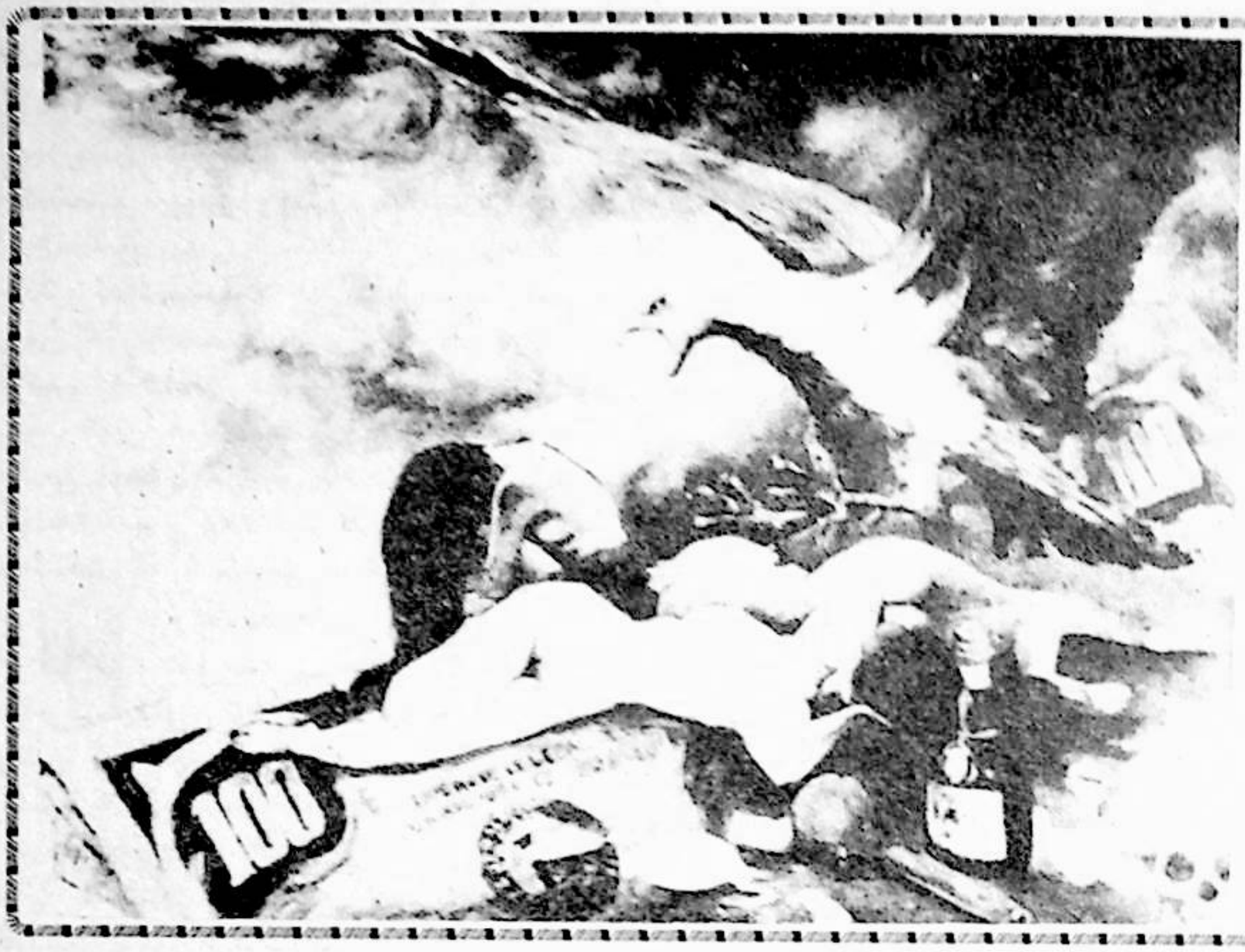

ئىشچانلاردىن ھۈرۈنلارنىڭ كۆپلۈكى

بىز خەقتە ئىشچانلار ئاز، ھۈرۈنلار كۆپ. بۇ خىل بەختسىز ئىكولوگىيە زاۋاللىقىنىڭ ئىپتىداسى بولغاچقا، شۇڭا بىزدە ئادەمنى يۈرەكتىن سۆيۈندۈرگۈدەك خەيرلىك ئىش، خاسيەتلىك نەتىجىلەر يوق ھېسابىدا. بۇنىڭ ئەكسىچە، ئادەمنى ئازابلايدىغان، زەردىسىنى قاينىتىپ ئىچىنى ئاچچىق قىلىدىغان تېتىقسىزلىقلار تولۇپ يېتىپتۇ. باشقىنى قويۇپ تۇرۇپ سەھنە - ئېكرانلىرىمىزغا شۇنداقلا بىر قاراپ باقايلى: مۇقەددەس سەنئەتكە ھاقارەت ھېسابلانغان غىلجىڭلىق - لالمىلىقلار، غىتمەكلىك - ناياقلىقلارنىڭ سەنئەت تۈپرىقىمىزدا قامغاقتەك يامراپ، چۈشكۈنلۈك، ئەيش - ئىشرەت، كەيپ - ساپانى مەزمۇن قىلغان كۆرۈنۈشلەرنىڭ سەھنە - ئېكرانلىرىمىزنى قاپلاپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈمىز. ئەقلى بار ئادەمگە بۇ لاۋزىلىقلار خۇددى پاپياققا ناھال قاققاندەك، بىز خەقنىڭ بۇنىڭدىن باشقا ئىشى يوقتەك، ئېشەك ئۆلۈۋاتسا، كۆتى غىجەك تارتقاندەك كۆرۈنىدۇ. خەلق تۇرلۇك تەبىئىي ئاپەت، ناموۋاپىق سىلىق - ھاشار، نامراتلىق - ئاچلىقتىن ئىكراۋاتسا ناياقلاپ پۈرۈچ قورچاقتەك ئۈسسۈل ئويناشلار ھېچكىمگە تېتىمايدۇ. بۇ پەقەت قورسىقى توق، بىكار تەلەپ ھارامتاماقلار غىلا ياقىدۇ، خالاس.

بىزدە بىكار تەلەپ - نانقېپىلار ھەممە يەردە، بولۇپمۇ ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى ۋە مىللەتنىڭ سەركىسى ھېسابلانغان ئىجتىمائىي پەنلەر ساھەلىرىدە تولۇپ يېتىپتۇ. بۇ ساھەلەردە ئەمەلىي ئىشتىن كۆرە قۇرۇق گەپ، ئىناقلىقتىن كۆرە پىتنە - پاسات، ئۆز ئارا ئەجىرى ھەمدەملىكتىن كۆرە خۇسۇمەت - تەپرىقچىلىك، ئىشلەيدىغانلاردىن كۆرە ئىشلىمەيدىغانلار كۆپ بولغاچقا، خېلى كۆپلەر ئۆمرىنى قۇرۇق لاپ، ئۇششاق سۆز بىلەن ئۆتكۈزۈپ، ئەل پايدىسىغا قىلغان ئىشىنىڭ تايىنى يوق قېرىپ تۈگەيدۇ ياكى بىرەر ئىشى ئۈچۈن ئۆمۈر بويى ئۆزىنى ماختاپ - پەخرلىنىپ، ئۆزىدىن باشقا ھەممە ئادەمنى چۆكۈرۈپ - ئىنكار قىلىپ ياشايدۇ. ئىش قىلمىغانىنى نېمىشقا ئىش قىلمايدۇ دەپ ھەقلىق يوسۇندا ئەيىبلەيدىغان بىرمۇ ئادەم يوق (شۇنداق دېگۈچى تەبىئىيكى دۈشمەنلىك بولۇپ قالىدۇ تېخى - مۇھەررىردىن). مۇبادا! بىرەرسى باش چۆكۈرۈپ ئىشلەپ ئۆز ئىشىدىن نەتىجە قازانسا، مىڭ ئادەم ئۇنى تىللايدۇ پاكى ئۇ ئىشتىن ھەر خىل غەرەز بىلەن قۇسۇر چىقىرىپ ئىش قىلغانغا تويغۇزۇۋېتىدۇ (بۇ، مىللىتىمىز ئۇچۇنمۇ بىر ئورتاق پسىخىكا بولۇپ قېلىۋاتىدۇ، ئەلۋەتتە مۇھەررىردىن). ئۇنى ئىشتىن چىقارمىغۇچە كۆڭلى ئارام تاپمايدۇ.

ھۈرۈنلارنىڭ ئىشچانلارنى تىللىشىدىن ئىبارەت بۇ قەبىھ ئىللەت خۇددى زەھەرلىك ئۆسىمدەك جەمئىيەت كۆكسىگە تاراپ، بارغانسېرى بۈزۈلۈۋاتقان ئىجتىمائىي كەيپىياتتا ئاسان بازار تېپىۋاتقاچقا، ئىشلەيدىغانلار ئىش قىلغانغا جاق تويۇپ، ئىشتىن چىقىپ كېتىۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىزدە بارغانسېرى ئىشلەيدىغانلار ئاز، بىكار يەيدىغانلار كۆپ، ئىشچانلار يالغۇز دەرەخ، ھۈرۈنلار چاتقال ئورمانلىق بولۇشتەك ئەبگارلىشىش، يوقتىش - يوقلىش ئېكولوگىيىسى شەكىللەنمەكتە.

بۇنداق ھالاكەت ئېكولوگىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ۋەيران قىلىشىغا بەكمۇ ئوخشايدۇ. قۇملۇق چوڭ ھەم شىددەتلىك، بوستانلىق ئاز ھەم شالاڭ. قۇملۇق تەتۇر بوراننىڭ ئۇچۇرتۇپ بېرىشى بىلەن مۇنبەت تۈپراقنى بېسىپ، ئېكىنزارلارنى يالماپ، بوستانلىقلارنى يۇتۇپ، ھاياتلىق ماكانىمىزنى كۈنسايىن تارايتىۋەتمەكتە. بۈگۈنكى ئۇيغۇر جامائەت ئېقىمىمۇ مانا شۇ قۇملۇقتەك ئۆزىنى ئۆزى بېسىپ يوقتىش، يوقلىش روھى بىلەن ياشىماقتا. چۈنكى بۇ زور قۇملۇق بوران قاياققا ئۇچۇرسا شۇ ياققا چېچىلىپ، سورۇلۇپ ئۆز ماكانىنى ۋەيران قىلسا، بورانمۇ ئۇنىڭ مۇشۇ كۈچىدىن تازا پايدىلانماقتا.

ئەگەر بىز ئۇيغۇرلار بۈگۈنكى دۇنيا مىللەتلىرى قاتاردا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىمىز دەيدىكەنمىز، بۇنداق ياشاش ئەخلاقى، ياشاش ئۇسۇلى ۋە تەتۇرلۇكنى ئۆزگەرتىشىمىز، ئالدى بىلەن كاللىمىزدىكى ئاشۇ تەتۇر چىرماقنى يوقىتىشىمىز، پۈتكۈل ئىش - ئەمەلىمىزدە هاياتلىق ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن ئىشلەشتەك قۇرغۇچىغا خاس ئىنسان روهىنى تىكلىشىمىز، قېرىنداشلىرىمىزدىن مەيلى كىم بولسۇن ئەل پايدىسىغا بىرەر ئىش قىلغان ئادەمگە هەمدەم بولۇشىمىز، قىلغان ئىشى مەيلى كىچىك، مەيلىچوك بولسۇن ئۇنى قوللىشىمىز كېرەك. هە دېسە ئۇنىڭ ئىشىدىن قۇسۇر ئىزدەش ئەمەلدە ئۇنى ئىشتىن چىقىرىشقا ئۇرۇنغانلىقىمىز ۋە ئاخىرىدا ئومۇمىي مىللىي مەنپەئەتىمىزگە ئاسىيلىق قىلغانلىقىمىزدۇر، خالاس.

رېئاللىقتىن قېچىش

كۆزىمىز كۆرىدىغىنى دائىم كۆڭۈلسىز ئىشلار بولۇۋەرگەندىكىن، بۈگۈنچە بۇ كەلگۈسىگە سەپەر قىلىپ تۇرساق ئەتىگىنچە بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتەر، كېيىنچە بىزگىمۇ ياخشى كۈنلەر باردۇ، دەيدىغان دەسلىپى سەپەر - تاقەت، ئوتتۇرىسى تەسەللىي، ئاخىرسى ئۆز - ئۆزىمىزنى ئالداپ ياشاشتىن ئىبارەت ساختا ئادەت كۈچى بىزدە رېئاللىقنى ئېتىراپ قىلمايدىغان، ئالدىمىزدا بولۇۋاتقان خاتا - ناھەق، ھەتتا ئەخمىقانە - بىمەنە ئىشلارغىمۇ كۆز يۇمۇپ: «ئوبدان بولۇۋاتىدۇ» دەپ ئاغزىمىزغا كەلگەنچە يالغان سۆزلەيدىغان، زاغرا تىل بويىچە ئېيتقاندا، سۈيۈق ئوماچنى تازا ئىچىپ، بۇرۇتنى پىلىكتە مايلاپ، ئاچ يەل كېكىرىپ: «ئەتىگەنكى پولو ئەجەب ئوخشاپتىكەن، تازا يەپتىمەن، مەيدەمگە ئېغىر كېلىۋاتىدۇ» دەپ ئۆزىمىزنىمۇ، خەقنىمۇ ئالداپ ياشايدىغان ساختا خاراكتېر يېتىلدۇرمەكتە. يېقىنقى 30 يىلدا، بولۇپمۇ سولچىللىق هۆكۈم سۈرگەن يىللاردا ئەل - يۇرتنى ئاچارچىلىق باسقان، خەلق هەتتا ئوماچ، زاغرا، كېپەك، تېرىق، ماشقىمۇ تۇزۇك تويمىغان، بازاردا نان - قېتىق تۇگۈل جىگدە، ئاچچىق قاق، گازىر چاغلىق يېمىشلەرنىمۇ ساتقۇزمىغان، تالاي دېھقانلار ئاچ - يالىڭاچلىقتىن شامال كېسەل بېسىپ ئۆلۈۋاتقان تۇرۇقلۇق، «بازارلار ئاۋات، مال باهاسى مۇقىم»، «قازاندا گۆش - ماي قاينايدۇ، دېھقان ئاكام يايرايدۇ» دەپ كۆزىمىزنى يۇمۇپ بار ئاۋازىمىز بىلەن نومۇسسىزلارچە ناخشا - قوشاق ئېيتتۇق. قەدىمىي دەل - دەرەخلەر ۋە جانىگاللىقلارنى ۋەيران قىلىش بەدىلىگە ئوتۇن قالاپ پولات تاۋلىدۇق دەپ پۈتۈن يۇرتنى قاقاسلىققا ئايلاندۇرۇپ، داشقالدىن ئۆزگە يىڭنە چاغلىق تۆمۈرگە ئېرىشەلمىگەن تۇرۇقلۇق «تاغنى تالقان، چۆلنى بوستان ئەيلىدۇق» دەپ ناخشا توۋلىدۇق. سارالىدىن تارتىپ ئوخشىچە بۇ ئىشلارنىڭ قىسقىزىل يالغانچىلىق ئىكەنلىكىنى بىلسەك تۇرۇپمۇ ئۆز - ئۆزىمىزنى ئالدىدۇق. بۈگۈن جاهان راست گەپكە يۈزلەنگەن چاغدىمۇ ساختا شوئار بىلەن بۇزۇلغان خاراكتېرىمىز تۈزۈلۈش تۇگۈل تېخىمۇ بۇزۇلۇپ ۋۇجۇدىمىزدا يالغانچىلىق چوڭقۇرلاپ يىلتىز تارتماقتا. شۇڭا بىز، ئاۋۋال ئۆزىمىزنى، ئاندىن ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - يارەنلىرىمىز ۋە يولداشلىرىمىزنى، قىسقىسى بىر - بىرىمىزنى ئالداپ ياشاۋاتىمىز. بۇ ساختا خاراكتېر بۇ قەدىمىي مىللىتىمىزنى ئەسلىدىكى مەرد، ئوچۇق - يورۇق، تەبىئىي، ئەركەك مىللەتلىك مىجەزىدىن مەھرۇم قىلىپ، بارغانسېرى قەدىر - قىممەتسىزلەشتۈرمەكتە. ئەدىناسى، بىرەرسى دوستىغا سەممىي كۆيۈنۈپ: «ئاداش، باش - كۆزۈڭ سەل كىر بولۇپ قاپتۇ، بولسا بىر يۇيۇنۇۋالغىن» ياكى «كۆڭلىكىڭنىڭ ياقىسى كىر بولۇپ كېتىپتۇ، يەڭگۈشلىۋالساڭ بوپتىكەن» ۋە ياكى «چاچ - ساقىلىڭ ئۆسۈپ كېتىپتۇ، ياستۇۋالغىن» دەپ ئۇنى پاكىز - رەتلىك ئادەم بولسىكەن دېگەن نىيەتتە ياخشى كۆڭلى بىلەن گەپ قىلسا، ئۇ دوستى دەرهال رەنجىيدۇ، تېخى غۇرۇرى غالىبلىقى تۇتۇپ: «چاتىقىڭ نېمە، ئىشىڭنى قىل» دەپ قاتتىق سىلكىيدۇ. دېمەك، ساختا خاراكتېر راست گەپنى خالىمايدۇ. بەزىلىرى باش - كۆزىدىن ئېقىپ تۇرغان مەينەتچىلىك بىلەن ئۆيىدىكى نامراتچىلىقنى ئاقلاپ: «كۆنىمىز مۇشۇنداق تۇرسا، هالىمىز شۇنىڭغا لايىق بولماي قانداق بولماقچىدى؟» دەيدۇ. ئاۋۋال سەن ئۆز هالىڭنى ئەينەن ئېتىراپ قىلساڭ، ئاندىن كاللاڭغا بۇ رېئاللىقنى قانداق ئۆزگەرتىش كېرەك، دېگەن ئەقىل كەلمەمدۇ؟ هە دېسە سەۋەبىنى ئۆزۈڭدىن ئىزدىمەي زامانىغا دوڭگەپ، خۇدادىن خام تەمە كۈتۈپ، ئەبگار، بىچارە هالىڭنى ئاقلاپ سەۋەب كۆرسەتسەڭ شۇ پېتى ئۆلۈپ تۇگىمەمسەن؟ بۇنداق ئۆزىنى تاشلىۋەتكەن ئادەمنى خۇدامۇ تاشلىۋېتىدىغانلىقى، شۇنىڭ بىلەن ئۇنى تېخىمۇ نەس باسىدىغانلىقى ئېنىققۇ؟ بۇنداق ئىشلارنى جىق كۆرگەنغۇ بىز.

هازىر ئۇيغۇرلىرىمىز قولىدا تۇزۇك پۇل يوق تۇرۇقلۇق جاهان بايلىرىمۇ قىلمايدىغان هەشەمەتلىك تويلارنى قىلىۋاتىدۇ. بېقىپ كۆرسە، ئۆيى تايىنلىق، كۇنى ئۇدۇللۇق، تۇرقى - سىياقى رەزگى، يېمەك - ئىچمىكى غورىگۇل، يوللىرى ئوڭغۇل - دوڭغۇل. ئۇيغۇرلارنىڭ هېچبىر مەركىزىي شەهەرلىرىدە كىشىنى بەش مىنۇت راهەتلەندۇرىدىغان زامانىۋى مۇنچىدىن بىرەرسى يوق. شۇ ئەهۋالدا تۇرۇقلۇق، «هال - كۇنىمىز ئۇنداق ياخشى يەي» ، «مۇنداق تەرەققىي قىلدۇقەي» ، «جەننەت بىر ئالتۇن ئۆزۈك بولسا، يۇرتۇم ئۇنىڭ زۇمرەت كۆزى يەي» دەپ ماختىنىپ، رەهىمسىز رېئاللىقىمىزدىن ئۆزىمىزنى قاچۇرۇۋاتىمىز. قېنى، رېئاللىقىمىزغا ساختا كۆز بويىقى بىلەن ئەمەس، كۆزىمىزنى ئۇۋۇلىۋېتىپ تۇزۇك قاراپ بىر باقايلى، بىز بارغانچە سېسىپ كېتىۋاتىمىز. ئەمدى بۇ خەتەرلىك - ساختا خاراكتېرلىرىمىزنى ئۆزگەرتمىسەك، يۇرتىمىز ئەۋرەز، بىز ئەۋرەز پاقىسى بولۇپ دۇنيانىڭ يۇندا ئازگىلى، ئەخلەتخانىسى بولۇپ قېلىشىمىزمۇ يىراق ئەمەس. شۇڭا بىز راست گەپ قىلىشتىن ئىبارەت ئادەملىك روهىمىزنى تاپالىساق، ئاندىن جاهان مىللەتلىرى قاتاردىن ئورنىمىزنى تاپالايمىز.

هازىرقى ياشاش ئىقتىدارىمىز

- ماموتوپ قۇربان بىلەن قىلغان سۆهبەت

خاتىرىسىدىن پارچە

I

بۇ زات بالا چاغلىرىدا هەربىي مەكتەپتە ئوقۇپ قېنى قىزىپ تۇرىدىغان ئەسكەر، كېيىن ئوفېتسىر بولۇپ تەڭرىتېغىنىڭ شىمالىي ئېتەكلىرىدىن جەنۇبىغچە بولغان بوستانلىقلار، جانىگاللىق - قۇملۇقلار، شەهەر - سەهرالاردا بىر توپ ئەزىمەتلەر بىلەن هەقىقەت يولىدا ئوق ئېتىپ

يۈرگەن. ئۆلكە ئازاد بولغاندىن كېيىن ھەربىي كىيىمنى سېلىۋېتىپ ھۆكۈمەت ئەمەلدارى بولۇپ، ئۆزىگە تەگكەن ھەر دەرىجىلىك ھوقۇقنى ھەربىي چاغلىرىدا ئىشلەتكەن قورالنى ئىشلەتكەندەك كەسكىن ئىشلەتكەن.

مەن ۋۇ زاتنى ئەڭ دەسلەپتە كۆرگەندە تازىمۇ كەپسىز بالا چاغلىرىم بولۇپ، يۈرتۇم يانتاق يېزىسىدىكى بىر توپ بالىلار چالما سوقۇشى قىلىپ ئويناۋاتاتتۇق. شۇ كۈنى يېزىمىزدا دېھقانلار تەنھەرىكەت يىغىنى ئۆتكۈزۈلگەنىدى. بىز تازا قىزىپ - ژارقىرىشىپ، چالما ئېتىپ، بىر - بىرىمىزنى قوغلىشىپ ئويناۋاتساق، «قەشقەرنىڭ ژالىيسى كەپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ قالدۇق. ھەسىنەم دەيدىغان نېگىر تەلەت ئاغىنىمىز: «ژالىي دېگەن قانداق بولىدىغاندۇ، بىر كۆرۈپ باقمامدۇق» دېۋىدى، شۇئان ئويۇنىمىزنى تاشلىدۇقتە، ژالىينى ئىزدەپ چۈرقىرىشىپ، تەنھەرىكەت يىغىنىغا كەلگەن مىڭ - مىڭ دېھقانلار ئارىسىدىن قىستىلىپ - سوقۇلۇپ، ئات ھارۋىسىدىن ئېشەك ھارۋىسى ئۈستىگە مايمۇندەك سەكرەپ، بىر توپ چاپارمەنلەر ئوراپ ئەتراپىغا ئادەم يولاتمايۋاتقان توپ ئارىسىغا قىستىلىپ كىردۇق. بىز ئۇرۇپ - سوقۇپ بېقىنلىرىنى ئاراشلىۋەتكەن دېھقانلار ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاپ قېلىشتى. دېھقانلار تېخىمۇ بەك قىستىلىشىپ ژالىينى كۆرۈشكە ئولىشىۋالغاچقا، ھەسىنەم بىلەن ئىككىمىز خەقنىڭ بېقىنلىرىغا ئۈسۈپ، باغقا ئوغرىلىققا كىرگەندە شورا ئاچقان پەدىمىزدە سەپنىڭ ئالدىغا تەستە بۆسۈپ چىقتۇق. ژالىي شاپتۇل سېتىۋاتقان بىر دېھقان بىلەن گەپلىشىۋاتقانىكەن، يېنىدا بىزنىڭ يېزىنىڭ ۋە يەنە قەيەرنىڭكىلىكىنى بىز بىلمەيدىغان بىر مۇنچە ئەمەلدار سىياق ئادەملەر: «خوش - خوش» دېيىشىپ تۇرۇپتۇ. بىز ئەقلىمىزگە كەلگەندىن تارتىپ يېزىمىزنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ بۇزۇق ئەلپاز، سۈرلۈك تەلەتىنى كۆرۈپ چوڭ بولغاچقا، خىيالىمىزدا ئۇلارنى پەقەت كۆلمەيدىغان ئادەملەر، كۆلمەيدىغان ئادەملەرلا باشلىق بولىدۇ، دەپ ئويلايتتۇق. يېزا ئەمەلدارلىرىنىڭ ژالىيغا ئاغزىنى كالاچتەك ئېچىپ كۆلگىنىنى كۆرۈپ: «ئۇلارمۇ كۆلىدىكەنغۇ» دەپ ھەيران قالدۇق. بىز ژالىينى ئارقىسىدىن كۆردۇق، ھەربىيچە پەلتونى يېپىنچاقلىۋاپتۇ. ئۇنىڭ بوم ئاۋازىنى ئاڭلىغان بولساقمۇ يۈزىنى كۆرەلمىگەچكە، قوغۇن پىچىپ سېتىۋاتقان قوغۇنچىنىڭ شىرەسىنىڭ ئاستىدىن ئۆملەپ مېڭىپ ئالدى تەرەپكە ئۆتۈۋالدۇقتە ئاندىن ژالىينىڭ يۈزىنى كۆردۇق. كۆزىمىزگە ئەڭ ئاۋۋال چېلىققىنى ژالىينىڭ بۇرنى ئۈستىدە قارا ئوغلاقنىڭ ماڭلاي چېچىدەك ئۇزۇن - سۈرلۈك ئۆسكەن تۈك بولدى. بىز ھەيران قالغىنىمىزدىن بىر - بىرىمىزگە قارىشىپ قالدۇق. «بۇرنىنىڭ ئۈستىگە ساقال چىققان ئادەم ژالىي بولىدىكەن. قاراڭلار، ئۇ، يارىشىدىغان، ئادەمگە دۆلەت كۆرسىتىدىغان تۈككەن - ژالىيلىق تۈككەن» دېدى ھەسىنەم پىچىرلاپ. «بۇرنۇڭنى تۆتە، كۆرۈپ باقاي، سېنىڭمۇ بارمۇ؟ ئەگەر بۇرنۇڭنىڭ ئۈستىگە ساقال چىقىپ ژالىي بولساڭ، مېنى يانتاققا باشلىق قىلىپ قوي جۇمۇ» دېدىمەن ھەسىنەمنىڭ ئېسىلىپ پىشقان قارا شاتۇتتەك بۇرنىنى چىمداپ. «مەن ژالىي بولسام سېنى تۈگمەنگە ئامبارچى قىلىمەن، شۇ چاغدا سېنىڭ ئۆيۈڭمۇ، مېنىڭ ئۆيۈممۇ ئاشلىقتىن غەم قىلمايمىز» دېدى ھەسىنەم. بىز پىخىلداپ كۈلۈشۈپ كەتتۇق. ژالىي قەيەرگە بارسا كەينىدىن ئەگىشىپ شۇ يەرگە باردۇق. ژالىي يۈلغۇن سېۋىتىدە نان سېتىپ ئولتۇرغان يېزىنىڭ توكچىسى غوپۇر سەمەتنىڭ ئالدىغا كېلىپ بىر نانىنى قولىغا ئالدى - دە، دەڭسەپ، ئۆرۈپ - چۆرۈپ كۆرۈپ:

- بىر نان قانچە پۇل؟- دەپ سورىدى.

- لاڭموچەن، - دېدى غوپۇر سەمەت.

- ئۇيغۇرچە گەپ بىلمەيدىغان قانداق ناۋايسەن. يېزىنىڭ ناۋايلىرىمۇ ئۇيغۇرچە سۆزلىمەيدىغان بولۇپ كەتتىمىا؟!

ژالىي دەرغەزەپ بىلەن بىر ژارقىرىۋىدى، قورققىنىدىن ھەممە ئادەم تۇگۈلۈپ كەتتى.

- تەكلىماكاندا تۇرۇپمۇ زۇۋانىڭ بۇزۇلۇپتۇ سەن خەقنىڭ.

ژالىي ناننى دۇشكەلەپ تۇرۇپ غوپۇر سەمەتنىڭ قولىغا تۇتقۇزغاندىن كېيىن كەيپى بۇزۇلغان ھالدا بازاردىن چىقىپ كەتتى. يېزا باشلىقلىرى تاتىرىپ - تەمتىرەپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يادەك ئېگىلىپ مېڭىشتى. ئۇلاردىن بىرى ئۆرۈلۈپلا ئارقىسىغا ياندى - دە، ئەلپازىنى بۇزۇپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقان پېتى غوپۇر سەمەتنىڭ كۆزىگە بىگىز بارمىقىنى تىقىپ نوقۇشلاپ:

- غۇپۇ دەنگۇڭ (دېيەنگۇڭ - توكچى دېمەكچى) دېگەن سەنما! خەپ گۇي، سەن بىزنىڭ ھەممە ئىشىمىزنى پوق قىلدىڭ. ژالىي كەتكەندىن كېيىمىن زۇۋانىڭنى ئوبدان بىر دارغا تارتىپ، سەن گۇيغا ئۇرغۇيچە زۇۋان چىقارمايدىغان بولسام! - دېدى ئۇنىڭ يۈزىگە «شالاقىدە» بىرنى تۇكۈرۈپ.

غوپۇر سەمەت قورققىنىدىن دىر -دىر تىترەپ ئىزىغا يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قالدى. يېزا باشلىقى كېتىشىگە ئىككى چاپارمەن كېلىپ غوپۇر سەمەتنى يەنە تىللاشقا باشلىدى:

- ھۇ، زۇۋانىڭغا ئېشەك تەپكەن گۇي، نېمىشقا ئىككى موچەن دېمەيسەن؟

- مەن . . . مەن. . . ژالىي . . . ژالىينى خەنسۇدىن بولامدىكىن دەپ. . .

- ئاغزىڭنى يىغ خۇمپەر، قالايمىقان جۆيلىمەي. بولمىسا، ھېلى باكا سەن ئوغرىنى! . . .

چاپارمەنلەر غوپۇر سەمەتنى بىر مۇنچە تىللاپ كەتتى. ئەتراپتا تاماشا كۆرۈپ تۇرغانلار پاراقلاپ كۈلۈشتۇق.

- ئەمدى ئىشلەڭ تۇگمىدى غوپۇژاي، قايلاپ تۇر، سېنى دەنگۇڭلۇقتىن چىقىرىۋېتىپ «قەلەندەر زەي» دە ھاشارغا سالىمدۇ.

ئۇنىڭ قېشىغا ئولىشىۋالغانلار مۇنداق دەپ قورقاق سالغانچە غوپۇر سەمەتنىڭ پۇت - قولىدا جان قالمىغاندەك دىر - دىر تىترەپ ئىزىدا ئولتۇرۇپ قالدى. بىز تېخىمۇ تېلېفىپ كۈلدۇق.

ئەنە شۇ ژالىي مامۇتوپ قۇربان ئاكا ئىدى.

* * *

بۇ ئىشقىمۇ خېلى ئۇزۇن يىل بولدى. مەن ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ بىر يىلدىن كېيىن (1995 - يىلى كۈزدە) ئۇ زاتنى ئىككىنچى قېتىم كۆردۇم.

ئەسلىدە بىر قانچىمىز «پۇتبول كۈلۈبى» قۇرىمىز دەپ

ئۇنىڭ قوللىشى ۋە مەسلىھەتىنى ئېلىش ئۈچۈن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت بىناسىدىكى ئىشخانىسىغا ئىزدەپ كىرسەك، ئۇ زات بىزنى تولىمۇ قىزغىن كۈتۈۋالدى. مامۇتوپ قۇربان ئاكا بۇرۇنقىغا قارىغاندا ياشىنىپ قاپتۇ. مەن كىچىك چېغىمدا كۆرگەن ھەم ئېسىمدە قالغان ئۇنىڭ بۇرنى ئۇستىدىكى يارىشىملىق تۇڭ ئەينەن تۇرغاندەك كۆرۈندى. بىز ئۆز ئارا تونۇشقان ھەم مەقسىتىمىزنى بىلدۇرگەندىن كېيىن ئۇ ۋەزمىن ئاھاڭ، ئەستايىدىل پوزىتسىيە بىلەن مۇنداق دېدى:

- ئوكىلار، پۇتبول كۇلۇبى قۇرۇش ھەقىقەتەنمۇ خاسىيەتلىك ئىش. مەن بۇ ئىشىڭلارنى قوللايمەن، ھەتتا بۇ كۇلۇبنى قۇرۇشقا ئۆزۈممۇ شەخسەن قاتنىشىمەن. ئەمما شۇنى سەمىڭلارغا سېلىپ قويايكى، بۇ، سىلەر ئويلىغاندەك ئۇنداق ئاسان، ئۇنداق ئاددىي ئىش ئەمەس. يولىنى تاپالمىساڭلار پىلانىڭلارنى رويابقا چىقىرالمايسىلەر. بۇنداق دېيىش ئارقىلىق روھىڭلارغا سوغۇق مۇ سەپمەكچى ئەمەسمەن. سىلەردە (سىلەر دېگەن سۆزۈمنىڭ ئىچىدە مەنمۇ بار) بىر ئىشنىڭ ئېپى - جەپىنى بىلمەي قىلىدىغان دىت، بارلىق خام - خىيالىلارنى چۆرۈۋېتىپ ھازىر نېمە قىلىشىم كېرەك؟ بۇگۈن زادى قانداق كۈن؟ قايسى يولدا ماڭسام، قانداق تەدبىرلەرنى قوللانسام مەقسىتىمگە يېتەلەيمەن؟ دەپ بۇگۈننىڭ مەنىسىنى توغرا تەھلىل قىلىپ، شۇنىڭغا مۇناسىپ ئەقىل تاپالايدىغان سەزگۈر، ئەملىيەتچان كاللا، بىر ئىشقا ھەقىقىي بەل باغلاپ سەئىي - ئىجتىھات قىلىدىغان جۈرئەت - شىجائەت، چىدام - غەيرەت يوق، بولسىمۇ بىردەملىك. قىسقىسى، بىزدە بۇگۈن ئۈچۈن دەل جايىغا چۈشىدىغان ئەقىل - تەدبىر يوق. قاچانلا قارىسا، بىز ئۆزىمىزچە بىر ئىشلارنى قىلماقچى بولۇپ قالتىس شېرىن خىياللارنى قىلىپ كېتىمىز. لېكىن دەل ئۆزىمىز ياشاۋاتقان رېئاللىقنى بىلمەي ياكى چۈشەنمەي تۇنۇگۈنىنىڭ ئەقلى بىلەن بۇگۈن ئۈچۈن ئىش قىلىپ قالىمىز ۋە ياكى ئەتىنىڭ تاتلىق خىيالى بىلەن بۇگۈننى ئۆتكۈزۈۋېتىمىز. تۇنۇگۈنكى زۇكام ئۈچۈن بۇگۈن دورا يېسەك بۇ دورا ئاغرىقىمىزنى ساقايتىش تۇگۈل بىزگە ئېغىر كېسەلدىن يەنە بىرنى قوشىدۇ. بۇگۈن قورسىقىمىز ئاغرىسا، شۇ زامات بۇ كېسەلنىڭ دورىسىنى قىلماي تۇنۇگۈنكى زۇكام ئۈستىدە قاقشاپ بۇگۈننى تۇنۇگۈنكى ئۆتكۈزۈۋېتىش؛ ئەتىسى قورسىقىمىزنىڭ ئاغرىقى قان تولغاقىغا ئايلانغاندا ئۇنىڭ يەنە جىددىي داۋاسىنى قىلماي، تۇنۇگۈن قورسىقىمىز ئاغرىغاندىلا نېمىشقىمۇ دورا ئىچمىگەنلىكىمىز توغرىلىق ۋاقتى ئۆتكەن ئىشقا پۇشايمان قىلىش ئادىتىمىز دەل بىزنىڭ نەقىنى قويۇپ نېسىگە ئېسىلۋالمىغان نابابىلىقىمىزنىڭ ئىخچام، ئوبرازلىق تەسۋىرى دېسەك ھەرگىزمۇ ئارتۇق كەتمەيدۇ.. ئۆزىمىزنىڭ ئىش قىلىش ئۇسۇلىغا سالقىن قانلىق بىلەن نەزەر سالساق، بۇگۈن ئۈچۈن ياشاش ئىقتىدارىمىزدىن ئىختىيارسىز گۇمانلانماي تۇرالمايمىز. تۇنۇگۈنكى قولدىن كەتكەن پۇرسەت ئۈچۈن تۇنۇگۈنكىلەردىن قاقشاپ، بۇگۈننى قولدىن بېرىپ قويۇش ھازىر بىزدىكى مەنىۋى كېسەل بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. مۇھىمى، بۇگۈن مەن نېمە ئىش قىلدىم ۋە قىلىۋاتىمەن؟ يەنە نېمە ئىش قىلىشىم كېرەك؟ دېگەننى ئەقلى - ھوشى بار ھەر بىر ئادەم ئېنىق نىشان ۋە مەقسەت قىلماي بولمايدۇ.

مېنىڭچە، بۇگۈنىنىڭ ئۆزى پۇرسەت - ياشاش پۇرسىتى، تىنىش پۇرسىتى، سۆزلەش پۇرسىتى، ئىشلەش پۇرسىتى. بۇگۈن ساڭا قانداق پۇرسەت بېرىلگەن بولسا، ئۇنىڭدىن تولۇق، ھەر تەرەپلىمە، پۇخادىن چىققۇدەك پايدىلان. مانا بۇ، بۇگۈنكى رېئاللىققا خاس ياشاش ئىقتىدارى. بايا مەن سىلەرنىڭ ئىچىڭلاردا مەنمۇ بار دېگەنىدىم. لېكىن گېپىم شاخلاپ كېتىپ ئەسلى مەقسەتتىن جىق يىراقلاپ سۆزلەپ كەتتىم. ئەمدى گەپنىڭ ئۆزىگە كەلسەك، سىلەر پۇتبول كۇلۇبى قۇرۇشتا ھازىرقى رېئاللىققا يۇزلىنىپ تۇرۇپ ئىش قىلىڭلار. لېكىن بۇ ئىشتا ئوڭۇشلۇق يول، مۇۋاپىق تەدبىر تاپالايدىغانلىقىڭلارغا ئىشىنىمەن، دەپ سىلەرنى يالغاندىن ئۇمىدلەندۈرۈشنى خالىمەيمەن. ھەممىمىزنىڭ ياشاش ئىقتىدارىدا ئاساسەن چوڭ پەرق يوق دېيەرلىك. مانا مەن ئۆزۈمنىڭ ھازىرقى ئىشىنى مىسال قىلىپ بەرسەم، ياش ئەۋلادلار ئۈچۈن ئەھمىيەتلىك بىر ئىش قىلاي دەپ ئويلاپ ئۇيغۇر ماتارىپ فوند جەمئىيىتىنى قۇرغانىدىم. خىيالىمدا، بۇ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشنىڭ مۇۋاپىق يولىنى تاپتىم دەپ ئويلاپتىمەنۇ، ئەمەلدە تاپالماپتىمەن. شۇڭا، بۇ خەيرلىك ئىشمۇ بىر ئوبدان باشلىنىپلا توختاپ قالدى. دېمەكچىمەنكى، بىز قىلماقچى بولغان ھەرقانداق بىر خەيرلىك ئىشنىڭ بېشى ياخشى باشلىنىدۇيۇ، ئايىغى چىقماي يېرىم يولدا توختاپ قالىدۇ ياكى ئۇزاققا بارمايلا چېچەك چىقىدۇ. نەتىجىدە بۇ ئىشقا تۆلەنگەن نۇرغۇن بەدەللەر بىكارغا كېتىدۇ. يېقىنقى زامانىدا ياخشى باشلانغان نۇرغۇن ئۇلۇغ ئىشلىرىمىز ھەقدادىغا يەتمەي ئەنە شۇنداق يېرىم يولدا بۇزۇلدى. ئوكىلار، ئەمدى سىلەرنىڭ ئىشىڭلارغا كەلسەك، مېنىڭچە، بۇ پۇتبول كۇلۇبىنى قۇرۇڭلار، قۇرغاندىمۇ ئوبدان قۇرۇڭلار، لېكىن رېئال ۋەزىيەتنى ۋە پايدىلىق - پايدىسىز ئامىللارنى سالقىن قانلىق بىلەن ئەتراپلىق ئويلىشىڭلار، ھەرگىزمۇ مەندەك بۇگۈنكى رېئاللىق بىلەن ھېسابلاشماي ئىش باشلاپ ئالدىغىمۇ، كەينىگىمۇ ماڭالمايدىغان ئىشنى قىلماڭلار. شۇڭا، ئەقىل ئىشلىتىپ ماڭىدىغان يولنى ئوبدان تاللاڭلار. قىسقىسى، بۇگۈنىنىڭ تەدبىرىنى بۇگۈندىن ئىزدەڭلار.

شۇ چاغدا بىز مامۇتوپ قۇربانىنىڭ ھۇزۇرىدىن كەيپىمىز ناخۇش ھالدا قايتقانىدۇق. كېيىنكى كۈنلەردە راستىنلا ئۇ زاتنىڭ دېگەنلىرى بىزنىڭ بېشىمىزغىمۇ كەلدى. بىز بەل باغلاپ چىققان ئىشمۇ ئاقماي خۇددى مامۇتوپ قۇربانغا ئوخشاشلا يا ئالدىغا، يا كەينىگە ماڭالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدۇق.

I

ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى گۈرۈھ - گۈرۈھ ئاغىنىلەر توپىغا سىرتىدىن قارىسا جان دوست ئاغىنىلەردەك كۆرۈنگىنى بىلەن، ئىش يۈزىدە ئۇلارنى «جان دوستلار» دېگەندىن كۆرە «نان دوستلار» دېگەن تۇزۇك. چۈنكى ئادەملىرىمىز داستىخان ئۈستىدە دوست بولغىنى بىلەن، ئىشقا كەلگەندە دوستلۇققا يارىمايدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ توپتىكىلەرنى ھېيلىگەرلىرى ئاقكۆڭۈللىرىنى، كاززاپلىرى راستچىللىرىنى ئالداپ، كوملاپ، قاقتى - سوقتى قىلىپ

ياشايدىغان پايدا - مەنپەئەت كۆرۈھى؛ بىز خەقنىڭ ئاغىنىدارچىلىقىنى بولسا ئىتلارنىڭ كۆسۈكقا يەتكۈچە ئارىلىقتىكى توپلىشىش ياكى يىلىكى بار سۆڭەك ئوتتۇرىغا تاشلانغۇچە ئارىلىقتىكى ئىككى كۆچۈكنىڭ بىر - بىرىگە يېقىنچىلىقى دېسەك ھەرگىز خاتا بولمايدۇ. قانچىق سۆيىنى چىقارغان، چالا ئاجىلانغان سۆڭەك ئوتتۇرىغا چۈشكەندە ئاندىن بىزنىڭ دوستلۇقىمىزنى كۆرۈڭ. يالغان - ساختا دەڭ دېسە جەنۇبىي جۇڭگونىڭ ئىشتان - پايپاقلىرىنى دەيمىز، ئەمەلىيەتتە قىزىل كۆزلۈك، ساختىپەزلىك بىزدە ئۇنىڭدىنمۇ بەتتەر ئەۋج ئالدى. مەسىلەن، بىزنىڭ بىر - بىرىمىزگە بولغان دوستلۇقىمىز يالغان، دۈشمەنلىكىمىز راست؛ يۇرتباز، مەزھەبچىلىكىمىز يالغان، قان - قېنىمىزغا سىڭىپ كەتكەن يۇرتبازلىقىمىز راست؛ كۆلۈۋاتقىنىمىز يالغان، يىغلاۋاتقىنىمىز راست؛ ئۇمىدۋارلىقىمىز يالغان، بارغانسېرى چۈشكۈنلىشىۋاتقىنىمىز راست؛ دوستىمىزنى دوست ئەتكىنىمىز يالغان، دۈشمەن بىلەن دوست تارتىشقىنىمىز راست؛ خۇشاللىقتىن قىن قىنىمىزغا سىغماي ناخشا - ئۇسۇل بىلەن سەكرەشكىنىمىز يالغان، تېشىمىزدا بايرام قىلىپ ئىچىمىزدە يىغلىغىنىمىز راست؛ ئۆز ئارا يار - يۆلەك بولغىنىمىز، كۆيۈنۈپ بىر - بىرىمىزگە مېھرىبان بولغىنىمىز يالغان، بىر - بىرىمىزگە ئورا كولاپ، رەھىمسىزلىك بىلەن زۇلۇم سالغىنىمىز راست. مەسىلەن، يېزا - كەنت، بازار - مەھەللىلەردە كالتە قوشۇقنىڭ سېپى تەگكەن بەزى يەرلىك ھۆكۈمدارلارنىڭ ئۆز قەۋم - قېرىنداشلىرىغا سېلىۋاتقان زۇلمىنى يەر شارىدىكى بىزدىن باشقا ھەرقانداق ئادەممۇ بىر - بىرىگە سالمايدۇ. مانا بۇ ئىشلارغا شۇنداقلا نەزەر تاشلايدىغان بولساق، بىز خەقنىڭ ياشاش ئىقتىدارىمىز كۈنسايىن ئاجىزلىشىپ - ئەبگارلىشىۋاتقانلىقىمىزنى كۆرستىپ بەرمەمدۇ؟ ئادەم قېرىغانچە هالىدىن كېتىپ نۇرغۇن ھۈنەر - كەسىپ ۋە ئىشلاردىن قالغاندەك، مىللىتىمىزمۇ بارغانسېرى قېرىشقا يۈزلەنمەكتە. تېخى 1980 - يىللاردا بىز ئۇيغۇرلاردا سۈرگەن ياغاچچى، تۆمۈرچى، تامچى، موزدۇز، بوياقچى، خالۋاپ، كۆنچى، باققال، باغۋەن ... دەيدىغان ھۈنەرۋەنلەر قېنى؟ ئۇلار ئەمدىلىكتە مەدىكار ياكى بىكارچىلارغا ئايلىنىپ كەتتى. نېمىشقا شۇنداق بولدى؟ ئەڭ ئالدى بىلەن ئۇلار ھۈرۈنلار، قىممەتچىلەر، يالغانچىلار، ھۈنەر - كەسىپنى يېگىلىمغۇچىلار بولغاچقا، ئىسلاھاتنىڭ كەلكۈندەك شىددەتلىك بېسىپ كەلگەن قايناملىرى ئۇلارنى لاي - لاتقا قىلىۋەتتى. دېمەك، ئىشتىن قېلىشنىڭ ئۆزى مادارسىزلىقتىن، مادارسىزلىق بولسا ئەلۋەتتە قېرىلىقتىن بولىدۇ.

يۇقىرىقى مۇلاھىزىلەر مامۇتوپ قۇربان ئاكىنىڭ ئۆيىدە سۆھبەت قىلىۋاتقىنىمىزدا كۆڭلۈمدىن كەچكەن خىياللار ئىدى. ئۇ زات كۈنسېرى ئەبگارلىشىۋاتقان ئۆز هالىمىز ھەققىدە سۆزلەۋاتقاندا گۈمبۈرلەپ چىقىۋاتقان ئاۋازى بىردىنلا مېنى قورقۇنچلۇق چۆللەرگە ئاپىرىپ تاشلىغاندەك بولدى. خىيالىمدا سەپەرگە ئېلىۋالغان ئوزۇق - تۈلۈك ۋە سۈيۈمۇ بارغانچە ئاز قېلىپ، ئۆزۈمنى پۈت - قولۇمدىن ماغدۇر كېتىۋاتقاندەك سەزدىم. لېكىن ئۆز هالىم بىلەن كارىم يوق، «ئېشەك ئۆلىۋاتسا، كۆتى غەجەك تارتقاندەك» ئاچ يەل كېكىرىپ ناخشا توۋلاپ، ئۇسۇل ئويناپ، غېتمەكتەك غېتىلداپ مەنزىلىمگە كېتىۋاتىمەن. ياشىغىنىمغا پۇشايمان قىلىشقا توغرا كەلسە، ھەقىقىي ئەركەكتەك ئۆلمەي، مۇقەددەس ئۇيغۇر سەنئىتىنى خۇنۇكلەشتۈرۈپ، كۆتۈمنى تەننازا خوتۇنلاردەك مىلكى ياكىزا تولغاپ ئۇسۇل ئويناپ، ئىنجىقلىق، دادخورلۇق بىلەن ئالجىغان سارائىدەك ناخشا توۋلاپ، لامزەللە غېتمەك سۈرىتىدە ئاللانىڭ دەرگاھىغا باربىدىغانلىقىمنى ئويلاپ، ئۆز - ئۆزۈمگە پۇشايمان ھەم نەپرەت قىلىۋاتىمەن.

مامۇتوپ قۇربان ئاكا ئاخىرقى سۆزلىرىدە ئادەمنى ئويغا سالىدىغان مۇنداق بىر ھايات ھەقىقىتىنى ئوتتۇرىغا قويدى: «بىر ئەل، بىر مىللەتنىڭ سۈپەت - ساپاسى، ياشاش ئىقتىدارىنى بىلىشتە، خۇددى پادىلار توپىنى تەكشۈرگەن پەدىدە، يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە تەكشۈرۈپ كۆزىتىشتىن بىلگىلى بولمايدۇ. پەقەت شۇ مەھەللە، شۇ يۇرت، شۇ ئەل ئادەملىرى ئۆزىگە باش، ۋەكىل، ئاقساقال قىلىپ ئۆز توپىنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ ياكى كۆتۈرۈپ چىققان ئادەمگە قاراپ، شۇ ئەلنىڭ ئەقىل - ئىدرىكى، ساپاسى، ياشاش ئىقتىدارىنى بىلگىلى بولىدۇ. بىزنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بەزىبىر كەنت باشلىقلىرى، يېزا باشلىقلىرى، ھاكىملىرىنىڭ سۈپىتى - ساپاسىغا قاراپ باقساقلا بۇ سۈپەت - ساپانى ئوبدان بىلەلەيمىز...»

مامۇتوپ قۇربان ئاكا بۇ گەپلەرنى دەۋاتقاندا مەرھۇم ئالىمجان (ئاللا يانقان يېرىنى جەننەتتە قىلغاي) ئەھمەد زىيائى ئەپەندىنىڭ ئوغلى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئارسلان ئەھمەد زىيائى ئەپەندىنىڭ ئاپتوبۇستا كېتىۋېتىپ ماڭا سۆزلەپ بەرگەن مۇنۇ ھېكايىسى ئېسىمگە كېلىپ قالدى: 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا گېرمانىيە ناتسىستلىرىنىڭ بىر گېنېرالى ئوفىتسىرلىرىغا مۇنداق بىر قېتىملىق ئەمەلىي دەرس ئۆتۈپتۇ: سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىدىن ئەسىرگە چۈشكەن ئالتە نەپەر ئۇرۇش ئەسىرى مەيدانغا كەلتۈرۈلۈپتۇ. گېنېرالنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە بۇ ئالتە نەپەر ئەسىرنىڭ ئىككىسى روس، ئىككىسى يەھۇدىي، يەنە ئىككىسى ئۇيغۇركەن. گېنېرال ئۇلارنىڭ ئۇرۇشتا گېرمانىيە ئارمىيىسىگە قىلغان قىرغىنچىلىقىنى سۆزلەپ، ئوفىتسىرلىرىدىن سوراپتۇ:

- بۇلارنى قانداق قىلىمىز؟
- ئۆلتۈرىمىز، گېنېرال جانابلىرى.
- قانداق ئۆلتۈرىمىز؟
- تىرىك كۆمەيلى.

شۇنداق قىلىپ بۇ ئەسىرلەرنىڭ ئۆزلىرىگە چوڭقۇر ئورىلارنى كولىتىپ، كويزا - كىشەن بىلەن ئۇلارنى ئورىلارغا تاشلاپتۇ.

- ھە، ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ - دەپ ئوفىتسىرلىرىغا سوئال قويۇپتۇ گېنېرال.

- ئەسىرلەرنى نۆۋەت بىلەن بىر - بىرىگە كۆمدۈرەيلى. ئاۋۋال يەھۇدىيلارنى ئۇيغۇرلار، ئاندىن ئۇيغۇرلارنى روسلار، ئاخىرىدا روسلارنى پولەكلەر كۆمسۇن.

- ياق، ياق، ئەپەندىلەر، مەن سىلەرگە مىللەتشۇناسلىقتىن دەرس سۆزلەۋاتقىلى خېلى ئۇزاق بولغان بولسىمۇ، مېنىڭ سۆزلىرىم سىلەرگەشەكلەن سىڭىپتۇ. بۇ تولىمۇ

بەختسىزلىك. گېرمانىيە جەڭچىلىرى ھەرگىزمۇ بۇنداق كالۇا بولماسلىقى، ئۆزى بېسىپ كىرگەن زېمىنلاردىكى خاتا يارىتىلغان پەس ئىرقتىكى مىللەتلەرنى چۈشىنىشى كېرەك. بۇ، گېرمانىيىنىڭ دۇنياۋى يېڭى تەرتىپ ئورنىتىشىدىن ئىبارەت مۇقەددەس نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ۋە ئالىي - ساپ نەسىللىك ئارىيان مىللىتىنىڭ دۇنيادا ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇشىدىن ئىبارەت كۆمۈلۈپ كەتكەن ھەقىقەتنىڭ ئاشكارىلىنىشىدا ئىنتايىن مۇھىم. مەن سىلەرگە بۇ مىللەتلەرنى ئوبدان چۈشەندۈرۈپ قويايى. روسلارنىڭ قوللىرىنى يېشىۋېتىپ بىر قانچە بوتۇلكا ئاق ھاراق بېرىڭلار، يەھۇدىيلارغا بولسا كويزا - كىشەننى تېخىمۇ چىڭ سېلىپ، چەمبەرچەس باغلىۋېتىڭلار، ئورەك بېشىدا چەبدەس ئەسكەردىن تۆتى قاراۋۇللۇق قىلسۇن. ماۋۇ ئىككى ئۈيغۇرغا قوينىڭ پۇتۇن كاۋىسىنى تويغۇچە بېرىپ پۇت - قولىنى بوشتىۋېتىڭلار!

ئۇلار ئەسرەلەرنى گېنېرالنىڭ دېگىنى بويىچە قىپتۇ. ئەتىسى ئەتىگەندە گېنېرال ئوفىتسىرلىرىنى ئېلىپ ئورەك بېشىغا كەپتۇ. دەسلەپ روسلار تاشلانغان ئورەككە بارغانكەن، ئۇلارھاراقنى ئۆلكۈدەك ئىچىپ، بولۇشىغا خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتقۇدەك. چەمبەرچەس باغلانغان ئىككى يەھۇدىي بولسا، تۆت قاراۋۇلنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئۇلارنى يالىڭاچلاپ ئورەككە تاشلاپ، كىيىمىنى كىيىپ، قوراللىرىنى ئېلىپ قېچىپ كېتىپتۇ. ئۈيغۇرلار تاشلانغان ئورەككە قارىسا، ئۇ ئىككىسى بىر قوينىڭ كاۋىسىنى پۇتۇن يەپ بولۇپ، توقلۇق - ئۇسسۇزلۇق ئازابىدىن قورساقلىرى پومپىيىپ تىنالماي، كالپۇكلىرىنى گەز باغلاپ، ھاسىراپ ھالسىزلىنىپ كېتىپتۇ. قايسىسى مادارىنى يىغىپ تىرناقداپ ئازگال تېمىغا يامىشىپ چىقسا، يەنە بىرسى ئۇنىڭ پۇتىدىن تارتىپ چۈشۈرۈپ ھەر ئىككىسى ھالىدىن كېتىپ قېينالغۇدەك.

- كۆردۈڭلارمۇ؟ بىزگە ئۇلارنىڭ سىياسىي تېخنىكىسى كېرەكلى يوق. بىز ئۇلارنىڭ روھىنى ئۆلتۈرىمىز. روھى ئۆلگەن بۇ سىياسىي تەنلەر بىزگە ئاشلىق تېرىپ، دېھقانچىلىقىمىزنى قىلىدۇ. نېمىگە بۇيرۇساق شۇنىڭغا ماقىدۇ. بىز ئۇلارنى ئېشەكتەك ئىشلىتىپ كۈچىدىن، پېرىدىن ۋە بايلىقىدىن پايدىلىنىمىز. مانا بۇ قەدىرلىك فېئودالىزىمىزنىڭ بىزگە تۇنۇگۈشتىرى.

مامۇتوپ قۇربان ئاكا بىلەن شۇ كۈنكى سۆھبىتىمىز ۋاقىتلىق ئاخىرلاشىپ قايتىپ چىقتىم. بۇ تىنىمسىز مويسىپىت بىلەن خۇش پېئىل - مۇلايىم خانىمنى ئۇنىڭغىنىمغا قويماي: «بىزنىڭ باغنىڭ خىمىيىۋى ئوغۇت سالمىغان مېۋىسى» دەپ قىزىرىپ يىشقان بىر خالتا ئالما بىلەن شوخلا ئۇزۇپ بەردى. بۇۋاي تۇرۇپ قالسىلا، دېگىنىمگە قويماي دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. ئۇنىڭ ئەلپازىدىن ماڭا دەيدىغان يەنە نۇرغۇن گەپى بارەدەك، ئەمما دېيەلمەي قىينىلىۋاتقاندەك قىلاتتى...

ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ بارغانسېرى ئىچىم ئاچچىق بولۇشقا باشلىدى. دېمىسىمۇ خۇددى بېشىغا قاتتىق كالتەك يەپ مېڭىسى زەخمىلەنگەن ئادەم ئاز - مۇز سۆزلەيدىغان بولۇپ قالغاندەك، يېقىنقى ئوچ ئەسىردىن بۇيان مىللىتىمىزنىڭ بېشىغا كەلگەن ئېغىر تارىخىي پاجىئەلەر، قاباھەتلىك، ئۇلانما سىياسىي ھەربىكەتلەر ياشاش ئىقتىدارىمىزنى ئېغىر زەئىپلەشتۈرۈپتۇ. قولىمىزنىڭ ماداري، كۆزىمىزنىڭ خۇنى كېتىپ قولغا كەلگەن نۇرغۇن خاسىيەتلىك پۇرسەتلەرنى تۇتالماپتۇق. شۇ ئاي، شۇ كۈنلەردە ياخشى - يامانىنى پەرق ئېتەلمەي، ياخشىنى كۆردۈم دەپ يامانغا تەلمۇرۈپتۇق؛ ياش تۇرۇپ نېرۋىلار كارىدىن چىقىپ، ھازىر قويغان نەرسىنى ھېلى تاپالمايدىغان، بۇگۈن كۆرگەن ئادەمنى ئەتىسى تونۇمايدىغان، تۇنۇگۈن ئوقۇغان كىتاب بۇگۈن يادىدا تۇرمايدىغان، ياش ئەللىككە بارا - بارمايلا ئالجىپ سۆزلەيدىغان ياكى كېسەل بولۇپ ئاللانىڭ دەرگاھىغا بالدۇرلا كېتىۋالىدىغان تېز قېرىش ئالامەتلىرى بىزدە جەمئىيەتلىشىشكە باشلاپتۇ.

بۇۋىسى باسقان يولنى نەۋرىسى ماڭالماسلىقى، بۇۋىسىنىڭ پاچىقىدىكى مادارنىڭ نەۋرىسىدە بولماسلىقى مىللىتىمىزنىڭ بارغانسېرى جىسمانىي ۋە مەنىۋى جەھەتتە قېرىشقا يۈز تۇتۇپ، ياشاش ئىقتىدارىمىزنىڭ كۈندىن - كۈنگە تۆۋەنلەپ كېتىۋاتقانلىقىدىن بېشارەت بەرمەكتە. شۇنداقلا، مىللىتىمىزنىڭ ياشاش ئىقتىدارىنىڭ كۈنسايىن زەئىپلىشىشىگە قېيداشتىن كېلىپ چىققان ئۆزىنى تاشلىۋېتىش ۋە روھىي چۈشكۈنلۈكتىن ھاراقنا بېرىلىشمۇ بىر مۇھىم سەۋەب بولماقتا. ھاراق ئىنسانىنىڭ كاللا ئىشلىتىش ئىقتىدارىنى كېرەكتىن چىقىرىپ، جەڭگىۋارلىقنى تېز سۇندۇرىدىغان ئەڭ ئەشەددىي دۈشمەن بولۇپ، مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا مىللىتىمىز ياشلىرى ۋە زىيالىيلىرىنىڭ كۈندىن كۈنگە ئەقىدە - ئېتىقادسىز، پۇچەك، چاكىنا، كالۇا، قورقۇنچاق، تۇتۇرۇقسىز، خېنىم مىجەزلىشىپ كېتىشى، قارىغۇلارچە دورامچىلىقنا ۋە بۇ دۇنيادىكى ئەڭ ئەخمىقانە ئىشلارغا بېرىلىشى، ئۇلارنىڭ «ھاراق بىلەن دوستلىشىپ - ئەقىل بىلەن خوشلاشقانلىق» ىدىن بولۇۋاتىدۇ.

خۇلاسە كالام: ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ ئۇلۇغ دولقۇنىدا ئىچكى ئۆلكىلەردىكى يۈز مىليونلىغان دېھقان باي بولدى، بولۇۋاتىدۇ. مۇشۇنداق ئۇلۇغ تارىخىي پۇرسەتتە ئۇيغۇر دېھقانلىرىچۇ؟ ئۇلار بارغانچە روۋۇكلىشىپ ئەبگارلىشىۋاتىدۇ. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى يېزا - قىشلاقلار تەرەققىي قىلىپ، رەسمىي سانائەتلەشتى، دېھقانلار ئېلېكترون - ئۇچۇر دەۋرىگە كىردى. ئۇلۇغ جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ بىرى بولغان ئۇيغۇرلار ئەسلىدىكى مەدەنىيەتلىك مىللەتتىن ئەمدىلىكتە دېھقانچىلىق، ناخشا - ئۇسسۇل، ھامماللىق تىجارەتچىلىك زەئىپ راۋاجلانغان نامرات - قاششاقلىققا قاراپ يۈزلەنمەكتە.

بۇ پاكىتلار بىزگە ئىسلاھاتتا شاللاشنىڭ رەھىمسىز، رىقابەتنىڭ كەسكىنلىكىدىن، ھازىرقى قىممەت قارىشىمىز ۋە ياشاش ئىقتىدارىمىز ئۇستىدە يېكىنباشتىن كەسكىن ۋە تەخىرسىز ئويلانماي بولمايدىغانلىقىدىن جىددىي سىگنال بەرمەكتە. (M1)

ئوقۇرمەنلەر سەمىگە

ژۇرنىلىمىزنىڭ 1996 - يىل 5 - سانى مۇقاۋىسىنىڭ 4 - بېتىگە بېرىلگەن «ھالاكەت» ناملىق تەشۋىقات رەسىمىنى مەكتۇب ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، يېتىلىۋاتقان ياش رەسسام قەيسەر ھېسامىددىن سىزغان.

- «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

قارادۆك قەبرىستانلىقىدىن ئۆزىمىزگە بىر نەزەر

ئابدۇروسۇل سەيىت

ئۆلگەنلەرغۇ غەمدىن قۇتۇلدى،
بىراق قالدى تىرىككە زەردابى.

شۇنداق، ئاللا تەرىپىدىن قابىز روھ قىلىنغانلار ئۆلۈمدىن ئىبارەت ھاياتلىقنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بېكىتىلىشىدە مەڭگۈلۈك خاتىرجەملىككە ئېرىشكۈچىلەر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆلار غەمدىن خالاس بولغان، پانىي ئالەمنىڭ شەپقەتسىز سىناقلىرى، تۇرمۇشنىڭ ئېغىر مۇشەققەتلىرى ۋە دەرد - ئەلەملىرىدىن بىراقلا قۇتۇلۇپ ئارام تاپقانلاردۇر. شۇنداق ئىكەن، يەنە ئۆلارنى ئوشۇقتىن - ئوشۇق يۆلەشنىڭ زۆرۈرىيىتى بارمۇ؟ ئىسلام دىنىمىز نۇقتىسىدىن ئالغاندا، بىزدىن ئۆلارغا كېرىكى پەقەتلا دۇئا - تىلاۋەت. ئۆلارنىڭ بىزدىن كۆتىدىغىنىمۇ شۇ. بىز مەرھۇملارنىڭ روھىغا ئاتاپ پات - پات ياغ پۈرتىپ، دۇئا قىلىپ تۇرۇشنى ئۇنتۇپ قالمىساقلا ئۆلارنى كۆڭۈلدىكىدەك رازى قىلغان بولىمىز، ئەلۋەتتە. بىراق تىرىكلىرىمىزچۇ؟ گەپ مانا شۇ يەردە. بولۇپمۇ ھازىرقى ۋاقىتتا تىرىكلىرىمىز ئىچىدە مۇتلەق كۆپ سانلىنى تەشكىل قىلىدىغان، تۇرمۇش چاقى ئاستىدا قۇرتتەك يانچىلىپ، ھايات قاينامىلىرى ئىچىدە قېقىلىپ - سوقۇلۇپ قورسىقى تويغۇدەك تاماقتا، ئۇچىسى يىللىغۇدەك كىيىمگە ئېرىشەلمەي ھايات - مامات بوسۇغىسىدا جان تالىشىپ كېلىۋاتقان بىچارە، بەختسىز، شور پېشانە قېرىنداشلىرىمىزغا ئەلۋەتتە كۆز يۇمالمايمىز. ئەپسۇس، بىز ئۆلارغا قېرىنداشلىق مېھىر - مۇھەببىتىمىزنى قانچىلىك يەتكۈزەلىدۇق؟ ئۆلارنىڭ ئالدىدا قىلىشقا، ئۆتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيىتىمىزنى زادى قانچىلىك ئادا قىلالىدۇق؟

غۇلجا شەھىرىنىڭ شەرقىدىكى پۈرپاك توپىلىق تۆپلىكە جايلاشقان، شەھەر بويىچە ئەڭ چوڭ، ئەڭ قەدىمىي قەبرىستانلىقلارنىڭ بىرى بولغان قارادۆڭ قەبرىستانلىقىغا چىقىپ، تىرىكلەر ئارىسىدىن ئۆلۈكلىرىمىز ئارىسىغا سىڭىپ كىرگەن يېڭى مودا «بايلار قەبرىستانلىقى»غا قارىغىنىمچە يۇقىرىقىلارنى ئويلاپ تۇرۇپ قالدىم. ۋادىمىز تارىخىدا كۆرۈلۈپ باقمىغان، يەنە كېلىپ ئىسلام ئەقىدىسىگە تۆپتىن زىت بۇ خىل قەبرىلەر يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ قەبرىستانلىقتا ئوبدانلا كۆپىيىپ قالغانىدى. بىر قانچە يىلنىڭ ئالدىدا غۇلجا شەھىرىدىكى قايسىدۇر بىر بايۇەتچە جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئېلىپ كەلگەن بۇ مودا قارادۆڭ قەبرىستانلىقىدا قارار تاپقاندىن كېيىن باشقا بايۇەتچىلەرنىڭ يۇرىكىگە ئوت تۇتىشىپ، بىردىنلا ھەشىمەتلىك قەبرە قاتۇرۇش قىزغىنلىقى كۆتۇرۇلدى. مۇقەددەس جاي مەككە مۇكەررەمگە بېرىپ ھاجىلىق تاجىنى كىيىپ كەلگەن، ياخشى - يامان، گۇناھ ۋە ساۋاب ئۇستىدە گەپ ئېچىلسا ئۇتاغنى بۇ تاغقا ئۇرىدىغان بىر قىسىم بىلەرمەن - بايۇەتچە ھاجىلىرىمىز ئاددىي قەبرىلەر ئاستىدا خاتىرجەم ياتقان ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - پۇشتىلىرىنىڭ روھىنى ئۆرە - تۆپە قىلىپ، ئۆلارنىڭ ئۇستىخان - جەسەتلىرىنى قايتىدىن قېزىۋېلىپ، ئاجايىپ ھەشەم - دەرەملەر بىلەن سالدۇرغان «خان ساراي»لىرىغا ئەكىرىپ قويۇش. بىلەن پەخىرلىنىشتى. ئۆزىچە ئۆلار قالتىس ئۇلۇغ ۋە ساۋابلىق ئىش قىلىشتى. مۇنداقچە ئىبىتقاندا، «ساۋاب»نى پۇلغا سېتىۋېلىشتى. ساۋاب دېگەن نېمە؟ جانابىي ھەق بىزنى بىر ئوچۇم تۇپراقتىن ئاپىرىدە قىلغان، ئاخىر بېرىپ يەنە شۇ تۇپراققا ئايلىنىپ كېتىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام دىنىدا ھەشىمەتلىك قەبرە قاتۇرۇش قاتتىق مەنئى قىلىنغان. رەسۇلىللانىڭ: «تىرىكىدىن ئېشىپ كەتكەن قەبرىلەرنىڭ ھەممىسىنى تۇپتۇز قىلىۋەت» دېگەن گېپىمۇ بىھۇدە ئېيتىلغان ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئېھتىمال ئۆلارنىڭ

• قاسىم سىدىقنىڭ «تۆھمەتخورغا» ناملىق شېئىرىدىن

نەزىرىدىكى ساۋاب باشقىچە ئوخشايدۇ. كىشىنىڭ كۆلكىسىنى كەلتۈرىدىغان يېرى شۇكى، شۇلارنىڭ ئىچىدىكى مەلۇم بىر لوبەن (خوجايىن - ئاغلاقچى) قەبرە ياسىغۇچى ئۇستام پۈتتۈرۈپ بولغان قەبرىنى سانتىمېتر سېلىپ ئۆلچىگەندىن كېيىن ئىش ھەققىنى بەرگەن. خۇددى بۇ قەبرىدىكى مەرھۇملار مۇنكىر - نەكىرلار ئالدىدىن ئۆلچەمگە توشقان سەلتەنەتلىك قەبرىسىنى بازارغا سېلىپ ئۆتۈپ كېتىدىغاندەك. ئەگەر قەبرە قاتۇرۇش ساۋابلىق ئىش ھېسابلىنىدىغان بولسا، ھۆسەيىن مۇساباي، باھاۋىددىن مۇساباي ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى، ئىلى ھاكىمبەگلىرىنىڭ بىرى بولغان ھېكىمبەگ غوجىلار، ئاتاقلىق خەلقەرۋەر، مىللەتپەرۋەر ۋە مەرپەتپەرۋەر زاتلىرىمىزدىن بېشىر ھاجىم، ئايخان ئانا، ئابدۇمۇتائالى خەلپەم، ئىبراھىم كېمىچى، سېتىۋالدى باي، غېنى ھارۋىكەش، مامۇت ھاجى، ئوسمان كېۋىر، ھۆسەينبەگ يۇنۇسۇپ قاتارلىق كىشىلەر ئۆز زامانىسىدا ئېشىپ تۇرغان دەپىن - دۇنياسىغا ئاجايىپ ھەشەمەتلىك قەبرىلەرنى قاتۇرۇۋالغان، نادان، نامرات، بېچارە، بەختسىز خەلقىمىزنىڭ ئوتىدا كۆيمىگەن، سۆيىدە ئاقمىغان، مەكتەپ سالمەن، زاۋۇت قۇرمەن دەپ ئۆزلىرىنى بىھۇدە ئاۋارە قىلمىغان بولاتتى. ئاشۇ ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ ئۇستىنى شۇاق باسقان، توپىسىنى شامال ئۇچۇرۇپ تۇرغان .ئاددىي قەبرىلىرى ھېلىمۇ قارادۆڭ قەبرىستانلىقىدا تۇرۇپتۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ خەلقىمىز قەلبىدىكى ئابىدىسى يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تېخىمۇ بۈيۈكلىشىپ ۋە ئۆز قىممىتىنى تېپىپ، كۆككە بوي سوزغان، بىر قاراشتا ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئەرەب شەھەرلىرىنى ئەسلىتىدىغان بۇگۈنكى يېڭى مودا قەبرىلەردىن نەچچە ئون، ھەتتا نەچچە يۈز ھەسسە «ئېگىز» لىكى ۋە ئۇلۇغلۇقى بىلەن جۇلالىنىپ تۇرۇپتۇ. قارادۆڭ قەبرىستانلىقىدا ئادەتتىكىدەك ياسالغان قەبرىلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا كاتتا قەبرىلەردىن ئوتتۇزى بار بولۇپ، ھازىرقى باھا بويىچە ھېسابلىساق ھەر بىر قەبرىنىڭ تەننەرخى ئەڭ ئاز بولغاندا 10 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كېتىدۇ. دېمەك 30 قەبرىگە 300 مىڭ يۈەن كەتتى دېگەن گەپ. ئەگەر شۇ پۈلنىڭ ئوندىن بىر قىسمى بولغان بولسا، قۇددۇس ھاپىزدەك ئالىملىرىمىز 1992 - يىلى كانادانىڭ لاۋۇال ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوتكۈزۈلگەن خەلقئارا تىلشۇناسلار چوڭ يىغىنىغا شەرەپ بىلەن قاتنىشىپ، ئۇيغۇرنىڭ شان - شۆھرىتىنى ئوچ يىل بۇرۇن جاھان - ئالەمگە نامايان قىلغان بولاتتى. ھېلىمۇ «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى» بىلەن «ئاسىيا كىنداكى» گېزىتىگە رەھمەت. ئۇلارنىڭ «مۇراجىئەتنامە» سىنىڭ «قۇددۇس ھاپىز قىزغىنلىقى» نى كەلتۈرۈپ چىقارغىنى جاھان ئىش بولدى. ئوچ يىل كېچىككەن بولسىمۇ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ فونېتىكىلىق ئەۋزەللىكى باغرى يۇمشاق خەلقىمىزنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن قۇددۇس ھاپىز ئالقىنى ئارقىلىق ستوكھولىم سەھنىسىدە دۇنيا خەلقىنى تاڭ قالدۇردى. دېمەك يېپەك يولىنىڭ خارابلىشىشى بىلەن ئەسلىنى يوقاتقان ئۇيغۇر خەلقى بۇگۈنكى كۈندە ۋۇجۇدىدا ئورغۇپ تۇرغان يۈكسەك ئەقىل - پاراسىتى ئارقىلىق يەنە دۇنيا مۇنبىرىگە قايتىدىن قەدەم قويدى. چەت ئەللىك بىرەر ئالىم بىرەر كەشپىياتنى ياراتسا ياكى بىرەر ئىلمىي سىستېمىغا ئىگە نەزەرىيىنى ئوتتۇرىغا قويسا ئاغزىمىزنى كامارەدەك ئېچىپ ھەيران قالىمىزۇ، ئەمەلىيەتتە بولسا «ياندىكى كاسىپ» نىڭ قەدرىنى بىلمەي، ئۆزىمىزدىن چىققان ئالىملىرىمىز ۋە ئۇلارنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرىگە كۆڭۈل بۆلۈش، «يېشىل چىراغ» يېقىپ بېرىشنىڭ ئورنىغا ئەكسىچە چۆكۈرۈپ، دەپسەندە قىلىپ، ئۇيغۇر ئوچۇن ئىشلەپ بېرەي دېگىنىگە بۇرنىدىن بۇلاق قىلئوتمىز. شائىرىمىز قاسىم سىدىق نەچچە يىللىق قان - تەر بەدىلىگە يارانقان «بوشلۇق نەزەرىيىسى» نى مۇھاكىمىگە قويمەن دەپ غۇلجا، ئۇرۇمچىلەردە ئىتنىڭ كۈننى كۆرۈپ قانچىلىك جەبرى - جاپا، تىل - ھاقارەت، كەمسىتىش، تاپا - تەنىلەرگە ئوچرىمىدى؟ مۇبادا ئاشۇ قەبرىلەرنىڭ بىرەرسىگە خەجلەنگەن پۇل بۇ يالاڭتۆش تەتقىقاتچىمىزنىڭ چۆنتىكىدە بولغان بولسا، «بوشلۇق نەزەرىيىسى» نى دۇنيا مۇنبىرىگە ئېلىپ چىقىپ ئىلىمنىڭ، ئىلىم ئەھلىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى بىلمىدىغان چەت ئەل ئالىملىرى ئالدىغا مۇھاكىمىگە قويالمىغان، بۇگۈنكى كۈندە پۇل تاپمەن - يول تاپمەن دەپ نامۇ - نىشانى يوق بىر ئورۇندا ھاممالىلىققا تۆتۈلۈپ بۇنچىلىك ۋەيرانچىلىققا ئوچرىمىغان، بىز ئۇچۇن - ئۇيغۇر ئوچۇن تېخىمۇ زور، ئالەمشۇمۇل ئىلمىي ئەمگەكلەرنى يارىتىپ بەرگەن بولاتتى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا 7 مىليونغا يېقىن ئاھالىسى قىرىلىپ، يەر شارىدىن يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغان يەھۇدىيلار بۇگۈنكى كۈندە پەن - مەدەنىيەت، پۇل مۇئامىلە، ھەربىي كۈچ جەھەتتە يەنە قانداق قىلىپ دۇنيا بويىچە ئالدىنقى قاتاردىكى قۇدرەتلىك - زامانىۋى مىللەت بولالىدى؟ پۇل تېپىش قېيىن، بىراق تاپقان پۇلنى جايىدا - مەنىلىك خەجلەش ئۇنىڭدىنمۇ قېيىن. بىز يەھۇدىي، گېرمان، ئىنگلىز، ياپونلارنىڭ ئاشۇ تەرىپىدىن ئۆگەنسەك، ئۇلارنىڭ ئەمەلىيەتچان، راست گەپ قىلىدىغان، ئوچۇق - ئاشكارا، كەمتەر، ئاددىي - ساددا، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىش روھىدىن ئۆرنەك ئالساق نېمىشقا بولمايدىكەن. ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، يەنە كېلىپ يۇقىرىقىدەك يېڭى مودا قەبرىلەر بازار تېپىۋاتقان جەنۇبىي شىنجاڭدا بۇ خىل «قىزغىنلىق» نىڭ دەرىجىسى قانچىلىك، بۇ تېخى مۇئەللىپكە نامەلۇم. ئەمما مەلۇم يېرى: داغ سۇغانان چىلاپ ئىچىۋاتقان دېھقانلار، ئاغرىق ئازابىدا تولغىنىۋاتقان يالاڭتۆش بىچارىلەر، ئۇستىبېشىنى قاسماق بېسىپ، كوچا - كويلاردا تەمتىرىشىپ يۈرگەن يېتىمچى نارەسىدىلەر، ئېزىپ تۈگۈق يوللار (ئوغرىلىق، كەيپ - ساپا) غا كىرىش بىلەن تۇرمە كامىرلىرىنى تولدۇرۇپ تۇرۇۋاتقان قاراكۆز ياشلىرىمىز ۋە تانسىخانا، رېستورانلاردا ئىپپەت - نومۇسىنى سېتىشقا مەجبۇر بولۇۋاتقان سۆيۈملۈك قىزلىرىمىزنىڭ كۆپلۈكى. ئەسلىدە بىز ئۆلۈكلىرىمىزنىڭ تۇپرىقىغا سەلتەنەتلىك قەبرە يۆلەشنىڭ ئورنىغا شۇلارنى يۆلىسەك، قۇتقۇزساق، چامىمىزنىڭ يېتىشىچە ياردەم قىلىپ ھالاكەت يولىدىن قايتۇرۇپ كەلسەك بۇنىڭ ھەر ئىككى ئالەملىك ساۋابى

ھەقىقەتەن چوڭ بولماسمىدى؟ ھازىر بىزدە دورامچىلىق بىلەن باش كۆتۈرۈۋاتقان ھەشىمەتلىك توي ـ تۆكۈن، مېھماندارچىلىق، ئويۇن ـ تاماشا، شەكىلدە يىغىن، ماھىيەتتە يەپ ـ ئىچىش، سەيلە ـ ساياھەتنى مەقسەت قىلغان تۇرلۇك خاتىرىلەش پائالىيەتلىرى ھايا ـ نومۇسنى بىلمەي ئەدىگىلى تۇردى. بۇلاردىكى ئىسراپچىلىق، بۇزۇپ ـ چېچىشلار، بىھۇدە خەجلەنگەن پۇللار كىشىنىڭ ئىچىنى سىرىتىدۇ. بۇنى ئاز دېگەندەك، مۇشۇ بىر نەچچە يىلدىن بۇيان غۇلجا شەھىرىدىكى ئۇيغۇرلىرىمىز ئىچىدە، بولۇپمۇ ئىككى ـ تۆت تەڭگە تاپقان تىجارەتچىلىرىمىز ئارىسىدا ئەۋج ئالغان تۇرلۇك شەكىلدىكى قىمار ئادەمنى چۆچۈتىدۇ. بىر قىسىم بايۇەتچىلىرىمىزنىڭ تاۋكاغا سېلىپ بەرگەن پۇلى 300 ـ 400 مىڭ يۈەندىن ئاشىدۇ. تاۋكالارغا گىدىيىپ كىرىپ ئاندىن تۇغما ھالەتتە چىقىپ كېتىۋاتقان، مىليونلاپ پۇل خەجلەپ مىللىي پاسوندا ئاجايىپ كۆركەم قىلىپ سالدۇرغان قورۇ ـ جايلىرىنىڭ بوسۇغىسىنى دەسسىمەي تۇرۇپ قىماردىكى قەرزگە تۇتۇپ بەرگەن، نى ـ نى ئېسىل پىكاپلىرىنىڭ رولىدىن ئايرىلىپ چاپىنىنى دولىسىغا سېلىپ سەۋدايى بولۇپ كەتكەن ھارامتاماق لوبەنلەرمۇ بارغانسېرى كۆپەيمەكتە. ھازىر بىز قارت ۋە تۆت ھوشۇقتىن ھالقىپ ماجاڭدىن ئىبارەت بۇ ناتونۇش «دۇنيا» غا رەسمىي بۆسۈپ كىردۇق. مۇنداقچە ئېيتقاندا، خەنزۇ بۇرادەرلەرنىڭ ئەنئەنىۋى ئويۇنى بولغان ماجاڭنى ئۇلاردىن رەسمىي تارتىۋالغىلى قوپتۇق.

1992 ـ يىلى غۇلجا شەھەر خەنبىگ يېزا باشكۆۋرۈك كەنت 1 ـ ۋە 4 ـ گۇرۇپپىسىدىكى 69 دېھقان ئائىلىسىنىڭ 998مو تېرىلغۇ يېرى قانۇن بويىچە غۇلجا شەھەر چېگرا ئىقتىسادىي ھەمكارلىق رايونىغا سېتىپ بېرىلگەن. ئۇلارنىڭ ئالدىغا 200 مىڭ يۈەندىن پۇل تەگكەن. يۇقىرىقى 69 دېھقان ئائىلىسىنىڭ 2.81% تى ئۇيغۇرلار بولۇپ، تۆت يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە 90% كە يېقىن ئۇيغۇر ئائىلىسى قولىدىكى بار دەسمايىسىنى ھەشمەتچىلىك، چوڭچىلىق، ئويۇن ـ تاماشا ۋە قىمار بىلەن پاك ـ پاكىز سورۇۋەتكەن. ھەتتا ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى مەلۇم بىر ئائىلە تۆت تامنى سوقۇپ قويۇپ، ئۇستىنى يېپىۋېلىشقىمۇ چامى يەتمەي قېرىنداشلار ئارا پىچاقلىشىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەن. ئىقتىسادتىن قىينىلىپ ئۆي ئىچىدە جېدەل ـ ماجىرا ئۆكسىمەي، بىر چىرايلىق ئائىلىسى ۋەيران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالغانلار تېخى بۇنىڭ سىرتىدا. يەنە مەلۇم بىر يېزىدىكى ئوبدانلا ھاللىنىپ قالغان بىر دېھقان بۇ يىل 5 ـ ئايدا بولغان بىر قېتىملىق قىماردا ئون نەچچە يىلدىن بېرى موك يېتىپ، موك قوپۇپ تاپقان 40 مىڭ يۈەن پۇلىنى بىراقلا ئۇتتۇرۇۋېتىپ ئىككى قولىنى بۇرنىغا تىقىپ قالغان. يۇقىرىقى سانلارنى غەزەپ ۋە ئېچىنىش ئىچىدە ماقالە قۇرلىرىغا تىزىۋېتىپ ئۆزگىلەرنىڭ: «ئۇيغۇرلار ئىككى نان تاپسا، بىرىنى داپ چالىدۇ» دېگەن ھاقارەتلىك سۆزىنى ئەسلەپ قالدىم. ئەسكىلىك دېسە شاپاقتا ئولاشقان چۈننىدەك يېپىشىپ تۇرىدىغان بىز خەقنىڭ ۋۇجۇدىدا قانداق «ئېلىمېنت»لارنىڭ كەملىكىنى ئويلىسام ئەقلىم يەتمەيدۇ. زىيالىيلىرىمىز ئارىسىدا پىتنە ـ پاسات، غەيۋەت ـ شىكايەت، ئىچى قارىلىق، كۆرەلمەسلىك، بايۇەتچىلىرىمىز ئارىسىدا قىمار، ئويۇن ـ تاماشا، بۇزۇقچىلىق ـ زىناخورلۇق، دېھقانلىرىمىز ئارىسىدا ھۇرۇنلۇق، بوشاڭلىق، چۈشكۈنلۈك، ياشلىرىمىز ئارىسىدا ئەخلاقىي جەھەتتىكى چېكىدىن ئاشقان بۇزۇلۇشلار... ياۋالا ھېلىمۇ زېھنىن بىز خەقنى كۆتۈرۈپ تۇرۇۋېتىپتۇ. ئارىمىزدا ئۇچ يېرىم مىليون يۈەن (يېقىندا مەكتەپنىڭ ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىدا يەنە 2 مىليون يۈەن بەردى) پۇل خەجلەپ «يېتىملار مەكتىپى»نى سالدۇرغان نۇرتاي ھاجىم ئىسكەندەر ۋە «غۇلجا شەھەرلىك مىللىي ماۋارىپ خالىس فوندى جەمئىيىتى»نى قۇرغان ئابلىمىت خالىس ھاجىم باشلىق مەردانە يىگىتلىرىمىزمۇ يوق ئەمەس. ئەپسۇس، نامراتلىق تۇپەيلىدىن مەكتەپلەردىن تۇركۈم ـ تۇركۈملەپ چېكىنىپ چىقىۋاتقان بالىلىرىمىز، كوچا ـ كويلاردا تەمتىرەپ ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق، يانچۇقچىلىق بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان نارەسىدىلىرىمىز، «ھالاكەت جىلغىسى» دا بېشى قېيىپ يۇرگەن ياشلىرىمىز ۋە جان بېقىشقا ئامالسىز قېلىپ دوختۇرخانىلاردا قان سېتىش ـ جان سېتىشقا مەجبۇر بولۇۋاتقان شور پېشانە قېرىنداشلىرىمىزنىڭ دەردى ـ ھالىنى قايسى بىرسىگە يۆكلەيمىز؟ ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ روھى يۆلەپ، ۋۇجۇدىدا مەردلىك قېنى پارتلاپ چىققان نۇرتاي ھاجىم ئىسكەندەر ۋە ئابلىمىت خالىس ھاجىم باشلىق مەرىپەتپەرۋەر تىجارەتچىلەر بىزگە پۇل خەجلەشنىڭ، ساۋاب تېپىشنىڭ، خەلق قەلبىدە مەڭگۈ يوقالماس «قەبرە» تىكلەشنىڭ ئۇلگىسىنى كۆرسىتىپ بەردى. بېھۇدە بۇزۇپ ـ چېچىش ۋە ئىسراپخورلۇق بىلەن ئۆزىنى كۆرسىتىپ كېرىلىپ يۈرگەن بايۇەتچىلىرىمىز ئەنە شۇلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىگە ئەلۋەتتە: «مەن نېمە ئىش قىلىۋاتىمەن؟» دېگەن سوئالنى قويۇپ بېقىشى كېرەك ئىدى. ئىنساپ، ھايا ـ نومۇس كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن ئادەمدە ئادەمىيلىككە ياتىدىغان يەنە قانداق سۈپەتلەرنىڭ قالغانلىقىنى بىر خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. كوچىدا توقۇلاپ تۇغۇلۇپ قالغان بىراۋنى كۆرۈپ ھەممىمىز تەڭلا: «ئاھ، ماۋۇ مېنىڭ ئۇيغۇرۇمكەن» دەيدىغان، ئۆيگە باشلاپ كىرىپ ئالدىغا ئىسسىق بىر قاچا قاينىق سۇنى قۇيىدىغان چاغلارمۇ كېلەرمۇ ـ ھە؟!

رەسسام: ئابلىمىت ئابلىز

ئاپتور: ئىلى خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ مۇخبىرى (M1)

بۇ سان 1996-يىل 10- ئاينىڭ 25 ـ كۈنى نەشىرگە يوللاندى، 11 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى نەشىردىن چىقتى. تەھرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت (M1)، رىسالەت مۇھەممەت (M2)

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

ھەۋەسكارلىرى

شائىرلار

ئادەم قانچە كۆپ پىكىر يۈرگۈزسە، شۇنچە ئاز گەپ قىلىدۇ.
ـ مۇنتېسكيۇ

ئادەمنىڭ يىگىرمە ياش دەۋرىدە يېتەكچىلىك رولىنى ئويناپدىغىنى ئىرادە، ئوتتۇز ياش دەۋرىدە زېرەكلىك، قىرىق ياش دەۋرىدە بولسا، ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىدىن ئىبارەت.
ـ فرانكلن

خاراكتېر ـ كىشىلەر ئۆز ۋۇجۇدىدا بىنا قىلغان مۇستەقىل خانلىق.
ـ ھېنرى. ۋ. بېچېر

زورلاپ تېڭىلسا، نۇرلۇق ھەقىقەتمۇ بىمەنە گەپكە ئايلىنىدۇ.
ـ ئا. فرانس

* * *

ئۇلۇغلار ئېيتىدۇركى، تۆۋەندىكى سەككىز خىل كىشى بەخت ـ سائادەت ۋە ياخشى نامدىن يىراق بولىدۇ:

1. قورساق تويغۇزۇش مەقسىتىدە باشقىلارنىڭ ئۆيىگە تەكلىپسىز بارغان كىشى.
2. ئۆيى ئىگىسىدىن قۇدرىتى يەتمىگەن نەرسىنى تەلەپ قىلغان مېھمان.
3. تۆرنى تالىشىپ، تۆردە ئولتۇرغانلار ئارىسىغا قىستىلىپ جايلىشىدىغان كىشى.
4. ئاچكۆز كىشىلەرنىڭ ئۆيىگە ھاجەت تەلەپ قىلىپ بارغان كىشى.
5. دۇشمىنىدىن مەدەت ۋە ياخشىلىق كۈتكەن كىشى.
6. بارغان يېرىدە خىجالەتچىلىك پەيدا قىلىدىغان كىشى.
7. ئالىملارنىڭ غەيۋىتىنى قىلغۇچى.
8. سورۇندا ھېچكىم گېپىگە قۇلاق سالمىسىمۇ گەپ قىلىۋېرىدىغان كىشى.

* * *

▲ خەلق كىمدىن قاچسا، ئۇنى ئادەمنىڭ يامىنى دەپ بىل.

▲ ئەڭ كۆپ ئاغرىنىدىغان كىشى، كۆپ ھاللاردا، ئەڭ ئاز ئىشلەيدىغان ئادەمدۇر.

▲ خەلقنىڭ ئاچچىقى يامان، كۈلكىسى كەڭ.

▲ چىرايىڭنى ئەينەكتىن بىل، ئابرويىڭنى خەلقتىن بىل.

▲ ھاراق ئىچىپ ناخشا ئېيتقانىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى يىغلار.

▲ ھاراقكەش توڭگۇزنىڭ ئارىسىدا ئادەم، ئادەمنىڭ ئارىسىدا توڭگۇزدۇر.

* * *

▲ بەش نەرسە ئەقىللىك ئادەمنىڭ خىسلىتىدۇر: قولدىن كەتكەن نەرسىگە ئېچىنىپ ئولتۇرماسلىق، ئەمگەكتىن قورقماسلىق، ھاكاۋۇر بولماسلىق، قولدىن كەلمەيدىغان ئىشقا كىرىشمەسلىك ۋە قولغا كەلتۈرەلمىگەن نەرسىگە قايغۇرماسلىق.

▲ ئالتە نەرسە راھەت ياشاشقا كاپالەتتۇر: ئىشچانلىق، ھەقىقىي دوست، تەربىيىلىك پەرزەنت، مېھرىبان خوتۇن، شېرىن ـ يېقىملىق سۆز ۋە ئەقىل ـ پاراسەت.

▲ يەتتە نەرسە جاھىللارنىڭ ئادىتىدۇر: ھەممىگە ئاچچىقلىنىش، سىنالمىغان ئادەمگە ئىشىنىش، دوست ـ دۇشمەننى پەرق ئەتمەسلىك، سىرىنى ھەممە كىشىگە ئېيتىش، ئەقىلسىز ـ نادان ئادەملەرنىڭ مەسلىھەتىگە قۇلاق سېلىش، پايدىسىز سۆزلەرنى كۆپ سۆزلەش ۋە لايىق بولمىغان ئادەملەرگە يارەملىشىش.

▲ جاھىللىق، ھورۇنلۇق، ھەسەتخورلۇق، تەكەببۇرلۇق، خىيانەت، تەمەخورلۇق، غەزەپ، ئىغۋاگەرلىك ۋە مۇناپىقلىقتىن ئىبارەت توققۇز تۇرلۈك ئىللەتكە مۇپتىلا بولغان كىشىدىن ھەممە ئادەم قاچىدۇ.

▲ بېشىڭغا ھەر بالا كەلسە خوي ـ پەيلىڭدىن كۆر.

توپلىغۇچى: ئىلياس موشۇر (M2)

بىر بۇلۇڭدا خالمۇرات قەيىۋمبەگ فوتوسى

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىرگى تورېسى
www.uyghurkitap.com

ئۆزىمىز يول تاپايلى　　ئادىل ئىسمائىل فوتوسى

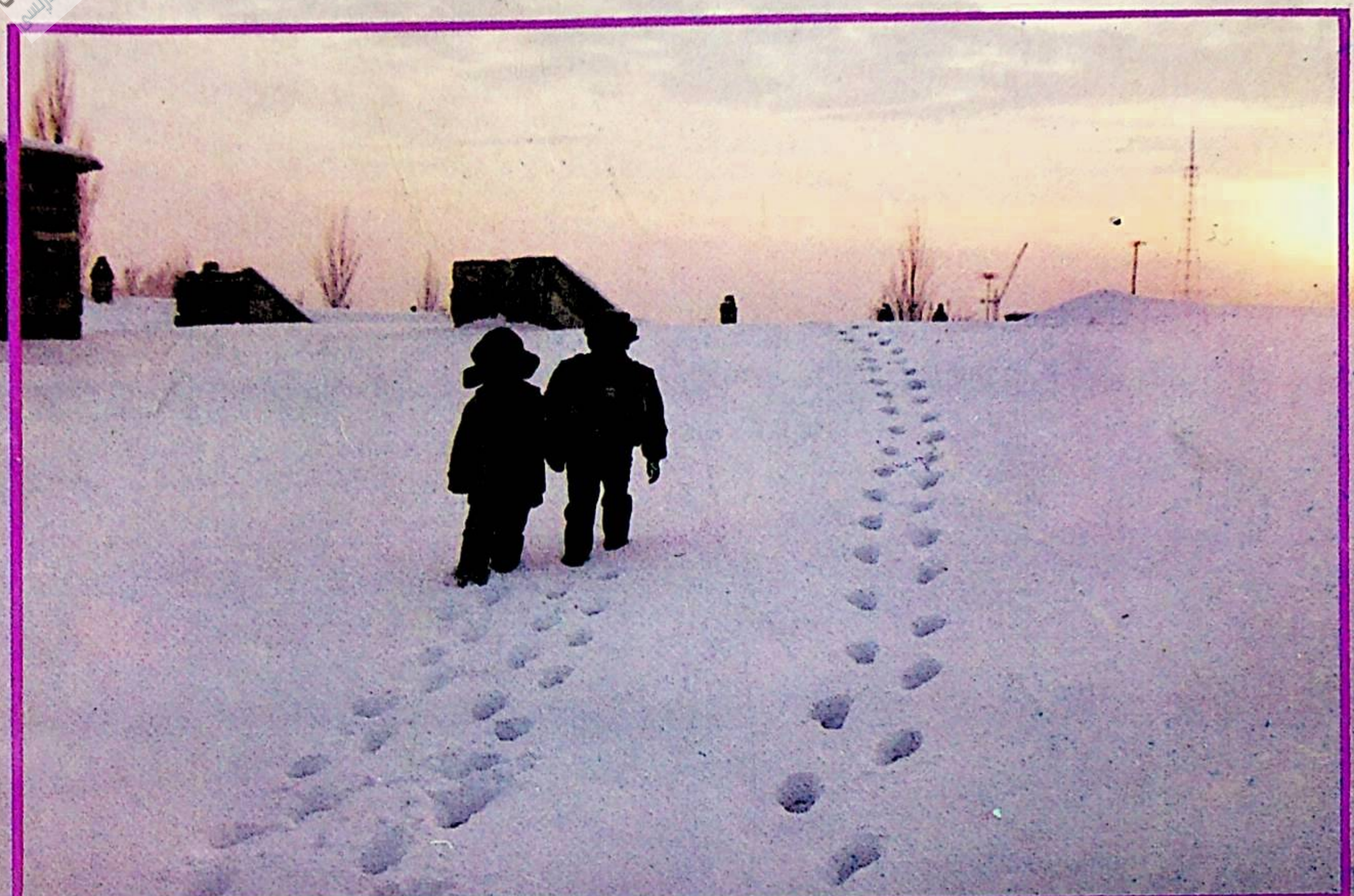

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 1996 - يىل 6 - سان
(قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

《新疆文化》（维吾尔文）
综合性文学双月刊

ياشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى
تۈزگۈچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھرى جەنۇبىي شىنخۇا يولى 11- قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830002. تېلېفون نومۇرى 2823622
باسقۇچى: شىنجاڭ «ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» باسما زاۋۇتى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇشتېرى قوبۇل قىلىدۇ

主管:新疆维吾尔自治区文化厅
主办:新疆维吾尔自治区群众艺术馆
编辑:《新疆文化》杂志编辑部
地址:乌鲁木齐市新华南路11号
邮编:830002 电话:2823622
印刷:新疆《工人时报》印刷厂
发行:乌鲁木齐市邮局
订阅:全国各地邮局

CN65 -1073 /1　مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى
ۋەكالەت نومۇرى: 22 - 58　باھاسى: 3 يۈەن

国内统一刊号:GN65 1073/1
本刊代号:58 22 定价:3元